

Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet

Janko M. Međedović

Psihopatija, ličnost i kriminalni recidiv:
multimetodski pristup

Doktorska disertacija

Beograd,
2013

University of Belgrade
Faculty of philosophy

Janko M. Međedović

Psychopathy, personality and criminal
recidivism: a multimethod approach

Doctoral dissertation

Belgrade,
2013

Mentor:

dr Goran Knežević, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Članovi komisije:

dr Oliver Tošković, docent, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

dr Goran Opačić, docent, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

dr Snežana Smederevac, redovni profesor, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

Datum odbrane:

Izjave zahvalnosti

Ovaj rad predstavlja rezultat obimnog empirijskog istraživanja. Prikupljanje podataka u istraživanju je obavio tim istraživača sa Instituta za sociološka i kriminološka istraživanja i ovaj rad ne bi ni mogao da nastane bez velikog truda koji su članovi tima izvršili u prevazilaženju brojnih teškoća u procesu prikupljanja podataka. U pitanju su moje kolege Maja Savić, Jelena Želeskov-Đorić i Boban Petrović. Zbog toga su izrazi moje najdublje zahvalnosti upućeni njima. Bobanu Petroviću dugujem dodatnu zahvalnost jer je kao i sa ostalim mojim radovima tekst pažljivo pročitao i uputio značajne komentare. Takođe, mnogobrojne diskusije s njim su u velikoj meri obogatile interpretaciju nalaza dobijenih u istraživanju.

Najveći broj podataka je prikupljen u KPZ Sremska Mitrovica. Ovo nipošto nije slučajno. Od samog početka rada sa Službom za tretman u KPZ Sremska Mitrovica formirana je izvrsna saradnja, koja ne samo da je trajala tokom prikupljanja podataka za istraživanje prezentovano u ovom radu, već veoma uspešno traje i danas. Na taj način predstavlja najbolji mogući primer saradnje istraživača i praktičara, integracije saznanjih i pragmatičnih ishoda istraživanja u zajedničkom cilju: što uspešnijem razumevanju i uticaju na kriminalitet. Zahvalnost istraživačkog tima je zato upućena svim stručnim saradnicima Službe za tretman KPZ Sremska Mitrovica, ali pre svega načelnici ove službe, Mariji Kuzmanović, čija je energija i stručnost bila od neizmerne pomoći pri realizovanju ovog istraživanja. Od velike pomoći bili su i pripadnici Službe obezbeđenja ove ustanove sa kojima smo takođe imali odličnu saradnju.

Ideja o eksploraciji celokupne nomološke mreže psihopatije i testiranju specifičnih hipoteza u okviru nje nastala je u saradnji sa mojim mentorom Goranom Kneževićem. Zahvaljući njegovom ogromnom znanju i prethodnom iskustvu, u ovoj studiji je mogao da bude primenjen složen metodološki arsenal iza koga je stajao konceptualni aparat baziran na širokom i raznovrsnom pogledu na psihopatiju. Zahvaljujem mu kako na trudu uloženom u ovu specifičnu studiju, tako i na svemu onome što sam naučio od njega tokom celokupne naše saradnje.

Na kraju, imam potrebu da se zahvalim našim ispitanicima. Kao i sva psihološka istraživanja i ovo je zasnovano na dobrovoljačkom uzorku. A ispitanici u ovom istraživanju su prošli kroz posebno "težak" proces: upitnike samoprocene, individualne intervju i računarski administrirane testove. Zahvaljujem im se ne samo na strpljenju tokom svih ovih procedura već i na iskustvu koje nam je pomoglo da shvatimo heterogenost i složenost kriminalnog ponašanja i njegovih uzroka.

Psihopatija, ličnost i kriminalni recidiv: multimetodski pristup

Rezime: U ovom istraživanju psihopatija je posmatrana u širem kontekstu mernih metoda, kao i odnosa kako sa bazičnim crtama ličnosti, tako i sa stabilnim vršenjem krivičnih dela. Cilj studije je bio dobijanje što preciznijih informacija o odnosima psihopatije merene pomoću različitih metoda, ličnosti i recidiva u populaciji institucionalizovanih izvršilaca krivičnih dela. U istraživanju je učestvovalo 156 muških ispitanika (starosni prosek 34.7 godina, SD=9.85) koji su u vreme prikupljanja podaka izdržavali kaznu u dve penalne institucije u Srbiji. Psihopatija je merena metodom samoprocene, pomoću SRP3 upitnika i metodom rejtinga, odnosno korišćenjem intervjua (PCL-R skala) i informacija iz osuđeničkih dosijea. Za eksploraciju crta ličnosti korišćen je upitnik HEXACO-PI-R koji meri 6 širokih domena: Poštenje-Skromnost, Ekstraverziju, Emocionalnost, Saradljivost, Savesnost i Otvorenost. Dalje, merene su dve dodatne dispozicije koje su konceptualno povezane sa psihopatijom i kriminalitetom: šizotipija, dispozicija ka doživljavanju iskustava nalik psihotičnim, operacionalizovana preko konstrukta Dezintegracije (merena instrumentom DELTA10) i Amoralnost, crta koja ispituje uže tendencije ka amoralnom i antisocijalnom ponašanju (ispitana upitnikom AMORAL9). Najzad, u istraživanju su prikupljene i dve mere pomoću računarski administriranih testova: 1. Test kockanja, koji ispituje tendencije ka impulsivnom rizikovanju bazirane na disfunkcijama orbitofrontalnih zona korteksa prefrontalnog korteksa i 2. Test implicitnih asocijacija koji je ispitivao implicitne afektivne asocijacije na vizuelne stimulse koje karakteriše nasilje. Kriminalni recidiv je evidentiran pomoću informacija o broju krivičnih dela, pravnosnažnih presuda i broju boravaka u institucijama kazneno-popravnog tipa.

Rezultati su pokazali da postoji niska do umerena pozitivna korelacija između psihopatskih crta merenih različitim metodama ali da je prisutan nedostatak kongruencije kada je u pitanju crta Interpersonalnog stila (manipulativnost, prevrtljivost, iskorišćavanje drugih): ove dve mere su ortogonalne. Nedostatak kongruence je objašnjen složenošću rejting mere Interpersonalnog stila: ona u sebi sadrži i adaptivne karakteristike, ali

predstavlja i pro-kriminalnu dispoziciju koja utiče na stabilnost prestupništva. Dakle, ovi nalazi pokazuju da endogene psihopatske crte ličnosti merene pomoću rejting metode poseduju i adaptibilne potencijale koji mogu potpomoći psihološko funkcionisanje. Ova složenost ne postoji kod istovetne crte merene samoprocenom. Razlika između mera psihopatije je vidljiva i u odnosima sa drugim konstruktima: sa ličnošću su uglavnom povezane mere samoprocenjene psihopatije, dok rejting mere znatno više asociraju sa kriminalnim recidivom. Opis psihopatije pomoću bazičnih crta je saglasan sa prethodnim istraživanjima: ona se bazira na nisko izraženim dimenzijama Poštenja-Skromnosti, Emocionalnosti, Saradljivosti i Savesnosti, uz dodatak visoko izražene Dezintegracije i Amoralnosti. Rezultati nisu potvrdili sposobnosti Testa kockanja da predvidi recidiv, niti njegove asocijacije sa psihopatijom. Sa druge strane, postignuće na IAT testu se pokazalo kao važno za razumevanje određenih personalnih dispozicija ali i stabilnosti kriminalnog ponašanja: slabija sposobnost generisanja negativnih emocija kao reakcija na nasilne stimulse se zasniva na sadistički moduliranim šizotipalnim disfunkcijama i u stanju je da predvidi penalni recidiv kod ispitanika. Dakle, rezultati istraživanja su omogućili preciznije razumevanje crte Interpersonalnog stila, odnosno njene dvostruke prirode; proširili su i produbili znanje o odnosima između psihopatije, bazičnih crta ličnosti, šizotipije i Amoralnosti; omogućili uvid u asocijacije implicitnog procesiranja stimulusa koje karakteriše nasilje sa sadizmom i penalnim recidivom i u praktičnom smislu ponudili nove mere koje bi mogle da obogate metodološku bateriju za procenu rizika od kriminalnog recidiva.

Ključne reči: psihopatija, multimetodski pristup, crte ličnosti, kriminalni recidiv, IAT

Naučna oblast: psihologija

Uža naučna oblast: psihologija ličnosti i individualnih razlika

UDK: 159.97:159.923:343.9(043.3)

Psychopathy, personality and criminal recidivism: a multimethod approach

Abstract: In this research, psychopathy is viewed in the wider context of measurement methods, and the relationships with the basic personality traits, as well as with a stable criminal behavior. The aim of the study was to obtain more precise information about the relationships of psychopathy measured by different methods, personality and criminal recidivism in a population of institutionalized offenders. The study included 156 male subjects (average age 34.7 years , SD = 9.85), who were serving their sentence in two penal institutions in Serbia at the time of the data collecting. Psychopathy was measured using a self-report (SRP3 questionnaire) and a rating method, based on the interviews and information from the offenders' files (PCL -R scale). HEXACO-PI-R inventory was used for the exploration of the participants' personality traits. It measures six broad domains of personality: Honesty-Humility, Extraversion, Emotionality, Agreeableness, Conscientiousness and Openness. Furthermore, two additional dispositions that are conceptually related to psychopathy and criminality were measured: schizotypy, a disposition toward psychotic-like experiences operationalized by the construct of Disintegration (and measured with DELTA10 inventory) and Amoralität, a trait that refers to the more narrow tendencies toward amoral and antisocial behavior (explored via AMORAL9 questionnaire). Finally, two measures based on computer-administered tests were also collected in this study: 1. Gambling Task, which examines a tendency toward impulsive risk taking, based on the dysfunctions of the orbitofrontal area of prefrontal cortex and 2. Implicit Association Test, which examined implicit affective associations to the visual stimuli characterized by violence. Criminal recidivism was registered by taking several types of information from the offenders' personal files: information on the number of offenses, lawful sentences that participants have and the number of prison sentences (penal recidivism) that respondents had already served.

The results showed that there is a low to moderate positive correlation between psychopathic traits measured by different methods, but there is a lack of congruence when it comes to the Interpersonal psychopathic style

(manipulative behavior, glibness and superficial charm, taking advantage of others): these two measures of psychopathy are orthogonal. The lack of congruence is explained by the complexity of the rating measure of Interpersonal style: it contains adaptive features, but it is also a pro-criminal disposition that affects the stability of delinquency. Thus, these findings suggest that endogenous psychopathic personality traits measured by the rating method of PCL-R, possess an adaptable potentials that can facilitate psychological functioning. This complexity does not exist with identical traits measured by self-report. The difference between the measures of psychopathy is evident in relations with other constructs: self-reported measures of psychopathy are related to personality traits to a higher degree, while rating measures are significantly more associated with criminal recidivism. Description of psychopathy using the basic personality traits is consistent with previous research: it is based on the low pronounced dimensions of Honesty-Humility, Emotionality, Agreeableness and Conscientiousness, with the addition of highly expressed Disintegration and Amorality. The results did not confirm the ability of Gambling Task to predict the stability of criminal behavior, nor its association with psychopathy. On the other hand, the performance on the IAT test proved to be important for the understanding of certain personality dispositions and criminal recidivism: weaker ability to generate negative emotions in response to violent stimuli is based on sadistically modulated schizotypal dysfunctions and is able to predict penal recidivism in offenders. Therefore, the results have enabled a more precise understanding of the features of Interpersonal style and its dual nature; they have expanded and deepened knowledge about the relationship between psychopathy, basic personality traits, schizotypy and Amorality; provided some insight into the association of implicit processing of stimuli that are characterized by violence with sadism and penal recidivism; and in practical terms, offered new measures that could enrich the methodological battery for the assessment of the risk of criminal relapse.

Keywords: psychopathy, multimethod approach, personality traits, criminal recidivism, IAT

Scientific area: Psychology

Scientific sub-area: Personality and individual differences

UDK: 159.97:159.923:343.9(043.3)

Sadržaj

1. Konceptualizacija i operacionalizacija psihopatije	1
1. 1. Nastanak PCL-R skale	1
1. 2. Faktorska struktura PCL-Ra	3
1. 3. Samoprocena psihopatije	5
1. 4. Problemi procene	10
1. 5. Multimethodska procena	13
1. 6. Psihopatija je kontinualna crta a ne diskretan fenomen	16
1. 7. Uloga odsustva anksioznosti i straha u konceptu psihopatije: primarna i sekundarna psihopatija	17
1. 8. Odsustvo straha/anksioznosti i dezinhibicija: Model Dualnog Deficita	21
1. 9. Važnost antisocijalnog i kriminalnog ponašanja u konceptu psihopatije	22
Završna razmatranja	25
2. Nomološka mreža psihopatije	27
2. 1. Agresivnost	27
2. 2. Nasilje	31
2. 3. Moralnost	33
2. 4. Socijalna percepcija	35
2. 5. Socijalna interakcija	38
2. 6. Partnerski i seksualni odnosi	40
2. 7. Psihopatologija	42
2. 8. Inteligencija	46
2. 9. Uspešna psihopatija	48
Završna razmatranja	52
3. Psihopatija i bazične crte ličnosti	55
3. 1. Psihopatija i Petofaktorski Model Ličnosti	55
3. 2. Procena psihopatije pomoću FFMa	59
3. 3. Psihopatija i HEXACO model strukture ličnosti	60
3. 4. Psihopatija u sklopu Grejevog modela osetljivosti na potkrepljenje	63

3. 5. Problem impulsivnosti	66
Završna razmatranja	67
4. Psihopatija i kriminalitet	70
4. 1. Psihopatija i antisocijalno ponašanje	70
4. 2. Tip izvršenog krivičnog dela	73
4. 3. Predikcija kriminalnog recidiva	76
4. 4. Tretman osuđenih lica sa izraženim psihopatskim crtama	79
Završna razmatranja	82
5. Obrada emocija	84
5. 1. Identifikacija emocija	84
5. 2. Empatija	86
5. 3. Emocionalna inteligencija	87
5. 4. Kognitivna obrada afektivno zasićenog materijala	89
5. 5. Teorija somatskih markera i psihopatija	93
Završna razmatranja	95
6. Nacrt istraživanja	97
6. 1. Problem istraživanja	97
6. 2. Ciljevi istraživanja	97
6. 3. Uzorak	98
6. 4. Varijable istraživanja	99
6. 5. Mere	100
6. 6. Hipoteze istraživanja	104
6. 7. Plan obrade podataka	105
7. Rezultati preliminarnih analiza	108
7. 1. Stilovi procenjivača u skorovanju psihopatije na PCL-Ru	108
7. 2. Eksplicitne afektivne asocijacije na vizuelne stimuluse sa IATa	109
8. Rezultati glavnih analiza	112
8. 1. Deskriptivna statistika i metrijske karakteristike analiziranih skala	112
8. 2. Bivarijantne povezanosti između varijabli	113
8. 3. Analiza glavnih komponenti u zajedničkom prostoru ispitivanih varijabli	116
8. 4. Analiza medijacije psihopatskih crta	119

9. Dodatne analize	126
9. 1. Dekomponovanje varijanse Interpersonalnog stila	126
10. Diskusija.....	129
10. 1. Misterija Interpersonalnog stila	129
10. 2. Psihopatija i bazična struktura ličnosti	135
10. 3. Psihopatija, ličnost i afektivne asocijacije na nasilne stimulse	145
10. 4. Psihopatija, ličnost i disfunkcije prefrontalnog korteksa	148
10. 5. Predikcija kriminalnog recidiva	150
Završna razmatranja	156
Literatura	161
Prilozi	214
Prilog 1: Stimulusi IAT testa, eksplicitne procene emocija na njima i predikcija psihopatije i sadizma	214
Prilog 2: Opis stimulusa na Ček listi za procenu psihopatije (PCL-R)	220
Prilog 3: Instrument za samoprocenu psihopatije SRP3	235
Prilog 4: Instrument za procenu ličnosti HEXACO-PI-R	237
Prilog 5: Instrument za procenu dispozicija ka amoralnom ponašanju AMORAL 9	240
Prilog 6: Instrument za procenu dispozicija ka doživljajima nalik psihotičnim DELTA 10	242
Biografija	243
Izjave	244
Izjava o autorstvu	244
Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada	245
Izjava o korišćenju	246

1. Konceptualizacija i operacionalizacija psihopatije

Kada govorimo o psihopatiji, iz didaktičkih razloga bi svakako najoptimalnije bilo prvo prikazati deskripcije i teorije psihopatije pa nakon toga njene operacionalizacije i procene u istraživačkom ili praktičnom setingu. Nažalost, takav prikaz je jako teško ako ne i nemoguće napraviti. Psihopatija nije jedini psihološki konstrukt čija je operacionalizacija konfundirana sa konceptualizacijom: veoma je teško razdvojiti sadržaj samog koncepta od sadržaja instrumenta koji je stvoren sa intencijom da ga meri. Konstruisana na osnovu zapažanja kliničara, psihopatija je postojala skoro vek i po pre nego što je izvršena njena prva empirijska operacionalizacija. Nakon toga su istraživanja izmenila i sam koncept, otvorila nova teorijska pitanja što je uticalo (ili je možda adekvatnije reći: tek će uticati) na nove operacionalizacije itd. Isprepletanost konceptualnih pitanja sa merenjem i istraživanjem je nepobitna činjenica kada je psihopatija u pitanju i zato će oba ova pitanja biti izložena u jednom poglavlju, redosledom za koji se nadamo da će olakšati njihovo razumevanje.

1. 1. Nastanak PCL-R skale. Psihopatija je jedan od psiholoških pojmova koji ima dugu istoriju. Od samog nastanka on figurira u psihijatrijskom kontekstu što je važna činjenica koja obeležava koncept psihopatije i danas. Tokom devetnaestog veka veliki broj psihijatara govori o psihopatiji: Filip Pinel, Džejms Pričard, Sofus Snek, i drugi zaključno sa Emilom Krepelinom, ocem moderne psihijatrije (Shorter, 2005; Radulović, 2006). Evo na osnovu kojih opisa se najčešće definisala psihopatija u radovima ovih autora: u pitanju je patološko (impulsivno, surovo, bezobrazno, neodgovorno, samopovređujuće) ponašanje sa odsustvom kajanja i očuvanim sposobnostima rezonovanja; ponašanje sa destruktivnim socijalnim posledicama pri kom osoba ne oseća sram; defekt u karakteru osobe koji kao posledicu ima “moralno ludilo”, odnosno nerazvijenost moralnih normi; amoralno ponašanje koje karakteriše laganje, prevrtljivost i vršenje krivičnih dela.

Opisi psihopatskih ličnosti se u dvadesetom veku umnožavaju i daju ih neka od vodećih imena psihijatrije kao što su Kurt Šnajder, Sigmund Frojd, Franc Aleksander, Leopold Zondi itd. (Nastović, 1982; Radulović, 2006). Određene karakteristike su slične prethodno navedenima: emocionalna otupelost, nemilosrdnost, nedostatak savesti i impulsivnost. Ono što je novo u ovim koncepcijama je smeštanje uzroka psihopatije u

socijalno okruženje: zbog neadekvatne socijalizacije određene osobe ne usvajaju socijalne norme i postaju neadaptirane, antisocijalne i buntovne. Ovo će određenje imati veliki uticaj na kliničku nomenklaturu tako da će u jednom trenutku izraz psihopatija biti napušten i zamenjen terminom *sociopatija* (Robins, 1966)¹.

Od posebne važnosti za empirijska istraživanja psihopatije je rad Harvija Kleklija i zato će karakteristike psihopatske ličnosti koje je on predložio ovde biti detaljno navedene. Klekli je smatrao da psihopatiju definišu sledeće osobine: 1. Površni šarm i očuvana inteligencija, 2. Odsustvo zabluda i iracionalnog mišljenja, 3. Odsustvo nerveze i psihoneurotskih manifestacija, 4. Nepouzdanost, neiskrenost, 5. Nedostatak krivice i stida, 6. Antisocijalno ponašanje, 7. Nesposobnost učenja na osnovu iskustva, 8. Patološka egocentričnost i nesposobnost da se oseti ljubav, 8. Opšta siromašnost u socijalnim relacijama, 9. Nedostatak uvida u sopstvena mentalna stanja i ponašanja, 10. Nepostojanje sklonosti ka suicidu, 11. Impersonalni, trivijalni i loše integrisani partnerski i seksualni odnosi i 12. Neuspeh u praćenju i držanju do bilo kog životnog plana (Cleckley 1941, 1976).

Svi navedeni opisi nastali su na osnovu studija slučaja, odnosno ličnog kontakta između psihijataru i njihovih pacijenata. Slabost ovakvog načina dolaženja do podataka je jasna. Nepostojanje empirijske operacionalizacije psihopatije onemogućavalo je istraživanja koja bi bila kvantitativna i koristila predikciju kao kriterijum validnosti konstrukta. Ovu situaciju izmenio je tim istraživača na čelu sa dr. Robertom Hejrom. Oni su preuzeli na sebe zadatak da psihometrizacijom Kleklijevih indikatora konstruišu prvi instrument za procenu psihopatije. Prvobitna lista od preko 100 indikatora je redukovana na 22 eliminisanjem redundantnih ajtema (Hare & Frazelle, 1980). Skala za procenu koja je konstituisana pomoću ova 22 ajtema dobila je ime PCL (Psychopathy Check List). Procena psihopatije koja se zasnivala na radu Hejra i saradnika je bila zasnovana na rejting merama, odnosno vršio ju je edukovani procenjivač. Još jedna od metodoloških karakteristika skale je sledeća: postoje dva izvora informacija koje procenjivač koristi kako bi procenio izraženost psihopatskih indikatora kod ispitanika. Prvi je strukturirani intervju, koji se sprovodi u individualnom kontaktu sa pojedinačnim ispitanikom. Međutim, drugi izvor predstavlja uvid u objektivne podatke o životu i

¹ Istorija pojma psihopatija pre operacionalizacije pomoću PCL-R skale ovde nije od primarnog interesa i zato je obrađena samo ukratko. Preciznije informacije o ovoj temi se mogu naći na drugom mestu (Radulović, 2006).

ponašanju ispitanika koje procenjivač dobija pregledom dostupnih dosijea o ispitaniku. Ovo znači da je PCL metod procene koji se može sprovoditi samo u *institucionalizovanim setinzima* (pre svega forenzičkim i penalnim) jer se samo u ovim okolnostima može doći do objektivnih podataka koji su procenjivaču potrebni. Psihometrijske analize PCL skale pokazale su da je intersubjektivna saglasnost procenjivača visoka, kao i da skala ima visoku pouzdanost (Hare, 1980).

Revizija skale je usledila nakon nekoliko godina njenog korišćenja u istraživanjima i praktičnom radu. Dva ajtema su odstranjena iz skale, opisi ajtema i uputstva za skorovanje su u većoj meri precizirana i data sa više detalja i izmenjena je procedura obračunavanja nedostajućih podataka. Rezultat je bila Revidirana Ček-Lista za procenu Psihopatije (PCL-R). Empirijski podaci su i za nju pokazali da poseduje zadovoljavajuće metrijske karakteristike (Hare, 1991). Verzija skale koja se sada koristi predstavlja njeno drugo izdanje i ne razlikuje se po broju i sadržaju ajtema od pređašnje verzije (Hare, 2003). Autori priznaju da je ovo konzervativna strategija (Hare & Neumann, 2006) i kao što će se videti, ona je naišla na veliki broj kritika. Po uzoru na originalni instrument, konstruisana su još dva: jedan koji predstavlja skraćenu verziju PCL-R skale od 12 ajtema - PCL-SV (Steadman, Silver, Monahan, Appelbaum, Robbins, Mulvey, Grisso, Roth, & Banks, 2000) i instrument pomoću koga se procenjuje psihopatija kod institucionalizovanih adolescenata - PCL:YV (Forth, Kosson, & Hare, 2003).

1. 2. Faktorska struktura PCL-Ra. Iako je informacija da indikatori nekog psihološkog konstrukta imaju zadovoljavajuću internu konzistenciju važna kada govorimo o pouzdanosti instrumenta, neophodno je ispitati latentnu strukturu tih indikatora. Ukoliko se pokaže da je konstrukt multidimenzionalan, na osnovu informacija o njegovoj latentnoj strukturi se može konstruisati strukturalni model koji precizno definiše elemente te strukture i njihove međudnose. Tek tada je opravdano istraživati relacije tog konstrukta i drugih relevantnih fenomena. Problem naravno predstavlja činjenica da kod složenih i heterogenih fenomena, validno i precizno definisanje latentne strukture predstavlja težak zadatak.

Ispostavilo se da je takva situacija i kada je reč o psihopatiji. Pre svega, trebalo je pokazati da svi upotrebljeni indiktori psihopatije koji se nalaze u PCL-R skali mere jedinstven fenomen. Unidimenzionalnost PCL-Ra je ispitana pomoću savremenih

psihometrijskih procedura zajedno sakupljenih u modelu merenja pod imenom Teorija Ajtemskog Odgovora (Embretson & Reise, 2000). U okviru ovog metoda nekoliko parametara se može upotrebiti za procenu unidimenzionalnosti: u slučaju ajtema PCL-Ra svi oni pokazali su da je opravdano pretpostaviti jednodimenzionalnost (Bolt, Hare, Vitale, & Newman, 2004). Ovaj nalaz predstavlja empirijski dokaz da je izbor indikatora koji su izvršili Hejr i saradnici bio valjan i da svi oni mere jedan latentni psihološki konstrukt: psihopatiju. Ovaj nalaz će biti kasnije potvrđen i pomoću drugih analitičkih metoda (Neumann, Hare, & Newman, 2007), a ipak to neće sprečiti da bude doveden u pitanje od strane mnogih autora.

Eksploratorne faktorske analize PCL-R skale pokazale su da se indikatori psihopatije grupišu u dva robusna latentna faktora koji predstavljaju specifičnije, uže crte u odnosu na globalni konstrukt (Harpur, Hare, & Hakstian, 1989). Zbog njihove širine oni su jednostavno imenovani Faktor 1 i Faktor 2 (Hare, 1991). Prva od ove dve latentne dimenzije okuplja markere psihopatske ličnosti, odnosno onih karakteristika koje se smatraju endogenim i suštinskim za psihopatiju: manipulativnost, prevrtljivost, emotivnu površnost, nedostatak krivice i empatije. Druga predstavlja odlike životnog stila koji je specifičan za psihopatiju: impulsivnost, neodgovornost, parazitski životni stil i antisocijalno i kriminalno ponašanje. Ovaj model dakle predlaže da se psihopatija sastoji iz dva latentna faktora, korelirajuća ali distinktna u odnosu na njihov sadržaj i odnose sa drugim pojavama.

Međutim, ubrzo je stigao izazov ovakvoj koncepciji psihopatije, za koji će se pokazati da je ključan kada je u pitanju Hejrov model. Analize koje su izvršili Kuk i Miši pokazale su da se optimalnije opisivanje empirijskih podataka postiže pomoću tri faktora (Cooke & Michie, 2001). Prvi opisuje manipulativne tendencije i iskorišćavanje drugih, drugi je baziran na siromašnom i površnom emotivnom životu a treći se odnosi na lošu kontrolu impulsa i nepromišljenost. Treba primetiti da je ovaj nalaz predstavlja izazov unidimenzionalnosti konstrukta koja je prethodno postavljena od strane Hejra i saradnika: antisocijalno ponašanje po ovom modelu zapravo nije deo konstrukta psihopatije. Da bi se dobila adekvatna podesnost modela autori su morali da odstrane indikatore koji opisuju antisocijalno i kriminalno ponašanje iz analiza te je trofaktorski model u stvari zasnovan na 13 ajtema PCL-Ra.

Upravo je ova činjenica (kao i određene kritike upućene upotrebljenim statističkim metodama korišćenim u prethodnom istraživanju) poslužila Hejru i saradnicima da diskredituju prethodne rezultate i ponude četvorofaktorski model. On predstavlja ekstenziju prethodno opisanog, odnosno predloženim faktorima se pridružuje i četvrti koji opisuje antisocijalno ponašanje. Ovi faktori su nazvani Interpersonalni stil, Afektivitet, Životni stil i Antisocijalnost (Hare, 2003). Kako je očito da je faktorska struktura Hejrovog modela pod znakom pitanja, autori su u velikom broju radova analizirali četvorofaktorski model i branili ga pomoću empirijskih argumenata (Hare & Neumann, 2005; 2006; 2009). Ova četiri faktora pronađena su i u drugim instrumentima koji se baziraju na PCL-R modelu (Vitacco, Neumann, & Jackson, 2005; Neumann, Kosson, Forth, & Hare, 2006) i predstavljaju strukturalni model psihopatije za koji se Hejr i saradnici i danas zalažu. Ajtemi PCL-Ra kao i njihovo grupisanje u faktore dati su u Tabeli 1.

Tabela 1. Ajtemi PCL-R skale grupisani u odgovarajuće faktore

Faktor 1 <i>Interpersonalni stil</i>	Faktor 2 <i>Životni stil</i>
1. Površni šarm	3. Potreba za stimulacijom / sklonost dosadi
2. Grandiozan doživljaj vlastite vrednosti	9. Parazitski životni stil
4. Patološko laganje	13. Odsustvo realnih, dugoročnih životnih ciljeva
5. Manipulativnost	14. Impulsivnost
	15. Neodgovornost
<i>Afektivitet</i>	<i>Antisocijalnost</i>
6. Odsustvo krivice	10. Loša kontrola ponašanja
7. Površne emocije	12. Rani ponašajni problemi
8. Odsustvo empatije	18. Maloletnička delinkvencija
16. Neprihvatanje odgovornosti	19. Opoziv uslovnog otpusta, bekstva iz institucija
	20. Raznovrsnost kriminalnih aktivnosti
Ajtemi koji ne pripadaju ni jednom od faktora PCL-Ra:	
11. Promiskuitetno seksualno ponašanje	
17. Brojne kratkoročne (van)bračne veze	

Napomena: brojevi ispred ajtema označavaju njihov redosled u samoj PCL-R

skali

1. 3. *Samoprocena psihopatije.* Metod rejtinga, pored određenih prednosti pokazuje i izvesne slabosti. Pojedinačna procena za svakog ispitanika traje više od sat

vremena. Pomenuto je da ovakav metod nije primenjiv na pojedince koji se ne nalaze u institucijama ili nemaju određene vrste dosijea. Zbog toga su istraživači vrlo brzo pokušali da razviju instrumente za samoprocenu psihopatije. Ovakvi instrumenti se mogu zadavati grupno i njihovo popunjavanje generalno traje kraće, čime se ostvaruje velika ušteda u vremenu prikupljanja podataka. Sem toga, validnom konverzijom ajtema se praktično svi aspekti psihopatije operacionalizovani preko rejtinga mogu ispitivati i samoprocenom.

Prvi instrument zasnovan na samoproceni psihopatije razvili su takođe Hejr i saradnici, ubrzo nakon konstruisanja skale PCL-R. Instrument je nazvan SRP (Self Report Psychopathy – Samoprocenjena Psihopatija) i sastojao se od 29 ajtema, konstruisana da mere dva faktora PCL-Ra (Hare, 1985). Međutim, pokazalo se da je metodom samoprocene teže ispitati aspekte psihopatske ličnosti (Faktor 1) te da konvergencija između prvog faktora dobijenog samoprocenom i rejtinzima nije bila zadovoljavajuća. Zbog toga je skala revidirana i dodati su novi ajtemi za merenje manipulativnih tendencija i afektiviteta. Ukupni skor na ovoj verziji instrumenta (SRP2) je pokazao dobru konvergentnu validnost sa ukupnim skorom na PCL-Ru (Hare, 1991) ali je su se pojavili problemi sa njegovom faktorskom strukturom. Naime, dvofaktorsko rešenje ajtema SRP2 nije odgovaralo Faktoru 1 i 2 koji se ekstrahuju iz ajtema PCL-Ra (Williams, & Paulhus, 2004). Zbog toga je i ova verzija doživela promene. Ponovo su dodati ajtemi za ispitivanje antisocijalnog ponašanja kako bi bio izvršen pokušaj preslikavanja strukture PCL-Ra na mere samoprocene.

Najnovija, treća verzija instrumenta (SRP3) je najzad pokazala zadovoljavajuću faktorsku strukturu (Williams, Paulhus, & Hare, 2007). Pri eksploraciji latentne strukture ovog instrumenta autori su odmah testirali četvorofaktorsko rešenje da bi ispitali paralelizam mera samoprocene sa užim crtama koje meri PCL-R. Četiri faktora su zaista i pronađena i oni su veoma slični faktorima koji se dobijaju pomoću rejtinga (Paulhus, Neumann, & Hare, 2012). Nazvani su *Interpersonalna manipulacija*, *Površni afekt*, *Neobuzdani životni stil* i *Kriminalne tendencije*. Ovakvo rešenje je pronađeno i u opštoj populaciji, dakle nije ograničeno samo na institucionalizovane ispitanike (Mahmut, Menictas, Stevenson, & Homewood, 2011).

Hejr i saradnici nisu bili jedini istraživači koji su pokušali da razviju meru samoprocene zasnovanu na markerima psihopatije iz PCL-Ra. Majkl Levenson je

zajedno sa svojim kolegama pokušao da konstruiše instrument za samoprocenu psihopatije koji bi mogao da ispituje ovaj psihološki konstrukt u neinstitucionalizovanim populacijama. Instrument je pravljen na istovetnim indikatorima psihopatije korišćenim u PCL-Ru i nazvan je LSRP (Levenson Self Report Psychopathy: Levenson, Kiehl, & Fitzpatrick, 1995). Autori su Hejrov Faktor 1 nazvali Primarnom a Faktor 2 Sekundarnom Psihopatijom (što će se ispostaviti kao vrlo diskutabilan potez). Samim tim, može se zaključiti da je instrument konstruisan sa intencijom da ispituje dva široka faktora PCL-Ra. Međutim, pokazalo se da je namera autora samo delimično urodila plodom. Konvergentna validnost skala LSRPa dovedena je u pitanje kada je otkriveno da su njihove povezanosti sa faktorima PCL-Ra veoma niske (Brinkley, Schmitt, Smith, & Newman, 2001). I ovde se ispostavilo da je problem u merenju ličnosnih aspekata psihopatije: Levensonova skala Primarne psihopatije ne meri adekvatno aspekte psihopatske ličnosti (Lilienfeld & Fowler, 2006), štaviše, nalazi pokazuju da je ona sličnija Hejrovom Faktoru 2 nego Faktoru 1 čije bi karakteristike trebalo da meri (Poythress, Lilienfeld, Skeem, Douglas, Edens, Epstein, & Patrick, 2010). Kako Levensonove skale još uvek nisu doživele reviziju, njihova validnost je i dalje pod znakom pitanja.

Još jedan instrument je važno pomenuti kada je u pitanju samoprocena psihopatije. U pitanju je PPI (Psychopathic Personality Inventory). Postoji nekoliko razloga zbog kojih je PPI zanimljiv, kako istraživačima tako i praktičarima koji se bave psihopatijom. Prvo, on nije razvijen operacionalizacijom Kleklijevih kriterijuma, odnosno ne bazira se na istim deskriptorima psihopatije kao PCL-R. Skot Lilienfeld je imao nameru da uzme u obzir širi opseg indikatora psihopatije kako bi dobio što reprezentativniji model (Lilienfeld, & Andrews, 1996). Rezultat ovog rada je bio PPI. Instrument poseduje 187 stavki i nije iznenađujuće da je njegova faktorska analiza pokazala da varijansu ovih ajtema optimalno opisuje veći broj faktora u odnosu na Hejrov model. Ima ih 8 (Lilienfeld & Fowler, 2006) i imenovani su: 1. Makijavelistička egocentričnost (manipulacija i iskorišćavanje drugih), 2. Socijalna prodornost (ostavljanje povoljne impresije i uspešno uticanje na ponašanje drugih ljudi), 3. Neustrašivost (nedostatak straha i anticipatorne anksioznosti), 4. Emotivna hladnoća (emotivna površnost, odsustvo empatije i krivice), 5. Impulsivni nekonformizam (odbacivanje tradicije i socijalnih normi), 6. Eksternalizacija krivice (atribuiranje

sopstvenih pogreški drugima), 7. Odsustvo planiranja (bezbržan stav prema planiranju i postavljanju ciljeva) i 8. Imunost na stres (niska tenzija u situacijama koje provociraju anksioznost, odnosno visoka tolerancija na frustraciju). I kod ovih faktora otkriveni su faktori drugog reda (Benning, Patrick, Hicks, Blonigen, & Krueger, 2003). Pokazalo se da prvu glavnu komponentu zasićuju Makijavelistička egocentričnost, Impulsivni nekonformizam, Eksternalizacija krivice i Odsustvo planiranja. Ona je nazvana *Samousmerena Impulsivnost*. Druga komponenta se sastoji od Socijalne prodornosti, Imunosti na stres i Neustrašivosti i imenovana je *Neustrašiva dominantnost*. Poslednji faktor prvog reda, *Emocionalna hladnoća*, ne zasićuje ni jednu od komponenti drugog reda i stoji zasebno u odnosu na njih. Interesantno je pomenuti da iako nije pravljen sa intencijom da operacionalizuje Kleklijeve kriterijume odnosno da bude paralelan sa PCL-R skalom, PPI ipak pokazuje dobru konvergentnu validnost sa dva faktora PCL-Ra (Poythress et al., 2010) što govori u prilog njegovoj konstrukt validnosti. Druga istraživanja pokazuju i visoku eksternu validnost PPIa (Sandoval, Hancock, Poythress, Edens, & Lilienfeld, 2000; Edens, Poythress, & Watkins, 2001). PPI je skoro doživeo svoju prvu reviziju: ajtemi su izmenjeni kako bi na njih mogli da odgovaraju i ispitanici sa niskim nivoima obrazovanja, eliminisane su stavke problematične u psihometrijskom smislu i one stavke koje su kulturalno specifične (Lilienfeld, & Widows, 2005). Još uvek je broj istraživanja sa revidiranom verzijom veoma mali kako bi se ona mogla evaluirati na osnovu empirijskih podataka.

Visoka reprezentativnost indikatora, odnosno obuhvatnost Lilienfeldovog modela nije jedini razlog zbog kog bi on mogao biti zanimljiv istraživačima psihopatije. Naime, faktori, odnosno uže crte koje su dobijene u drugim modelima međusobno pozitivno koreliraju (Hare, 2003; Levenson, Kiehl, & Fitzpatrick, 1995). Ovo je u skladu sa očekivanjem da su u pitanju uže ekspresije jednog super-ordinarnog konstrukta koji nazivamo psihopatijom. Na taj način, psihopatija predstavlja *sindrom* različitih crta koje se pojavljuju zajedno i njihova zajednička ekspresija se ogleda u pozitivnim korelacijama tih crta (Kazdin, 1983). Iz ovog empirijskog nalaza se implicitno može izvući pretpostavka da sve psihopatske crte imaju jedinstvenu etiologiju, odnosno zajednički uzrok koji predstavlja kauzalni izvor korelacija crta.

Međutim, nalazi dobijeni sa faktorima PPIa, dovode u pitanje ovakvo shvatanje psihopatije. Skorašnja meta-analiza je potvrdila pojedinačne empirijske nalaze o

interkorelacijama faktora PPIa: Samousmerena impulsivnost i Neustrašiva dominantnost su međusobno ortogonalni faktori dok Emocionalna hladnoća ima niske pozitivne korelacije s njima (Marcus, Fulton, & Edens, 2013)! Ovaj nalaz svakako dovodi u pitanje konceptualizaciju psihopatije kao sindroma crta te je bio povod za reakcije istraživača koji se bave ovim fenomenom. Najzanimljivije je naravno pre svega obratiti pažnju na odgovor Hejra i saradnika na ovaj nalaz. Njihov sugestija je dvojaka. Oni pre svega smatraju da ortogonalnost faktora može biti posledica problema sa validnošću faktora PPIja (Neumann, Uzieblo, Crombez, & Hare, 2013). Ovo se pre svega odnosi na Neustrašivu dominantnost jer je druga skorašnja meta-analiza pokazala da ova crta ima neuobičajene povezanosti u nomološkoj mreži psihopatije, dok su povezanosti Samousmerene impulsivnosti slične onima koje pokazuju i druge operacionalizacije psihopatskih crta (Miller & Lynam, 2012). Međutim, ovim nalazima se suprotstavljaju brojni podaci o validnosti PPIa (Sandoval et al., 2000; Edens et al., 2001), te prvi argument Hejra i saradnika verovatno nema veliku težinu. Zanimljivija je njihova druga opservacija: korelacija između faktora PPIa su različite u osuđeničkim uzorcima i onim koji potiču iz opšte populacije. Zbog toga, ovi autori pozivaju na oprez jer je moguće da su nulte korelacije posledica određenih supresivnih faktora koji maskiraju drugačije ponašanje psihopatskih crta u različitim populacijama (Neumann et al., 2013).

Opreznost naravno nikad nije suvišna. Ipak, rezultati meta-analize predstavljaju sumiranje empirijskog materijala koji zaslužuje interpretaciju, makar ona bila i preliminarna. Autor PPIa to objašnjava na ovaj način: psihopatija nije sindromska crta već *sklop* (compound) crta koje mogu biti nekorelirane jer imaju *različitu etiologiju*, odnosno potiču iz više izvora (Lilienfeld, 2013). Ovo tumačenje je kongruentno sa podacima da poremećaji ličnosti generalno predstavljaju sklopove crta, odnosno imaju multiple etiologije (Patrick, Venables, & Drislane, 2013). Kako se onda može objasniti činjenica da su kod određenih osoba ipak prisutne različite psihopatske crte? Bening predlaže jedan drugačiji pristup ovom problemu: potrebno je tražiti uzroke nastanka psihopatskih crta ali je moguće posmatrati stvar iz suprotnog ugla, odnosno analizirati bihevioralne posledice psihopatije (Benning, 2013). Tako se na primer dobija da je interakcija faktora PPIa statistički značajna u predikciji određenih oblika ponašanja kao što je na primer predatorska agresivnost (Marcus, et al., 2013). Dakle, prisustvo

psihopatskih crta može biti usmereno cilju koji ponašanje ima, odnosno razvoju jedne specifične bihevioralne strategije koja se zasniva na iskorišćavanju i dominaciji nad drugim ljudima.

1. 4. Problemi procene. Samoprocena psihopatije poseduje određene prednosti u odnosu na rejtinge, ali je jasno da sadrži određene probleme. Prva teškoća sa samoprocenom je očigledna i tiče se samog metoda, odnosno nije vezana za psihopatiju kao konkretan fenomen: u pitanju je davanje socijalno poželjnih odgovora na upitnicima samoprocene, odnosno predstavljanje sebe u poželjnom svetlu (Smith & Ellingson, 2002). Verovatno je da prisustvo davanja socijalno poželjnih odgovora postoji kada je reč o metodi samoprocene, pitanje koje se postavlja je sledeće: da li je ovaj proces u toj meri prisutan da diskredituje validnost podataka koji se dobijaju na ovaj način?

Nekoliko empirijskih nalaza se može konsultovati kada je ovaj problem u pitanju. Rezultati nekih studija pozivaju na oprez kada je u pitanju samoprocena psihopatije. U jednom istraživanju od ispitanika su prvo uzeti podaci na merama psihopatije (SRP2 i PCL-R) pod standardnim uslovima. Zatim su ispitanici instruirani da se u drugoj sesiji predstave u što boljem svetlu (prva grupa) ili u što lošijem svetlu (druga grupa). Mere samoprocene su uzete na isti način kao prethodni put dok je procenjivač na PCL-Ru bio druga osoba. Rezultati su pokazali da prvobitni skorovi na samoprocenjenoj psihopatiji nisu povezani sa predstavljanjem u boljem svetlu (Koenovo $d=0.08$) ali postoji visok uticaj na predstavljanje u lošijem svetlu ($d=0.66$: Rogers, Vitacco, Jackson, Martin, Collins, & Sewell, 2002). Dakle, osobe sa izraženijim psihopatskim crtama na meri samoprocene se mogu uspešno predstaviti kao buntovne i nesaradljive dok im je teže da minimiziraju psihopatske crte. Međutim, druga istraživanja su pokazala da predstavljanje može ići i u socijalno poželjnom svetlu. Recimo, u jednoj studiji je od ispitanika koji su prvo popunili upitnik psihopatije (PPI) traženo da se predstave bolje i lošije na upitnicima ličnosti. Pronađene su velike individualne razlike u uspešnosti ispitanika da se modifikuju samoprocenu. Ipak, oni koji su sebe uspešnije predstavljali u boljem svetlu imali su veće skorove na Makijavelističkoj egocentričnosti i Eksternalizaciji krivice a niže skorove na Imunosti na stres (MacNeil & Holden, 2006).

Prethodni nalazi sugerišu to da su osobe sa višim skorovima na upitnicima psihopatije u stanju da se predstave na različite načine kada je od njih to zatraženo. Ali

da li se to zaista dešava kada je u pitanju standardna procena psihopatije? Podaci pokazuju da to često nije slučaj. Recimo, pokazano je da individue koje imaju veće skorove na psihopatskim crtama nisu uspešnije u simuliranju i disimuliranju u odnosu na osobe sa manje izražnom psihopatijom (Marion, Sellbom, Salekin, Toomey, Kucharski, & Duncan, 2012). Najubedljiviji rezultati su nalazi jedne skorašnje meta analize koja je sumirala odnose između mera samoprocene psihopatije (PPI i LSRP) i izmenjenih stilova odgovaranja (ponovo predstavljanje u boljem i lošijem svetlu). Rezultati ove meta analize su pokazali da samoprocenjena psihopatija nije značajno povezana ni sa jednim stilom moduliranja odgovora na upitnicima (Ray, Hall, Rivera-Hudson, Poythress, Lilienfeld, & Morano, 2013). Dakle, kada su instruirani da se predstave u određenom svetlu, osobe koje imaju više skorove na merama psihopatije će uspešnije izvršiti taj zadatak, ali kada takve instrukcije nema (dakle u standardnim uslovima istraživanja ili procene) čak i takve osobe mogu davati validne i istinite odgovore na merama samoprocene. Ovi su nalazi ohrabrujući za upitnička ispitivanja psihopatije.

Postoji jedan drugi mogući uzrok pristrasnosti u odgovoranju na merama samoprocene koji potiče od psihopatije. Po definiciji, psihopatija se karakteriše manjkom uvida u sopstvena unutrašnja stanja i psihološke procese. Međutim, ovaj uvid je neophodan pri procesu introspekcije koji je ključan u validnom davanju odgovora na merama samoprocene. To može imati za posledicu da su odgovori kod osoba sa izraženim psihopatskim crtama izmenjeni ne zato što oni svesno i namerno pokušavaju da ostave specifičan utisak na druge, već zato što im nedostaje sposobnost da validno procene svoje doživljaje (Jackson & Richards, 2007). Ukoliko je ova pretpostavka tačna ona može predstavljati veliku prepreku za merenje psihopatije pomoću samoprocene. Međutim, određeni empirijski nalazi pokazuju da ni hipoteza o manjku uvida verovatno ne predstavlja prepreku u primeni ovog metoda. Podaci pokazuju da mere samoprocene imaju slične povezanosti sa velikim brojem bihevioralnih kriterijuma koje pokazuju i rejting mere (Jones & Miller, 2012). Ovo govori da su i osobe sa izraženim psihopatskim crtama u stanju da detektuju te crte kod sebe (uvid) i da ih validno prijave na upitničkim ajtemima (iskrenost). Dobijeni podaci ne samo da dalje ohrabruju upotrebu metoda samoprocene u ispitivanju psihopatije, već iz njih autori izvlače zanimljive interpretacije koje su važne za samu prirodu ovog psihološkog konstrukta:

nije nedostatak uvida ono što determiniše ovaj fenomen, već je to pre *nedostatak brige za posledice sopstvenog ponašanja*. Psihopatske crte verovatno sprečavaju javljanje emocionalnih reakcija na nanošenje fizičke ili psihološke boli drugim osobama (Miller, Jones, & Lynam, 2011).

Procena psihopatije pomoću rejtinga se ne suočava sa prethodno opisanim problemima ali i ova metoda ima sopstvene manjkavosti i ograničenja. Prvo, važan problem kada je rejting procena u pitanju jeste intersubjektivna saglasnost procenjivača. Što je ona veća, to je veća pouzdanost merenja psihopatskih crta. Iako Hejr prijavljuje dovoljno visoke koeficijente intraklasnih korelacija za PCL-R skalu (Hare, 2003), treba napomenuti da se ovi koeficijenti veoma razlikuju za pojedinačne ajteme (od 0.41 za “Neprihvatanje odgovornosti” do 0.82 za “Kriminalnu mnogostrukost) i faktore PCL-Ra (od 0.67 za Afektivitet do 0.84 za Antisocijalnost). Očigledno je da procenjivači imaju više problema kada rade sa psihopatskim crtama ličnosti nego kada procenjuju bihevioralne karakteristike psihopatije. Postavlja se pitanje zbog čega je to tako?

Jedan od uzroka je subjektivnost koja se ostavlja procenjivaču kada treba da skoruje ajtem. Bihevioralni ajtemi PCL-Ra se procenjuju pomoću jasnijih uputstava i relativno objektivnih indikatora u odnosu na afektivne ili interpersonalne crte. Empirijski podaci pokazuju da postoji značajna negativna korelacija između procenjene subjektivnosti nekog PCL-R ajtema i intersubjektivne saglasnosti procenjivača na tom ajtemu (Rufino, Boccaccini, & Guy, 2010). Evo koje su stavke PCL-Ra procenjene kao najsubjektivnije odnosno kao najteže za procenu: Odsustvo krivice, Impulsivnost, Površni šarm, Neprihvatanje odgovornosti, Patološko laganje, Manipulativnost, itd. Dakle, svi ajtemi sem Impulsivnosti pripadaju psihopatskim crtama ličnosti: Interpersonalnom stilu i Afektivitetu. Očigledno je da procena Faktora 1 i njegovih užih crta predstavlja poseban metodološki problem koji treba rešiti objektivnijim parametrima za njihovo skorovanje. Iako Hejr i saradnici smatraju da nova revizija PCL-R skale nije potrebna (Hare & Neumann, 2006), ovo je jedan od empirijskih argumenata u korist revizije.

Dalje, problemi sa rejting procenom mogu biti sastavni deo skale procene ali takođe mogu poticati od procenjivača. Podaci pokazuju da čak i izvežbani procenjivači mogu imati relativno stabilne stilove procenjivanja i davati sistematski više ili niže skorove ispitanicima (Boccaccini, Turner, & Murrie, 2008). Ovo je za posledicu imalo

vrlo niske intraklasne korelacije, odnosno saglasnost između procenjivača (ICC=0.47). Čak 30% varijanse u skorovima na PCL-Ru je moglo biti objašnjeno stilovima procenjivača u ovom istraživanju. Od čega zavise ovi individualni stilovi u proceni? Jedan od faktora koji na njih utiče je ličnost samog procenjivača. Nalazi pokazuju da skorovi na testovima ličnosti koje su popunjavali procenjivači povezani sa skorovima koje oni daju na PCL-Ru: saradljiviji i altruističniji procenjivači daju sistematski niže skorove na faktoru Interpersonalnog stila, odnosno doživljavaju i druge kao prijatne i saradljive; impulsivniji procenjivači daju veće skorove na faktoru Antisocijalnosti itd. (Miller, Rufino, Boccaccini, Jackson, & Murrie, 2011). Različiti mehanizmi posreduju pri uticaju ličnosti procenjivača na skorovanje PCL-Ra, ali je sigurno da je jedan od dominantnih *projekcija* – procenjivači su imali tendenciju da vide slične crte ličnosti kod ispitanika poput onih koje i sami poseduju.

Kada je u pitanju procena u praksi, u forenzičkom setingu, identifikovan je jedan robustan faktor koji deluje na procenjivače: *strana koja ih je angažovala za procenu*. Podaci pokazuju da procenjivači angažovani od strane optuženog daju sistematski niže skorove od procenjivača angažovanih od strane tužilaštva (Murrie, Boccaccini, Turner, Meeks, Woods, & Tussey, 2009). Da li postoji način da se pokaže koje su od ove dve procene validnije? Kada su angažovani nezavisni procenjivači da reskoruju procene na istim ispitanicima iz prethodnog istraživanja pokazalo se da između njih samih postoji visoko slaganje (ICC=0.95) ali se nisu slagali ni sa procenjivačima koji su radili za odbranu (ICC=0.14) niti sa onima koji su procenjivali u ime tužioca (ICC=0,29). Ovi nalazi pokazuju da je rejting procena psihopatije u praktičnom setingu osetljiva na mnoge faktore i dovode u pitanje oslanjanje na PCL-R skorove kada se donosi odluka o stepenu rizika za ponovno činjenje krivičnog dela (Rufino, Boccaccini, Hawes, & Murrie, 2012).

1. 5. Multimetodska procena. Kombinovanje mera samoprocene i rejtinga u istraživanjima i praktičnom radu predstavlja verovatno jedan od najvećih izazova i potencijala u radu sa psihopatijom. Jedino multimetodska procena može nedvosmisleno potvrditi validnost različitih mera psihopatije, otkriti njihove međusobne odnose i pokazati kako se različite mere ponašaju u predikciji relevantnih kriterijuma. Zbog toga je iznenađujuće da je broj istraživanja psihopatije koja koriste multimetodski pristup još uvek veoma mali. Ova situacija je verovatno posledica metodoloških složenosti koje

multimetodska procena nameće. Dodatni problem predstavljaju relativno različiti podaci do kojih su prethodna istraživanja došla i koji ne daju jasnu sliku o odnosima različitih mera.

Jedno od prvih pitanja koje se postavlja u proceduri multimetodske procene jeste konvergencija mera psihopatije prikupljenih pomoću različitih metoda. Neki podaci pokazuju da različite mere psihopatije između sebe relativno slabo koreliraju (Cauffman, Kimonis, Dmitrieva, & Monahan, 2009). Relativno niska konvergentnost između mera istog konstrukta dobijenih na različite načine ne mora nužno da bude problematična zato što se niže povezanosti se i očekuju zbog nepostojanja metode kovarijanse (Blonigen, Patrick, Douglas, Poythress, Skeem, Lilienfeld, ... Krueger, 2010). Ipak, problematično je kada je konvergentnost između određenih mera nulta. Postoje nalazi da su Faktor 1 PCL-Ra i PPIa ortogonalne mere, odnosno da nemaju nikakvu zajedničku varijansu dok je jedino korelacija između mera bihevioralnih crta bila zadovoljavajućeg intenziteta (Zeier & Newman, 2013). Još su ozbiljnije indikacije u nultoj konvergenciji mera koje treba da budu operacionalizacije istovetnog konstrukta psihopatije. U jednom istraživanju u srpskim penalnim ustanovama dobijeno je da su mere Afektiviteta i Interpersonalnog stila (dakle ponovo Faktora 1) međusobno ortogonalne (Kujačić, Međedović, Đoković, Jerinić, & Knežević, 2012). Ova diskrepanca između mera sržnih psihopatskih crta ličnosti se može objasniti na tri načina. Prvi se odnosi na mogućnost nedostatka uvida koji generiše pristrasnost u samoproceni i time invalidira podatke dobijene sa upitnika psihopatije. Međutim, već je pomenuto da postoje nalazi koji govore da i kod osoba sa izraženim psihopatskim crtama postoji uvid koji omogućuje adekvatnu samoprocenu (Miller et al., 2011). Drugi mogući uzrok diskrepance je pristrasnost koja potiče od samog ispitivača i koja bi time obarala validnost rejting mera. Pretpostavka o ovom uzroku kao generatoru diskrepance je mnogo plauzibilnija pošto je opisano da su i drugi istraživači došli do podataka da procenjivači imaju individualni stil procene koji utiče skorovanje ajtema na PCL-Ru (Boccaccini et al., 2008). Jedan od mogućih odgovora na ovo pitanje jeste repliciranje nalaza o ortogonalnosti mera Faktora 1 sa drugim procenjivačima. Najzad, treći uzrok diskrepance bi mogao da bude smešten ne u ispitanika niti u procenjivača već u same merne instrumente. I on sam može biti dvojak. Prva mogućnost je vezana za grešku u merenju koja potiče od rejting mere. Pomenuto je već da je Faktor 1 PCL-Ra teže

proceniti u odnosu na Faktor 2 (Rufino et al., 2010). U ovom slučaju bi se nepostojanost konvergenca mogla pripisati teškoćama u objektivnoj proceni pomoću rejtinga. Međutim, moguće je i da mere Faktora 1 dobijene različitim metodama u stvari procenjuju različite fenomene. U pomenutom istraživanju (Kujačić et al., 2012) je dobijeno da su mere Faktora 1 dobijene pomoću rejtinga opisane adaptibilnom i funkcionišućom strukturom crta ličnosti, dok su mere samoprocene ovog istog faktora opisane (očekivanom) pro-kriminogenom odnosno impulsivnom, agresivnom i amoralnom strukturom ličnosti. Kao moguće rešenje ovog problema takođe bi bila replikacija ovakvog nalaza sa drugim procenjivačima na rejting merama psihopatije.

Drugi važan problem multimetodske procene jeste evaluacija doprinosa mera prikupljenih različitim metodama u predikciji kriterijuma koji su konceptualno povezani sa psihopatijom. Neki nalazi daju jasnu prednost rejting merama u odnosu na mere samoprocene kada je u pitanju predikcija recidiva, doduše na kraći vremenski rok (Murrie, Cornell, Kaplan, McConville, & Levy-Elkon. 2004). Ovaj podatak je očekivan s obzirom da rejting mere psihopatije u sebi sadrže procenu antisocijalnog ponašanja koja se zasniva i na pritupu objektivnim podacima o kriminalnom ponašanju ispitanika. Raniji nalazi pokazuju da je kriminalno ponašanje, barem kod jedne grupe prekršilaca stabilno u vremenu (Savage, 2009), tako da nije iznenađujuće da podaci o prethodnom kriminalnom ponašanju predviđaju buduću delinkvenciju.

Zbog toga su teorijski i metodološki interesantniji podaci koji govore ne samo da su mere samoprocene povezane sa nekim kriterijumskim ponašanjem, nego da one pod nekim okolnostima mogu budu jednako efikasne ili čak da nadmaše rejting mere. Salekinova studija na adolescentima je pokazala da su mere samoprocene psihopatije (SRP2) podjednako efikasne kao i rejting mere (Salekin, 2008). Ovaj nalaz je posebno važan jer se radi o adolescentskoj populaciji gde se mogu pretpostaviti dodatni problemi oko validnosti samoprocene. U jednoj skorašnjoj studiji je dobijeno da skorovi sa PCL-R skale imaju manju sposobnost pri predviđanju nasilja u prospektivnom dizajnu u odnosu na mere samoprocene dobijene preko PPIa: samoprocenjena psihopatija omogućuje značajne inkremente u objašnjenju varijansi kriterijuma preko PCL-R skorova, dok obrnuto ne važi (Camp, Skeem, Barchard, Lilienfeld, & Poythress, 2013). U ovoj studiji se Samousmerena impulsivnost pokazala kao najvažniji prediktor nasilja. Do podataka o važnosti mera samoprocene došli su i drugi istraživači. U istraživanju

Džonsa i Milera mere samoprocene su imale veću sposobnost predviđanja kockanja i zlopupotrebe psihoaktivnih supstanci, dok su rejting mere bolje predviđale nasilje u intimnim partnerskim odnosima (Jones & Miller, 2011). Mere samoprocene psihopatije (PPI) su takođe imale inkrementalni doprinos u predviđanju suicidalne ideacije i realizovanih pokušaja samoubistava preko rejting mera (Douglas, Lilienfeld, Skeem, Poythress, Edens, & Patrick, 2008). Pitanja u vezi multimetodske procene se tek otvaraju: važan je ne samo način na koji su prikupljene mere psihopatije već i priroda kriterijumskih mera (objektivno merena ponašanja, rejting ili podaci dobijeni na osnovu samoprocene), uslovi u kojima se prikupljaju podaci, uticaj moderatora itd. Multimetodska procena svakako predstavlja metodološki okvir sposoban da pruži važne odgovore u prirodu i posledice psihopatskih procesa i sigurno je da će se buduća istraživanja u oblasti u većoj meri oslanjati na nju.

1. 6. Psihopatija je kontinualna crta a ne diskretan fenomen. Rane formulacije psihopatije bile su orjentisane na psihopatske osobe, odnosno skraćeno - psihopate: osobe koje karakteriše skup crta o kojima je do sada raspravljano u tekstu. Kao što je opisano, ove koncepcije nastaju u kliničkom kontekstu i u okviru njega se psihopatija najčešće posmatra kao jedan od poremećaja ličnosti (Ogloff, 2006). Ovaj pogled na psihopatiju u sebi je nosio i dominantni pogled na mentalne poremećaje uopšte, koji je postojao u kliničkoj praksi: da su oni kvalitativno različiti od procesa psihičkih procesa koji se javljaju u opštoj populaciji. Na taj način se psihopate posmatraju kao poseban tip ljudi koji se odlikuje specifičnim karakteristikama koje ne postoje kod većeg dela populacije.

Taksometrijska istraživanja psihopatije su pokazala da je ovakav pogled na fenomen neodrživ. Taksometrijska metoda ima za cilj upravo procenu da li je neki fenomen po svojoj prirodi kontinualan ili se sastoji od distinktnih, kvalitativno različitih kategorija. Sva istraživanja psihopatije u ovom kontekstu rezultirala su nalazima koji jasno govore da je psihopatija kontinualna crta (Marcus, John, & Edens, 2004; Edens, Marcus, Lilienfeld, & Poythress, 2006; Guay, Ruscio, Knight, & Hare, 2007; Murrie, Marcus, Douglas, Lee, Salekin, & Vincent, 2007). Ovi nalazi su jako važni za razumevanje prirode psihopatije: psihopatske crte postoje i u opštoj populaciji samo su u manjoj meri izražene nego u nekim specifičnim populacijama poput osuđeničke (Hare, 2003). Ovi nalazi eksplicitno poručuju da nije opravdano koristiti pojam

psihopata, ukoliko se njime želi govoriti o kvalitativnim razlikama između ljudi. Zbog toga će u ovom tekstu u najvećoj meri biti korišćena sintagma *osobe sa izraženim psihopatskim crtama* kako bi se ukazalo na grupu individua koja je najčešće od interesa u istraživanjima. Sintagma je verovatno složena i rogovatna ali ona na najadekvatniji način ukazuje na suštinu fenomena psihopatije. Ponekad će se u tekstu koristiti i izraz psihopata ali sa specifičnim značenjem. Naime, pri proceni pomoću PCL-R skale, osobe koje imaju skor veći od 30 poena (raspon skorova na PCL-Ru je od 0 do 40 tako da ova cut off tačka predstavlja $\frac{3}{4}$ poena od maksimalnog mogućeg skora na skali) se svrstavaju u kategoriju psihopata. Skor na osnovu kog se vrši kategorizacija je arbitran i postavljen na osnovu pretpostavki da može da predstavlja koristan oslonac pri predikciji rizika od recidiva ili nasilja (Hare, 2003). Dakle izraz psihopata u ovom kontekstu nije kvalitativan, ne upućuje na neku suštinsku razliku koja postoji između “psihopata” i “nepsihopata” već proceduralan: on prosto označava osobe koje imaju visok skor na PCL-R skali. Kada se u tekstu bude koristio izraz “psihopata” to će uvek biti samo u ovom kontekstu.

1. 7. Uloga odsustva anksioznosti i straha u konceptu psihopatije: primarna i sekundarna psihopatija. Pre izvesnog vremena Hejr je sa saradnicima pokušao da utvrdi da li njihov model inkorporira i indikatore niske anksioznosti i neustrašivosti. Pomoću strukturalnog modeliranja procenjivana je konvergentnost ovih indikatora sa faktorima PCL-R skale. Iako bi, konceptualno, markeri niske anksioznosti i neustrašivosti trebalo da primarno zasićuju faktor Afektiviteta, autori su pronašli da se ove crte jako dobro uklapaju u svaki od faktora PCL-Ra, odnosno da modeli gde su ovi ajtemi bili smešteni u bilo koji od faktora poseduju zadovoljavajuću podesnost (Neumann, Hare, & Johansson, 2013). Na osnovu ovih nalaza autori zaključuju da su niska anksioznost i neustrašivost sržni aspekti konstrukta psihopatije.²

Nisu slučajno ovi upravo ovi ajtemi modelirani sa stavkama PCL-Ra. Ranija istraživanja su pokazala da su ovi fenomeni vrlo važni za razumevanje psihopatije. Međutim za razliku od modeliranja koje su izvršili Hejr i saradnici, a koje je

² Zaključak sa kojim bi smo se mogli složiti. Međutim ne možemo podržati drugu konkluziju koju Hejr i saradnici izvlače iz svojih podataka: dobijeno je da faktori PCL-R objašnjavaju veliki deo varijanse ajtema niske anksioznosti i neustrašivosti i da ih zbog toga ne treba uključivati u PCL-R skalu. Ovi ajtemi su naime teorijski jako važni za konstrukt psihopatije i smatramo da bi validni instrument za merenje ovog fenomena trebao da ih sadrži, makar to podrazumevalo i nešto veću redundantnost u odnosu na druge ajteme: čak i mali deo supstancijalne varijanse ovih ajtema mogao bi se pokazati važan u istraživanju i praktičnoj proceni.

podrazumevalo kontinualne mere, raniji nalazi su pokazali da niska anksioznost i strah mogu učestvovati u distinkciji osoba sa visoko izraženim psihopatskim crtama u dve kvalitativno različite grupe. Ovo može izgledati kontradiktorno sa prethodno iznesenim dokazima o kontinualnosti psihopatije odnosno o koncepciji psihopatije kao dimenzije. Međutim, kontinualna priroda nekog fenomena nije u suprotnosti sa mogućnošću identifikovanja specifičnih taksona u populaciji koji poseduju različite profile u odnosu na crte koje se ispituju. Ipak, neki od autora preferiraju izraz *varijante* odnosno prototipske strukture psihopatije kako bi na taj način bili saglasni sa dimenzionalnom prirodom fenomena (Kimonis, Skeem, Cauffman, & Dmitrieva, 2011).

O kojim tipovima ili varijantama psihopatije se zapravo radi? U pitanju su grupe nazvane primarna i sekundarna psihopatija.³ Koncept je razvio još Karpman koji je tvrdio da je primarna psihopatija endogeno, konstitucionalno stanje na koje snažan uticaj imaju biološki faktori i koji se zasniva na specifičnim karakteristikama ličnosti (Karpman, 1948a). Sekundarna psihopatija je presudno određena događajima tokom ontogenetskog razvoja i to pre svega disruptivnim faktorima socijalne sredine kao što je zlostavljanje ili zanemarivanje. Ovi događaji za posledicu imaju lošu socijalizaciju koja dovodi do određenih psihopatskih manifestacija kod osobe (Karpman, 1948b). Kasnije je formirana hipoteza da je prisustvo, odnosno odsustvo anksioznosti i straha ključna fenotipska distinkcija između ove dve grupe osoba (Blackburn, 1975, 1979): niska anksioznost i socijalna dominantnost su karakteristike primarne a visoka anksioznost i socijalna povučenost osobine sekundarne psihopatije. Blackburn je ispitanike svstavao u grupe *a priori* po, teorijskim hipotezama vezanim za ulogu anksioznosti pri distnkaciji primarne i sekundarne varijante psihopatije. Postavlja se pitanje da li se ove grupe mogu induktivno izolovati iz uzorka ispitanika koristeći mere psihopatije i anksioznosti/straha?

U današnje vreme je broj studija koje su se bavile ovim pitanjem već veoma porastao. Sve one su imale istovetan zaključak: primarna i sekundarna psihopatija su realni fenomeni koji zaista postoje u populaciji. Ipak, nekad se javljaju određene razlike u odnosu na broj i karakteristike izolovanih grupa. Istraživanje izvršeno u odrasloj grupi

³ Videli smo ranije da je Levenson tako nazvao skale njegovog instrumenta za ispitivanje psihopatije. U pitanju je zaista nesrećan izbor termina koji može dovesti do terminološke konfuzije. Izraz primarna i sekundarna psihopatija se dominantno koristi da odvoji *dve različite grupe osoba* kada je u pitanu konstelacija psihopatskih crta i to treba strogo razdvojiti od naziva skala, odnosno mera psihopatije u Levensonovom upitniku.

osudenika koji izdržavaju kaznu zbog izvršenja krivičnih dela sa elementima nasilja, izolovalo je tačno dve grupe koristeći rejting mere psihopatije i anksioznosti/straha (Skeem, Johansson, Andershed, Kerr, & Louden, 2007). Osobe klasifikovane u grupu sekundarne psihopatije su se odlikovale lošijim interpersonalnim funkcionisanjem (iritabilnost, povlačenje iz socijalnih kontakata, niska asertivnost), većim prisustvom karakteristika graničnog poremećaja ličnosti i opštih psiholoških disfunkcija. Primarna psihopatija se odlikovala niskom anksioznošću, visokom dominacijom i asertivnošću. Opisi ovih grupa potpuno odgovaraju teorijskim očekivanjima. Druga istraživanja su takođe izolovala dva klastera ispitanika iz hetoregenih uzoraka odraslih osuđenih lica koja odgovaraju primarnoj i sekundarnoj psihopatiji (Blagov, Lilienfeld, Patrick, Powers, Phifer, Venables, ... Cooper, 2011; Newman, MacCoon, Vaughn, & Sadeh, 2005). Ove dve grupe imaju različite profile na bazičnim crtama ličnosti: primarna varijanta se odlikuje visokom Ekstraverzijom i izraženijim nivoima pozitivnog afekta i emotivnom stabilnošću. Sekundarna psihopatija se odlikovala emotivnom nestabilnošću i socijalnom povučenošću, dakle potpuno obrnuti sklop crta ličnosti u odnosu na primarnu psihopatiju (Blagov et al., 2011). Nekada se ne izoluju tačno dva klastera ispitanika. U populaciji odraslih osuđenika Vasileva i saradnici su otkrili četiri grupe pomoću rejting mera psihopatije i anksioznosti/straha (Vassileva, Kosson, Abramowitz, & Conrod, 2005). Ipak eksternom validacijom klastera pokazano je da dva od njih odgovaraju primarnoj i sekundarnoj psihopatiji. Prva grupa ispitanika je imala veće skorove na Faktoru 1 PCL-Ra, srednje skorove na anksioznosti i veći broj nasilnih krivičnih dela. Druga grupa se odlikovala višim skorovima na Faktoru 2, niskom anksioznošću i većim prisustvom bolesti zavisnosti.

Ove dve grupe su izolovane i kod institucionalizovanih adolescenata. Sekundarna psihopatija se kod adolescenata odlikuje emotivnom nestabilnošću, psihosocijalnom nezrelošću i većom prisutnošću reaktivnog nasilja (Kimonis et al., 2011). Podaci iz druge studije pokazuju da osobe koje pripadaju grupi sekundarne psihopatije zaista imaju istoriju zlostavljanja u porodici a pokazuju i emocionalne probleme kao i teškoće u održavanju pažnje (Kimonis, Frick, Cauffman, Goldweber, & Skeem, 2012). Ovde je potvrđena još jedna hipoteza vezana za dve subgrupe osoba sa izraženim psihopatskim crtama: sekundarna varijanta se zaista zasniva na delovanju određenih psiho-socijalnih faktora koji ometaju razvoj i generišu emocionalne ali i

kognitivne disfunkcije. Važno je pomenuti da je u prethodnoj studiji za izolovanje klastera korišćena mera samoprocene psihopatije (YPI; Andershed, Kerr, Stattin, & Levander, 2002), a ne PCL-R. Najzad i kod adolescenata se događa da se izoluju više od dva klastera ispitanika. Studija Verhajmove i saradnika je takođe izolovala četiri grupe iz empirijskog materijala zasnovane na samoproceni psihopatije i anksioznosti/straha. Jedna od te četiri je odgovarala primarnoj psihopatiji i odlikovala se niskom anksioznošću, visokom impulsivnošću i većom frekvencom počinjenih krivičnih dela i kriminalnog recidiva (Wareham, Dembo, Poythress, Childs, & Schmeidler, 2009). Međutim, sekundarna psihopatija nije bila jasno identifikovana u ovoj studiji. Dva klastera su podsećala na ovu grupu i bila je zasnovana na višim skorovima anksioznosti, impulsivnosti i ponovo frekventnijim prisustvom porodičnog nasilja u istoriji ispitanika.

Na kraju, dva klastera individua koje se odlikuju primarnom i sekundarnom psihopatijom su otkrivena i opštoj populaciji. Ovo je važno jer je pomenuto da je koncept psihopatije proširen sa specifičnih populacija (kao što su klinička i osuđenička) na fenomen koji postoji kod svih ljudi. Klasteri su pronađeni u studentskoj populaciji a za njihovo identifikovanje je korišćen PPI (ovde nije bilo potrebno zadavati mere anksioznosti/straha jer PPI već ima skalu koja obuhvata i ove fenomene – Imunost na stres, što može biti još jedna od njegovih prednosti). Primarna i sekundarna psihopatija su izolovane pouzdano i kod muškaraca i žena (Lee & Salekin, 2010). Uspešno su replicirane i razlike u strukturi ličnosti: visoka Ekstraverzija i dominacija a nizak Neuroticizam odlikuju primarnu, dok potpuno suprotan obrazac karakteriše sekundarnu psihopatiju.

Primarna i sekundarna psihopatija još dublje usložnjavaju sliku koju imamo o ovom fenomenu. Međutim, empirijski nalazi su ubedljivi: ove grupe osoba su izolovane u različitim populacijama, korišćenjem različitih metoda merenja psihopatije i analitičkih postupaka za ekstrakciju klastera. Takođe, grupe se razlikuju po karakteristikama koje su predviđene teorijom. Ovo su razlozi zašto se primarna i sekundarna psihopatija ne smeju zanemarivati u istraživanjima, mada još uvek nije formulisan istraživački okvir koji bi obuhvatio ove varijante psihopatije i integrisao ih u postojeće istraživačke postupke. Recimo, jedan od nacрта koji bi to mogao da učini je proučavanje nomološke mreže psihopatije u svakoj od ovih grupa posebno. Ovakvi i slični nalazi se zasigurno mogu očekivati u budućnosti.

1. 8. Odsustvo straha/anksioznosti i dezinhibicija: Model Dualnog Deficita.

Niska sposobnost za generisanje straha i anksioznosti koja je očito važna za izdvajanje dva prototipa psihopatskih struktura predstavlja po nekim teoretičarima sržni emocionalni deficit iz koga nastaje površni psihopatski afektivitet. Kada se ovaj deficit udruži sa nesposobnošću odlaganja gratifikacije i kontrolisanja sopstvenih impulsa dolazi do ekspresije i bihevioralnih psihopatskih karakteristika. Ove dve sržne disfunkcije predstavljaju eksplanatorni okvir za objašnjenje širokog spektra psihopatskih crta i naziva se Model Dualnog Deficita (Fowles & Dindo, 2006).

Pretpostavka o odsustvu anksioznosti/straha kao sržnog poremećaja psihopatije ima dugu istoriju u psihologiji i pored već navedenih autora (Karpman, 1948a; b; Blackburn, 1979) važno je pomenuti istraživanja koja je sproveo Lykken (1957). On je merio anksioznost preko instrumenta samoprocene a strah preko elektrodermalnih reakcija u eksperimentima klasičnog uslovljavanja (sa elektrošokom kao bezuslovnom draži). Rezultati njegovih studija pokazali su da su primarni psihopati imali niže skorove na anksioznosti kao i lošiju sposobnost uslovljavajana preko emocije straha. U godinama nakon ovog eksperimenata Lajkenovi nalazi (pogotovu oni sa elektrodermalnim uslovljavanjem) su uspešno replicirani (Raine, 1993). Pokazano je ne samo da je emocionalno uslovljavanje pomoću straha kod osoba sa visokom psihopatijom otežano već i da oni teško uče izbegavanje stimulusa koji bi trebalo da izazivaju strah, što predstavlja posledicu prvog deficita (Schmauk, 1970). Najzad, pretpostavke Modela Dualnog Deficita (MDD) su skoro potvrđene i u neosuđeničkoj populaciji (Dindo & Fowles, 2011). Ovi nalazi su jako važni jer se na osnovu njih može objasniti tendencija osoba sa izraženim psihopatskim crtama da ponovo ulaze u situacije koje za njih imaju negativne posledice: nedostatak straha predstavlja faktor koji onemogućava inhibiciju ponašanja i sprečava izbegavanje nepovoljnih situacija.

Po shvatanju savremenih autora dvostrukti deficit predstavlja temperamentalno obeležje sa kojim deca ulaze u interakciju sa socijalnom sredinom i na osnovu koga razvijaju specifične crte ličnosti i oblike ponašanja. MDD adekvatno objašnjava sržne poremećaje u Faktoru 1 (koji predstavlja ekspresiju odsustva straha/anksioznosti) i Faktoru 2 PCL-Ra (koji predstavlja posledicu dezinhibicije: Fowles & Dindo, 2009). Ove pretpostavke su i empirijski potvrđene na studentskom uzorku (Dindo & Fowles, 2011). Interesantno je da MDD ne objašnjava direktno još jednu od ključnih psiholoških

i ponašajnih ekspresija psihopatije: manipulativno i eksploatišuće ponašanje. Autori smatraju da ovo ponašanje u stvari predstavlja ontogenetsku posledicu dvojnog deficita koji ometa razvoj krivice i empatije pa samim tim i savesti (Frick & Morris, 2004). Odsustvo savesti dalje bi moglo da uzrokuje razvoj manipulativnih i koristoljubivih strategija koje predstavljaju okosnicu Interpersonalnog stila u psihopatiji. Takođe, evidentno je da MDD dobro objašnjava primarnu i sekundarnu psihopatiju kao prototipske varijante konstelacija psihopatskih crta a takođe i ortogonalnost faktora drugog reda PPIa. Sa druge strane, model se suprotstavlja tezi o unidimezionalnosti psihopatije koju postuliraju Hejr i saradnici: MDD sugerše da postoje barem *dva distinktna uzroka psihopatije* – odustvo anksioznosti/straha i dezinhibicija. Model za sada predstavlja jednu od najvažnijih teorijskih postavki namenjenih objašnjenju psihopatskih crta i najnoviji strukturalni modeli psihopatije se eksplicitno formulišu u skladu s njim (Patrick, Fowles, & Krueger, 2009).

1. 9. Važnost antisocijalnog i kriminalnog ponašanja u konceptu psihopatije.

Hejrov četvorofaktorski model psihopatije definiše antisocijalno i kriminalno ponašanje kao jedan od sržnih aspekata psihopatije (Hare, 2003). Ovakva operacionalizacija nastaje na osnovu Kleklijevih opažanja. Hejr smatra da su čak i crte ličnosti koje opisuju psihopatiju zaključene iz ponašanja a jedan od ključnih oblika ponašanja koji razdvaja psihopate i nepsihopate jeste antisocijalno, odnosno kriminalno ponašanje. Ovo nije specifičan stav Hejra i njegovih saradnika, sa njim se slažu i neki drugi istraživači psihopatije (Harris & Rice, 2006).

Posmatranje psihopatije prvenstveno kao psihopatološkog fenomena rezultiralo je njenim postojanjem u ranim verzijama Dijagnostičko Statističkog Priručnika (DSM) po čijim klasifikacijama dijagnoze zasnivaju klinički praktičari širom sveta. Jedan od ključnih dijagnostičkih indikatora kada je u pitanu psihopatija jeste i prisustvo antisocijalnog ponašanja. Međutim, sam koncept psihopatije se u kliničkoj nomenklaturi menjao. U prvim ranim verzijama priručnika (APA, 1952; 1968) koncept je bio prilično u skladu sa Kleklijevim stanovištem o psihopatiji kao sindromu određenih crta ličnosti i rizičnim impulsivnim i antisocijalnim obrascima ponašanja. Međutim, u trećoj reviziji priručnika, dijagnostički fokus se pomera ka antisocijalnom ponašanju, zanemarujući crte ličnosti (pogotovu afektivitet) i sam naziv poremećaja se menja u Antisocijalni poremećaj ličnosti (APA, 1980). Ovakav trend se produžava u sledećoj reviziji gde se

insistira na bihevioralnim indikatorima ali se Antisocijalni poremećaj ličnosti (APL) eksplicitno izjednačava sa psihopatijom (APA 1994). Pored terminološke i konceptualne konfuzije koje ovakvo određenje stvara, postoje i empirijske nesuglasice između psihopatije i APLa. U osuđeničkoj populaciji veliki deo osoba zadovoljava kriterijume za APL ali manji deo populacije bi se mogao svrstati u psihopate (Hare, 2003). Sa druge strane, većina onih koji zadovoljavaju kriterijume za APL nemaju visoke skorove na PCL-Ru tako da između dva fenomena postoji prilično asimetričan odnos (Hare & Neumann, 2006). Ova konceptualna konfuzija bi mogla da bude rešena u najnovijoj reviziji DSMa za koju se očekuje da uskoro bude zvanično publikovana, odnosno postoji mogućnost da će dijagnostički kriterijumi ponovo zahtevati markere ličnosti za dijagnozu psihopatije (Buzina, 2012)⁴.

U svakom slučaju, Hejrov model potencira antisocijalno i kriminalno ponašanje kao jednu od centralnih crta psihopatije a dosadašnja dijagnostička klasifikacija još više naglašava ovakvo gledište. Međutim, postoji veliki broj autora koji se ne slaže sa ovakvim stavom. Prvi izazov statusu antisocijalno/kriminalnog ponašanja bio je empirijski. U pitanju su nalazi Kuka i Mišijeve da je optimalan model koji opisuju varijansu ajtema PCL-Ra trofaktorski: u pitanju su crte koje se mogu opisati kao afektivna površnost, interpersonalna manipulativnost i impulsivnost (Cooke & Michie, 2001). Ispostaviće se da su autori tada pokrenuli debatu koja je i danas najvažnija kada je u pitanju psihološka i bihevioralna ekspresija psihopatije. Prvo treba naglasiti da su i drugi istraživači došli do istih empirijskih rezultata kao Kuk i Miši o plauzibilnosti trofaktorskog modela (Johansson, Andershed, Kerr, & Levander, 2002). Pošto su njihovi podaci sugerisali da antisocijalno/kriminalno ponašanje nije centralni deo konstrukta psihopatije autori su zaključili da ono može biti ili njegov korelat ili samo jedna od njegovih ponašajnih posledica (Cooke, Michie & Skeem, 2007). Uskoro su se pojavili empirijski nalazi koji sugerišu drugu mogućnost: antisocijalno ponašanje je rezultanta sržnih psihopatskih crta ličnosti (Cooke, Michie, Hart, & Clark, 2004). Ovo nije jedina zamerka Hejrovom modelu psihopatije. Kritičari priznaju ogromnu ulogu koju je PCL-R skala odigrala u empirijskom istraživanju psihopatije ali upućuju na činjenicu da je psihopatija počela da se poistovećuje sa njenom PCL-R

⁴ Ni ovaj stav nije potpuno monolitan u savremenom shvatanju psihopatije. I dalje postoje autori koji smatraju da su psihopatija i APL suštinski isti fenomeni ali da pokrivaju različite delove kontinuuma antisocijalnog ponašanja (Coid & Ullrich, 2010).

operacionalizacijom što može predstavljati veliku zabludu u našem razumevanju ovog fenomena (Skeem & Cooke, 2010). Kritičari takođe zameraju Hejru i saradnicima opravdavanje statusa antisocijalnog/kriminalnog ponašanja kao ključnom u konstrukt psihopatije pozivanjem na Kleklijeve kriterijume, jer ni on nije smatrao da je kriminalitet obavezna posledica psihopatije (Skeem & Cooke, 2010b). Najzad kritike se upućuju i insistiranjem na jednodimenzionalnosti i odbacivanjem adaptivnih aspekata psihopatije mada postoje mnogobrojni empirijski nalazi koji govore suprotno (Skeem, Polaschek, Patrick, & Lilienfeld, 2011).

Hejr i saradnici su na puno mesta odgovorili na ove kritike. Oni su sigurno u pravu kada tvrde da nije suštinski važno da li njihovi indikatori potiču od Kleklijevih opservacija ili ne, čak i da Klekli nije smatrao da je antisocijalno ponašanje ključno u definisanju psihopatije, što uostalom poriču (Hare & Neumann, 2008). Iako je Klekli veoma zaslužan za kasnije operacionalizacije i samim tim empirijsko istraživanje psihopatije, njegovi indikatori se ne smeju shvatiti kao jedini i neosporno validni u definisanju psihopatije. Kada je u pitanju trofaktorski model, Hejr i saradnici kritikuju metodologiju i statističke metode obrade i analize podataka koji su korišćeni u ovim istraživanjima (Neumann, Vitacco, Hare, & Wupperman, 2005). Najzad, oni se slažu sa kritičarima da kriminalno ponašanje ne predstavlja sržni aspekt psihopatije ali insistiraju na tome da antisocijalno ponašanje to jeste (Hare & Neumann, 2010). Ovde se mora pomenuti da je distinkcija između antisocijalnog i kriminalnog ponašanja možda konceptualno opravdana, ali kada je u pitanju PCL-R to sigurno nije slučaj. Hejr i saradnici kao da prenebregavaju činjenicu da faktor Antisocijalnosti u PCL-R skali sadrži tri ajtema koji su *de facto* markeri kriminalnog ponašanja (Maloletnička delinkvencija, Opoziv uslovnog otpusta, Raznovrsnost kriminalnih aktivnosti) tako da u samom njihovom modelu takva distinkcija ne postoji⁵.

⁵ Po našem mišljenju ni prethodni odgovor Hejra i saradnika na kritike nije ubedljiv. Oni zameraju korišćenje podataka dobijenim na jednom uzorku (dizajn poprečnog preseka) za utvrđivanje kauzaliteta između varijabli. Iako je tačno da je najoptimalniji nacrt za zaključivanje o kauzalitetu longitudinalni, u psihologiji se strukturalno modeliranje standardno koristi za procenu kauzaliteta, makar podaci i poticali sa mera uzetih u jednom merenju. Ova kritika bi se onda odnosila generalno na upotrebu strukturalnog modeliranja za procenu kauzalnih odnosa između mera. Najzad, autori koji su postulirali antisocijalno ponašanje kao posledicu ostala tri faktora eksplicitno navode da takav model bolje opisuje podatke od onog gde su sva četiri faktora tretirani kao konstrukti istog statusa (Cooke et al., 2004).

Završna razmatranja

Debata o statusu antisocijalnog/kriminalnog ponašanja u konstrukt psihopatije i dalje traje. Međutim, po našem mišljenju je istorija već donela odluku (ponekad je potrebno jako malo vremena). Novi modeli psihopatije se zasnivaju na tri faktora koji pre svega opisuju površni afektivitet, manipulativnost/koristoljubivost i impulsivnost. Jedan od njih koji je najskorije koncipiran i koji teži da pomiri određene empirijske protivurečnosti u konstrukt psihopatije a u isto vreme da inkorporira savremena teorijska saznanja jeste i Trijarhijski model Patrika i saradnika (Patrick et al., 2009) koji se zasniva na tri faktora: Zlobi, Smelosti i Dezinhibiciji. Ova tri faktora su kongruentna sa prva tri faktora PCL-Ra kao i tri faktora PPIa. Iako rasprava još uvek traje pojava Trijarhijskog modela sugeriše da je konsenzus oko tri faktora već postignut. Istraživanja sa ovim modelom su tek u začetku ali već postoji validna i pouzdana psihometrijska operacionalizacija (Patrick, 2010) a nalazi iz osuđeničke i opšte populacije sugerišu i zadovoljavajuću eksternu validnost (Sellbom & Phillips, 2013).

Bila debata rešena ili ne različiti autori su dali određene preporuke kako postupati u empirijskim istraživanjima da bi se na ispravan način nosili sa složenošću i heterogenošću psihopatije. Skim i Kuk predlažu da se uvek na umu imaju određene hipoteze ili teorija o odnosu fenomena koji se ispituju, a koja diktira proces validacije mera psihopatije, i da se u empirijskom radu ta teorija treba evaluirati; oni dalje predlažu da se izbegava takozvana mono-operacionalna pristrasnost, odnosno da se u istraživanjima koriste mere psihopatije koje potiču iz različitih modela kako bi se prevazišla ograničenost svakog od njih a u isto vreme i saznale njihove karakteristike (Skeem & Cooke, 2010). Brinkli, Njuman i Vidiger predlažu da se traga za različitim etiološkim uslovima psihopatije i da se pri tom koriste modeli bazičnih crta ličnosti kao dovoljno opsežni i heterogeni da identifikuju distinktivne entitete psihopatskih crta (Brinkley, Newman, Widiger, Lyman, 2004). Drugi pristup koji oni predlažu bila bi izgradnja deduktivne nomološke mreže koja bi pokušala da detektuje specifične psihobiološke mehanizme odgovorne za ekspresije psihopatije u nekom uzorku ispitanika. Pristup koji smo mi imali u empirijskom delu ovog rada se zapravo zasniva na kombinovanju obe ove strategije predložene od strane Brinklija i saradnika.

Treba još reći da prethodno izneti stavovi ne podrazumevaju shvatanje da model Hejra i saradnika treba napustiti, odnosno da je nevalidan. Štaviše, Hejrov model i dalje

poseduje jednu metodološku prednost koju drugi metodi nemaju: on poseduje i rejting metodu za prikupljanje podataka. Ipak, izneti nalazi o trofaktorskim modelima neizostavno nameću sledeće pitanje: kako posmatrati antisocijalno ponašanje u modelu Hejra i saradnika? Da li ga tretirati kao psihopatsku crtu istog statusa kao i ostale ili kao njihovu posledicu, odnosno mogući medijator drugih ponašanja koje psihopatske crte mogu generisati? Naš je stav da dosadašnji empirijski nalazi sugerišu ovu drugu strategiju.

2. Nomološka mreža psihopatije

„Ponekad i najmračnije ličnosti mogu da zasijaju.

(At times, even the darkest personalities can shine.)”

N. S. Holtzman (2011)

Preciznije a u isto vreme i obuhvatnije razumevanje psihopatskih crta zahteva poznavanje odnosa između psihopatije i drugih relevantnih psiholoških konstrukata i obrazaca ponašanja. Zbog toga će u narednom delu teksta biti predstavljena istraživanja koja se bave ovim odnosima.

2. 1. *Agresivnost*. Kako većina modela psihopatije podrazumeva da su psihopatske karakteristike povezane sa antisocijalnim ponašanjem, agresivnost se nužno nameće kao jedan od važnih psiholoških konstrukata za razumevanje psihopatije. Sama agresivnost je složeni psihološki entitet za koji postoji veliki broj empirijskih operacionalizacija. Jedna od čestih podela agresivnosti bazira se na distinkciji *direktne* od *indirektne* agresivnosti. Direktne forme agresivnosti zasnivaju se na neposrednoj produkciji agresivnog ponašanja prema nekom objektu i često podrazumevaju *fizičku* agresivnost (Card, Stucky, Sawalani, & Little, 2008). Indirektna agresivnost zasniva se na posrednom, zaobilaznom napadu na neku osobu, koja se može ispoljavati kao ogovaranje, širenje glasina, izdvajanje objekta agresivnosti iz socijalne grupe, emocionalna manipulacija itd. (Archer & Coyne, 2005). Empirijski podaci pokazuju da su psihopatske crte povezane sa oba tipa agresivnosti i to na sledeći način: impulsivne i antisocijalne karakteristike ostvaruju pozitivne korelacije sa fizičkom i verbalnom direktnom agresivnošću, dok su aspekti psihopatske ličnosti (pre svega makijavelističke tendencije i egocentrizam) povezani sa isključivanjem i izolacijom „žrtve“ iz socijalne interakcije kao i sa upotrebom malicioznog humora (Warren & Clarbour, 2009).

Ipak, najviše istraživanja o povezanosti psihopatije i agresivnosti vršeno je u teorijskom kontekstu *reaktivne* i *proaktivne* agresivnosti (Vitaro, Barker, Boivin, Brendgen, & Tremblay, 2006). Reaktivnu agresivnost odlikuje spontano emitovanje agresivnog ponašanja, vođeno intenzivnim emocijama i najčešće se javlja kao odgovor na neku opaženu pretnju. Nasuprot tome, proaktivna agresija je zasnovana na planiranju, dakle promišljena je a ne impulsivna, uloga emocija je minimalna i

predstavlja instrumentalno ponašanje: njen cilj nije odbrana već povreda drugog (Blair, 2003). Preciznije razlike između ova dva tipa agresivnosti mogu se razumeti pomoću njihovih distinktivnih korelata koji empirijski podržavaju podelu agresivnosti na ova dva tipa. Oni su prikazani u sledećoj tabeli:

Tabela 2. Korelati reaktivne i proaktivne agresivnosti. Preuzeto iz: Cima, & Raine, 2009.

Reaktivna agresivnost	Proaktivna agresivnost
Egzekutivne disfunkcije	
Lošije verbalne sposobnosti	
Lošije kognitivno funkcionisanje kod rešavanja problema	
Trpljenje zlostavljanja	Nasilje u primarnoj porodici
Prisustvo različitih negativnih emocija	Niska fiziološka pobuđenost
Roditelji koji pribegavaju preteranom kontrolisanju i kažnjavanju dece	Manja roditeljska kontrola i manji broj pravila u kući
Neuroticizam	Eksternalizovani poremećaji
Adolescentska delinkvencija	Delinkvencija u odraslom dobu
Percepcija drugih kao neprijateljski nastrojenih	Očekivanje pozitivnih ishoda od sopstvenih akcija
Bes, impulsivnost	Instrumentalno nasilje
Nasilje u partnerskim odnosima	Fizičko nasilje pri delinkventnom ponašanju
Zloupotreba psihoaktivnih supstanci	Zloupotreba psihoaktivnih supstanci u porodici
Viši nivoi kortizola	Niži nivoi kortizola
Lošije psihosocijalno funkcionisanje	
Hiperaktivnost	Niži reaktivitet autonomnog nervnog sistema
	Nedostatak emocija povezanih sa moralno relevantnim ponašenjem
	Povezanosti sa psihopatskim crtama

Kao što se iz tabele vidi, postoji eksplicitno preklapanje između psihopatije i proaktivne agresivnosti (Nouvion, Cherek, Lane, Tcheremissine, & Lieving, 2007). Kao što se može i pretpostaviti iz same definicije psihopatskih crta, ova povezanost je posebno izražena kada je u pitanju Faktor 1 PCL-Ra, dok se u nekim istraživanjima povezanost sa drugim Faktorom i ne dobija (Reidy, Zeichner, & Martinez, 2008). Nešto preciznija slika o odnosima između psihopatskih karakteristika ličnosti i proaktivne agresivnosti dobijena je pomoću instrumenta za procenu psihopatije koji je deriviran iz Petofaktorskog Modela Ličnost (Lynam, Gaughan, Miller, Miller, Mullins-Sweatt, & Widiger, 2011). Rezultati dobijeni na ovom instrumentu pokazali su da najveću povezanost sa proaktivnom agresivnošću poseduju *manipulativnost, samocentriranost,*

emocionalna neosetljivost i interpersonalna hladnoća (Wilson, Miller, Zeichner, Lynam, & Widiger, 2011). Ipak, ovim nalazima potrebno je dodati da psihopatija verovatno ne obuhvata sve crte ličnosti koje učestvuju u generisanju proaktivne agresivnosti. S obzirom na malicioznu prirodu ovog oblika agresije plauzibilno je pretpostaviti da i dublji i hipertrofirani oblici amoralnosti učestvuju u njenoj produkciji: ova hipoteza je empirijski potvrđena nalazima da *sadističke crte* predviđaju proaktivnu agresivnost i to nezavisno od psihopatije (Reidy, Zeichner, & Seibert, 2011).

Na osnovu prethodno pomenutih podataka pomalo iznenađujuće zvuče empirijski nalazi koji govore o značajnoj pozitivnoj korelaciji između oba faktora psihopatije i reaktivne agresivnosti (Feilhauer, Cima, Korebrits, & Kunert, 2012), a pogotovu ona u kojima je dobijena povezanost samo između prvog faktora i reaktivne agresivnosti (Reidy, Zeichner, Miller, & Martinez, 2007). Nalazi koji su mnogo više u skladu sa teorijskim koncepcijama psihopatije su upravo suprotni: oni govore da je prvi faktor negativno povezan sa reaktivnom agresivnošću (Veit, Lotze, Sewing, Missenhardt, Gaber, & Birbaumer, 2010), odnosno da predstavlja supresor ove forme agresivnog ponašanja (Reidy, Shelley-Tremblay, & Lilienfeld, 2011). Povezanost između drugog faktora psihopatije i reaktivne agresivnosti se čini plauzibilnom jer je impulsivnost, odnosno nepromišljenost, jedna od crta koja doprinosi konstituisanju drugog faktora a takođe učestvuje i u produkciji reaktivne agresivnosti. Važno je pomenuti da ovaj nalaz pokreće jedno ozbiljno teorijsko pitanje o prirodi same psihopatije. Naime, ukoliko drugi faktor facilitira pojavu reaktivne agresivnosti a prvi faktor predstavlja njen supresor, od kojih onda moderirajućih varijalbi zavisi kakvo će ponašanje ispoljiti osoba koja ima visoke skorove na oba faktora psihopatije? Činjenica da dva faktora psihopatije generišu dva supstancijalno različita oblika agresivnosti implicira pitanje da li onda oni predstavljaju subordinirajuće crte jednog istovetnog konstrukta ili su u pitanju dva suštinski različita ali korelirajuća psihološka entiteta, o čemu je raspravljano i ranije. Odnosno: da li jedna ista osoba može biti hladna, proračunata i promišljena (prvi faktor) i impulsivna, neodgovorna i sklona traženju uzbuđenja (drugi faktor)?

Možda i može. Ako bi postojali određeni moderatorski stimuli iz sredine koji bi pri određenim uslovima aktivirali reaktivnu a pri nekim drugim proaktivnu agresivnost, tada bi se mogla prihvatiti mogućnost da ova dva naizgled isključiva

ponašanja mogu biti deo bihevioralnog repertoara jedne iste osobe. Jedna od hipoteza koja bi mogla biti primenljiva na ovo pitanje je hipoteza „ugroženog egotizma“ (Cale & Lilienfeld, 2006). Kao što je rečeno, jedna od ključnih odlika psihopatskih crta je grandiozni doživljaj sebe odnosno visoko mišljenje o sebi i svojim sposobnostima. Hipoteza „ugroženog egotizma“ otvara mogućnost da osobe sa psihopatskom strukturom mogu da kontrolišu, odlažu i planiraju ispoljavanje agresivnosti (proaktivna agresivnost) sve dok se ne pojavi specifična vrsta pretnje, a to je stimulus koji je usmeren na njihov ego, odnosno koji na neki način dovodi u pitanje njihove kompetence. U toj situaciji osoba gubi kontrolu nad ponašanjem i emituje impulsivnu i nepromišljenu (reaktivnu) agresivnost. Iako logički konzistentna i kongruentna sa konceptualizacijom psihopatije, ova hipoteza se ipak nije pokazala empirijski uverljivom. Naime, hipoteza se pokazala održivom kada je u pitanju agresivnost kod osoba sa visokim narcizmom (Barry, Chaplin, & Grafeman, 2006), ali ne i kod osoba sa visokom izraženošću psihopatskih crta (Jones & Paulhus, 2010), iako se ove dve karakteristike ličnosti u velikoj meri preklapaju (Paulhus & Williams, 2002).

Sledeća predložena hipoteza odnosi se na moguću sposobnost frustracije da generiše impulsivnu agresivnost kod osoba sa psihopatskim crtama. Po ovoj hipotezi, psihopatske crte odlikuje smanjena reaktivnost na preteće stimulse uopšte (Blair, 2007) i predstavlja deo snižene afektivne dinamike koja odlikuje ovaj fenomen. Međutim, drugi izvor reaktivne agresije bi mogao da bude odgovoran za njeno generisanje i kod psihopatije: frustracija koja nastaje kao rezultat izostajanja očekivanog potkrepljenja nakon neke akcije (Blair, 2010). Ova hipoteza je relativno nova i još uvek nema empirijskih nalaza koji bi pokazali da li psihopatija korelira sa povećanom frustracijom usled izostajanja potkrepljenja, kao i da li disfunkcije u regulaciji emocija možda facilitiraju reaktivnu agresivnost kada se frustracija pojavi (Harenski & Kiehl, 2010).

U svakom slučaju, odnosi između psihopatije i agresivnosti su složeni i čini se da su psihopatske crte ličnosti pozitivno povezane sa proaktivnom a bihevioralne crte sa reaktivnom agresivnošću. Videćemo da ovakav obrazac korelacija sa drugim psihološkim konstruktima nije neuobičajen za psihopatske crte i da govori o suštinskim razlikama između Faktora 1 i Faktora 2, onakvim kakve ih je definisao Hejr (Hare, 2003). Rezultati istraživanja o odnosima psihopatije i agresivnosti iniciraju ne samo pitanja o prirodi psihopatije već i o moderatorima koji bi mogli učestvovati u vezi

između psihopatije i agresivnosti i na taj način određujući koji oblik agresije će biti produkovan.

2. 2. *Nasilje*. Ovaj kriterijum je svakako blizak konstruktivnoj agresivnosti. Jedan od ključnih faktora distinkcije jeste da se za razliku od agresivnosti nasilje uglavnom operacionalizuje objektivno, preko nasilničkog ponašanja, odnosno krivičnih dela koje imaju elemente nasilja. Studije koje operacionalizuju nasilje na ovakav način će biti prikazane u tekstu.

Teorijski, postojala bi tri ključna izvora nasilja u psihopatiji i ona u stvari pokrivaju tri različite sub-ordinirajuće crte ovog fenomena (Guy, Edens, Anthony, & Douglas, (2005): impulsivnost podstiče različite vrste problematičnih ponašanja, uljučujući i nasilje ili dovodi do konzumiranja psihaaktivnih supstanci, što ponovo može rezultirati u nasilju (Životni stil); određeni stavovi i uverenja koje poseduju osobe sa izraženim psihopatskim crtama vezane za centriranost na sebe i svoje potrebe i iskorišćavanje i manipulaciju drugih mogu voditi do nasilja (Interpersonalni stil) i na kraju, osećanja krivice, empatije i straha koja predstavljaju supresor nasilničkog ponašanja kod ovakvih osoba su slabo izražene (Afektivitet).

Empirijska istraživanja potvrđuju povezanost psihopatije i nasilja, međutim, ne odgovaraju u potpunosti onome što teorija predviđa i nisu konzistentni. U prospektivnoj studiji koju su sprovedeli Gretton, Catchpole & Hare (2004) rejting mere psihopatije su uzete pomoću instrumenta PCL-YV na adolescentskom uzrastu. Potom je nakon deset godina izvršena predikcija činjenja krivičnih dela sa elementima nasilja (u koje su autori ubrojali: ubistvo, teško ubistvo i pokušaj ubistva; razbojništvo, pljačke, otmice, posedovanje oružja i trovanje). Rezultati su pokazali da skor na skali psihopatije predviđa vršenje krivičnog dela sa elementima nasilja kada se u analizi kontroliše uzrast na kome je izvršeno prvo krivično delo, broj nenasilnih i nasilnih dela izvršenih pre procene i simptomi poremećaja ponašanja (Gretton et al., 2004). Kao otvoreno pitanje ostaje preciziranje povezanosti specifičnih psihopatskih crta i nasilja, jer je u ovoj studiji kao prediktor korišćen samo ukupan skor na instrumentu. Na ovo pitanje jasno daje odgovor meta-analiza u kojoj je poređena uspešnost devet instrumenata za procenu rizika, kada je u pitanju predikcija nasilnog ponašanja (Yang, Wong & Coid, 2010). Podaci dobijeni u ovoj studiji pokazuju da Faktor 2 PCL-Ra⁶ zapravo pokazuje

⁶Treba napomenuti da su podaci u meta-analizi obrađivani za nešto kraću verziju instrumenta: PCL-R:SV.

pouzdanosti i dosledne povezanosti sa nasilničkim ponašanjem, dok Faktor 1 nije suštinski povezan sa nasiljem. Ova povezanost postoji i kada je reč ne samo o nasilju prema drugim živim bićima već i sa fizičkim uništavanjem imovine drugih (Gray, Hill, McGleish, Timmons, MacCulloch & Snowden, 2003). Relacije između Faktora 2 i nasilja su replicirane i u drugim istraživanjima ali odnosi između prvog faktora i nasilja su i dalje nedosledni. Kada se kriterijum nasilja dodatno specifikuje, određene veze se pojavljuju. Recimo crta Afektiviteta (kao aspekt Faktora 1) je u većoj meri izražena kod muškaraca koji vrše nasilje u porodici, merenim objektivno, preko krivičnog dela nasilja u porodici (Swogger, Walsh & Kosson, 2007). Jako je važan i podatak dobijen u ovom istraživanju da Životni stil (kao aspekt Faktora 2) *negativno* korelira sa porodičnim nasiljem. Nešto drugačiji nalazi se dobijaju kada se kao kriterijum uzme težina povrede koju je počinio naneo žrtvi (u pitanju su razne vrste krivičnih dela, dakle ne samo nasilje u porodici, a težina povrede je merena preko podataka iz osuđeničkih dosijea): i ovde Afektivitet i Životni stil imaju nezavisne doprinose objašnjenju kriterijuma ali su oba sa njim *pozitivno* povezana (Vitacco, Caldwell, Van Rybroek, & Gabel, 2007). Međutim, ni ovi nalazi nisu uspešno replicirani: u jednom novijem istraživanju u kojem se takođe proučavala težina povrede naneta žrtvi (Walsh, Swogger, & Kosson, 2009), Interpersonalni stil i Antisocijalnost imaju pozitivne a Afektivitet, negativan doprinos predikciji. Hipoteza koja se može postaviti u vezi nekonzistentnosti nalaza je razvojne prirode: u prvom istraživanju (Vitacco et al., 2007) subjekti su bili maloletni delinkventi dok su u drugom (Walsh, Swogger, & Kosson, 2009), ispitanici bili odrasli osuđenici. Ukoliko bi se uzrast ispitanika uzeo kao moderatorska varijabla u nekom budućem istraživanju on bi mogao otkriti razvojne specifičnosti psihopatije kao izvora nasilničkog ponašanja.

Istraživači su pokušali da utvrde ne samo da li postoje aditivni uticaji dva faktora psihopatije na produkciju nasilja, već i da li faktori interreaguju pri generisanju nasilnog ponašanja. Prvobitni odgovor na ovo pitanje je bio pozitivan: pronađena je značajna interakcija između prvog i drugog faktora pri predikciji nasilja i to takva da je sposobnost Faktora 2 da objasni nasilje bila značajno snižena kod osoba koje imaju niske skorove na Faktoru 1 (Walsh & Kosson, 2008). Dakle u pitanju je pojačavajuća interakcija: izražena manipulativnost i emotivna površnost pojačavaju uticaj antisocijalnih tendencija na produkciju nasilja. Međutim, ovaj nalaz se nije održao u

rezultatima meta-analize koja je uzela u obzir 32 studije i koja je potvrdila važnost drugog faktora u objašnjenju nasilja: oba faktora su pokazala nezavisne doprinose prvog reda ali je učešće Faktora 2 u predikciji skoro četiri puta veće nego Faktora 1 (Kennealy, Skeem, Walters & Camp, 2010). Međutim, interakcija ova dva faktora se nije statistički značajno razlikovala od nule, što znači da ipak nema njihovog multiplikativnog dejstva na produkciju nasilja.

Čini se da nalazi relativno jasno govore da se povezanost između psihopatije i nasilja može pre svega atribuirati uticaju antisocijalnih crta i rizičnog životnog stila na produkciju nasilja, dok relacije onih personalnih karakteristika koje opisuje Faktor 1 i nasilja još uvek nisu dovoljno jasne. Sa druge strane, dosadašnji nalazi govore da manipulativnost i emocionalna zaravnjenost (Faktor 1) učestvuju u produkciji nasilja u porodici (Swogger, Walsh & Kosson, 2007) iz čega se može zaključiti da je moguće da ovaj oblik nasilja poseduje kvalitativne razlike u odnosu na nasilje usmereno van porodičnog kruga. Dalje, ovaj nalaz govori da osobe koje fizički povređuju svoje biološke srodnike poseduju endogene psihopatske karakteristike bez kojih verovatno ovaj oblik ponašanja ne bi mogao nastati.

Treba međutim napomenuti da se još uvek vodi debata o tome kolike su zaista veličine efekata uticaja psihopatije na produkciju nasilja. Neki savremeni nalazi pokazuju da su veličine tih efekata male, nekonzistentne u odnosu na metodologiju ispitivanja psihopatije kao i vrstu nasilja (Camp et al., 2013). Zbog toga se ne može formirati jasna i nedvosmislena strategija vezana za merenje psihopatije u praksi, odnosno još uvek se ne može tačno reći u kojim prilikama će određeni instrument dati najbolje predikcije.

2. 3. *Moralnost*. Osobe sa izraženim psihopatskim crtama se u većoj meri uključuju u agresivna i nasilna ponašanja. Kako ona često rezultiraju u nanošenju bola ili štete drugima a takođe i u kršenju socijalno uspostavljenih normi, ovakva ponašanja moraju biti *moralno-relevantna*. Prethodno izneseni nalazi postavljaju pitanje kakvi su moralni aspekti ličnosti osoba s psihopatskim crtama? Prva istraživanja na ovu temu izvršena su u okviru Kolbergove teorije o razvoju moralnog mišljenja (Kohlberg, 1969) sa hipotezom da psihopate zauzimaju niže stadijume moralnog razvoja, međutim ova hipoteza je generisala nedosledne empirijske rezultate (Glenn, Iyer, Graham, Koleva, & Haidt, 2009).

Novija istraživanja idu u pravcu otkrivanja povezanosti psihopatije sa različito operacionalizovanim konceptima moralnosti. Jedan od njih se zasniva na pet izvora moralnosti koji bi potencijalno mogli da budu kulturalno invarijantni i da se čak pojavljuju kod drugih životinjskih vrsta, pre svega antropoidnih majmuna (Haidt & Graham, 2007): 1. Moralnost zasnovana na *brizi* koja nastaje kao reakcija na bol druge osobe; 2. Moralnost zasnovana *reciprocitetu*, jednakosti i pravdi; 3. Moralnost usmerena na članove *sopstvene socijalne grupe*; 4. Poštovanje moralnih pravila usled *potčinjavanja autoritetu* i 5. Moralni ideal koji se zasniva na čistom, svetačkom životu punom *vrline*⁷. Istraživanja koja su koristila ovih pet izvora moralnosti kao kriterijum pokazuju da postoje diferencijalne povezanosti između psihopatije i moralnosti. Prvi nalazi su identifikovali moralnost brige, pravde i čustunstva (dakle prvu, drugu i petu u pređašnjoj klasifikaciji) kao one oblike moralnosti gde osobe sa izraženim psihopatskim crtama imaju niže skorove (Glenn et al., 2009). Niži osećaj brige za druge kao i smanjen osećaj za jednakost i pravdu potvrđeni su i kod osuđenika sa visokim psihopatskim crtama (Aharoni, Antonenko, & Kiehl, 2011).

Prethodno opisana istraživanja pokazala su da su psihopatske crte povezane sa određenim ali ne svim aspektima doživljavanja moralno-relevantnih situacija. U ovom kontestu važno je pomenuti nalaze koji mogu bliže objasniti prirodu psihopatskog moralnog deficita: da li je u pitanju specifičnost kognitivnih ili afektivnih procesa (ili i jednih i drugih) koja dovode do smanjenih moralnih kapaciteta? Od potencijalne koristi ovde bi mogla biti distinkcija moralnih prestupa koju je predložio Blair (2007). On razdvaja dve vrste prestupa: 1. Socijalno-konvencionalne prestupe koji predstavljaju povrede socijalnih normi i društveno dogovorenih oblika ponašanja u socijalnim interakcijama koji su kulturalno specifični i 2. Moralne prestupe (u užem smislu) koji imaju jasne negativne posledice (psihičke, fizičke, materijalne) na drugu osobu. Nalazi pokazuju da je ova taksonomija empirijski održiva: razlika između ove dve vrste situacija prepoznaje se već na uzrastu od 39 meseci (Smetana, 1981) i distinkcija je invarijantna u odnosu na kulture (Song, Smetana, & Kim, 1987). Prva ostraživanja na psihopatama pokazala su da oni ne mogu da naprave ovu distinkciju (Blair, 1995), međutim najnovija istraživanja nisu replicirala ovaj nalaz (Dolan & Fullam, 2010; Aharoni, Sinnott-Armstrong, & Kiehl, 2012). U prvom od ove dve studije je dobijeno da

⁷ O problemima ove taksonomije moralnih izvora kao i teoriji na kojoj je ona zasnovana ne može se raspravljati u ovom tekstu, ali oni su svakako brojni.

osobe kod kojih je izraženiji Interpersonalni stil u većoj meri imaju tendenciju da čine kako moralne, tako i socijalno-konvencionalne prestupe (Dolan & Fullam, 2010).

Prethodni nalazi sugerišu da su osobe sa psihopatskim crtama u stanju da donesu ispravan sud o tome šta predstavlja moralni čin. Implikacija ovih nalaza jeste da psihopatske crte učestvuju u produkciji amoralnog ponašanja verovatno tako što ometaju *emocionalne procese* koji su povezani sa prosocijalnim činovima. Sa ovom pretpostavkom su konzistentni nalazi da psihopate imaju smanjenu sposobnost da dožive bol i emocionalnu povređenost druge osobe (Young, Koenigs, Kruepke, & Newman, 2012). Odsustvo empatije predstavlja jedan od sržnih indikatora psihopatije (Hare, 2003), međutim, moguće je da ponašanje psihopata nije određeno samo odsustvom saosećanja već i prisustvom određenih emocija koje ih vode u amoralna ponašanja. Potvrda ove hipoteze se dobija u nalazima o učešću psihopatskih crta u produkciji "Altruističkog kažnjavanja". U pitanju je tendencija da se na neki način kazne pojedinci koji krše socijalne norme, čak i ako osoba koja vrši kažnjavanje mora da plati određenu cenu (Boyd, Gintis, & Bowles, 2010). Empirijski nalazi pokazuju da osobe sa visokim skorovima na psihopatiji ne samo da u većoj meri kažnjavaju druge kada za to imaju priliku, već da to ponašanje za njih predstavlja određenu emocionalnu gratifikaciju, odnosno da uživaju u njemu (Masui, Iriguchi, Nomura, & Ura, 2011). Sadističke i brutalne emocije nisu deo ni jednog savremenog modela psihopatije ali koreliraju pozitivno sa psihopatskim crtama (Međedović, 2011; Buckles, 2012). Može se zaključiti da dosadašnji nalazi ubedljivo govore da psihopatske crte utiču na disfunkcije moralnog koda preko emocionalnih procesa a ne kognitivnim deficitima koji bi onemogućavali odlučivanje u moralnim situacijama.

2. 4. *Socijalna percepcija*. Osobe sa visoko izraženim psihopatskim crtama na različite načine mogu povrediti ili oštetiti osobe sa kojima stupaju u kontakt. Kako ih onda drugi ljudi opažaju? Da li se psihopatija uopšte može validno proceniti kod drugih osoba, kako bi se osobe sa takvim crtama mogle izbeći u interpersonalnoj interakciji?

Jedan broj istraživanja se bavio socijalnom percepcijom psihopatije. Među ovim istraživanjima izvaja se procedura "kratkih odsečaka ponašanja" (thin slices of behavior: Oltmanns, Friedman, Fiedler, & Turkheimer, 2004). Ova metodološka procedura podrazumeva da ispitanici procenjuju različite karakteristike osoba u stimulusima koji mogu biti izloženi vizuelno, auditivno (putem video ili audio zapisa)

ili kombinacijom ova dva modaliteta. Stimulusi se izlažu u kratkim vremenskim intervalima. Kada je psihopatija u pitanju, ovaj postupak je svakako doživeo vrhunac u istraživanju koje su sprovedeli Fauler, Lilienfeld i Patrik. U ovoj studiji je pokazano da se oba faktora PCL-Ra mogu validno prepoznati kod drugih osoba, a tačnost prepoznavanja je bila veća kod interpersonalnih i afektivnih crta ($r=0.51$) nego kod impulsivnih i antisocijalnih ($r=0.44$). Ono što je posebno zanimljivo jeste da su stimulusi procenjivačima izlagani u tri vremenska intervala: 5, 10 i 20 sekundi, a da su se najuspešnije procene dobijale tokom najkraćeg vremenskog izlaganja (Fowler, Lilienfeld, & Patrick, 2009)! Ovde treba podsetiti na činjenicu da se ovakva kongruentnost u proceni ponekad ne dobija ni na bazičnim crtama ličnosti gde su procenjivači obično osobe koje dobro poznaju ispitanike: članovi porodice ili bliski prijatelji (Colbert, Judge, Daejeong, & Wang, 2012). Autori predlažu jednu provokativnu hipotezu u objašnjenju ovog zanimljivog nalaza: kako je manipulativnost jedna od ključnih karakteristika psihopatije, dužina vremena provedena sa ovakvom osobom može negativno uticati na sposobnost procenjivača da je ispravno proceni, jer je izložen manipulisanju. Zbog toga (za razliku od procene nekih drugih crta) prva impresija o psihopatskim crtama kod nekoga može biti najtačnija (Fowler et al., 2009).

Dakle, psihopatija se može prepoznati kod drugih osoba. Međutim, da li to znači da će se takve osobe izbegavati u socijalnoj interakciji? Ne nužno. Naime empirijski nalazi pokazuju da se osobe sa psihopatskim karakteristikama procenjuju tako da poseduju određene pozitivne karakteristike. U prethodno pomenutoj studiji, procena psihopatije je pozitivno korelirala sa procenama inteligencije i fizičke atraktivnosti (Fowler et al., 2009). Ranije studije su takođe otkrile da se osobe sa karakteristikama antisocijalnog poremećaja ličnosti (konstrukta po sadržaju sličnom psihopatiji) takođe procenjuju kao atraktivne (Friedman, Oltmanns, Gleason, & Turkheimer, 2006). Do sličnog zaključka došle su i studije koje nisu koristile metodologiju kratkih odsečaka ponašanja. Pokazano je da se, na primer, psihopatske osobine procenjuju kao privlačnije (Holtzman & Strube, 2013), čak i u odnosu na druge bazične crte ličnosti koje se redovno procenjuju kao atraktivne (poput Saradljivosti i Ekstraverzije: Meier, Robinson, Carter, & Hinsz, 2010). Nalazi u istraživanju koje su sprovedeli Rautman i Kolar na prvi pogled mogli bi da govore protiv percepcije psihopatskih crta kao atraktivnih. Oni su kao kriterijumske mere postavili crte Mračne trijade: Makijavelizam,

narcisoidnost i psihopatiju (Paulhus & Williams, 2002). Rezultati su pokazali da se psihopatske i makijavelističke crte procenjuju kao manje atraktivne u odnosu na narcističke (Rauthmann & Kolar 2013). Međutim, ovi nalazi nisu u suprotnosti sa prethodnim: psihopatija i narcisoidnost su konstrukti koji se u velikoj meri preklapaju (Lynam, 2011). Ovi nalazi samo preciziraju koje bi to najuže crte psihopatije mogle biti atraktivne: najverovatnije su u pitanju površni šarm i grandiozni doživljaj sopstvene ličnosti.

Fizička privlačnost ipak nije jedina osobina koju ljudi atribuiraju osobama sa psihopatskim crtama. Uz psihopatiju se vezuju i neke socijalno nepoželjne osobine. Osobe sa visoko izraženim psihopatskim crtama se procenjuju kao nepoželjne po druge, njihovo ponašanje nema negativnih posledica po njih same ali ima po ljude sa kojima dolaze u kontakt (Rauthmann & Kolar, 2012). Dalje, takve osobe se vide kao dominantne, nedostaje im brižnost i donekle su impulsivne (Rauthmann, 2012). Takođe, procene psihopatskih crta od strane ispitanika korelirale su pozitivno sa atribuiranom sposobnošću uspešnog laganja (Giammarco, Atkinson, Baughman, Veselka, & Vernon, 2013). Jasno je da ove atribucije imaju barem određenu validnost kada se uporede sa crtama koje zaista konstituišu psihopatiju. Očigledno je potrebno pronaći dodatne moderatore koji bi precizirali u kojim okolnostima se psihopatske crte opažaju kao poželjne (atraktivne) a u kojima ne.

Interesantno pitanje je i na koji način se prepoznaju psihopatske crte. Jedan od mogućih načina jeste i korišćenje fizionomije lica kao indikatora psihopatije. Holcman je napravio fotografije prototipova osoba koje imaju visoke i niske skorove na skali psihopatije. Iako su u pitanju bili neutralni izrazi lica, procenjivači su samo na osnovu fotografija mogli da atribuiraju psihopatske karakteristike onim fotografijama koja su zaista formirana od lica sa visokim psihopatskim crtama (Holtzman, 2012). Dakle, moguće je da postoje određeni fizionomski markeri koji se mogu upotrebiti kao indikatori psihopatskih osobina.

Dosadašnja analiza psihopatije u kontekstu socijalne percepcije je bila usmerena na to kako ljudi opažaju osobe s psihopatskim crtama. Sledeće važno pitanje jeste da li postoji neki specifičan način na koji psihopate posmatraju druge ljude? Na jednom uzorku seksualnih prekršitelja dobijeni su podaci koji mogu dati deo odgovora na ovo pitanje. Ispitanici su procenjivali sami sebe i druge članove psihijatrijskog tretmana (što

znači da su se dobro poznavali) na psihopatskim crtama (Mahaffey & Marcus, 2006). Nalazi su pokazali da postoji pozitivna korelacija između samoprocene na skalama psihopatije i procene drugih. Dakle, što neko u većoj meri poseduje psihopatske crte, iste osobine vidi i kod drugih ljudi. Ovaj nalaz sugerira da psihopate mogu u većoj meri pripisivati drugima hostile tendencije, kao što se dobija i kod agresivnih osoba (Orobio de Castro, Veerman, Koops, Bosch, & Monshouwer, 2002; Epps & Kendall, 1995). Na ovaj način se mogu racionalizovati i opravdati agresivna i eksploatorska ponašanja prema drugima. Ove crte nisu jedine koje osobe sa psihopatskim osobinama atribuiraju drugima. Druge ljude one vide još i kao manje saradljive, niskog samopouzdanja, neurotične, anksiozne i depresivne (Black, 2013). Ovi nalazi upućuju da psihopate vide druge ljude kao ranjive i krhke, ipak u ovoj studiji je takođe dobijeno da su te procene pogrešne: što su u većoj meri bile izražene psihopatske crte kod procenjivača, to su njihove procene drugih bile manje tačne. Međutim, to se može odnositi na crte ličnosti drugih ljudi, ali postoje i nalazi koji govore da individue sa psihopatskim crtama mogu tačno prepoznati koje osobe su u prošlosti bile viktimizirane i time zaista posedovati vulnerabilne karakteristike. Istraživanje koje se bavilo ovom temom je koristilo video snimke različitih osoba od kojih su neke bile viktimizirane u prošlosti a neke ne. Nakon toga su procenjivači imali zadatak da gledajući te snimke procene koje su osobe zaista bile žrtve. Procenjivači sa više izraženim psihopatskim skorovima su u većoj meri ispravno identifikovali žrtve (Wheeler, Book, & Costello, 2009). Ovi nalazi govore da psihopate mogu biti u stanju da prepoznaju osobe sa vulnerabilnim karakteristikama, koje potom mogu postati predmet njihove eksploatacije.

2. 5. *Socijalna interakcija*. Međutim da li se to zaista dešava? Da li osobine pripisane psihopatama zaista postoje kod ovih individua i da li se ispoljavaju u njihovom ponašanju? Kada je u pitanju laganje, empirijski nalazi pokazuju da su osobe sa psihopatskim crtama zaista "veštije" u laganju od osoba kod kojih su te crte slabije izražene. Najveći deo podataka stiže iz forenzičkog setinga. Pokazuje se da su psihopate u stanju da simuliraju prosocijalne stavove i da verbalizuju osećaj krivice kako bi dobili manju kaznu u toku sudskog postupka (Hakkanen-Nyholm & Hare, 2009), a takođe imaju 2.5 puta više šanse da dobiju uslovni otpust kada se za njega prijave od nepsihopata (Porter, ten Brinke & Wilson, 2009). Štaviše pokazuje se da ova sposobnost važi za psihopatske crte i u opštoj populaciji, ali ne za sve: i ovde psihopatske crte imaju

diferencijalne povezanosti sa laganjem. Naime, uspešnost u laganju delimično zavisi i od sakrivanja postojećih emocija u trenutku dok se izražava neistina (Ekman, 2009). Nije iznenađenje da crta Interpersonalnog stila, koja predstavlja dispoziciju ka manipulaciji i laganju, negativno korelira sa inkonzistentnostima u facijalnoj ekspresiji emocija dok se izgovara laž; sa druge strane, Životni stil, koji predstavlja lošu kontrolu impulsa, pozitivno korelira sa odavanjem signala laganja (Porter, ten Brinke, & Wallace, 2012). Ova sposobnost verovatno je povezana sa činjenicom da psihopatski prestupnici imaju manji broj facijalnih ekspresija emocija, koje su takođe manjeg intenziteta, kada su izloženi prijatnim i neprijatnim stimulusima, u odnosu na nepsihopate (Herpetz, Werth, Lukas, Qunabi, Scheurkens, Kunert, 2001). Dakle emotivna zaravnjenost psihopata igra ulogu i smanjenom doživljaju samih emocija a time i u manjem odavanju emocionalnih izraza pri laganju. Ovo potvrđuju i nalazi da osobe sa izraženijom emocionalnom neosetljivošću i nedostatkom krivice osećaju manje neprijatno kada treba da prevare druge ljude (Murray, Wood, & Lilienfeld, 2012).

Psihopatske crte takođe dolaze do izražaja u prijateljskim odnosima. Prisustvo ovih crta kod osoba pozitivno korelira sa biranjem prijatelja koji imaju resurse da zadovolje određene potrebe (materijalne ili traženje partnera), dok su obezvređene crte koje u principu čine prijateljstvo trajnijim – pouzdanost, poverenje, izgrađen sistem vrednosti, briga, itd. (Jonason & Schmitt, 2012). Takođe, psihopatske crte mogu facilitirati upotrebu različitih taktika manipulacije u interpersonalnim odnosima. Jedna taksonomija takvih taktika sastoji se od dvanaest načina manipulisanja u odnosima sa drugima (Buss, 1992). Psihopatske crte pozitivno koreliraju sa upotrebom sledećih taktika manipulacije: prinuda, upotreba nasilja, šarmiranje, reciprocitet (učiniti nešto zauzvrat), zavodenje i sopstveno unižavanje da bi se ispunili ciljevi. Dalje, ne samo da psihopatske crte indukuju veoma različit set taktika manipulacije, osobe sa psihopatskim crtama na različite načine koriste ove taktike u zavisnosti od tipa socijalnih odnosa: porodičnih, prijateljskih, parterskih ili u susretu sa strancima (Jonason & Webster, 2012). Najzad, humor u odnosima ovih osoba takođe poseduje specifične karakteristike. Psihopatske crte pozitivno koreliraju sa agresivnim humorom (ismevanje drugih) i samoporažavajućim humorom koji ustvari predstavlja unižavanje samog humora kao načina komunikacije (Veselka, Schermer, Martin & Vernon, 2010). Štaviše, upotreba agresivnog humora korelira sa Interpersonalnim stilom, Afektivitetom

i Životnim stilom, dok samoporažavajući humor korelira (nešto nižim intenzitetom) sa Interpersonalnim i Životnim stilom (Martin, Lastuk, Jeffery, Vernon & Veselka, 2012). Dakle, nalazi govore da su interpersonalni odnosi osoba sa psihopatskim crtama prožeti eksploatacijom, zadovoljenjem ličnih interesa, agresivnošću i neiskrenošću.

2. 6. *Partnerski i seksualni odnosi*. Partnerske i seksualne veze se mogu posmatrati kao jedan specifičan i važan oblik socijalne interakcije. Međutim, one se ovde obrađuju u posebnom odeljku iz još jednog razloga: seksualno ponašanje je jako važno za sam koncept psihopatije. Naime u četvorofaktorskom modelu psihopatije operacionalizovanom preko instrumenta PCL-R, od dvadeset indikatora dva su usmerena na seksualno ponašanje. Oni ispituju promiskuitetno ponašanje i česte vanbračne veze (Hare, 2003). Međutim u validaciji samog instrumenta pokazano je da ova dva ajtema ne zasićuju niti dva superordinirana faktora, niti četiri uže psihopatske crte (Hare & Neumann, 2009). Ipak, i pored tih nalaza ova dva ajtema i dalje ulaze u ukupan skor PCL-R skale (Hare, 2003), što nije u skladu sa empirijskim podacima. Ovaj problem pokušala je da reši studija koja je za cilj imala da bliže ispita odnose dva faktora PCL-Ra i seksualnog ponašanja. Pored mera psihopatije u ovom istraživanju su od ispitanika uzete mere o broju seksualnih partnera tokom adolescencije i u odraslom dobu, uzrastu prvog seksualnog odnosa i primoravanju drugih osoba na seks (Harris, Rice, Hilton, Lalumière, & Quinsey, 2007). Ovi indikatori zasićuju jedan latentni faktor, koji se pokazao distinktivan u odnosu na dva faktora psihopatije ali značajno pozitivno korelira sa oba⁸. Time je pokazano da psihopatske crte zaista asociraju sa brzom partnerskom strategijom koja se zasniva na velikom broju partnera, kraćim vezama i nižom emotivnom investiranošću.

Veliki broj istraživanja je replicirao ali i produbio ove nalaze. Recimo, dobijeno je da prvi faktor korelira pozitivno sa brzom partnerskom strategijom i traženjem novih i uzbudljivih seksualnih iskustava (Kastner & Sellbom, 2012). U ovoj studiji je dobijeno i da drugi faktor pored ova dva aspekta seksualnog ponašanja korelira sa još nekima: u pitanju su seksualna ekscitacija (osobe sa visokim drugim faktorom psihopatije imaju

⁸ Iako smatramo da su nalazi o povezanosti psihopatije i seksualnog ponašanja pouzdani i validni, ipak se ne možemo složiti sa autorima ovog istraživanja u njihovoj interpretaciji koncepta seksualnosti u okviru modela psihopatije. Naime, na osnovu rezultata svog istraživanja autori smatraju da je brza seksualna strategija fundamentalni deo konstrukta psihopatije. Međutim, iako značajne, korelacije između seksualnog ponašanja i faktora psihopatije iznose 0.16 za prvi i 0.22 za drugi faktor (Harris et al., 2007). *Ove korelacije su suviše niske da bi se seksualna strategija mogla smatrati za fundamentalni deo psihopatije, već je mnogo verovatnije da ona predstavlja korelat psihopatskih crta.*

nizak prag seksualne ekscitacije za različite seksualne stimulse) i određena kompuzivnost seksualnih misli i motiva. Osobe sa visokim psihopatskim crtama ne samo da teže kraćim vezama nego i poseduju nisku diskriminativnost kada su u pitanju seksualni partneri (Jonason, Valentine, Li, & Harbeson, 2011), dakle imaju niže standarde i nisu preterano izbirljivi u pogledu partnera. Međutim, neki kriterijumi ipak postoje. Podaci pokazuju da psihopatske crte utiču na to da muškarci odbijaju da učestvuju u daljim interakcijama ukoliko ih na prvom sastanku žena frekventno prekida tokom razgovora ili ukoliko ne vide jasne signale da će do kontakta doći i u budućnosti (Gervais, Kline, Ludmer, George, & Manson, 2013). Jasno je da su i ovi signali za potencijalno odbacivanje mogućeg partnera u službi izraženog ega i tendencije ka eksploataciji kao aspektima psihopatske ličnosti. Važno je pomenuti da se partnerska strategija psihopata odnosi i na šire aspekte veze kao što su sam stav prema vezi i ženama uopšte. Naime sve četiri psihopatske crte pozitivno koreliraju sa eksploatacijom partnera, hostilnošću prema ženama, dominantnošću u vezama ali i negativnim stavom prema ženama i impersonalnim stavovima prema seksu (LeBreton, Baysinger, Abbey, & Jacques-Tiura, 2013).

Dakle, osobe sa psihopatskim crtama imaju brzu partnersku strategiju i ne upuštaju se u duge veze. Zbog toga one drže partnera na distanci (Jonason, & Kavanagh, 2010). To uspevaju na različite načine: održavaju prirodu odnosa seksualnom (bez emocionalnog involviranja), agresivni su prema partnerima, koriste alkohol kao izgovor za neulaženje u dublju vezu itd. (Jonason & Buss, 2012). Međutim, postoje i nalazi da ovakve osobe mogu pokušavati da zadrže partnere u vezi, barem za određeno vreme. Za dublje razumevanje ekspresije psihopatskih crta u partnerskim vezama poseban uvid donosi istraživanje koje su izvršili Jonason, Li, & Buss (2010). Njihova studija rezultirala je sa tri grupe nalaza: 1. Osobe sa visokim psihopatskim crtama u većoj meri "preotimaju" partnere koji su već u vezi ali i sami napuštaju vezu zbog druge osobe; 2. Oni u većoj meri koriste specifične taktike kako bi zadržali partnera u vezi – monopolizuju partnerovo vreme, indukuju ljubomoru, ponižavaju potencijalne suparnike, podstiču partnera na seksualni odnos, ulažu u sopstveni izgled i šalju verbalne signale posedovanja partnera; 3. Ove taktike su agresivne i suštinski bezuspešne jer što su psihopatske crte više izražene to je partnerovo napuštanje veze brže.

Psihopatija i dalje važi za set crta koji se češće pojavljuju kod muškaraca nego kod žena. Međutim, sa tretiranjem psihopatije kao subkličičkog konstrukta, rastu nalazi dobijeni i kod žena, štaviše sve češće se posmatraju polne razlike u relacijama psihopatskih crta i određenih konstrukata. Kada je partnersko i seksualno ponašanje u pitanju dobijeno je da impulsivne i antisocijalne crte predviđaju rizično seksualno ponašanje kod oba pola (međutim veza je većeg intenziteta kod muškaraca) ali da afektivne i interpersonalne crte predviđaju rizično seksualno ponašanje samo kod muškaraca (Fulton, Marcus, & Payne, 2010). Takođe, psihopatija je kod oba pola povezana sa ranijim uzrastom stupanja u seksualne odnose i promiskuitetom. Međutim, kod muškaraca psihopatske crte koreliraju sa visokim samopouzdanjem, povoljnom procenom sopstvene atraktivnosti a niskom niskom anksioznošću vezanom za izgled. Kod devojaka su relacije gotovo suprotne: psihopatija je povezana sa niskim samopouzdanjem i visokom anksioznošću i stidom zbog sopstvenog fizičkog izgleda (Visser, Pozzebon, Bogaert, & Ashton. 2010). Prisustvo anksioznosti kod devojaka ukazuje na to da je kod njih u većoj meri prisutna sekundarna psihopatija, kod koje prisustvo neurotskih crta predstavlja diferencijalno dijagnostički marker u odnosu na primarnu (Blackburn, 1975).

Prethodni nalazi upućuju da bi prisustvo psihopatskih crta moglo da generiše još nasilnije oblike ponašanja koji vode u seksualne delikte. Empirijski podaci to i pokazuju. U istraživanju izvršenom na ispitanicima iz opšte populacije pokazuje se da su psihopatske crte u korelaciji sa brojem seksualnih napada (Mouilso & Calhoun, 2012). I u populacijama osuđenika osobe koje ponovljeno čine seksualne delikte (silovanja) imaju više skorove na PCL-Ru, i to posebno na prvom faktoru (Hildebrand, de Ruiter, & de Vogel, 2004).

2. 7. Psihopatologija. Psihopatija je, kako je pomenuto psihološki konstrukt koji se može posmatrati kao patološki fenomen, odnosno poremećaj ličnosti. Zbog toga su istraživanja pokušala da ispituju odnose psihopatije sa drugim psihopatološkim sindromima a pre svega samim poremećajima ličnosti. Psihopatija je povezana sa savremenom petofaktorskom operacionalizacijom poremećaja ličnosti koja je dimenzionalne prirode i biće primenjivana u DSM5. Faktor 2 je povezan sa Otudenošću i Dezinhibicijom dok je Faktor 1 asociran sa Antagonizmom (Fossati, Krueger, Markon, Borroni, & Maffei, 2013). Najprecizniji podaci stižu iz studije Beninga i saradnika koji

su koristili operacionalizacije poremećaja ličnosti iz DSM4 i ispitali širok spektar ovih poremećaja. Interesantno je da su povezanosti između faktora psihopatije i poremećaja ličnosti dobijene u ovom istraživanju suprotnog predznaka: korelacije Faktora 1 sa poremećajima ličnosti bile negativne dok su korelacije Faktora 2 imale pozitivan predznak (Benning, Patrick, Salekin, & Leistico, 2005). Ovo istraživanje takođe je rezultiralo sa dva nalaza za koje se čini da su u suprotnosti sa teorijskim predikcijama: prethodno opisan obrazac korelacija važi i za narcistički poremećaj ličnosti što je neobično jer Faktor 1 sadrži i određene indikatore narcizma pa bi se očekivale pozitivne povezanosti. Pozitivne povezanosti prvog faktora (koje bi se mogle pre svega atribuirati afektivnim psihopatskim crtama) mogle bi se očekivati i kada je u pitanju sadistički poremećaj, međutim one nisu bile značajne, ali su korelacije sa drugim faktorom bile pozitivne i prilično izražene. Autori ove nesaglasnosti objašnjavaju specifičnim sadržajima operacionalizacija narcizma koje su korišćene u istraživanju. Štaviše neki autori smatraju da psihopatija zajedno sa narcističkim, histerioničnim i antisocijalnim poremećajem ličnosti predstavlja jednu zajedničku latentnu dimenziju poremećaja ličnosti (Blackburn, 2007). Sa ovom interpretacijom se ne možemo složiti jer autor prenebregava empirijske nalaze i teorije koje govore da ni sama psihopatija nema jedinstvenu etiologiju. Međutim, njegovo drugo shvatanje, da se psihopatija poput ostalih poremećaja ličnosti može razumeti kao složaj ekstremno povišenih ili sniženih skorova na bazičnim crtama ličnosti je mnogo manje diskutabilno i kongruentno je sa savremenim shvatanjima poremećaja ličnosti.

Interesantno je da je psihopatija povezana sa jednim specifičnim poremećajem ličnosti za koji se ne bi možda odmah moglo pretpostaviti da deli neke karakteristike s njom. U pitanju je granični poremećaj ličnosti (GPL). On se odlikuje tendencijama ka samopovređivanju, impulsivnošću, afektivnom nestabilnošću i agresijom (Leihener, Wagner, Haaf, Schmidt, Lieb, Stieglitz, et al., 2003). Nalazi pokazuju da se u forenzičkom uzorku karakteristike psihopatije i GPLa mogu pojavljivati zajedno. Konkretno, pokazano je da kod osoba dijagnostifikovanih sa GPLom psihopatske crte mogu razdvojiti relativno distinktnu grupu osoba u zavisnosti od njihove konstelacije psihopatskih crta. Barem tri smislene grupe su identifikovane: jedna koja je imala povišene skorove na oba faktora i dve sa visokim skorovima na po jednom ali ne i drugom faktoru psihopatije (Newhill, Vaughn, & DeLisi, 2010). Neki autori su čak

predložili alternativnu latentnu dimenziju poremećaja ličnosti, smestivši GPL zajedno sa vulnerabilnim narcizmom i psihopatijom u isti superordinirani konstrukt nazvavši ga Vulnerabilnom Mračnom Trijadom (Miller, Dir, Gentile, Wilson, Pryor, & Campbell, 2010). Međutim, verovatno je da je smeštanje psihopatije i GPLa u istovetan konstrukt, makar na hijerarhijski višem nivou, ipak neopravdano. Pre svega, GPL je povezan isključivo sa Faktorom 2 psihopatije i ova povezanost je karakteristična za žene a ne za muškarce (Sprague, Javdani, Sadeh, Newman, & Verona, 2012). Štaviše, simptomi GPLa bi mogli da budu medijator uticaja traumatskih doživljaja na ispoljavanje antisocijalnog ponašanja kod žena (Blonigen, Sullivan, Hicks, & Patrick, 2012).

Psihopatija se najčešće povezuje sa agresivnošću, impulsivnošću i antisocijalnim ponašanjem, odnosno takozvanim eksternalizirajućim problemima u ponašanju, ali takođe i sa suicidom, odnosno pokušajem suicida kao pratiocem eksternalizirajućih ponašanja (Douglas et al., 2008; Swogger, Conner, Meldrum, & Caine, 2009). Međutim, povezanosti psihopatije i GPLa sugerišu da bi psihopatija mogla da bude povezana i sa internalizirajućim poremećajima, odnosno psihološkim disfunkcijama neurotskog spektra. Ove dve široke kategorije psiholoških maladaptibilnosti su i same povezane (i to prilično visokom korelacijom od oko $r=.50$: Wright, Krueger, Hobbs, Markon, Eaton, & Slade, 2013) te samim tim i ne začuđuje da se povezanosti psihopatije i ove dve klase poremećaja mogu pripisati istom faktoru: impulsivno-antisocijalnim crtama. U prilog tome govori pozitivna korelacija između Faktora 2 i generalizovanog anksioznog poremećaja (Swogger, Walsh, Houston, Cashman-Brown, Conner, 2010). Postoje i nalazi o povezanosti psihopatije i depresije, ali na žalost u istraživanju koje ih iznosi se ne precizira koje specifične crte psihopatije asociraju sa depresijom (Price, Salekin, Klinger, & Barker, 2013). Ipak, u ovoj studiji je takođe dobijeno da je interakcija psihopatije i depresije značajna u predviđanju određenih kriterijumskih ponašanja koja ponovo mogu biti konceptualno dovedena u vezu sa Faktorom 2 psihopatije: agresivnošću i interpersonalnim problemima. Najzad postoje nalazi koji govore da Faktor 1 psihopatije negativno korelira sa internalizirajućim problemima, dakle u pitanju je veoma sličan obrazac kao i sa poremećajima ličnosti (Willemsen & Verhaeghe, 2012). Ovi nalazi su u skladu i sa Modelom dualnog deficita: prvi faktor se odlikuje emotivnom površnošću i neosetljivošću što u stvari predstavlja ekstremizovanu emocionalnu stabilnost. Samim tim, ovaj faktor može biti samo

supresor mentalnih disfunkcija koje se zasnivaju na afektivnoj labilnosti, za razliku od Faktora 2 za koji se vezuju različiti doživljaji negativnog afektiviteta.

Od svih psihopatoloških sindroma verovatno je najsloženije pitanje odnosa između psihopatije i psihotičnih doživljaja. Kada je u pitanju dijagnoza psihoze, pronađeno je da je u forenzičkoj populaciji odnos između ova dva fenomena negativan: visoke psihopatske crte smanjuju verovatnoću da osoba dobije dijagnozu iz spektra psihotičnih poremećaja (Douglas, Strand, Belfrage, Fransson, & Levender, 2005). Međutim, psihotični doživljaji se ne moraju proučavati samo u kliničkim populacijama. Empirijski nalazi kažu da su oni prisutni i u generalnoj populaciji, štaviše odavno su u modelima bazične strukture ličnosti konceptualizovane crte koje bi trebalo da predstavljaju dispozicije za ovakve vrste doživljaja (Eysenck & Eysenck, 1976). U pitanju je crta ličnosti koja je nazvana Psihoticizam. U operacionalizaciji ove crte javljaju se indikatori koji se baziraju pre svega na ekspresijama psihopatije. Savremeni istraživači postuliraju da je ovakva konceptualizacija crte Psihoticizma opravdana jer bi i psihopatija i Psihoticizam mogli da se zasnivaju na istovrsnim poremećajima u pristupajućim ponašanjima i inhibiciji ponašanja iza kojih stoje zajednički neuralni deficiti (Corr, 2010).

Međutim, postavlja se pitanje u vezi operacionalizacije samog Psihoticizma. Indikatori psihopatije su tu, ali gde su psihotični doživljaji? Subordinirajuće crte Psihoticizma su *nedostatak empatije, interpersonalni problemi, impulsivnost i kršenje socijalno ustanovljenih normi i pravila* i oni zaista koreliraju sa psihopatijom (Heym, Ferguson, & Lawrence, 2013). Jasno je ipak, da ovo nisu indikatori psihotičnih doživljaja već upravo psihopatskih, te je ova veza u potpunosti tautološka i ne nosi sa sobom nikakvu smislenu informaciju. Zbog problema u validnosti operacionalizacije crte Psihoticizma, istraživači su operacionalizovali crte slične psihozi na potpuno drugačiji način i taj konstrukt nosi i drugo ime: šizotipija. Ona predstavlja široku dispoziciju ka doživljajima nalik psihotičnim koja postoji u opštoj populaciji. Po prirodi je multidimenzionalna i sastoji se od tri do čak deset modaliteta u zavisnosti od modela koji je operacionalizuju (Međedović, in press). U jednom istraživanju izvršenom kod nas dobijene su značajne pozitivne korelacije između samoprocenjene psihopatije i modaliteta šizotipije operacionalizovane preko konstrukta Dezintegracije (Knežević, Opačić, Kutlešić, & Savić, 2005). Dobijene povezanosti su se u znatno većoj meri

odnosile na Neobuzdani životni stil i Kriminalne tendencije kao faktore psihopatije, međutim, tri modaliteta šizotipalnih crta su korelirala pozitivno sa svim aspektima psihopatije: paranoičnost, maničnost i zaravnjeni afekat (Međedović, 2010). Uzorak u ovom istraživanju su predstavljali maloletni delinkventi što je verovatno imalo uticaja na rezultate jer ostale studije nisu dolazile do sličnih nalaza. U istraživanju Bonogofske jedino je bihevioralni faktor psihopatije korelirao sa šizotipijom (Bonogofsky, 2007). Najnoviji nalazi dobijeni na studentskim uzorcima i kod šizotipije potvrđuju obrazac strukturalnih odnosa sa psihopatijom koji je primećen kod ostalih psihopatoloških sindroma. Dve studije su dobile istovetne rezultate ukazujući da je faktor Samousmerene impulsivnosti PPIa pozitivno koreliran sa šizotipalnim crtama, dok su korelacije između Neustrašive dominantnosti i šizotipije negativne (Ragsdale & Bedwell, 2013; Ragsdale, Mitchell, Cassisi, & Bedwell, 2013). Nalazi upućuju na zaključak da manipulativne i interpersonalne crte predstavljaju protektivne faktore za razvoj šizotipalnih iskustava, mada postoji mogućnost i da se strukturalni odnosi između psihopatije i šizotipije razlikuju u opštoj i specifičnim populacijama poput osuđeničke.

2. 8. *Inteligencija*. Još je Klekli predložio da bi psihopatija i inteligencija mogle biti pozitivno korelirane: njegovo je mišljenje bilo da je visoko funkcionalna kognicija prisutna kod osoba sa psihopatskim crtama (Cleckley, 1941). Ovaj stav jednog od ključnih ljudi kada je u pitanju konceptualizacija psihopatije našao je put i do popularne kulture. Sigurno najpoznatiji eksponent ovog fenomena je lik Hanibala Lektora, protagoniste filma “Kad jaganjci utihnu.” U pitanju je surovi serijski ubica, koji pored psihopatskih crta (manipulativnost, površni šarm, nedostatak, krivice, straha i empatije) poseduje i visoke intelektualne kapacitete (DeLisi, Vaughn, Beaver & Wright, 2010). Hanibal Lektor, kao primer visoko inteligentnog psihopate, postao je toliko poznat da je ušao i u neke udžbenike o psihopatiji (Blair, Mitchell, & Blair, 2005). Međutim, kako često biva, empirijski nalazi proistekli iz naučnih istraživanja doveli su u pitanje ovakvo shvatanje odnosa između psihopatije i inteligencije. U stvari, istraživanja ovog odnosa prešla su zanimljiv put: od nalaza da takva povezanost uopšte ne postoji, preko podataka koji su govorili u potpunosti protiv Kleklijeve hipoteze, zaključno sa onima koji su je parcijalno potkrepili.

Naime, prva istraživanja validacije PCL-R skale za merenje psihopatije pokazala su da psihopatija i inteligencija nisu povezani konstrukti (Hare, 2003). Štaviše i najnovija meta-analiza dala je isti rezultat (O'boyle, Forsyth, Banks, & Story, 2013). Međutim, druga istraživanja pronašla su replikabilne i konzistentne negativne povezanosti između psihopatije i kognitivnih sposobnosti. Ovakve povezanosti su dobijene na uzorku muških (DeLisi et al., 2010) i ženskih (Spironelli, Segrè, Stegagno & Angrilli, 2013) psihijatrijskih bolesnika, ali i što je monogo važnije za generalizabilnost nalaza, na velikom uzorku iz opšte subkliničke populacije (Neumann & Hare, 2008⁹).

U prethodno navedenim istraživanjima je kao mera psihopatije korišćen ukupan skor sa PCL-R skale. Međutim, poput ostalih elemenata nomološke mreže kojima se ovaj rad bavi, inteligencija pokazuje drugačije povezanosti sa psihopatijom kada se koriste specifičnije mere psihopatskih crta. Koristeći strukturalno modeliranje kao tehniku analize podataka (Byrne, 2001) tri studije su pronašle diferencijalne povezanosti aspekata psihopatije i inteligencije. Pri predikciji verbalnih sposobnosti ispitanika selektovanih iz opšte populacije, Afektivitet i Životni stil imaju negativne doprinose, dok Interpersonalni stil sa pozitivnim predznakom doprinosi predikciji (Vitacco, Neumann, & Jackson, 2005). Ova struktura povezanosti je replicirana u istraživanju u kom su učestvovali odrasli osuđenici a kao kriterijumska mera je korišćen ukupni skor na Vekslerovim skalama (dakle suma verbalnih i manipulativnih sposobnosti): osobe sa izraženijim Interpersonalnim stilom teže da imaju veći skor na testu sposobnosti, dok Afektivitet i Životni stil obaraju postignuće (Vitacco, Neumann & Wodushek, 2008). Najzad, slična struktura odnosa dobijena je i kod adolescenata (Salekin, Neumann, Leistico & Zalot, 2004). Ovde su intelektualne sposobnosti merene preko K-BIT testa koji pruža jedinstveni skor dobijen na verbalnim (rečnik) i neverbalnim (matrice) zadacima (Kaufman & Kaufman, 1990), a korišćen je i STAT, instrument koji kombinuje tri vrste zadataka: analitičke, praktične i (što je najinteresantnije za ovu studiju) kreativne (Sternberg, Castejo'n, Prieto, Hautakami & Grigorenko, 2001). U ovoj studiji je crta Interpersonalnog stila korelirala pozitivno sa oba skora na testovima inteligencije dok je Afektivitet imao negativne povezanosti sa skorom na K-BITu.

⁹ U prvom i trećem istraživanju kao kriterijumska mera korišćena je verbalna skala Vekslerovog testa inteligencije (Wechsler, 1999) dok su u drugom istraživanju upotrebljene Ravenove progresivne matrice (Raven, 1999).

Iznenadujuća je pozitivna korelacija između Životnog stila i skora sa STATA, rezultat koji se nije dobio u ranijim istraživanjima (Salekin et al., 2004).

Ovi rezultati jasno pokazuju zbog čega su prethodna istraživanja rezultirala nedosljednima: nije dovoljno ispitivati ukupan skor na psihopatiji i njegove veze sa inteligencijom, jer uže crte pokazuju složene veze (sa suprotnim predznacima) sa kognitivnim sposobnostima. Negativna korelacija Životnog stila i inteligencije je konzistentna sa nalazima da osobe koje se uključuju u kriminalna i antisocijalna ponašanja imaju niže skorove na testovima sposobnosti (Templer & Rushton, 2011). Međutim, ovaj nalaz implicira da ne postoji negativna korelacija između inteligencije i antisocijalnog ponašanja *per se*, već su niži kognitivni kapaciteti povezani sa impulsivnošću, smanjenom sposobnosti za planiranje i neodgovornošću, što su crte koje konstituišu Životni stil. Međutim, Interpersonalni stil je pozitivno povezan sa psihopatijom. Ovaj nalaz potvrđuje Klecklyjeve pretpostavke (Cleckley, 1941) da su određene psihopatske osobine zasnovane na dobrom kognitivnom funkcionisanju. Zapravo, ovaj nalaz je teorijski kongruentan: površni šarm, visoko mišljenje o sebi, ali pre svega manipulativnost zahtevaju dobru kontrolu impulsa, promišljenost i planiranje što podrazumeva funkcionalnu kogniciju. Manje očekivan je nalaz o negativnoj povezanosti između Afektiviteta i inteligencije. Njen uzrok verovatno treba tražiti u disfunkcijama limbičkog sistema i prefrontalnog korteksa (Salekin et al., 2004) kao i nemogućnošću razvoja empatije (Kiehl, Smith, Hare, Mendrek, Forster, Brink, 2001). Štaviše, mogla bi se postaviti hipoteza da emotivne disregulacije koje se ispoljavaju preko crte Afektiviteta dovode do egzekutivnih disfunkcija koje potom rezultuju u niskom postignuću na testu sposobnosti. Međutim, najnoviji nalazi pokazuju da su egzekutivne funkcije povezane sa nekim ali ne svim indikatorima emocionalnih aspekata psihopatije (Snowden, Gray, Pugh, & Atkinson, 2013), što govori da je potrebno još istraživanja da bi se objasnila ova povezanost.

2. 9. *Uspešna psihopatija*. U javnosti ali i u naučnoj zajednici postoji predominantno mišljenje da je psihopatija neizostavno povezana sa vršenjem nasilnih krivičnih dela, sa serijskim ubistvima, te da su psihopate suštinski različite od ostalih ljudi i da su neizostavno opasni (Skeem et al., 2011). Međutim, neki od prethodno opisanih nalaza pokazuju da psihopatija ne mora imati isključivo negativne posledice na ponašanje. Ovakva hipoteza nije nova, odavno su predložene pretpostavke da

psihopatija nije nužno maladaptivna i da neke njene karakteristike mogu biti korisne za individuu u određenim okolnostima (Lilienfeld, 1994). Najzad, sami podaci da psihopatija postoji i u opštoj populaciji, uključujući i individue koje nemaju problema sa zakonom govori u prilog ovakvom shvatanju (Paulhus & Williams, 2002).

Na osnovu ovih nalaza otvoren je jedan novi, potencijalno jako obećavajući prostor, kako za empirijska istraživanja, tako i za naše razumevanje psihopatije. U pitanju je fenomen koji se obično označava uspešna psihopatija (Lilienfeld, 1998) i taj termin može imati dva značenja: uže se jednostavno odnosi na činjenicu da određene osobe sa psihopatskim crtama uspešno izbegavaju hapšenje i sudske kazne iako se možda upuštaju u kriminalna ponašanja; šire značenje se odnosi na već pomenuti koncept da psihopatija može generisati širok spektar ponašanja koje zapravo pomažu individuu da se uspešno adaptiraju na uslove okoline.

Određeni empirijski nalazi potvrđuju koncept uspešne psihopatije. Ne samo da osobe sa izraženim psihopatskim crtama uspešnije lažu (Porter et al., 2012) već su i uspešnije u prepoznavanju laganja (Lyons, Healy, & Bruno, 2013). Naime, u skorašnjoj meta-analitičkoj studiji pokazano je da ljudi ne prepoznaju laž uspešnije od nivoa slučajnosti (Bond & DePaulo, 2008). Individualne razlike u prepoznavanju laži su dosta niske i čak ni članovi određenih profesija za koje bi se pretpostavljalo da su povezane sa uspešnijim prepoznavanjem laganja (policajci, carinici) nisu uspešniji u tome od drugih. Međutim, psihopatske crte očito pozitivno koreliraju sa tačnim prepoznavanjem laganja. Iako su uzroci ovoj pojavi još uvek nepoznati, njene bihevioralne manifestacije su jasne: prepoznavanje laganja je jedna vrlo korisna sposobnost koja može omogućiti osobama koje je poseduju da se adekvatnije adaptiraju u socijalnoj sredini, čak i poboljšati mogućnosti manipulisanja drugima što jeste jedna od ključnih karakteristika psihopatije.

Dalje, psihopatija pretpostavlja slabiju emocionalnu reaktivnost što ima negativne posledice u otežanom razvoju empatije (Mullins-Nelson, Salekin, & Leistico, 2006), ali može sa sobom nositi i neke benefite. Jedan od njih je da psihopatija korelira negativno sa socijalnom anksioznošću (Hoffman, Korte, & Suvak, 2009). Nedostatak socijalne anksioznosti olakšava upuštanje u interakciju sa drugim osobama uključujući preuzimanje inicijative u socijalnim odnosima što rezultira povećanom prilagođenošću u ovom domenu. Kada su u pitanju partnerski odnosi kao deo socijalnih interakcija,

pomenuti su nalazi da osobe sa psihopatskim crtama odbijaju da uđu u dalju interakciju sa potencijalnim partnerima koji ih prekidaju u razgovoru i ne daju znake da će se interakcija nastaviti u budućnosti (Gervais et al., 2013). Autori interpretiraju ove podatke kao adaptivnu korist psihopata jer time oni prekidaju interakciju sa potencijalnim partnerima koji bi mogli da imaju nisku relacionu vrednost. Najzad, nalazi pokazuju da se prednosti psihopatije ne moraju ograničiti samo na socijalni kontekst. Podaci govore da psihopatske crte mogu generisati racionalno odlučivanje, upravo zato što emocije ponekad utiču na donošenje neracionalnih odluka sa negativnim posledicama po onoga ko donosi odluku (Osumi & Ohira, 2010). Niska emocionalna reaktivnost očito može pomoći da se u određenim situacijama donose racionalnije odluke.

Postoje istraživanja koja su se bavila psihopatijom kod poznatih i javnih ličnosti. Jedna od njih se bavila američkim predsednicima. Procenjivači koji su bili biografi, novinari i društveni naučnici su napravili rejting mere ličnosti 42 američka predsednika (kao procenjivači su uzeti ljudi sa velikim znanjem o nekom predsedniku, koji su objavljivali radove ili knjige o njemu itd) iz kojih su izvučene mere psihopatije (Lilienfeld, Waldman, Landfield, Watts, Rubenzer, & Faschingbauer, 2012). Nezavisno od ovih mera uzeti su različiti podaci o mandatu svakog predsednika kao i objektivni indikatori performansi učinka svakog od njih na toj poziciji. Nalazi su pokazali da psihopatske crte neustrašivosti (smanjena sposobnost generisanja emocije straha) i potrebe za dominacijom pozitivno koreliraju sa predsedničkim performansama, vođstvom, ubedljivošću, rešavanjem kriza, odnosima sa Kongresom, iniciranjem novih projekata i pozitivnim utiskom javnog mnjenja. Neki autori su otišli i korak dalje i interpretirali određeni broj junaka iz modernih filmova i knjiga kao nosioce psihopatskih osobina: Džejms Bond, Betmen, Dr. Haus itd. (Jonason, Webster, Schmitt, Li, & Crysel, 2012). Ovi nalazi govore da određene psihopatske crte mogu odvesti osobe ne samo do visokog i prestižnog statusa u društvu već da se mogu doživljavati pozitivno i prijatno od strane velikog broja ljudi. Naravno, uvek su u pitanju *određene* psihopatske crte, nigde nisu prisutne sve karakteristike psihopatije i one se izražavaju u specifičnom kontekstu.

Verovatno je najveći broj istraživanja u okviru uspešne psihopatije izveden u polju biznisa i organizacija. Ona su pokrenuta interesantnom Babiakovom

pretpostavkom da veliki broj uslova koji važe u organizacijama i firmama, zapravo predstavljaju socijalnu i radnu nišu koja je vrlo privlačna za psihopate (Babiak, 1995). Misli se na uslove koji od menadžera i poslovođa zahtevaju da ne budu empatični prema radnicima, da su orjentisani jedino ka profitu, a pri tom se nemilosrdno bore za svoje napredovanje u poslu koristeći na tom putu taktike manipulacije i vodeći se geslom da “cilj opravdava sredstvo”. Ove pretpostavke su detaljno izložene u prilično popularnoj knjizi “Zmije u odelima: kad psihopate idu na posao” (Babiak & Hare, 2006). Neki autori su predložili da osobe sa psihopatskim crtama pomoću šarma i pretvaranja mogu sakriti svoje “mračne” karakteristike i predstaviti se poslodavcima kao idealne vođe (Furnham, 2007). Drugi su dali projekciju da je proporcija osoba sa psihopatskim crtama na visokim funkcijama u korporacijama oko 3%, u poređenju sa 1% u opštoj populaciji (Boddy, Ladyshevsky, & Galvin, 2010). Međutim iako psihopatske crte mogu biti od pomoći osobama da napreduju u modernim korporacijama one ipak na duže staze ne donose dobre posledice po firmu.¹⁰ Nalazi pokazuju da su osobe sa psihopatskim crtama u većoj meri spremne da donose neetičke odluke kada je u pitanju poslovni kontekst, i da to čine zbog moralnih deficita o kojima je raspravljano ranije (Stevens, Dueling, & Armenakis, 2012). Takođe oni su u većoj meri spremni da prihvate i podrže krivična dela “belog okovratnika” (pronevere, prevare i mito: Ray, 2007). Treba dodati još jednu reč opreza: iako je tema “korporativne psihopatije” veoma popularna kako među naučnicima i u medijima, broj empirijskih istraživanja izvršenih u ovoj oblasti i dalje je veoma mali (kao i broj istraživanja u vezi uspešne psihopatije uopšte). Trebalo bi sačekati dodatne nalaze i replikacije starih, pre nego što se donesu definitivni sudovi o ulozi psihopatskih crta u svetu biznisa. Ovaj posao će sigurno olakšati veliki broj skala za ispitivanje psihopatije koje se mogu koristiti u opštoj populaciji ali i postojanje specifičnih instrumentata konstruisanih sa specifičnim ciljem da ispituju psihopatiju u poslovnom setingu (Smith & Lilienfeld, 2012).

Radovi koji pokušavaju da *objasne* razliku između uspešne i neuspešne psihopatije su još ređi. Najveći broj njih se fokusirao na neurološke razlike između ove dve grupe osoba. Neki podaci pokazuju da bi uspešni psihopati mogli da imaju bolje egzekutivno funkcionisanje u odnosu na kontrolnu grupu (Ishikawa, Raine, Lencz, Bihrlé, & LaCasse, 2001). Takođe neki podaci govore da uspešnu psihopatiju

¹⁰ Da ne pominjemo to da nikako nisu dobre po ostale zaposlene u organizaciji!

karakteriše bolja alokacija resursa pažnje u odnosu na neuspešnu (Gao, Raine, & Schug, 2011). Na osnovu postojećih podataka načinjen je neurobiološki model različitog moždanog funkcionisanja uspešnih i neuspešnih psihopata, ali on tek treba da dobije eksplicitne empirijske potvrde (Gao, Raine, & Phil, 2010).

Verovatno najveće heurističke potencijale za razumevanje uspešne psihopatije predstavljaju tri moguća modela koja pokušavaju da objasne ovaj fenomen (Hall & Benning, 2006): 1. *Subklinički model* pretpostavlja da se uspešne i neuspešne psihopate razlikuju samo po intenzitetu u psihopatskim crtama, a da je struktura tih crta u obe grupe potpuno ista. Zbog manje izraženosti psihopatskih karakteristika ove individue čine i manji broj socijalnih, moralnih i pravno-zakonskih transgresija zbog čega mogu bolje da se uklope u društvo. 2. U modelu *moderirajuće ekspresije* pretpostavlja se da određeni moderator poput inteligencije, uspešne socijalizacije i višeg ekonomskog statusa mogu da budu supresori psihopatije kada je u pitanju antisocijalno ponašanje. 3. Na kraju, *model dualnih procesa* predlaže da su interpersonalne i afektivne (faktor 1) crte psihopatije suštinski drugačije od impulsivno-antisocijalnih (faktor 2). Ovaj model bi dakle predlagao da između uspešnih i neuspešnih psihopata nema razlike kada su u pitanju karakteristike Faktora 1 već razlike postoje kod izraženosti indikatora Faktora 2. Sva tri modela imaju određenu empirijsku podršku. Veća izraženost psihopatskih crta kod neuspešnih psihopata se može videti i po većoj prevalenci psihopata u osuđeničkoj nego u opštoj populaciji (Hare, Clark, Grann, & Thornton, 2000), procene eksperata ukazuju da bi dobra kontrola impulsa i sposobnost dugoročnog planiranja mogla biti protektivni faktor koji razdvaja ove dve grupe osoba (Mullins-Sweatt, Glover, Derefinko, Miller, & Widiger, 2010) a takođe se pokazuje da su u opštoj populaciji više izražene crte sa Faktora 1 u odnosu na Faktor 2, za razliku od osuđeničke populacije (DeMatteo, Heilbrun, & Marczyk, 2006). Ovo ne treba da začuđuje jer u stvari tri predložena modela nisu međusobno isključiva. Zadatak za buduća istraživanja ostaje formiranje jednog integrisanog modela koji uključuje sve tri izložene hipoteze.

Završna razmatranja

Kada pogledamo heterogenost indikatora bilo kog modela psihopatije shvatamo koliko je ona složen fenomen. Međutim, tek nam uvid u elemente njene nomološke mreže daje pravu sliku o njenoj kompleksnosti. Ovakav fenomen je teško izučavati,

prvo zbog same njegove prirode a drugo, zbog velikog broja (verovatnih) moderatora koji utiču na njegovo ispoljavanje u različitim okolnostima. Zbog toga veliki broj istraživanja koja su prezentovana daje nedosledne rezultate koji su teški za replikaciju. Ipak, neki se zaključci mogu izvesti ili barem pretpostaviti.

Prezentovana istraživanja imaju barem jednu jasnu poruku kada je u pitanju metodologija istraživanja psihopatije. Nije dovoljno koristiti ukupan skor na skali psihopatije (bilo koje) kao varijablu u istraživanju, nije čak dovoljno ni koristiti mere Faktora 1 i Faktora 2. Potrebno je ići na najspecifičniji nivo operacionalizacije i *upotrebljavati uže crte u analizi*. Razlog je taj što zbog heterogenosti konstrukta crte psihopatije imaju različite povezanosti sa elementima njene nomološke mreže kao što je agresivnost, nasilje ili inteligencija (Wilson et al., 2011; Veit et al., 2010; Swoger et al., 2007; Vitacco et al., 2008). Korišćenje instrumenata koji daju samo jedan ukupni skor psihopatije, ovim postaje upitno (poput mere psihopatije inkorporirane u Mračnu trijadu npr).

Iako su metodološke implikacije prethodno pomenutih nalaza jasne, oni otvaraju jedno važno teorijsko pitanje. Naime ukoliko crte koje bi trebalo da konstituišu jedan superordinirajući konstrukt daju veze suprotnog predznaka sa velikim brojem pojava, da li može da se održi pretpostavka da oni pripadaju jednom *istom latentnom konstrukt*? Ovo pitanje je već postavljeno u oblasti psihopatije ali jeste relativno novo. Nalazi koji bi dalje mogli da pomognu u rasvetljavanju etiologije psihopatije i njene heterogenosti mogli bi se zasnovati na meta-analizi odnosa subordinirajućih crta psihopatije. Ukoliko je moguće, najdragoceniji bi bili nalazi odnosa četiri najuže crte, a ako ne onda između prvog i drugog faktora psihopatije.

Svi posmatrani elementi nomološke mreže se odnose na psihološke karakteristike ili ponašanja koja postoje u opštoj populaciji i odigravaju se u svakodnevnim situacijama. Koncepti poput subkličke psihopatije (Williams, Paulhus, & Hare, 2007) i mere samoprocene za ispitivanje psihopatije prenele su istraživanje ove pojave sa kliničkih i osuđeničkih uzoraka u opštu populaciju. Nije iznenađujuće da zbog toga koncept uspešne psihopatije u poslednje vreme privlači sve veću pažnju istraživača. Na žalost o njemu se do sada više raspravljalo i hipotetisalo, dok je broj empirijskih istraživanja u ovom domenu još uvek veoma mali. Naše je mišljenje da će jedna od veoma važnih pravaca u budućem istraživanju psihopatije biti upravo ovaj.

Razlog za to je što ovakve studije mogu ne samo povećati naše znanje i razumevanje psihopatije već i imati veoma važne praktične posledice: zaštita ljudi od mogućeg iskorišćavanja u interpersonalnim odnosima (Jonason & Schmitt, 2012), zaštita radnika u radnim organizacijama od surovih i bezobzirnih šefova (Boddy et al., 2010) i možda najvažnije, zaštita žena od fizičkog i psihološkog nasilja u partnerskim odnosima (Swoger et al., 2007).

Nesporno je da analiza nomološke mreže psihopatije produbljuje saznanje o psihopatskim crtama. Podsećamo da su ovde izloženi samo određeni elementi mreže koji se odnose na psihološka i bihejvioralna ispoljavanja psihopatije. Savremena istraživanja veliku pažnju poklanjaju i genetici, neurofiziologiji i razvojnim aspektima fenomena. Broj empirijskih istraživanja psihopatije nastavlja da raste tako da možemo sa sigurnošću očekivati da će se naša slika o njoj u budućnosti sve više kristalisati i produbljivati.

3. Psihopatija i bazične crte ličnosti

Kada govorimo o relacijama između psihopatije i drugih psiholoških konstrukata od posebne važnosti su crte ličnosti. Razlog tome je što crte ličnosti predstavljaju jedan od bazičnih generatora individualnih razlika kod ljudi. Analiziranje odnosa bilo kog konstrukta sa njima može reći puno o prirodi tog konstrukta, odnosno proširiti njegovu nomološku mrežu informacijama važnim za njegovo razumevanje. U ovom delu teksta biće obrađena psihopatija u kontekstu tri modela ličnosti u okviru kojih postoji veliki (ili barem dovoljan) broj empirijskih nalaza da se o ovakvim odnosima može raspravljati.

3. 1. *Psihopatija i Petofaktorski Model Ličnosti*. Leksička istraživanja strukture ličnosti pokazala su da se ona optimalno može objasniti sa pet širokih dimenzija, zbog čega je ovaj model nazvan Velikih Pet (John, Naumann, & Soto, 2008). Ovih pet dimenzija su: *Neuroticizam* (emotivna nestabilnost, dispozicija ka doživljavanju negativnih emocija poput depresivnosti i anksioznosti), *Ekstraverzija* (socijalnost, aktivitet, pozitivni afekt), *Saradljivost* (kooperativnost, empatija, neskolonost raspravljanju i oponiranju), *Savesnost* (potreba za redom, izražen motiv za postignućem, promišljenost) i *Otvorenost za iskustva* (kreativnost, radoznalost, uživanje u estetskim stimulusima). Postoje različite operacionalizacije ovih pet faktora ličnosti. Pored već pomenute najvažniji je Petofaktorski Model Ličnosti koji na nivou domena poseduje istih ovih pet faktora ali sadrži i uže crte ličnosti u okviru svakog od njih (Costa & McCrae, 2008; Knežević, Džamonja-Ignjatović, & Đurić-Jočić, 2004). Ova dva modela pokazuju izvesne razlike između njihovih operacionalizacija koje se ogledaju i u njihovim odnosima sa drugim psihološkim pojavama. Međutim, kada je u pitanju psihopatija, njeni odnosi sa pet leksičkih faktora ličnosti su postojani, nezavisno od operacionalizacije. Ipak, u tekstu će precizno biti pisano o kom modelu ličnosti od ova dva je reč kada se navode konkretni empirijski podaci.

Prva robusna informacija o donosu između psihopatije i Petofaktorskog Modela Ličnosti (Five Factor Model – FFM) dolazi iz pregleda literature koji je Lynam napravio početkom dvadeset prvog veka (Lynam, 2002). Njegov je zaključak da se odnosi između psihopatije (merene različitim metodama) i FFMa zasnivaju pre svega na negativnim korelacijama sa dimenzijama Saradljivost i Savesnost. Dakle, po ovim

podacima antagonizam, agresivnost, nepromišljenost i manjak planiranja i reda su one crte ličnosti koje primarno definišu psihopatiju. Upadljivo je koliko ovaj profil liči na opis osoba koje karakteriše antisocijalno ponašanje: struktura ličnosti delinkvenata i kriminalaca se zasniva upravo na sniženim skorovima na ove dve crte (Miller & Lynam, 2001; Le Couff & Toupin 2009). Preciznija informacija o odnosima između psihopatije i FFMA dolazi iz jedne skorašnje meta-analize. Autori su ovde proučavali relacije između psihopatije i aspekata FFMA, dakle užih crta ličnosti (Decyper, de Pauw, de Fryt, de Bolle, & de Clerq, 2009). Niske korelacije sa Saradljivošću se baziraju pre svega na nisko izraženim crtama *Iskrenost* i *Popustljivost*, dok su sa domena Savesnosti sa psihopatijom u najvećoj meri negativno povezane crte *Dužnost* i *Promišljenost*. U podacima sa ove studije Otvorenost praktično nije bila značajno povezana sa psihopatijom dok je jedna crta iz Ekstraverzije sa njom ostvarivala pozitivnu korelaciju: *Potraga za uzbuđenjem*. Takođe, dva aspekta domena Neuroticizma pozitivno koreliraju sa psihopatijom: *Hostilnost* i *Impulsivnost*.

Ovi nalazi postavljaju barem dva pitanja vezana za osnove psihopatije u strukturi ličnosti. Prvo, da li sličnost profila psihopatije sa ličnošću počinitelja krivičnih dela predstavlja empirijski nalaz koji potvrđuje Hejrovu pretpostavku da je antisocijalno ponašanje zaista sržni aspekt psihopatije? Dalje, na osnovu definicije psihopatije a pogotovo crte Afektiviteta, teorijski bi se mogle očekivati negativne relacije sa Neuroticizmom, ali prethodna meta-analiza prijavljuje dve *pozitivne* korelacije sa aspektima ovog faktora. Postavlja se pitanje zbog čega. Rečeno je da je psihopatija takođe multidimenzionalni fenomen i sve njene odnose sa drugim pojavama treba proučavati ne pomoću opšteg skora već koristeći mere užih crta. Kada su proučavani odnosi između dva faktora psihopatije i crta ličnosti, nalazi postaju složeniji. Postoje podaci koji potvrđuju one koji su već navedeni. Na uzorku adolescenata pokazalo se da crte iz modela Velikih Pet koreliraju sa oba faktora psihopatije na već opisan način: Saradljivost i Savesnost negativno a Neuroticizam pozitivno (Lynam, Caspi, Moffitt, Raine, Loeber, & Stouthamer-Loeber, 2005). Pozitivne korelacije između Neuroticizma i psihopatije na ovom uzorku se mogu objasniti i uzrastom ispitanika: povišena anksioznost se može pripisati specifičnošću razvoja u adolescenciji (Salekin, Leistico, Trobst, Schrum, & Lochman, 2005). Već kod studenata domen Neuroticizma iz FFMA nije značajno povezan ni sa jednim od faktora psihopatije, dok se negativne relacije

između Saradljivosti i Savesnosti sa oba faktora uglavnom repliciraju (Miller, Watts & Jones, 2011). U prethodno opisanom istraživanju je korišćena SRP3 skala za eksploraciju psihopatije. Međutim, podaci dobijeni sa PPI instrumentom su značajno drugačiji. Neuroticizam ima *negativnu* korelaciju srednjeg intenziteta sa Neustrašivom dominantnošću a pozitivnu sa Samousmerenom impulsivnošću (Ross, Benning, Patrick, Thompson, & Thurston, 2009). Dalje, u ovoj studiji Saradljivost i Savesnost negativno koreliraju pre svega sa Samousmerenom impulsivnošću. Vidimo da nalazi Rosa i saradnika u potpunosti odgovaraju onim relacijama koje bi se mogle pretpostaviti iz definicije i konceptualizacije psihopatije: nizak Neuroticizam karakteriše Neustrašivu dominantnost (Faktor 1) a visok Samousmerenu impulsivnost (Faktor 2), čime bi se na analizi sa ukupnim skorom na psihopatiji mogla ostvariti supresija ova dva faktora tako da bi korelacija sa ukupnim skorom bila nulta, kao što su dobili Miler i saradnici; niska Saradljivost i Savesnost karakterišu Samousmerenu impulsivnost (Faktor 2), odnosno antisocijalni bihevioralni stil što se onda ogleda i u činjenju krivičnih dela. Ove nalaze delimično potvrđuju odnosi sa aspektima FFMa. Podaci govore da se pozitivne relacije Neuroticizma i psihopatije mogu pre svega svesti na korelacije sa Faktorom 2 (Ross, Lutz, & Bailley, 2004). I u ovoj studiji se dobijaju sistematske pozitivne relacije Neuroticizma a negativne Savesnosti i Saradljivosti sa Faktorom 2 merenim preko LSRP upitnika. Međutim, Faktor 1 u ovoj studiji ne korelira niti sa Neuroticizmom niti sa Savesnošću već samo negativno sa Saradljivošću. Očito je da razlike u operacionalizaciji psihopatije ipak značajne i da utiču na odnose između mera psihopatije i strukture ličnosti.

Razlike između pojedinačnih mera psihopatije mogu biti prevaziđene tako što bi se pronašle zajedničke latentne varijable iza različitih operacionalizacija psihopatije. U jednoj skorašnjoj studiji autori su izvršili faktorsku analizu u zajedničkom prostoru užih crta inventara SRP3, PPI-R i LSRP i faktora FFMa (Seibert, Miller, Few, Zeichner, & Lynam, 2011). Dobijena su četiri faktora sledeće sadržine: prvi negativno zasićuje Saradljivost a pozitivno Interpersonalna manipulacija, Zaravnjeni afekt, Faktor 1 LSRPa, Makijavelistička egocentričnost i Emotivna hladnoća; drugi faktor su negativno zasićivali Neuroticizam i Eksternalizacija krivice a pozitivno Imunost na stres; treći faktor negativno zasićuje Savesnost od crta ličnosti a pozitivno psihopatske crte Neobuzdanog životnog stila, Faktor 2 LSRPa, Neustrašivost, Impulsivni

nekonformizam i Odsustvo planiranja; četvrti faktor čine crte Otvorenosti i Ekstraverzije a zasićuje ga jedna crta psihopatije: Socijalni uticaj. Interesantno je da Kriminalne tendencije nisu imale ni na jednom faktoru dovoljno visoko zasićenje da bi bile interpretirane, što je saglasno sa nalazima da ono ne predstavlja sržnu crtu psihopatije. Sličnu logiku ovoj imala je još jedna studija ali sa određenim varijacijama: 1. Prvo je ponovo urađena faktorska analiza na merama psihopatije (istovetni instrumenti kao u prethodno opisanom istraživanju) i dobijena su četiri faktora interpretirana kao Površni afekt/Manipulativnost; Neustrašiva dominantnost, Dezinhibicija i Antisocijalno ponašanje; 2. Zatim su izvršene korelacije ova četiri faktora sa domenima i aspektima FFMa (Gaughn, Miller, Pryor, & Lynam, 2009). Rezultati su pokazali da Neuroticizam pozitivno korelira sa Dezinhibicijom a negativno sa Neustrašivom dominantnošću; Ekstraverzija je bila pozitivno povezana sa Neustrašivom dominantnošću a negativno sa faktorom Površni afekt/Manipulativnost, iste relacije važe i za crtu ličnosti Otvorenost za iskustva; Saradljivost i Savesnost sistematski negativno koreliraju sa svim faktorima. Ovi nalazi pokazuju da među psihopatskim crtama zaista postoje neke koje mogu imati povoljne adaptibilne konsekvence, odnosno referirati na koncept uspešne psihopatije. Pre svega podaci upućuju da je to Neustrašiva dominantnost.

Jedno istraživanje izvršeno kod nas ide u prilog postojanju adaptibilnih potencijala u psihopatskim crtama. Autori su analizirali odnose između FFMa i Šizotipije sa jedne i psihopatije merene rejtinzima i samoprocenom sa druge strane (Kujačić et al., 2012). Rezultati su pokazali da sve mere samoprocenjene psihopatije (pomoću upitnika SRP3), Životni stil i Antisocijalnost negativno koreliraju sa Saradljivošću, Savesnošću a pozitivno sa Šizotipijom, upućujući na maladaptivnu strukturu ličnosti. Međutim PCL-R mere Interpersonalnog stila i Afektiviteta korelirale su pozitivno sa Savesnošću a negativno sa Neuroticizmom i Šizotipijom otkrivajući tako određen potencijal ka mentalnom zdravlju i psihičkoj integrisanosti koje ove crte takođe nose sa sobom.

Čini se da su odnosi između psihopatije i ličnosti merene pomoću pet leksičkih faktora veoma složeni. Međutim, na osnovu dosadašnjih istraživanja mogu se izvući određeni opšti zaključci. Niska Saradljivost i Savesnost jesu najbolji prediktori psihopatije iz FFMa ali njihovo delovanje je ponešto drugačije na različite aspekte

psihopatije: niska Saradljivost je pre svega povezana sa afektivnim crtama i manipulativnošću, dok je niska Savesnost u većoj meri odlika životnog stila i antisocijalnog ponašanja (Gaughn et al., 2009). Određene uže crte Neuroticizma (Impulsivnost i Hostilitet) pozitivno koreliraju sa bihevioralnim aspektima psihopatije, međutim Neuroticizam negativno korelira sa površnim afektivitetom kao delom psihopatske ličnosti. Relacije Ekstraverzije se pre svega zasnivaju na pozitivnim korelacijama Traženja uzbuđenja i verovatno Asertivnosti (zbog prisustva karakteristika kao što su dominacija, snaga i težnja za usponom) sa psihopatijom, mada se negde se pojavljuju i značajne negativne povezanosti Topline (Ross et al., 2004), što je kongruentno sa hladnoćom u interpersonalnim odnosima koja odlikuje osobe sa izraženim psihopatskim crtama. Za sada se ne može jasno zaključiti o odnosima između psihopatije i Otvorenosti za iskustva.

3. 2. *Procena psihopatije pomoću FFMa.* Prethodno opisani podaci i teorijske pretpostavke o tome kakve skorove bi osobe sa izraženim psihopatskim karakteristikama mogle da imaju na crtama ličnosti iz Petofaktorskog Modela, poslužili su grupi istraživača da konstruišu prototip skorova na FFMu koji bi reprezentovao psihopatiju (Miller, Lynam, Widiger, & Leukefeld, 2001; Miller & Lynam, 2003). Prototip je konstruisan na osnovu indikatora psihopatije koje operacionalizuje PCL-R instrument. Ako ispitanik u većoj meri ima rezultate koje opisuje ovaj profil za njega se smatra da ima izraženije psihopatske crte. Podaci su pokazali da osobe koje su bliže ovom profilu imaju višu frekvencu kriminalnog ponašanja, simptome APLa, u većoj meri konzumiraju psihoaktivne supstance (Miller et al., 2001), ponašaju se rizično pri seksualnim odnosima, imaju izraženiju agresivnost i manju sposobnost odlaganja potkrepljenja (Miller & Lynam, 2003). Podaci pokazuju da osobe sa visokim skorovima na ovom prototipu imaju i izražene eksternalizirajuće i internalizirajuće probleme u ponašanju (Derefinko & Lynam, 2007). Takođe, pokazano je da prototip poseduje slične prediktivne skoposobnosti i diskriminativne moći u razdvajanju različitih poremećaja ličnosti i kod adolescenata (Decuyper, De Clercq, De Bolle, & De Fruyt, 2009). Ovi rezultati su validirali procenu psihopatije pomoću crta FFMa.

FFM se ispituje pomoću instrumenta razvijenog da operacionalizuje hijerarhijski model ličnosti sa pet širokih dimenzija od kojih svaka ima po šest užih crta nazvanog NEO-PI-R (Costa & McCrae, 1992). Prethodno opisani nalazi sa prototipom psihopatije

konstruiranim pomoću crta ličnosti su se bazirali na ovom instrumentu. Međutim, istraživači su odlučili da konstruišu poseban instrument koji bi se bazirao na 18 užih crta NEO-PI-Ra, za koje je pronađeno da pouzdano koreliraju sa psihopatijom. Instrument je nazvan Elementalna Procena Psihopatije (Elemental Psychopathy Assessment – EPA) i podaci su pokazali da njegove skale poseduju visoku korelaciju sa originalnim merama iz kojih su izvedene (srednja korelacija od $r=.66$) ali da poseduju inkrementalni doprinos u predikciji mera psihopatije u odnosu na originalne skale NEO-PI-Ra (Lynam et al., 2011). Takođe skale poseduju dobru konvergentnost sa postojećim merama psihopatije i očekivajuće korelacije sa kriterijumskim merama poput agresivnosti, zloupotrebe psihoaktivnih supstanci i antisocijalnog ponašanja (Wilson et al., 2011). Zanimljivo je i analizirati faktorsku strukturu ovog instrumenta. Nalazi su pokazali da četiri faktora mogu optimalno objasniti variranje skorova na ovih 18 skala (Few, Miller, & Lynam, 2013). Ti faktori imenovani su *Antagonizam* (emotivna površnost i manipulacija drugima), *Emotivna stabilnost*, *Dezinhibicija* i *Narcizam*. Može se primetiti da su faktori, osim narcizma, veoma slični onim koji su već izolovani u trofaktorskim modelima poput Trijerarhijskog ili onog koji operacionalizuje PPI. Skoro je konstruisana i kratka verzija ovog instrumenta koja ima 72 stavke (za razliku od 178 ajtema prvobitnog instrumenta) za koju su pokazane dobre metrijske karakteristike (Lynam, Sherman, Samuel, Miller, Few, & Widiger, 2013).

Autori smatraju da ima nekoliko razloga zbog kojih je uvođenje ovakve procene opravdano. Prvi su teorijske prirode. Po njihovom mišljenju crte ličnosti na kojima počiva psihopatija mogu nam reći više o samom fenomenu u odnosu na skale koje su napravljene za njegovo merenje, poput PCL-Ra (Lynam & Widiger, 2007). Takođe, ovakva procena pokazuje potencijale da objasni neke od izvora uspešne psihopatije, poput visoke Savesnosti koja se ponekad javlja kao pratilac psihopatskih crta a koja pruža mogućnosti za bolju adaptaciju. Druga grupa razloga je metodološka. Smatra se da ovakva procena može pomoći u razvoju novih skala psihopatije, kao i da može biti korisna pri velikim epidemiološkim istraživanjima kada se često zadaju mere ličnosti ali nema prostora za ispitivanje nekih specifičnih crta poput psihopatskih (Witt, Donnellan, & Blonigen, 2009).

3. 3. *Psihopatija i HEXACO model strukture ličnosti*. Novija leksička istraživanja ličnosti su pokazala da pet faktora možda ne predstavljaju najoptimalniji

model za opisivanje strukture ličnosti (Saucier, 2009). U velikom broju jezika je pokazano da šestofaktorska struktura predstavlja adekvatniji model bazičnih crta ličnosti. Istraživanja su potpuno saglasna da je šesta crta koja se dodaje već postojećim crtama *Poštenje-Skromnost*, koju opisuju osobine kao što su iskrenost, osećaj za fer plej, recipročni altruizam nasuprot prevrtljivosti, licemernosti, uobraženosti i pohlepe (Ashton, Lee, Perugini, Szarota, de Vries, Di Blas, Boies, & De Raad, 2004). Ovaj model ličnosti je takođe operacionalizovan kao hijerarhijski preko šest domena od kojih svaki ima po četiri subordinirajuće crte. Naziva se HEXACO jer je to akronim imena dimenzija ličnosti: *Poštenje* (H-Honesty/Humility), *Emocionalnost* (E-Emotionality), *Ekstraverzija* (X-eXtraversion), *Saradljivost* (A-Agreeableness), *Savesnost* (C-Conscientiousness) i *Otvorenost* (O-Openness). Može se primetiti da dimenzija Neuroticizma više ne nosi to ime već je promenjena u Emocionalnost. To nije slučajno jer se sadržaj nove crte samo delimično poklapa sa Neurotizmom iz FFMA: u novoj crti nema indikatora impulsivnosti, hostilnosti i depresivnosti, ona se pre svega bazira na doživljajima anksioznosti, straha i emocija koje nastaju u socijalnim interakcijama (Lee & Ashton, 2004). Marker i iritabilnosti i hostilnosti se u novom modelu nalaze na negativnom polu dimenzije Saradljivost, dok su crte poput sentimentalnosti, empatije i vezanosti za druge osobe sa Saradljivosti prešle na dimenziju Emocionalnosti (de Vries, Lee, & Ashton, 2008). Na taj način zapravo crte Emocionalnosti i Saradljivosti predstavljaju rotirane faktore Neuroticizma i Saradljivosti iz FFMA. U sledećoj tabeli dati su domeni i aspekti faktora ličnosti HEXACO modela.

Tabela 3. Domeni i aspekti HEXACO modela. Preuzeto iz Međedović, 2011.

Nivo domena	Nivo aspekata			
POŠTENJE	<i>Iskrenost</i>	<i>Pravičnost</i>	<i>Izbegavanje Pohlepe</i>	<i>Skromnost</i>
EMOCIONALNOST	<i>Strašljivost</i>	<i>Anksioznost</i>	<i>Zavisnost</i>	<i>Sentimentalnost</i>
EKSTRAVERZIJA	<i>Socijalno</i>	<i>Socijalna</i>	<i>Druželjubivost</i>	<i>Aktivitet</i>
	<i>Samopouzdanje</i>	<i>Smelost</i>		
SARADLJIVOST	<i>Praštanje</i>	<i>Krotkost</i>	<i>Fleksibilnost</i>	<i>Strpljivost</i>
SAVESNOST	<i>Organizovanost</i>	<i>Marljivost</i>	<i>Perfekcionizam</i>	<i>Obazrivost</i>
OTVORENOST	<i>Estetske Vrednosti</i>	<i>Radoznalost</i>	<i>Kreativnost</i>	<i>Nekonvencionalnost</i>

HEXACO model predstavlja potencijalno validniju operacionalizaciju strukture ličnosti uopšte, kada se uporedi sa Petofaktorskim modelom, ali u oblasti psihopatije je posebno važan jer je novoizolovana dimenzija ličnosti konceptualno povezana sa psihopatijom. Prvi nalazi su pokazali ne samo da Poštenje-Skromnost negativno korelira sa psihopatijom, već da su u šestofaktorskom modelu korelacije između Saradljivosti, Savesnosti i psihopatije niže nego u petofaktorskom (Ashton, Lee, & Son, 2000). Iako one i dalje postoje, pojavljuje se jako važan prediktor iz HEXACO modela koji je u većoj meri povezan sa psihopatijom: negativni pol dimenzije Emocionalnost (De Vries & Van Kampen, 2010). Teorijski ova veza je očekivana jer negativan pol Emocionalnosti bi trebalo da markira emocionalnu zaravnjenost i površnost. Međutim za razliku od FFM Neuroticizma, ovde se negativna korelacija pojavljuje već između generalnih skorova Emocionalnosti i psihopatije. Ovo je verovatno posledica toga da FFM Neuroticizam u sebi sadrži uže crte od kojih neke pozitivno a neke negativno koreliraju sa psihopatijom, tako da kada se analiziraju samo generalni skorovi one vrše supresiju jedna na druge i dobija se korelacija koja je blizu nuli. HEXACO Emocionalnost je homogeniji faktor: ona meri samo intenzitet u afektivnim reakcijama, indikatori hostilnosti su na negativnom polu Saradljivosti a indikatori impulsivnosti na negativnom polju Savesnosti (Lee & Ashton, 2006). Zbog ovoga se negativne relacije između Emocionalnosti i psihopatije koje su teorijski sasvim plauzibilne, mogu videti i na generalnim skorovima. Regresione analize su potvrdile ove podatke: kada se opšti skor sa SRP3 testa regresira na HEXACO crte ličnosti, kao najvažniji prediktor se ispostavlja Poštenje, zatim Emocionalnost a onda Saradljivost i Savesnost (de Vries et al., 2008).

Jedna skorašnja studija je pokušala da preciznije opiše negativan pol dimenzije Poštenje-Skromnost jer je on očitio važan u opisu amoralnih i antisocijalnih dispozicija i ponašanja. U zajedničkoj faktorskoj analizi aspekata Poštenja i različitih prokriminalnih dispozicija (odnosno kandidata za takve crte) rezultati su pokazali da se sva četiri modaliteta psihopatije koje meri SRP3 skala nalaze na negativnom polu Poštenja (Međedović, 2012). Ovaj nalaz govori da je Poštenje-Skromnost crta ličnosti koja učestvuje u generisanju svih oblika psihopatije. Međutim, analize u kojima su svih šest faktora ličnosti korišćeni kao prediktori četiri modaliteta psihopatskih crta dale su nešto preciznije rezultate (Međedović, 2011). Kada je u pitanju Interpersonalna manipulacija,

dominantni prediktor je negativni pol Poštenja a zatim niska Emocionalnost i Saradljivost. Površni afekt predviđa pre svega niska Emocionalnost ali i negativni polovi crta Poštenje, Saradljivost i Ekstraverzija. Neobuzdani životni stil proizilazi pre svega iz niske Savesnosti mada su ponovo negativni polovi Poštenja, Saradljivosti i Emocionalnosti značajni prediktori. Najzad, Kriminalne tendencije su predviđene niskim Poštenjem, Saradljivošću i Savesnošću. Kod ovih nalaza nema nesaglasnosti i nedoumica poput onih vezanih za FFM model ličnosti. Psihopatija pre svega izvire iz Nepoštenja, ali njeni koreni u bazičnoj strukturi ličnosti su višestruki. Pored Nepoštenja, u produkciji psihopatskih crta učestvuju i niska Emocionalnost koja predstavlja emocionalnu površnost i neosetljivost, niska Saradljivost koja predstavlja antagonizam i hostilnost prema drugima i niska Savesnost jer crte nepromišljenosti, neplaniranja i impulsivnosti predstavljaju njene karakteristike.

3. 4. *Psihopatija u sklopu Grejevog modela osetljivosti na potkrepljenje.* Grejev model nastaje na potpuno drugačijim osnovama u odnosu na leksičke modele ličnosti. On se bazira na individualnim razlikama u učenju i opisuje dva bazična motivaciona sistema koji rukovode ponašanjem (Gray, 1987). Prvi se naziva Bihejvioralni Inhibitorni Sistem (BIS) i on je zadužen da prekine neku aktivnost ili da je u potpunosti inhibira ukoliko organizam primeti potencijalne pretnje ili neke inkonzistentne stimulse. Ovaj sistem se naslanja na iskustvo individue, odnosno na prethodne situacije u kojima je osoba bila kažnjena ili nije dobila nagradu za svoje ponašanje. BIS bi takva ponašanja u budućnosti trebao da inhibira. Drugi sistem je Bihejvioralni Aktivirajući Sistem (BAS) i on kontroliše ponašanja motivisana apetitivnim podražajima i signalima nagrade, on inicira eksploratorna i pristupajuća ponašanja koja treba da odvedu organizam do cilja. Ova dva sistema bi trebalo da budu ortogonalna, odnosno da ne zavise jedan od drugog (Newman et al., 2005). Kada se prevedu na jezik crta ličnosti ova dva sistema odgovaraju crtama anksioznosti i impulsivnosti, redom (Ross, Moltó, Poy, Segarra, Pastor, & Montañés, 2007). BAS takođe reflektuje neke od crta negativnog pola dimenzije Saradljivost, kao što su antagonizam i bes (Carver, 2004).

Jasne su sličnosti Grejevih bihejvioralnih sistema sa Modelom Dualnog Deficita koji objašnjava sržne psihopatske disfunkcije. Zbog toga je još Lajken pokušao da poveže BIS i BAS sa psihopatijom. Njegova hipoteza je bila da primarna psihopatija nastaje na osnovu slabe aktivnosti BISa i normalne aktivnosti BASa, dok se sekundarna

psihopatija zasniva na visokom aktivitetu BASa i normalnoj aktivnosti BISa (Lykken, 1995). Prva istraživanja koja su testirala ove predikcije u velikoj meri su ih potvrdila. Njuman je na osnovu skorova na PCL-R skali i upitniku anksioznosti formirao grupe koje su odgovarale primarnoj i sekundarnoj psihopatiji (Newman et al., 2005). Ispitanici iz grupe primarne psihopatije su zaista posedovali hiporeaktivnost BISa i srednje izražen BAS, dok su osobe iz grupe sekundarne psihopatije imale jako izražen BAS ali je i BIS bio nešto izraženiji. Jedino ovaj poslednji nalaz nije bio u skladu sa Lajkenovim hipotezama ali su podaci u velikoj meri odgovarali teorijskim predviđanjima.

Nakon ovih nalaza istraživači su pokušali da istraže relacije dva motivaciona sistema sa kontinualnim merama psihopatije. Već su se prvi podaci u određenoj meri razlikovali od prethodno opisanih, i to vezano za povezanosti Faktora 1 i bihevioralnih sistema. Nalazi su pokazali da Faktor 1 psihopatije zaista negativno korelira sa aktivitetom BISa ali da pozitivno korelira sa aktivitetom BASa, dok su za Faktor 2 podaci odgovarali očekivanim: postojala je pozitivna korelacija sa BASom dok je korelacija sa BISom bila nulta (Ross et al., 2007). Generalno ovi nalazi se potvrđuju i u drugim studijama jedino što nije jasno jeste kakva je tačno uloga BISa u Faktoru 2 psihopatije jer noviji nalazi pre svega izvor ovog faktora vide u jakom BASu (Wallace, Malterer, & Newman, 2009). Neka istraživanja su pokušala da otkriju specifičnosti ove povezanosti tako što su analizirala skorove na subskalama BASa kojih ima tri: Osetljivost na nagradu, Aktivitet i Traženje zabave (Carver & White, 1994). Miller i saradnici su analizirali odnose između motivacionih sistema i psihopatije zasebno za muškarce i žene testirajući ulogu pola kao moderatora u ovom odnosu (Miller et al., 2011). Dobijeni su pomalo iznenađujući rezultati: slab BIS je zaista povezan sa psihopatijom ali sa oba faktora i to samo kod žena! Štaviše ove korelacije su bile prilično niske ($r=-.19$ za prvi i $r=-.26$ za drugi faktor). Sa druge strane dimenzije BASa Aktivitet i Traženje zabave pozitivno koreliraju sa oba faktora psihopatije kod muškaraca dok kod žena Aktivitet korelira sa prvim a traženje zabave sa drugim faktorom psihopatije. Ovi nalazi su generalno saglasni sa ranijim podacima o izraženosti BASa kao mogućem motivacionoj osnovi za oba faktora psihopatije (Ross et al., 2007). Takođe nalazi upućuju na to da je pol jak moderator kada je u pitanju odnos između psihopatije i motivacionih sistema, ali još uvek nema interpretacija ovih nalaza. Za sada nema ni hipoteza zašto bi slab BIS bio asociiran sa psihopatijom samo kod žena,

pogotovu zato što mnogobrojni nalazi potvrđuju smanjenu anksioznost i strah i kod muškaraca sa visoko izraženim psihopatskim crtama. Verovatno bi bilo preporučljivo sačekati replikaciju ovih nalaza pre davanja interpretacija. Ono što je mnogo izvesniji nalaz jeste da crta Osetljivosti na nagradu kao uži aspekt BASa nije povezana sa psihopatijom. Istraživanje koje je koristilo dva faktora PPIa kao mere psihopatije je rezultiralo u istim podacima kao prethodno opisana studija: Aktivitet i Traženje zabave pozitivno koreliraju sa oba faktora ali ne i Osetljivost na nagradu (Ross et al., 2009). Međutim, u ovoj studiji je dobijena prilično visoka negativna korelacija BISa i prvog faktora psihopatije, što je mnogo više u skladu sa teorijskim očekivanjima.

Grejeva teorija je reformulisana i jedna od promena u teoriji jeste i uvođenje još jednog sistema, onog koji se zasniva na strahu i reguliše reakcije tipa bori se ili beži (BBS: Gray & McNaughton, 2000). Jedno istraživanje Rosove i saradnika je analiziralo odnose sva tri motivaciona sistema sa trofaktorskim modelom psihopatije koji čine afektivni, manipulativni i dezinhbitorni aspekti (Roose, Bijttebier, Claes, & Lilienfeld, 2011). BBS je negativno asociran sa površnim afektom u psihopatiji, slab BIS asocira i sa afektivnim i sa impulsivnim/dezinhbitornim psihopatskim crtama a BAS asocira sa sve tri crte psihopatije. Po našem mišljenju ova studija je adekvatna za sumiranje nalaza o psihopatiji u okviru Grejeve teorije ličnosti iz dva razloga: 1. Upotrebljena je najpreciznija operacionalizacija konstrukata u odnosu na sve studije; 2. Nalazi su u velikoj meri u skladu sa prethodnim istraživanjima i konceptualizacijom same psihopatije. Pre svega, nalazi potvrđuju Model dualnog deficita i njegovo predviđanje da je nedostatak anksioznosti srž emocionalnih deficita psihopatije, što se ogleda u negativnoj korelaciji BISa i prvog faktora odnosno površnog afekta. Dalje, iako se se strah i anksioznost mogu razdvojiti kao zasebne emocije na osnovu neurobioloških podataka (Davis, Walker, Miles, & Grillon, 2010) nalazi pokazuju da se površni afekat zasniva na odsustvu i anksioznosti i straha, tako da su oba emocionalna deficita prisutna u psihopatiji. Na kraju, nalazi su prilično kongruentni da izražen BAS postoji kod svih psihopatskih crta. Ovo je u skladu sa podacima o pozitivnim korelacijama Ekstraverzije (pre svega Traženja uzbuđenja i Aserktivnosti) i negativnim korelacijama faktora Saradljivosti sa psihopatijom. Dakle, agresivnost i potreba za dominacijom su zajedničko obeležje i ličnosnih i bihejvioralnih aspekata psihopatije.

3. 5. *Problem impulsivnosti.* Impulsivnost je crta ličnosti koja je operacionalizovana u svim prethodnim modelima. Zbog toga se može smatrati da je ona jedna od fundamentalnih ponašajnih dispozicija. Sama konceptualizacija psihopatije (pre svega faktor Životnog stila) definiše impulsivnost kao jednu od njenih sržnih karakteristika. Ovo je potvrđeno kroz odnose psihopatije sa bazičnom strukturom: njene relacije sa svim opisanim modelima ličnosti su kongruentni u smislu da psihopatija pozitivno korelira sa crtama koje su sebi sadrže impulsivnost. Međutim, ni ovde situacija nije tako jednostavna.

Podaci sa PPIa pokazuju da je faktor Samousmerene impulsivnosti pozitivno povezan sa impulsivnošću, to nije iznenađenje jer su u pitanju manje-više isti konstrukti. Međutim Neustrašiva dominantnost ne asocira značajno sa impulsivnošću (Ray, Poythress, Weir, Rickelm, 2009). To znači da osobe koje poseduju sržne psihopatske karakteristike poput odsustva straha i manipulativnosti ne moraju da budu impulsivne. Dakle, poput mnogih drugih fenomena, psihopatske crte i sa impulsivnošću imaju različite vrste povezanosti. Pomenuti nalazi o odsustvu povezanosti između Neustrašive dominantnosti i impulsivnosti su replicirani i u jednoj novijoj studiji (Morgan, Gray, & Snowden, 2011). Na osnovu ovih nalaza se može pretpostaviti da neke osobe koje imaju izražene crte psihopatske ličnosti (ali ne i bihevioralne markere) mogu imati i dobru kontrolu impulsa kao što koncept uspešne psihopatije predlaže. Postoje nalazi koji potvrđuju i ovu hipotezu. Snowden i Grej su ispitali dva faktora psihopatije merene pomoću PCL-Ra i njihove odnose sa tri aspekta impulsivnosti: problemi u pažnji, motorna impulsivnost (odnosno nepromišljeno delovanje) i odsustvo planiranja (Snowden & Gray, 2011). Problemi u pažnji nisu korelirali ni sa jednim faktorom psihopatije. Motorna impulsivnost i odsustvo planiranja su u skladu sa očekivanjima korelirali pozitivno sa Faktorom 2. Međutim Faktor 1 nije korelirao ni sa jednom skalom impulsivnosti osim sa Odsustvom planiranja ali su te korelacije bile sa *negativnim* predznakom. Ovo znači da osobe koje imaju povišene crte površnog afekta i interpersonalne manipulativnosti u stvari imaju veću sposobnost planiranja i postavljanja ciljeva. Odsustvo korelacija sa drugim varijablama impulsivnosti implicira da slaba kontrola impulsa neće predstavljati prepreku za takve osobe da se drže plana i ostvare ciljeve.

Prethodni nalazi sugeriraju da bi grupe koje se odlikuju primarnom i sekundarnom psihopatijom također morale da pokažu razlike u impulsivnosti i to takve da se sekundarna psihopatija odlikuje značajno višom impulsivnošću. Dve studije koje su empirijski izolovale klastere primarne i sekundarne psihopatije potvrdile su ovu pretpostavku i to kod osoba oba pola (Poythress, Edens, Skeem, Lilienfeld, Douglas, Frick, et al., 2010; Hicks, Vaidyanathan, & Patrick, 2010).

Na osnovu empirijskih nalaza koji postoje o odnosima između impulsivnosti i psihopatije Poytres i Hal zaključuju da je jednostavna i logična tvrdnja da su psihopate impulsivni neodrživa (Poythress & Hall, 2011). Sržne psihopatske crte ne moraju biti povezane sa impulsivnošću ili čak mogu negativno korelirati sa ovom crtom. Impulsivnost ostaje u većoj meri povezana sa antisocijalnim tendencijama. Iako ovo usložnjava sliku o psihopatiji koju imamo, ovaj nalaz je u skladu sa određenim teorijskim hipotezama. Pre svega nalazi o uspešnoj psihopatiji govore da postoje osobe u opštoj populaciji koje imaju povišene skorove na aspektima psihopatske ličnosti ali se ne uključuju u antisocijalna ponašanja. Ovo znači da crte psihopatije u opštoj populaciji predstavljaju jasno odvojene faktore te da ne moraju nužno biti povezani (Krueger, Hicks, Patrick, Carlson, Iacono, & McGue, 2002). Stanovište o distinktivnosti psihopatskih crta je kongruentno sa Modelom Dualnog Deficita koji smatra da su sržne disfunkcije psihopatije, površnost emotivnog života i dezinhibicija, etiološki nezavisni faktori (Hall & Benning, 2006). Ovi nalazi se mogu interpretirati i sa stanovišta konceptualizacije interpersonalnog stila kao faktora psihopatije. Ako osoba razvije ponašajni stil koji se zasniva na iskorišćavanju i manipulaciji drugih, ona ne može biti impulsivna jer takve taktike često zahtevaju promišljenost i vreme za njihovo sprovođenje u delo, što bi crte impulsivnosti ometale.

Završna razmatranja

Istraživanja umerena na utvrđivanje odnosa između bazične strukture ličnosti i psihopatije su potvrdila postavke Modela Dualnog Deficita. Studije koje su se bavile psihopatijom u okviru Grejevog modela ličnosti otkrila su teorijski pretpostavljene relacije između straha, anksioznosti, impulsivnosti i psihopatije. Model Velikih pet/Petofaktorski Model Ličnosti dodao je još jednu crtu kao važnu za objašnjenje psihopatije: negativan pol dimenzije Saradljivost odnosno antagonizam i netrpeljivost.

Najzad, HEXACO model doprinosi razumevanju psihopatije uvođenjem možda najvažnije crte koja iz bazične strukture predviđa psihopatiju: negativan pol dimenzije Poštenje-Skromnost. Interesantno je uporediti i kako dva leksička modela opisuju psihopatiju. FFM psihopatiju vidi pre svega kao nesposobnost planiranja, nepromišljenost, antagonizam i bes (odnosno niska Saradljivost i Savesnost). HEXACO model opisuje psihopatiju takođe pomoću ovih crta ali uvodi nove, koje su u većoj meri povezane sa psihopatijom: nisko Poštenje i Emocionalnost. Odnosno, HEXACO model vidi psihopatiju pre svega kao manipulativnost, prevrtljivost, narcisoidnost i nedostatak straha i anksioznosti. Na osnovu opisa samog koncepta psihopatije može se videti da HEXACO model u stvari pruža detaljniju i precizniju sliku psihopatije. Iz ovakvih rezultata se može postaviti hipoteza da on u većoj meri postiže uspešnost pri predikciji psihopatije u odnosu na model Velikih Pet, što se i empirijski pokazuje tačnim (Petrović & Međedović, 2012b).

Faktorske analize psihopatije u prostoru ličnosti pokazuju da se psihopatija može adekvatno locirati na dimenzijama ličnosti. Ovo ima važnu teorijsku implikaciju: psihopatske karakteritike predstavljaju crte ličnosti, verovatno ekstremno modulirane. To znači da psihopatske crte treba sagledavati iz pozicije normalnih varijacija ljudskih individualnih razlika, pre svega konativno-afektivnih. Psihopatija na ovaj način izlazi iz psihijatrijskog konteksta, odnosno njeno viđenje kao patologije nije više održivo. Alternativno posmatranje psihopatije jeste da ona predstavlja jednu specifičnu životnu strategiju koja se zasniva na eksploataciji drugih osoba i orijentaciji ka kratkoročnim ciljevima (Petrović & Međedović, 2012a).

Nalazi vezani za impulsivnost dodatno usložnjavaju sliku o psihopatiji i naglašavaju njenu heterogenost i sadržajnu različitost faktora psihopatije. Nalazi iz tipološke podele na primarne i sekundarne psihopatije sugerišu da je opravdanije govoriti o *psihopatijama nego o psihopatiji*, jer se tek tako mogu uzeti u obzir ove različitosti u strukturi psihopatije koje postoje među osobama (Vassileva et al., 2005). Čini se da je ovakvo gledište primenjivo ne samo na klastere osoba već i na dimenzionalne crte psihopatije. Nalazi o impulsivnosti takođe podržavaju već pomenutu hipotezu da neke crte psihopatije mogu biti adaptivne i čak služiti kao protektivni faktori kada je u pitanju razvoj određenih psiholoških poremećaja (kao što je slučaj sa crtom Afektiviteta jer ona podrazumeva odsustvo neurotičnih simptoma).

Treba pomenuti i tendenciju da se psihopatija procenjuje pomoću postojećih inventara ličnosti, jer je ona čini se u zamahu i širi se na predviđanje ne samo crta iz modela Hejra i saradnika nego i na druge operacionalizacije psihopatije (Witt et al., 2009). Po našem mišljenju *ovakva istraživačka paradigma nije opravdana*. Iako se psihopatija nalazi u prostoru ličnosti, ona sadrži specifične indikatore koji ne postoje u upitnicima bazične strukture ličnosti. Varijeteti manipulativnih ponašanja, emotivne površnosti, i dezinhibiranog, neobuzdanog ponašanja (koje recimo operacionalizuje upitnik SRP3) se ne mogu naći ni u jednom od postojećih upitnika ličnosti, da ne pominjemo diskutabilne Kriminogene tendencije koje uopšte nisu zastupljene u inventarima ličnosti. Čak i HEXACO model za koji i sami podaci govore da ima najveću sposobnost u detekciji psihopatskih crta objašnjava od 13% (Kriminogene tendencije) do 51% (Površni afekt) varijanse crta psihopatije (Međedović, 2011). Dakle, najmanje polovina varijanse psihopatskih crta nije reprezentovana HEXACO-PI-Rom. Procenjivanje psihopatije pomoću inventara ličnosti bi samim tim dovelo do rušenja validnosti u ispitivanju psihopatije i gubitka informacija o objektu istraživanja. Ovakvu istraživačku strategiju treba izbegavati i za procenu psihopatije koristiti mere koje su razvijene upravo u tu svrhu.

4. Psihopatija i kriminalitet

I do sada su u tekstu bili opisivani nalazi dobijeni na osuđeničkoj populaciji. To je bilo neizbežno jer su osuđeničke i forenzičke populacije do sada najviše istraživane u oblasti psihopatije, a instrument koji je najčešće upotrebljavan (PCL-R) se može zadavati samo u tim uslovima. U ovom poglavlju će biti opisani nalazi koji psihopatiju povezuju sa fenomenima bliskim samom kriminalitetu a ne nekim drugim varijablama koje su potencijalno važne za razumevanje psihopatije. Kriminalitet, delinkvencija i antisocijalno ponašanje poseduju veoma važno mesto u nomološkoj mreži psihopatije. U pitanju je verovatno ključni bihejvioralni kriterijum psihopatskih crta, zbog toga što predstavlja društveni fenomen visoke važnosti. I sam empirijski koncept psihopatije se razvijao u kontekstu kriminaliteta i tek se u skorašnje vreme primenjuje i van penalnog i forenzičkog okvira.

4. 1. *Psihopatija i antisocijalno ponašanje.* U velikom broju studija tražene su povezanosti između psihopatije i različitih indikatora kriminalnog ponašanja ili takozvane *kriminalne karijere*, ukoliko to ponašanje traje dugo i stabilno je. Kriminalna karijera se može operacionalizovati na različite načine. Von i De Lisi su konstruisali Indeks kriminalne karijere koji je u sebi sadržao mere samoprocene nasilnih i nenasilnih krivičnih dela, uzrast na kome je prvo krivično delo počinjeno, broj kontakata s policijom, pojavljivanje na sudu, zloupotrebu psihoaktivnih supstanci i prisustvo zlostavljanja u porodici (Vaughn, & DeLisi, 2008). U njihovom istraživanju je dobijeno da je ovakav indeks pozitivno povezan sa narcizmom i odsustvom straha kao psihopatskim crtama. Dalje, pokazano je da je psihopatija povezana sa velikim brojem varijabli koje se vezuju za kriminalitet, u populaciji litvanijskih osuđenika. Afektivitet, Životni stil i Antisocijalnost značajno koreliraju sa brojem osuda, ukupnim vremenom provedenom u penalnim institucijama ali ostvaruju negativne korelacije sa brojem poslova kojima se individua bavi duže vremena, obrazovanjem, uzrastom na kome je bilo počinjeno prvo krivično delo i izrečena prva pravnosnažna osuda (Žukauskienė, Laurinavičius, & Česnienė, 2010). Primetno je da u ovom istraživanju Interpersonalni stil nije bio povezan ni sa jednom varijablom kriminaliteta, dok su najveće povezanosti bile između Antisocijalnog ponašanja i markera kriminaliteta. Slične nalaze pruža i studija izvršena u Britaniji. Interpersonalni stil nije bio povezan ni sa jednim

indikatorom kriminaliteta, Afektivitet je korelirao sa nasilnim krivičnim delima ali i brojem dela koje je karakterisalo ostvarivanje lične koristi (Roberts & Coid, 2007). Međutim i u ovoj studiji su najveće povezanosti sa kriminalitetom imali Životni stil a pogotovo Antisocijalnost: pored već navedenih indikatora kriminaliteta oni su bili povezani i sa konzumiranjem psihoaktivnih supstanci, primoravanjem na seksualne odnose i begstvima iz institucija.

Psihopatija je povezana sa kriminalitetom i na ranijim uzrastima. Na adolescenatskom uzrastu psihopatija je značajno izraženija u uzorku institucionalizovanih delinkvenata nego u uparenoj kontrolnoj grupi, takođe korelira sa korišćenjem kanabisa, alkohola (Chabrol, Van Leeuwen, Rodgers, & Séjourné, 2009) i različitim indikatorima delinkvencije (Campbell, Porter & Santor, 2004).

Sistematske i konceptualno očekivane korelacije između psihopatije i antisocijalnog ponašanja motivisale su neke autore da predlože psihopatiju kao esencijalni i suštinski sklop crta koji vodi do delinkvencije i kriminaliteta (DeLisi, 2009). Ovakvo dizanje psihopatije na pijadestal vrhunskog prediktora kriminalnog ponašanja se objašnjava time da psihopatija predstavlja sržnu dispoziciju sa vršenje krivičnih dela, konstrukt je u stanju da objedini dimenzionalna i tipološka istraživanja kriminaliteta, potpomaže razvojna istraživanja i otkrivanje biosocijalnih uzroka antisocijalnog ponašanja. Iako su prethodno navedeni argumenti ispravni, posmatranje psihopatije kao jedinog uzroka kriminaliteta pokazaće se kao preuranjeno i netačno.

Neki istraživači su se bavili povezanostima psihopatije sa problematičnim ponašanjem kod osuđenika u samoj instituciji. Čak tri meta-analize potvrdile su povezanost ukupnog skora na psihopatiji (Campbell, French, & Gendreau, 2009) sa različitim vrstama problematičnog ponašanja u instituciji. Ranije meta-analize pokazale su da ne postoji velika razlika u sposobnosti Faktora 1 i Faktora 2 da predvide problematično ponašanje u institucionalnim uslovima (Walters, 2003). Međutim, novije studije pronalaze ovakvu razliku, atribuirajući veću sposobnost predviđanja Faktoru 2: on ostvaruje veće povezanosti kada je u pitanju generalna agresivnost među osuđenicima i verbalni prestupi, dok kod neagresivnih prestupa i fizičkog nasilja nije bilo razlike između dva faktora (Guy et al., 2005). Ovu razliku će istraživanje koje izvršeno nakon ove meta analize pripisati četvrtom faktoru PCL-R, odnosno Antisocijalnosti (Walters & Heilbrun, 2010). Međutim, možda i važniji podatak do koga

je došla prethodno pomenuta meta-analiza jeste to da su potvrđeni raniji nalazi o postojanju velike heterogenosti u veličinama efekata predikcije institucionalnih prestupa pomoću mera psihopatije (Guy et al., 2005). U nekim studijama su veličine efekta bile blizu nultoj dok su u drugim bile srednjeg intenziteta. Heterogenost se pojavljuje uključivanjem različitih moderatora u analizu koji menjaju odnos između prediktora i kriterijuma. Jedan od važnih je *kontekst u kome se sprovodi procena*: pokazalo se da je važno da li se procena vrši u forenzičkim ili u penalnim institucijama jer se uslovi procene u ovim institucijama razlikuju po nekoliko važnih faktora kao što je recimo prisustvo obezbeđenja itd. (Edens, Petrila, & Buffington-Vollum, 2001). Dakle, odnosi između psihopatije i ponašajnih problema u instituciji nisu konzistentni već su moderirani velikim brojem faktora čiji uticaj na ovaj odnos tek počinje da se proučava.

Postavljena su i pitanja vezana za problem uračunljivosti osoba sa izraženim psihopatskim crtama. Jedan od razloga za preispitivanje uračunljivosti jeste odsustvo empatije a samim tim i moralnog delovanja koje bi moglo da spreči kriminalno i antisocijalno ponašanje (Fine & Kennett, 2004). Na ovaj problem Erikson i Vitaco odgovaraju da se psihopatija kao fenomen odlikuje očuvanim kognitivnim funkcijama odnosno da su osobe sa psihopatskim karakteristikama racionalne i da mogu da shvate posledice svojih postupaka te da se zbog toga moraju smatrati uračunljivim i krivično odgovornim (Erickson & Vitacco, 2012). Međutim, u skorašnje vreme pojavljuju se i novi razlozi koji bi mogli da idu u prilog smanjene uračunljivosti osoba smeštenih u kategoriju psihopata. Naime, pronađeno je da je psihopatija negativno korelirana sa postignućem na testovima egzekutivnih funkcija koje predstavljaju set kognitivnih procesa odgovornih za planiranje budućih događaja uključujući selektivnu pažnju i inhibiranje ometajućih stimulusa (Morgan, & Lilienfeld, 2000). Na osnovu ovih nalaza neki autori su zaključili da ovakve osobe nemaju sposobnosti da inhibiraju svoje ponašanje, odnosno da kontrolišu impulse, pa su predložili da se u sudskom postupku tretiraju kao smanjeno uračunljivi (Sifferd & Hirstein 2013). Nesposobnost kontrolisanja sopstvenih postupaka jeste jedan od elemenata uračunljivosti, ali što se tiče psihopatije još je preuranjeno govoriti o impulsivnosti kao mogućem uzroku smanjene uračunljivosti pošto tek treba da bude dokazano da je ona u tolikoj meri izražena u grupi psihopatskih osoba da one nemaju kontrolu nad svojim postupcima.

4. 2. *Tip izvršenog krivičnog dela.* Jedna skorašnja studija pokušala je da odredi da li je psihopatija povezana sa tipom izvršenog krivičnog dela i sa kojim delima konkretno (Porter, ten Brinke, & Wilson, 2009). Njeni rezultati su pokazali da je psihopatija povezana sa većim brojem krivičnih dela uopšte, bilo da ona poseduju ili ne poseduju elemente nasilja u sebi. Međutim, u njoj nije pronađeno da je psihopatija povezana sa seksualnim prestupima. Ovi nalazi su kongruentni sa podacima u istraživanju koje se bavilo prediktivnom moći skorova psihopatije kada je u pitanju recidiv kod nasilnih, seksualnih ili krivičnih dela sa oba ova elementa (Murrie, Boccaccini, Caperton, & Rufino, 2012). Podaci su ponovo pokazali da je psihopatija validan i pouzdan prediktor nasilnog recidiva, slab prediktor mešovite kategorije ponovljenih dela a da uopšte ne može da predvidi seksualne delikte bez elemenata nasilja. I ovi autori su pronašli heterogenost u odnosima između psihopatije i kriterijuma. Skorovi nekih procenjivača su imali bolje prediktivne moći i autori pretpostavljaju da je u pitanju iskustvo u procenjivanju, kvalitet treninga ali smatraju i da veliki broj drugih faktora utiče na heterogenost. Podaci takođe pokazuju da adolescentski seksualni prekršiocci imaju veću frekvencu antisocijalnog ponašanja ali da su značajno *niži* na crtama grandioznosti i odsustva empatije u odnosu na počiniocce krivičnih dela bez seksualnih elemenata (Netland, 2010).

Međutim, postoje i studije koje imaju nešto drugačije nalaze. U pitanju su istraživanja koja pokazuju da je psihopatija validan prediktor recidiva u vršenju dela sa seksualnim elementima, bilo da u njima postoje elementi nasilja ili ne (Hildebrand et al., 2004). Važno je naglasiti da su ovi podaci dobijeni u grupi osuđenih lica koja kaznu izdržavaju zbog krivičnog dela silovanja. Postoje konceptualni razlozi koji bi zaista mogli povezati psihopatiju i seksualne delikte. U pitanju su pre svega zajedničke karakteristike koje psihopatija deli sa seksualnim sadizmom: emocionalna neosetljivost na patnju drugih i dispozicija ka proaktivnoj agresivnosti i predatorskim nasilju (Meloy, 2002). Međutim, empirijski podaci ponovo nisu verifikovali ove teorijske predikcije. U skorašnjoj meta analizi o efektima psihopatije na recidiv u vršenju seksualnih delikata zaista su pronađeni značajni efekti ali su oni ponovo skoro u potpunosti pripisani faktoru Antisocijalnosti (Hawes, Boccaccini, & Murrie, 2013). Kako rešiti ovaj problem sa nesaglasnim nalazima kada je u pitanju psihopatija i produkcija krivičnih dela sa seksualnim elementima? Možda je rešenje u metodologiji istraživanja i tipu uzoraka.

Čini se da nalazi pokazuju da psihopatija nije povezana sa vršenjem ovakvih dela, ali da u populacijama osuđenika koji već izdržavaju kaznu zbog seksualnih delikata skorovi psihopatije (i to posebno faktor Antisocijalnosti) značajno predviđaju ponovno vršenje dela. Dakle, moguće je da psihopatija nije povezana sa seksualnim deliktima *per se*, ali da su individualne razlike u psihopatiji u ovoj grupi počinitelaca važne za stabilnost ovakvog ponašanja.

Pošto je psihopatija povezana sa nasiljem i nasilnim krivičnim delima, istraživači su pokušali da utvrde kakav je odnos psihopatije i ubistava. Jedno od ovih istraživanja poredilo je karakteristike ubistava koje su izvršile osobe koje su po PCL-R skali klasifikovane kao psihopate sa osobama koje imaju niže skorove na ovom instrumentu. Rezultati su pokazali da su ubistva druge grupe u većoj meri “zločini iz strasti” odnosno da nije postojao predumišljaj već su izvršena impulsivno i pod jakim afektivnim reakcijama (Woodworth & Porter, 2002). Za razliku od ove grupe, ubistva počinitelaca sa izraženim psihopatskim crtama su u većoj meri činovi instrumentalnog nasilja, odnosno postojao je predumišljaj i ubistva nisu imala afektivnu motivaciju. Na osnovu ovoga ne iznenađuje da je sa instrumentalnošću dela veću korelaciju imao Faktor 1 u odnosu na Faktor 2 psihopatije. Ovi nalazi su replicirani u kasnijoj studiji autora i prošireni podacima da su psihopate u većoj meri pokušale da prikažu delo kao reaktivno po prirodi i da prikriju detalje samog dela u odnosu na nepsihopate (Porter & Woodworth, 2007). Najpreciznije podatke o karakteristikama ubistava počinjenih od strane osoba sa visokim psihopatskim crtama donosi jedna skorašnja studija Hakkanen-Najholmove i Hejra. Svi skorovi psihopatije bili su značajano više izraženi u grupama ubica koje su delo izvršili pod uticajem psihoaktivnih supstanci, koji nisu bili bliski sa žrtvom i koji su nakon zločina poricali optužbe (Hakkanen-Nyholm & Hare, 2009). Zanimljivo je da su jedino Životni stil i Antisocijalnost bili izraženiji u grupama osuđenih lica sa većom frekvencom krivičnih dela i onih koji su pobjegli sa mesta ubistva nakon zločina, dok su Afektivitet i Interpersonalni stil bili izraženiji u grupi koja je poricala optužbe nakon što su bili privedeni. Viktimološki podaci da psihopatske individue u većoj meri vrše ubistva osoba sa kojima nisu bliske su u skladu sa istraživanjem koje je pronašlo da su je procenat psihopata u grupi osuđenika koja je ubila bračnog partnera veoma niska: 4% (Belfrage & Rying, 2004). Zanimljivo je ovde se osvrnuti na podatke da su aspekti psihopatske ličnosti prisutni kod nasilja u porodici

(Swogger et al., 2007), ali da kod ubistava u porodici dakle psihopatske crte imaju praktično supresorski efekat. Izgleda da je rešenje ove moguće kontradiktornosti upravo u instrumentalnosti agresije koju psihopatske crte generišu u porodičnim odnosima. Odsustvo emocija i hladnokrvnost kao psihopatske crte generišu nasilje nad bračnim partnerom, ali čini se da je ovde kontrola impulsa očuvana tako da ove individue inhibiraju ponašanje koje bi dovelo do smrti partnera, što psihopatsko nasilje u porodičnim odnosima čini još strašnijim. Takođe treba primetiti još jednu činjenicu vezanu za odnos psihopatije i ubistava. Ne postoji povezanost između psihopatije i ubistava per se, odnosno osobe sa izraženim psihopatskim crtama nisu u većoj meri sklone ovoj vrsti krivičnog dela (barem mi nismo uspeli da pronađemo studiju sa takvim podacima). Međutim, u populaciji ubica, dela koja su izvršila psihopate poseduju specifične karakteristike koje su opisane u prethodno navedenim podacima. Dakle postoji kvalitativna razlika između dela ubistva u odnosu na izraženost psihopatskih crta.

Međutim, šta je sa ubistvima koja imaju elemente oba tipa dela o kojima je do sada raspravljano? Podaci pokazuju da su psihopatske crte veoma izražene u uzorku osuđenika koji su izvršili silovanja i ubistva (Porter, Woodworth, Earle, Drugge, Boer, 2003). Takođe nalazi su potvrdili ranije podatke o tome da počinitelj najčešće nije poznavao žrtve i da je delo posedovalo značajno više bezrazložnog i sadističkog nasilja u odnosu na nepsihopatske počinioce. Međutim, treba biti oprezan kada su u pitanju ovi nalazi. Pre svega, prethodno opisana studija je imala vrlo malu snagu, zbog male veličine uzorka ispitanika koji su učestvovali u istraživanju. Takođe, mora se postaviti pitanje o tome šta *nije mereno* u studiji. Izraženo nasilje sa sadističkim elementima bi se pre moglo atribuirati crti sadizma koja nije ispitivana. Sadizam i psihopatija imaju određene zajedničke karakteristike (koje se pre svega mogu pripisati odsustvu emocija) ali predstavljaju odvojene konstrukte (Chabrol et al., 2009). Dakle povezanost psihopatije i ekstremnog nasilja može biti rezultat zajedničke varijanse koju ona deli sa sadizmom a ne same psihopatije. Odgovor na ovo pitanje se ne može dobiti dok se ne sprovede studija u kojoj će variranje crte sadizma biti kontrolisano kada se spituje odnos psihopatije i ekstremnog nasilja. Ipak u prilog ovakvom stanovištu govore rezultati istraživanja koje nije našlo značajnu povezanost između psihopatije i sakaćenja tela

žrtava pri krivičnom delu ubistva (Hakkanen-Nyholm, Weizmann-Henelius, Salenius, Lindberg, & Repo-Tiihonen, 2009).

Najzad, otkrivene su povezanosti psihopatije sa još nekim vrstama krivičnih dela. Postoje nalazi koji povezuju psihopatske crte sa proganjanjem. U uzorku ispitanika koji su osuđeni zbog ovog krivičnog dela je generalno izraženost psihopatskih crta bila niska ali su one (a pogotovu crta Afektiviteta) pozitivno korelirale sa viktimizacijom osoba koje su tek površno poznavale počinioca, proganjanjem žrtava iako je počiniocu već bila izrečena sudska zabrana prilaska žrtvi, preokupacijom, odnosno opsesivnošću žrtvom i targetiranjem onih žrtava koje su posedovale slabe eksterne resurse koji bi im pomogli da se odbrane od proganjanja (Storey, Hart, Meloy, & Reavis, 2009). Dakle i ovde je prisutno promišljanje, dobra kontrola impulsa i predatorsko, instrumentalno ponašanje. Na kraju, pronađene su korelacije između psihopatije i dela protivpravnog lišavanja slobode odnosno zatočenja. Ova krivična dela koja su izvršile osobe sa psihopatskim crtama pokazuju neke od karakteristika obrazaca učešća psihopatije u krivičnim delima uopšte: postojala je zloupotreba psihoaktivnih supstanci, ranija istorija nasilja kod počinioca i upotrebe instrumentalnog nasilja u toku samog dela (Herve, Mitchell, Cooper, Spidel, & Hare, 2004). Ipak, i u ovim delima je retko dolazilo do smrti žrtava.

4. 3. *Predikcija kriminalnog recidiva.* Jedan od razloga popularnosti konstrukta psihopatije a posebno PCL-R skale u praksi jeste sposobnost ovog instrumenta da predvidi recidivizam odnosno ponavljanje krivičnog dela. Recidivizam je posebno značajan faktor kriminaliteta jer studije pokazuju da većinu krivičnih dela vrše upravo recidivisti, odnosno osobe sa stabilnim kriminalnim ponašanjem, ili takozvanom kriminalnom karijerom (Sameda, 2009). Zbog ovoga je procena rizika ili verovatnoće recidiva osoba kojima su izrečene krivične sankcije važan parametar koji utiče na nekoliko odluka u radu praktičara u vaspitno-popravnim ustanovama: predikcija ponašnja štíćenika u samoj ustanovi, sprovođenje adekvatnog tipa tretmana, odluke o dozvoli za odlazak na vikend ili druge vrste pogodnosti, moguće preporuke za uslovno otpuštanje iz ustanove ili praćenje osobe nakon odlaska iz ustanove (Krauss, Sales, Becker, & Figueredo, 2000).

Veliki broj radova zaista potvrđuje da psihopatija uspešno predviđa kriminalni recidiv. Nalazi pokazuju čak da je ta povezanost vrlo stabilna i da se ne može

redukovati na neke druge kriminološke faktore. Recimo, podaci pokazuju da skorovi sa PCL-Ra ostaju povezani sa recidivom i kada se kontroliše veliki broj potencijalnih konfundirajućih faktora kao što su obrazovanje, inteligencija, prethodna krivična dela, porodični uslovi, konzumiranje psihoaktivnih supstanci i prisustvo vršanjaka koji se takođe upuštaju u delinkvenciju (Salekin, 2008). Međutim, pitanje je koje psihopatske crte predviđaju recidiv i kakva je priroda povezanosti između njih. Neke studije poput Voltersove i Dankanove pokazuju da jedino Faktor 2 PCL-Ra poseduje sposobnost predviđanja povratništva kada se u analizi kontrolišu pol, obrazovanje, rasa i broj prethodnih hapšenja (Walters & Duncan, 2005). Ostale studije nisu tako isključive po pitanju prvog faktora ali sve daju prednost bihejvioralnim aspektima psihopatije u predikciji ponovnog vršenja krivičnog dela. Empirijski podaci pokazuju da je PCL-R podjednako uspešan u predikciji recidiva kada se uporedi sa instrumentima za procenu rizika koji su konstruisani specifično za tu namenu (Campbell, French, & Gendreau, 2007). Psihopatija je povezana sa recidivom i kod adolescenata, s tim što postoje naznake da ona može da predvidi povratništvo samo kod ispitanika muškog pola, jer u uzorku devojaka nizu otkrivene značajne povezanosti (Vincent, Odgers, McCormick, & Corrado, 2008). Kod adolescenata je takođe potvrđeno da veću prediktivnu sposobnost imaju bihejvioralni markeri u odnosu na karakteristike psihopatske ličnosti (Asscher, van Vugt, Stams, Deković, Eichelsheim, & Yousfi, 2011).

Meta-analitičke studije potvrđuju uspešnost PCL-Ra da predvidi kriminalni recidiv, ponovo sa Faktorom 2 kao ključnim prediktorom (Leistico, Salekin, DeCoster, & Rogers, 2008). Važno je da je ova meta-analiza pokazala da veliki broj varijabli utiče na povezanost psihopatije i recidivizma poput zemalja u kojima su istraživanja vršena, polne i rasne strukture uzorka, institucionalnog setinga itd. Zbog toga su heuristički naročito interesantne studije koje pokušavaju da posmatraju interakcije psihopatije i nekih drugih činilaca koji bi mogli da utiču na recidiv, iako su one još uvek veoma retke. Jedna od njih je ona koju su sprovedi Volš i Koson a koja je imala za cilja da analizira interakcije psihopatije, etničke pripadnosti i socio-ekonomskog statusa u predikciji kriminalnog povratništva (Walsh & Kosson, 2007). Oni su otkrili trostruku interakciju između analiziranih varijabli. Psihopatija je predviđala recidiv u jednoj etničkoj grupi samo kod ispitanika sa nižim ekonomskim statusom dok kod ispitanika sa višim socio-ekonomskim statusom psihopatija nije uspela da predvidi recidiv. Autori

interpretiraju ove nalaze kao ograničavajuće po sposobnost psihopatije da predvidi povratništvo i sugerišu uzimanje u obzir potencijalnih moderatora pri istraživanju ove veze. Retke su, ali postoje i studije koje su pronašle još veće i supstancijalnije probleme u predikciji recidiva pomoću psihopatije (Cauffman et al., 2009).

Poseban problem predstavlja identifikacija Antisocijalnosti kao dominantnog ili u nekim studijama i jedinog prediktora recidiva. Ovaj problem se ne odnosi samo na recidiv sam po sebi već i na antisocijalnost, nasilje i slična ponašanja o kojima je već bilo govoreno ranije. Jednu od ovih studija su sproveli Volters i saradnici. Njihovi rezultati, bazirani na šest odvojenih istraživanja, pokazali su da Antisocijalnost pokazuje inkrementalnu validnost u predikciji kriminalnog recidiva preko ostala tri faktora PCL-R, dok tri preostala faktora ne pokazuju doprinos u predikciji kada se u analizu postave preko Antisocijalnosti (Walters, Knight, Grann, & Dahle, 2008). Problem sa ovim rezultatima jeste što dovode u pitanje ne prediktivnu, već eksplanatornu moć psihopatije kada je u pitanju recidiv. Naime, faktor Antisocijalnosti već u sebi ima indikatore kriminalnog ponašanja, a ispostavlja se da je on jedini ili najbitni prediktor samog kriminalnog ponašanja! Kada su u pitanju retrospektivne studije (predikcija kriminalnog recidiva pre nego što je izvršena procena psihopatije) možemo zaključiti da je dobijena veza tautološka po prirodi, odnosno da je došlo do prediktor-kriterijum kontaminacije (Cooke et al., 2007): prediktor i kriterijum su zapravo ista mera. I u prospektivnim studijama (ponovno vršenje krivičnog dela se predviđa u nekom vremenskom periodu nakon merenja psihopatije) postoji tautologija. Ukoliko se povezanost između Antisocijalnosti i recidiva čak i u ovakvim studijama dobije ona nam govori jedino da je kriminalno ponašanje stabilno u vremenu što je već poznata činjenica (Savage, 2009). Dakle, u eksplanatornom smislu povezanost ovog faktora psihopatije i stabilnog kriminalnog ponašanja ne donosi nikakvu saznavnu korist. Ovo je još jedan od razloga zašto insistiranje nekih autora (Hare & Neumann, 2010) da je Antisocijalnost sržni deo psihopatije, a koje je često zasnovano na podacima o odnosu između njega i kriminalnog recidiva, nema argumentativnu vrednost jer je cirkularno po prirodi. Sa druge strane, ukoliko Antisocijalnost nije ključni aspekt psihopatije onda se dovodi u pitanje i sama povezanost psihopatije i kriminalnog recidiva ili barem priroda te povezanosti. Ovome u prilog govore podaci dobijeni ne kod recidivista već kod grupe delinkvenata koja nakon merenja psihopatije više nije vršila krivična dela: oni su imali

niže skorove na Faktoru 2 a više skorove na Faktoru 1 (Burt, 2004). Da li ovi nalazi govore da psihopatske crte ličnosti poput površnog afekta i sklonosti manipulaciji mogu biti protektivni faktor kada je u pitanju ponovno vršenje krivičnih dela? Iz svih prethodno navedenih razloga jasno je da veću epistemološku vrednost imaju nalazi o povezanosti ostala tri faktora sa kriminalnim povratništvom. Jedan od načina da se poveća validnost studija koje proučavaju ovu povezanost može biti i specifikacija vrste recidiva koja se istražuje. Postoje nalazi koji pokazuju da je važno razdvojiti penalni recidiv od ostalih vrsta povratništva. Za ovo postoje i konceptualni razlozi: ponovni odlazak u penalnu instituciju nakon što je osoba već boravila u njoj i prošla kroz resocijalizirajući tretman govori da je u pitanju izuzetno stabilno kriminalno ponašanje koje je otporno na intervencije i promene (Macanović, 2009). Zaista, postoje i empirijski podaci koji govore da je kod ove vrste recidiva čak ni Faktor 2 psihopatije nije posedovao moć predikcije kriterijuma već su to bile crte koje predstavljaju dublje amoralne dispozicije poput sadizma i destruktivnosti (Međedović, Kujačić, & Knežević, 2012).

4. 4. *Tretman osuđenih lica sa izraženim psihopatskim crtama.* U psihološkoj javnosti postoji uverenje da je psihopatija set crta koji je otporan na promene i da osobe koje imaju ovakav sklop karakteristika ne reaguju na tretman (Chakhssi, de Ruiter, & Bernstein, 2010). Štaviše, uvreženo je i široko rasprostranjeno mišljenje da osobe sa izraženim psihopatskim crtama ne samo da ne reaguju na tretman već da tretman može da pogorša njihovo ponašanje. Razlog ovakvom verovanju je čuvena studija Rajsa i saradnika u kojoj se tvrdi da za razliku od nepsihopatskih osuđenika koji su imali benefit u odnosu na tretman, psihopatski osuđenici su nakon tretmana imali *veću* stopu recidivizma (Rice, Harris, & Cormier, 1992). Autori daju i interpretaciju za ovaj nalaz. Oni smatraju da su psihopatski osuđenici naučili nove veštine tokom tretmana, kao što su opažanje emocija kod drugih, zauzimenje perspektive druge osobe, korišćenje emocionalnog rečnika, ponašanje u okviru socijalnih normi i odlaganje gratifikacije. Međutim, zbog njihovih inheretnih amoralnih crta i pro-kriminalnih vrednosti oni su ove nove veštine zloupotrebili i ušli još dublje u kriminalitet. Na osnovu ovih nalaza Hejr i saradnici su konstruisali novi program za rad sa osobama sa visokim psihopatskim crtama koji se bazira pre svega na korigovanju impulsivnog i

antisocijalnog ponašanja dok crte ličnosti ostavlja manje-više po strani (Wong & Hare, 2005).

Međutim, da li je situacija baš takva i da li je ovaj program bio neophodan? Kao što se gotovo uvek dešava kod psihopatije, pokazaće se da je situacija komplikovanija i da se ne može redukovati na inicijalne nalaze. Pre svega, pokazano je da su zaključci Rajsja i saradnika, kao i nekih drugih ranih studija koje su se bavile ovim problemom neosnovani i preuranjeni. Sve studije su imale metodološke probleme zbog kojih i nije bilo moguće doći do ovakvog zaključka (D'Silva, Duggan, & McCarthy, 2004). Dalje, studije koje su se nakon članka Rajsja i saradnika bavile uspehom tretmana kod osuđenika sa psihopatskim crtama nisu dala istovetne rezultate. Jedna od prvih studija efekata tretmana rezultirala je potpuno drugačijim nalazima: psihopatija uopšte nije bila moderator ishoda tretmana (Skeem, Monahan, & Mulvey, 2002). Dakle po ovom istraživanju prisustvo psihopatskih crta uopšte nije uticalo na rezultate tretmana. Važno je pomenuti da je ovakav nalaz dobijen i kod adolescenata: svi učesnici tretmana su napredovali podjednako bez obzira na ispoljenost psihopatskih crta (Caldwell, McCormick, Umstead, & Van Rybroek, 2007). Istraživanje Čaksija i saradnika je treće koje je repliciralo ovaj nalaz ali je u njihovom istraživanju pronađen i drugi efekat koji može da izazove zabrinutost (Chakhssi et al., 2010). Naime, u skladu sa prethodnim istraživanjima dobijeno je da se generalni efekti tretmana nisu razlikovali u grupi psihopatskih i nepsihopatskih osuđenih lica. Međutim, jedna manja grupa osoba sa psihopatskim crtama je reagovala negativno na tretman i kod njih se stanje pogoršalo.

I druge studije su pokazale da tretman ima efekta kod osoba sa psihopatskim crtama. Jedan od ključnih problema jeste što je često kod ovakvih lica prisutna multipla simptomatologija, pre svega drugih poremećaja ličnosti, parafilija i zloupotrebe psihoaktivnih supstanci (Abracen, Looman, & Langton, 2008). Izazov za kliničara je da prilagodi terapiju u odnosu na specifične karakteristike lica sa kojima radi ali čak i kod ovakvih osoba sa multiplom simptomatologijom tretman daje efekta. Postavlja se pitanje koliki je intenzitet tog efekta? O tome još uvek ne postoje egzaktni empirijski nalazi. Od osam studija koje su proučavali Salekin i saradnici, pronašli su da je u pet tretman imao male ili srednje efekte dok je u tri ostvarena veća dobit ispitanika u odnosu na tretman (Salekin, Worley, & Grimes, 2010). Međutim ovi autori su pronašli

znatno povoljnije efekte tretmana kod adolescenata. Šest od osam analiziranih studija pokazalo je visoke efekte tretmana.

I drugi nalazi potvrđuju da je kod adolescenata moguće u velikoj meri intervenirati na menjanju psihopatskih crta. Štaviše, istraživanja su možda otkrila neke specifičnosti samih ispitanika koje mogu da facilitiraju povoljan ishod tretmana. Kaldvelova studija ne samo da je pokazala da tretman efikasno funkcioniše kod adolescenata tako što remeti vezu između psihopatskih crta i emitovanja nasilja, on je dobio jedan neobičan nalaz: ispitanici koji su imali *povišene skorove* na Interpersonalnom stilu su na kraju imali najveći benefit od tretmana (Caldwell, 2011). Autor pretpostavlja da osobe sa izraženim karakteristikama Interpersonalnog stila imaju u većoj meri razvijene socijalne veštine tako da mogu da dobiju više od onih aspekata tretmana koji su i usmereni na interpersonalne procese. Odnosno, ako tretman uspe da razbije vezu između ove psihopatske crte i antisocijalnog ponašanja (što je u studiji i pokazano) onda se ova crta može iskoristiti kao potencijal za druge vrste ponašanja koje su u većoj meri konvencionalni i ne nanose štetu drugima. U svakom slučaju, studija je pokazala da ova dispozicija predstavlja pozitivan potencijal za terapijsku promenu što je važna informacija za kliničare.

Jedno drugo istraživanje je takođe došlo do potencijalno važnih podataka kada je u pitanju sprovođenje tretmana. Olver i saradnici su izvršili evaluaciju tretmana na odraslim licima i takođe dobili napredak osoba sa psihopatskim crtama (Olver, Lewis, & Wong, 2013). U njihovom istraživanju se crta Afektiviteta pokazala kao supresor tretmana: oni ispitanici kod kojih je ona bila izražena su najmanje napredovali tokom tretmana. Autori pretpostavljaju i koje su prepreke ovih osoba da napreduju: one teže ostvaruju terapijski savez, imaju otežan uvid i ne prihvataju odgovornost za svoja ponašanja. Oni takođe mogu imati otpor prema učestvovanju u samom tretmanu što predstavlja dodatni izazov za onog koji ga sprovodi. Nepoštovanje terapijskog setinga i nepridržavanje dogovorenih pravila jeste jedna od glavnih teškoća kliničara u radu sa ovakvim pojedincima, ali ukoliko terapeut uspe da ih održi u tretmanu i kod njih se pojavljuje progres (Hildebrand & de Ruiter, 2012).

Neki od savremenih autora su još uvek rezervisani kada je u pitanju ishod tretmana osoba sa visokim psihopatskim crtama. Oni se pozivaju na moguću jatrogenizaciju tretmana i određene manjkavosti u metodologiji istraživanja koje vrše

evaluaciju tretmana (Reidy, Kearns, & DeGue, 2013). Svakako se možemo složiti sa ovim autorima kada je u pitanju apel da buduća istraživanja ishoda tretmana poprave određene propuste u metodologiji i koriste najoptimalnije dizajne. Međutim, čini se da skepticizam vezan za ishod tretmana predstavlja suviše konzervativno gledište. I neki drugi autori imaju isti stav i smatraju da postoje razlozi za optimizam kada je u pitanju rad sa psihopatskim osobama (Polaschek, & Daly, 2013). Ovi razlozi se ukratko mogu sumirati na sledeći način: 1. procenat osuđenika koji negativno reaguju na tretman je prilično mali; 2. Adolescenti sa psihopatskim crtama prilično dobro reaguju na tretman tako da je moguće izvršiti ranu intervenciju u modifikaciji psihopatskih crta; 3. Tačna veličina efekta kod odraslih i dalje nije poznata ali većina studija prijavljuje da efekat postoji mada je kod nekih on nižeg intenziteta i 4. Pronađene su konkretne crte koje mogu inhibirati ili facilitirati uspeh tretmana tako da se kliničari mogu voditi ovim saznanjima u budućim intervencijama. Najzad, najnoviji nalazi pokazuju uspeh u detektovanju i nekih zajedničkih karakteristika različitih vrsta tretmana koje deluju povoljno na modifikaciju psihopatskih crta (Caldwell, & Van Rybroek, 2013) te će u budućnosti ova znanja verovatno moći da se iskoriste kako bi se formirao optimalni program sa najpovoljnijim ishodima na redukciju psihopatskih crta.

Završna razmatranja

Psihopatija je neizostavno jedan od najvažnijih dispozicionih konstrukata kada je u pitanju vršenje krivičnih dela. Ona ne može biti jedini generator kriminalnog ponašanja koji potiče iz ličnosti jer istraživanja pokazuju da i bazične crte ličnosti predviđaju vršenje krivičnih dela (Miller & Lynam, 2001). Jednostavno rečeno: možete biti kriminalac iako niste psihopata. Verovatno je ipak da psihopatske crte predstavljaju najvažniji medijator bazičnijih ljudskih dispozicija koje vode osobu u vršenje krivičnih dela. Međutim, jako je važno pitanje, koje psihopatske crte su supstancijalno povezane sa kriminalitetom i na koji način. Konkretan problem koji se postavlja u ovom kontekstu je kako postupati sa faktorom Antisocijalnosti u proceni psihopatije? Za praktičare koji bi hteli da izvrše predikciju recidiva on je svakako važan ali za istraživače koji bi da rasvetle vezu između psihopatije i kriminalnog ponašanja on ne doprinosi u ekplanaciji delinkvencije. Naš je stav da Antisocijalnost ne treba odstraniti iz analiza o povezanosti psihopatije i kriminaliteta. Štaviše, ukoliko ostali faktori

psihopatije uspeju da ostvare povezanosti sa kriterijumskim merama pored faktora Antisocijalnosti, onda se može tvrditi da su supstancijalno povezani sa kriminalitetom. Dakle, Antisocijalnost se u analizama može modelirati kao medijator (odnosno mera stabilnosti kriminalnog ponašanja) ostalih psihopatskih crta u produkciji kriterijumskog ponašanja.

Kada je u pitanju uloga psihopatskih crta u produkciji različitih tipova krivičnog dela, tu za sada još uvek nema jednoglasnih nalaza. Stuče se utisak da psihopatija preko svojih aspekata generiše distinktivan kvalitet kod dela koje počine osobe sa psihopatskim crtama. Ovaj kvalitet se ogleda pre svega u učešću proaktivne, odnosno kontrolisane agresivnosti, određene proračunatosti i umišljaja pri vršenju dela. Međutim, kako ni sama uloga psihopatije u generisanju proaktivne agresivnosti nije do kraja rasvetljena, ova nepoznanica se prenosi i na tip izvršenog dela. Verovatno je da u istraživanjima ovog problema treba analizirati i druge crte za koje se pretpostavlja da mogu imati uticaja, pre svega sadizam, a zatim i druge crte koje čine tzv. Mračnu trijadu (Paulhus & Williams, 2002) pored psihopatije: narcisoidnost i Makijavelizam.

Najzad, potrebno je promeniti sliku koju stručna, a moguće je i javnost uopšte, ima o tretmanu osoba sa izraženim psihopatskim crtama. Ova slika se održava u javnosti delom i zbog senzacionalizacije i tabloidizacije psihopatije, formirajući sliku o psihopatskim ličnostima kao rođenim, nepromenljivim zločincima¹¹. Ova slika se sporo menja i još uvek je prisutna iako veliki broj empirijskih nalaza govori da se psihopatske crte mogu menjati u toku psihološkog tretmana. Jedan od zadataka psihologije u budućnosti, i kao nauke i kao struke, jeste da i dalje radi na ovom problemu, da koristi postojeće empirijske nalaze i iskustva kako bi se poboljšao tretman osuđenika sa psihopatskim crtama, ali i da aktivnije menja predstavu o psihopatiji koja postoji u javnosti, u skladu sa rezultatima naučnih istraživanja i rada psihologa u praksi.

¹¹ Nažalost, ovome doprinose i neki od naučnika koji se bave psihopatijom. Recimo naslov knjige Babiaka i Hejra „Zmije u odelima“ (*Snakes in suits: When psychopaths go to work*; Babiak, & Hare, 2006), teško da je vrednosno neutralan, i više priliči senzacionalističkom novinskom članku nego ozbiljnom naučnom delu. Sa druge strane, profesor Hejr je jedan od najuticajnijih istraživača psihopatije uopšte i njegove publikacije sigurno imaju veliku ulogu u formiranju slike o psihopatiji u javnosti.

5. Obrada emocija

Specifične afektivne disfunkcije čine ključne aspekte psihopatije kao psihološkog fenomena. Zato je njima posvećena velika pažnja u objašnjenju psihopatije. U ovom delu teksta biće izložena različita istraživanja koja se bave emocionalnim deficitima u psihopatiji. Ona su veoma heterogena: neka se bave povezanostima između tačne detekcije emocija kod drugih osoba a neka emotivnim procesima kod samih osoba sa visoko izraženim psihopatskim crtama. Metodologija koja se u ovakvim istraživanjima koristi je veoma raznovrsna i često podrazumeva eksperimentalne procedure. Zato će pored samih nalaza kada god je to potrebno biti opisan i proces dolaženja po podataka.

5. 1. Identifikacija emocija. Tačno dekodiranje emocija kod drugih ljudi je jedna od sposobnosti koje su ključne za uspešnu socijalnu interakciju i ostvarivanje poslovnih, prijateljskih ili partnerskih odnosa. Veliki broj nalaza pokazuje da različiti aspekti ove sposobnosti ne funkcionišu optimalno kod osoba sa izraženim psihopatskim crtama. Međutim, za sada nalazi ne mogu da daju potpunu i konzistentnu sliku o tome za koje sve emocije postoji deficit, kao i o preciznim povezanostima između užih crta psihopatije i identifikacije emocija.

Najveći broj podataka je saglasan sa Blerovom hipotezom da se psihopatske crte zasnivaju na lošoj sposobnosti za identifikovanje emocija straha i tuge. Ovakvi podaci dobijeni su na deci sa izraženim psihopatskim crtama (Blair, Colledge, Murray, & Mitchell, 2001) ali i u uzorku odraslih osuđenika kod kojih je psihopatija merena pomoću PCL-Ra (Blair, Mitchell, Colledge, Leonard, Shine, Murray, et al., 2004). Kako su za neuralnu obradu straha pre svega zadužene amigdale, Bler i saradnici pretpostavljaju da je disfunkcija amigdale ključni neurobiološki korelat psihopatskih crta. Ove rezultate potvrdili su i eksperimenti koji su koristili Kreni/Stani (Go/No go task) proceduru. Ova metodologija se sastoji u sledećem: ispitanici posmatraju setove stimulusa od kojih su neki označeni kao signali i tada ispitanik treba da što brže pritisne određeno dugme na tastaturi; ukoliko se na ekranu pojavi stimulus koji nije signal, ispitanik treba da se uzdrži od pritiskanja tastera. U istraživanju koje je izvršila Irijeva sa saradnicima, strah, tuga i bes su bili signali dok su ostale emocije bile označene kao šum, dakle ispitanici su trebali da reaguju samo na ove prve ali ne i na druge (Iria,

Barbosa, & Paixao, 2012). U skladu sa hipotezom o amigdali pronađena je da lošija sposobnost identifikovanja straha i tuge (veći broj propuštenih signala) pozitivno korelira sa izraženošću psihopatskih crta. Međutim, osobe sa visokim skorovima na psihopatiji su takođe imale i veći broj lažnih uzbuna (reakcija na stimulse koji predstavljaju šum) što govori da one mogu pogrešno identifikovati neke druge emocije kao strah ili tugu. Autori pretpostavljaju da ovaj tip greške u identifikaciji emocija olakšava predatorsku agresivnost kod psihopatije. Takođe je važno pomenuti da su ove povezanosti psihopatije i pogrešne identifikacije emocija bile nezavisne od toga da li su ispitanici pripadali osuđeničkoj ili opštoj populaciji. Iako se može pretpostaviti da su teškoće u prepoznavanju emocija povezane pre svega sa emocionalnom površnošću u psihopatiji, dosadašnji empirijski nalazi (kojih ima jako malo) nisu potvrdili ovu pretpostavku. Recimo, nalazi pokazuju da je Faktor 2 psihopatije pozitivno povezan sa greškama u prepoznavanju staha i tuge, ali nisu pronađene značajne korelacije između Faktora 1 i ove sposobnosti (Brook & Kosson, 2013). Najzad treba pomenuti da se pogrešno prepoznavanje emocije straha ne zadržava samo na lošoj detekciji emocije na osnovu percepcije facijalne ekspresije. Osobe kod kojih je psihopatija izražena u većoj meri prave greške kada treba da identifikuju uzroke koji izazivaju strah kod drugih ljudi a samim tim smatraju i da su ti uzroci prihvatljivi odnosno opravdani (Marsh & Cardinale, 2012). Autori pretpostavljaju da bi ovo mogao biti još jedan od uzroka predatorskog ponašanja kod psihopatije: osobe sa izraženom psihopatijom u većoj meri prete drugima zato što nisu svesni da te pretnje kod drugih ljudi izazivaju strah.

Postoje empirijski podaci koji nisu u skladu sa Blerovom hipotezom (Pham & Philippot, 2010). Međutim, robusnost veza između psihopatije i neprepoznavanja straha i tuge je potvrđena i jednom meta-analitičkom studijom (Wilson, Juodis, & Porter, 2011). Prosečne jačine efekata (izražene linearnom korelacijom) u ovoj meta-analizi bile su veoma slične i to .21 za strah i .22 za tugu. Na taj način je Blerova hipoteza dobro empirijski utemeljena. Štaviše, ona je potvrđena ne samo pomoću bihevioralnih mera već i neurobioloških nalaza. Dobijeno je da u grupi osoba sa izraženim psihopatskim crtama pri detekciji emocija ne dolazi do uobičajene aktivacije amigdale pri identifikaciji ovih emocija (Contreras-Rodríguez, Pujol, Batalla, Harrison, Bosque, Ibern-Regàs, ... & Cardoner, 2013).

Određena istraživanja pokazuju da strah i tuga nisu jedine emocije čije je pogrešno identifikovanje povezano sa psihopatijom. Podaci pokazuju da postoji značajno lošije identifikovanje emocije gađenja kod osoba sa visokim psihopatskim crtama (Kosson, Suchy, Mayer, & Libby, 2002). Takođe, interesantno je da Životni stil i Antisocijalnost negativno koreliraju sa tačnošću prepoznavanja gađenja, dok je Interpersonalni stil *pozitivno* povezan sa tačnim prepoznavanjima (Hansen, Johnsen, Hart, Waage, & Thayer, 2008). Ovi nalazi još jednom potvrđuju heterogenost psihopatije i supstancijalnu različitost ličnih i bihevioralnih aspekata ovoga fenomena. Oni takođe sugerišu da bi povišena tačnost u detekciji emocija mogla da bude jedna od osnova manipulativnog i koristoljubivog interpersonalnog stila.

Za prethodno opisane tri emocije postoji dovoljan broj saglasnih empirijskih podataka da se lošije tačno identifikuju kod osoba sa izraženim psihopatskim crtama. Međutim, deficiti kod prepoznavanja ostalih emocija se takođe ne mogu odbaciti kada je psihopatija u pitanju. Jedna skorašnja meta-analiza pronašla je dokaze da je psihopatija verovatno povezana sa greškama u prepoznavanju *svih* emocija, dakle ne samo straha, tuge i gađenja (Dawel, O’Kearney, McKone, & Palermo, 2012). Štaviše, veća izraženost Faktora 1 kod ispitanika je bila pozitivno povezana sa brojem grešaka u prepoznavanju, generalno.

5. 2. *Empatija*. Empatija je složeni psihološki konstrukt čije operacionalizacije najčešće podrazumevaju dva, relativno odvojena procesa: prvi je afektivne prirode i predstavlja javljanje emocije kod osobe koja odgovara afektu neke druge individue, dakle određeno „emocionalno rezoniranje“ ili kongruentnost (reč je o istovetnom afektu, dakle ukoliko je neko tužan, empatička reakcija je javljanje tuge u nama dok percipiramo ili smo u interakciji s tom osobom); drugi proces je u većoj meri kognitivan i predstavlja preuzimanje perspektive neke druge osobe, odnosno mogućnost da se određena situacija sagleda iz ugla nekog drugog (de Vignemont & Singer, 2006). Iz prethodno opisanih podataka moglo bi se zaključiti da nesposobnost prepoznavanja emocija kod drugih osoba utiče na odsustvo empatičkih procesa kod osoba visokih na crtama psihopatije. Pitanje je da li su oba procesa oštećena ili samo afektivno rezoniranje na koje direktno upućuju emocionalni deficiti kod psihopatije? Nalazi kod dečaka sa izraženom psihopatijom govore da kod njih postoje deficiti u emocionalnom rezoniranju, odnosno generisanju empatičkog afekta, dok je zauzimanje perspektive

druge osobe neoštećena sposobnost (Jones, Happe, Gilbert, Burnett, & Viding, 2010). Ovi nalazi su potvrđeni u uzorku odraslih ispitanika, i prošireni saznanjem da su bihevioralne psihopatske crte (Faktor 2) u najvećoj meri povezane sa emocionalnim deficitima u empatiji (Mullins-Nelson et al., 2006).

Podaci Bruka i Kosona u većoj meri preciziraju odnose između užih psihopatskih crta i empatičkih afektivnih deficita. Oni su analizirali odnose između četiri faktora psihopatije i empatičkih reakcija na različite emocije. Nalazi pokazuju da su afektivne i intepersonalne crte psihopatije povezane sa nemogućnošću empatisanja sa pozitivnim osećanjima (poput radosti, sreće), dok impulsivne i antisocijalne tendencije u većoj meri asociraju sa rezoniranjem sa negativnim emocijama poput tuge i straha (Brook & Kosson, 2013). Međutim, ovde nalazi nisu dosledni. Drugi podaci pokazuju veće povezanosti psihopatskih crta ličnosti sa nesposobnošću empatije u odnosu na bihevioralne crte, ali ovde je dobijeno da najveći problem osobama sa izraženim psihopatskim crtama ličnosti predstavljaju neutralna lica, dok su bihevioralne crte negativno korelirale sa nekim testovima procene pozitivnih emocija (Ali & Chamorro-Premuzic, 2010). Međutim, većina dosadašnjih empirijskih nalaza stavlja akcenat na negativne povezanosti Faktora 2 i emocionalne empatije, što je u skladu i sa podacima dobijenim za povezanosti psihopatije i identifikacije emocija.

Neki istraživači idu i dalje tvrdeći da kod psihopatije nije prisutan samo nedostatak empatije već i kvalitativno drugačiji obrazac emotivnog reagovanja. U istraživanju Alija i saradnika je dobijeno da osobe sa višim skorovima na afektivno-manipulativnim crtama doživljavaju pozitivne emocije dok posmatraju lica sa negativnim emocionalnim izrazima (Ali, Amorim, & Chamorro-Premuzic, 2009). Sa druge strane, impulsivno-antisocijalne crte su bile povezane sa javljanjem negativnih emocija dok su ispitanici gledali lica sa neutralnim izrazima. Ovaj drugi nalaz je kongruentan sa korelacijama između Faktora 2 i negativnog afekta, odnosno neurotičnih crta, tako da on nije iznenađujući. Međutim, podatak o doživljavanju pozitivnih emocija dok se gledaju lica sa negativnim emocionalnim izrazima je više saglasan sa crtom sadizma koja nije kontrolisana u ovom istraživanju tako da ovaj nalaz ne treba u startu pripisati psihopatiji.

5. 3. *Emocionalna inteligencija.* U poslednje vreme se u psihologiji proučava jedan složen konstrukt koji obuhvata različite kognitivne, afektivne i motivacione

procesu a za koji se pretpostavlja da je važan za različite adaptivne zadatke ljudi. U pitanju je emocionalna inteligencija (EI), sposobnost da se opaze sopstvene emocije kao i afektivna stanja drugih ljudi, ali takođe i sposobnost da se sopstvene emocije razumeju i da se njima upravlja u cilju što boljeg prilagođavanja (Mayer, Salovey, & Caruso, 2004). Iz definicije emocionalne inteligencije se može zaključiti da je u pitanju sposobnost koja je takođe oštećena kod osoba sa visokim psihopatskim crtama. Nalazi iz studentske populacije to i potvrđuju: sva četiri faktora SRP3 negativno koreliraju sa merama emocionalne inteligencije, s tim da su korelacije između Kriminalnih tendencija i EI najveće po intenzitetu (Visser, Bay, Cook, & Myburgh, 2010). Slični podaci dolaze i iz osuđeničke populacije ali oni ipak pokazuju ograničenost veza između psihopatije (merene PCL-Rom) i EI. Pre svega, ni jedan faktor psihopatije nije bio povezan sa sposobnošću percepcije sopstvenih emocija. Faktor 1 je negativno korelirao sa sposobnošću upravljanja emocija dok je Faktor 2 negativno korelirao sa razumevanjem i upravljanjem emocija (Ermer, Kahn, Salovey, & Kiehl, 2012). Sve korelacije bile su niske po intenzitetu i kretale su se od -.10 do -.18.

Međutim, nalazi drugih autora usložnjavaju sliku odnosa između psihopatije i EI, ali na način koji se uklapa u ranije predložene teorijske modele psihopatije. Studija Vidala i saradnika se zasniva na nalazima koji su kongruentni sa prethodno opisanim ali sa nekoliko važnih dodatnih informacija. Naime skorovi ispitanika na skali Neustrašive dominantnosti bili su *pozitivno* povezani sa identifikacijom korisnih aspekata emocija u zavisnosti od konteksta u kojem se pojavljuju kao jedne od sposobnosti EI (Vidal, Skeem, & Camp, 2010). Ovaj odnos se replicira i u izolovanim grupama primarne i sekundarne psihopatije. Ispitanici koji se odlikuju primarnom psihopatijom su u stanju da u većoj meri logički i efikasno razmišljaju o svojim osećanjima kao i da razumeju pozitivne ishode emocija u različitim situacijama. Slične rezultate prijavljuju i Kopstejk i saradnici. Njihovi podaci pokazali su da je bilo potrebno u analizama kontrolisati variranje opštih kognitivnih sposobnosti i da su se u toj situaciji pojavile pozitivne korelacije između psihopatije i EI (Copestake, Gray, & Snowden, 2013). Nalazi, čini se, govore da su potencijalni deficiti u emocionalnoj inteligenciji pre svega povezani sa antisocijalnim tendencijama, koje ne moraju biti supstancijalni markeri psihopatije: oni pre svega govore da se osobe sa niskom EI u većoj meri upuštaju u delinkvenciju i vrše krivična dela. Međutim, sržne psihopatske crte ličnosti ili nisu povezane sa EI ili čak

pokazuju određene pozitivne korelacije. Ovo su takođe dokazi da psihopatske crte ličnosti mogu imati pozitivan adaptivni potencijal, iako se taj potencijal vrlo verovatno ispoljava kroz sebične i manipulativne interpersonalne strategije.

5. 4. *Kognitivna obrada afektivno zasićenog materijala.* Jedna od najvažnijih pretpostavki kod psihopatije jeste da biološki determinisana smanjena sposobnost generisanja afekta ometa učenje koje se zasniva na afektivno zasićenim dražima¹². Empirijski podaci pokazuju da je ovo tačno za različite vrste učenja. Recimo psihopate, klasifikovane pomoću PCL-Ra, su pokazale slabiju sposobnost averzivnog uslovljavanja nego kontrolna grupa. Kada je kao bezuslovni stimulus korišćen neprijatni miris, ispitanici iz obe grupe su pokazali isti intenzitet bezuslovnog odgovora (refleks trzanja). Međutim, za razliku od kontrolne grupe, osobe sa visokim skorovima na PCL-Ru nisu asociirali neprijatni miris sa uslovnim stimulusima (koji su predstavljali lica sa neutralnim emocionalnim izrazom) te tako nisu uspele da izgrade uslovni odgovor trzanja (Flor, Birbaumer, Hermann, Ziegler, & Patrick, 2002). Ovi rezultati su potvrđeni u istraživanju koje je ispitivalo uslovljavanje straha kod psihopata a gde je električni šok bio korišćen kao bezuslovni stimulus (Rothenmund, Ziegler, Hermann, Gruesser, Foell, Patrick et al., 2012). Osobe sa izraženim psihopatskim crtama nisu uspele da asociiraju strah sa neutralnim stimulusima (ponovo su bila korišćena lica). Zanimljivo je pomenuti da su neka ranija istraživanja sugerisala da psihopate imaju veću toleranciju na bol u odnosu na kontrolnu grupu (Fedora & Reddon, 1993), ali to u ovoj studiji nije bilo potvrđeno: tolerantnost na bol je bila jednaka u obe grupe. Takođe treba pomenuti da postoje nalazi koji ovaj deficit u uslovljavanju emocije straha (a koji je neophodan i za učenje izbegavanjem) povezuju distinktivno sa crtom Afektiviteta u uzorku osuđenika (Veit, Konicar, Klinzing, Barth, Yilmaz, & Birbaumer, 2013), odnosno sa crtom Neustrašive dominantnosti u studentskom uzorku (López, Poy, Patrick, & Moltó, 2013). Na taj način je dodatno potvrđena validnost površnog afekta kao psihopatske dispozicije i njena distinktivnost u odnosu na druge crte psihopatije.

¹² Nalazi koji se odnose na uticaj afektivnih deficita na učenje se nalaze u ovom odeljku iako je ono posvećeno kognitivnoj obradi afektivnog materijala iz najmanje dva razloga: postoje shvatanja da kognitivni procesi kod ljudi učestvuju čak i u najjednostavnijim oblicima učenja poput klasičnog uslovljavanja (npr. Rescorla & Wagner, 1972), drugi i važniji razlog predstavlja činjenica da se kognitivna obrada afektivno zasićenog materijala (bio on po prirodi verbalni ili vizuelni) *uči u toku ontogeneze*, odnosno, asocijacije vezane za afektivno zasićeni sadržaj se formiraju u toku života jedinke pomoću različitih oblika učenja. Zbog toga je učenje neizostavan deo problema odnosa psihopatije i obrade afektivno zasićenog materijala.

Dakle, neuspešnost učenja koje zahteva emocionalne reakcije se zasniva na nemogućnosti asociranja emocija za nove stimulse. Jedna od posledica ovog procesa su deficiti u kognitivnoj obradi stimulusa koji imaju afektivnu zasićenost, odnosno nemogućnost njihovog korišćenja pri donošenju odluka. Jedna od eksperimentalnih procedura u kojoj ovaj deficit pronađen je zadatak leksičke odluke. Ovaj metodološki postupak se zasniva na tome da ispitanici treba da donesu odluku da li izloženi stimulus, koji je verbalne prirode i najčešće se izlaže na ekranu računara, predstavlja reč ili ne-reč. Naime, ispitanici potekli iz opšte populacije u ovom zadatku pokazuju kraće vreme reagovanja (RT) kada su kao stimulusi izložene reči sa emotivnim značenjem, ali skraćenje u RT, odnosno u brzini procesiranja nije dobijeno kod osoba sa psihopatskim crtama (Lorenz & Newman, 2002). Rezultati takođe povezuju Faktor 1 sa sporijim procesiranjem reči kontekstualno povezanih sa osećanjem tuge ali zato Faktor 2 *facilitira* procesiranje reči zasićenih emocijom besa (Reidy, Zeichner, Hunnicutt-Ferguson, & Lilienfeld, 2008).

Heterogenost nalaza koji se tiču psihopatije i rezultata na zadatku leksičke odluke potvrđuju i podaci dobijeni na grupama primarne i sekundarne psihopatije. Naime, zadaci sa stimulusima koji su bili zasićeni pozitivnim (primer: kućići), neutralnim (primer: viljuška) ili negativnim (primer: uplakano dete) emocionalnim sadržajem pokazali su da je izostanak facilitacije pri obradi afektivno zasićenog materijala vezan pre svega za grupu primarne ali ne i sekundarne psihopatije (Kimonis et al., 2012).

Postoje podaci da kontekst utiče na obradu afektivno obojenog materijala. U jednom istraživanju ispitanici su obezbedili podatke na merama psihopatije i agresivnosti a zatim su radili zadatak leksičke odluke u kom su se pojavljivali i afektivno zasićeni stimulusi. Međutim, pre zadatka leksičke odluke, jedna grupa ispitanika je gledala nasilne fotografije a druga fotografije na kojima je prikazano prosocijalno ponašanje. Rezultati su pokazali da u grupi koja je posmatrala fotografije sa prosocijalnim ponašanjem psihopatske crte nisu bile povezane sa vremenom reakcije u zadatku leksičke odluke, ali u grupi koja je gledala nasilne stimulse, Faktor 1 je predviđao sporiju obradu reči zasićenih afektom tuge i veću proaktivnu agresivnost (Reidy, Zeichner, & Foster, 2009). U skorašnjoj studiji Reidi i saradnici su replicirali ove nalaze ali su ih i dopunili sa uticajem crte sadizma. Oni su posebnu pažnju usmerili

na brzinu odgovaranja na reči zasićene emocijom sreće i to u situacijama pre i nakon posmatranja nasilnih fotografija. Skraćeno vreme reagovanja na reči obojene afektom sreće, nakon gledanja nasilnih fotografija poslužilo je kao indikator crte sadizma. Rezultati su pokazali da crta sadizma i Faktor 1 psihopatije nezavisno predviđaju proaktivnu (neisprovociranu) agresivnost (Reidy et al., 2011b). Agresivnost ne mora biti indukovana spoljašnjim nasilnim stimulusima pri učestvovanju u odnosu između psihopatije i kognitivnog procesiranja. Jedna studija je pokazala da je samo kod ispitanika koji su bili visoki na crti agresivnosti pronađena veza između psihopatije i deficita u obradi afektivno obojenog materijala i kao u prethodno opisanim istraživanjima, deficiti u procesiranju predviđali su proaktivnu agresivnost (Kimonis, Frick, Fazekas, & Loney, 2006).

Deficiti u obradi materijala koji poseduje afektivne karakteristike su dobijeni i kroz paradigmu afektivnog primovanja. Ova metodološka procedura se zasniva na sukcesivnom izlaganju dva stimulusa, od kojih jedan predstavlja prim a drugi metu. Ispitanici imaju zadatak da odgovore na drugi stimulus. Prim i meta mogu biti kongruentni (kada i prim i meta imaju istovetnu afektivnu valencu, npr. dve neprijatne emocije) ili inkongruentni stimulusi (kada su prim i meta različitih afektivnih valenci, npr. prijatni stimulus kao prim a neprijatni kao meta). Efekat primovanja se sastoji u facilitaciji, odnosno kraćem vremenu reakcije kada se izlažu kongruentni stimulusi i obrnuto, inhibicijom, tj. produženim vremenom reakcije kada se izlažu inkongruentni stimulusi (Orlić, 2010). Međutim, kod osoba sa izraženim crtama psihopatije ne dolazi ni do facilitacije, niti do inhibicije u zadatku afektivnog primovanja (Blair, Richell, Mitchell, Leonard, Morton, & Blair, 2006). Takođe je važno pomenuti da su u ovom istraživanju dobijeni efekti i facilitacije i inhibicije kod psihopata na testu semantičkog primovanja (gde su kongruentni stimulusi bili pojmovi koji označavaju dve životinje a inkongruentni oni gde je jedan označavo životinju a drugi biljku). Dakle, deficiti su se pojavili samo u obradi materijala koji je imao afektivne konotacije. Rezultati eksperimenata sa afektivnim primovanjem, kao i sa leksičkom odlukom pre njih pokazali su da osobe sa izraženim psihopatskim crtama poznaju značenja pojmova koji se obrađuju u ovim zadacima: oni su u stanju da tačno klasifikuju reči u pozitivnu, neutralnu ili negativnu grupu (Lorenz & Newman, 2002; Blair et al., 2006). Problemi

nastaju kada taj materijal treba da se obradi u nekom složenijem kognitivnom zadatku i da se na osnovu njega donese odluka.

Još jedna metodološka procedura pokazala je specifičnosti u obradi afektivnog materijala kod osoba sa visokim psihopatskim crtama. U pitanju je implicitno procesiranje, odnosno implicitne asocijacije koje ispitanici generišu kao odgovor na određene stimulse. Test implicitnih asocijacija (IAT) je test koji ispituje implicitne i automatske kognicije prema određenom objektu (Greenwald, McGhee & Schwartz, 1998). Od ispitanika se traži da što brže odgovori u zadataku koji takođe sadrži kongruentne i inkongruentne stimulse. Smatra se da brzina odgovora zavisi od jačine asocijativnih veza između stimulusa: što je veza čvršća, vreme reakcije je niže. Kako je brzina reagovanja zavisna varijabla, odluka se donosi pomoću implicitnih i automatskih procesa što isključuje učešće svesnih kognicija. Nekoliko radova daje naznake da bi ispitivanje implicitnih asocijacija bilo jako korisno u razumevanju psihopatije. Istraživanja su vršena u osuđeničkoj populaciji i kriterijumska grupa su bili izvršioi krivičnog dela ubistva (Snowden, Gray, Smith, Morris, & MacCulloch, 2004). IAT mere su posedovale dve kategorije. Kategorija nasilno - nenasilno bila je predstavljena pomoću pojmova *napad, povređivanje, pretnja* odnosno *mir, spokoj, šapat*. Kategorija prijatno – neprijatno sadržala je reči poput *lepo, dobro, sreća* odnosno *katastrofa, siromaštvo, bolest* (dati su kao primeri samo neki od pojmova korišćenih u studiji). Kongruentan stimulus u ovom slučaju bi bilo povezivanje nasilnih reči i onih koje opisuju neprijatna osećanja i suprotno, nenasilnih pojmova i prijatnih osećanja. Nalazi pokazuju da osobe sa visokim skorovima na merama psihopatije pokazuju slabije negativne asocijacije u vezi nasilja, za razliku od osoba sa niskim skorovima na psihopatiji. Takođe, ovaj efekat je povezaniiji sa interpersonalnim i ličnosnim karakteristikama psihopata nego sa njihovim ponašajnim stilom: kada se parcijalizuje uticaj Faktora 2, povezanost Faktora 1 i asocijacija prema nasilju ostaje značajna, dok obrnuto nije slučaj. Na drugom mestu autori prijavljuju značajnu interakciju psihopatije i niskih negativnih reakcija na nasilje pri predviđanju krivičnog dela ubistva (Gray, McCulloch, Smith, Morris, & Snowden, 2003). Ovi nalazi sugerišu da jačina asociiranja na nasilne stimulse, odnosno njihova nesposobnost da izazovu negativne afektivne reakcije kod psihopata može biti važan eksplanatorni konstrukt pri objašnjenju teških krivičnih dela. Podršku daljoj upotrebi IAT testova istraživanju psihopatije daju i

neurofiziološki nalazi dobijeni ovom metodologijom u ispitivanju implicitnih moralnih stavova. Naime, dobijeno je da pri donošenju implicitnog moralnog suda postoji povišena aktivacija amigdala kao i oblasti ventromedijalnog orbitofrontalnog korteksa, što su neuralne regije čije se disfunkcije pokazuju i kao ključni korelati psihopatskih crta (Luo, Nakic, Wheatley, Richell, Martin, & Blair, 2006).

5. 5. *Teorija somatskih markera i psihopatija.* Teorija somatskih markera je jedna od teorija koja inkorporira kognitivne i afektivne procese kako bi objasnila njihove interakcije u donošenju odluka. Njena osnova ipak jesu emocionalni procesi i zbog toga će biti opisana ovde. Antonio Damasio je predložio koncept somatskih markera da objasni uticaj emocija na odlučivanje (Damasio, 1994). Po njemu, emocije imaju izuzetno važan doprinos pri donošenju odluka. One markiraju određene alternative pri izboru, pozitivnom ili negativnom emocionalnom valencom i tako potpomažu opredeljivanje za jednu od mogućnosti. Ventromedijalna prefrontalna i orbitofrontalna područja korteksa su identifikovana kao ključne moždane regije u kojima dolazi do ovakvog markiranja. Ova teorija je primenjiva na dva suštinska aspekta psihopatije: emocionalnu zaravnjenost i impulsivnost. Osobe sa disfunkcijama ovih oblasti korteksa ispoljavaju osobine vrlo slične onima koje poseduju psihopate: površni afekat, odnosno odsustvo intenziteta u emocionalnom životu, impulsivnost, nesposobnost da se uči iz negativnog iskustva i uključivanje u antisocijalna ponašanja (Losel & Schmucker, 2004). Moglo bi se reći da osobe sa izraženim psihopatskim crtama ne mogu da koriste emocije pri odlučivanju zato što ne mogu da interpretiraju afektivne signale iz proprioceptora, fenomen koji se naziva *somatska afazija* za koji je empirijski dokazano da je prisutan kod psihopatskih osoba (Gao, Raine, & Schug, 2012). Behara, Damasio i saradnici su konstruisali psihološki test koji bi mogao da ispita individualne razlike u funkcionisanju prefrontalnih i orbitofrontalnih regija korteksa (Bechara, Damasio, Damasio, & Anderson, 1994). Administriranje ovog testa zahteva od ispitanika da izvlači karte iz dva špila, od kojih jedan povlači sa sobom veću mogućnost rizika gubljenja simboličkog novca. Na osnovu same procedure instrument je nazvan Test kockanja (Gambling Task-GT). Pokazana je konstrukt validnost GTa, on zaista ispituje disfunkcije prefrontalnog korteksa: nalazi dobijeni preko njega su u skladu sa studijama neurooslikavanja, lezijama prefrontalnog korteksa, kliničkim i razvojnim studijama (Buelow & Suhr, 2009).

Ispitivanja koja su imala za cilj da pokažu povezanost performansa na GTu i psihopatije ne daju jasnu sliku o njihovim odnosima. U forenzičkoj populaciji pronađeno je da skorovi izmereni na PCL-R skali psihopatije zaista negativno koreliraju sa postignućem na GTu (Mitchell, Colledge, Leonard, & Blair, 2002), odnosno da je grupa osuđenika sa višim skorovima na SRP3 testu imala značajno niže postignuće na GTu (Mahmut, Homewood, & Stevenson, 2008). Psihopate nisu bili u stanju da uče iz iskustva i da prepoznaju špil koji im na duže staze donosi gubitak. Pri tom treba napomenuti da je u prethodnoj studiji takođe dobijeno da se grupe ne razlikuju po intelektualnim sposobnostima tako da se njima ne može pripisati slabiji uspeh psihopatske grupe na GTu. Skorašnji nalazi su još jednom demonstrirali validnost teorije somatskih markera u objašnjenju psihopatije. Najnovija studija je pokazala ne samo da skorovi sa GTa i PCL-Ra koreliraju već da je slabiji performans na GTu dobar prediktor kriminalnog recidiva u relativno manjim vremenskim intervalima: 3 i 6 meseci nakon ispitivanja (Beszterczey, Nestor, Shirai, & Harding, 2013).

Međutim, postoje i studije koje nisu uspele da potvrde ovakve povezanosti. Određeni nalazi pokazuju da je nivo anksioznosti a ne performans na GTu povezan sa psihopatijom (Schmitt, Brinkley, & Newmann, 1999), dok drugi ističu kvalitet pažnje kao važan faktor uspeha na Testu kockanja (Losel & Schmucker, 2004). Neki autori pokušavaju da pomire ove nalaze tako što obraćaju pažnju na heterogenost psihopatije kao fenomena. Teorijski bi se moglo pretpostaviti da su i markeri psihopatske ličnosti (emotivna zaravnjenost) i impulsivno-antisocijalne crte (impulsivnost) povezani sa lošijim performansom na GTu. Ipak, određeni nalazi govore da to nije slučaj. Kada se dva faktora PPIa regresiraju na skorove sa GTa, jedino je povezanost sa Samousmerenom impulsivnošću statistički značajna, dok je relacija GTa i Neustrašive dominantnosti praktično nulta (Miranda, MacKillop, Meyerson, Justus, & Lovallo, 2009). Ovaj nalaz je repliciran pomoću inventara LSRP: jedino je Faktor 2 psihopatije negativno korelirao sa postignućem na GTu (Dean, Altstein, Berman, Constans, Sugar, & McCloskey, 2013). Međutim, i dalje nije jasno zašto izostaje povezanost ličnih psihopatskih crta sa postignućem na GTu kada je afektivna zaravnjenost odnosno odsustvo somatskih markera upravo ono što bi trebalo da bude srž psihopatske crte Afektiviteta.

Završna razmatranja

Rezultati istraživanja povezanosti psihopatije i emocija su svakako pokazali da su klinička zapažanja bila ispravna u pogledu afektivnih deficita kao sržnih u fenomenu psihopatije. Štaviše, ovi deficiti se pružaju na nekoliko različitih nivoa. Istraživanja sa percepcijom emocija pokazala su da psihopatske crte utiču na pogrešnu identifikaciju emocija kod drugih osoba. Još uvek nije potpuno jasno koje su sve emocije obuhvaćene ovim deficitom u socijalnoj percepciji ali emocije straha i tuge sigurno jesu. Štaviše, podaci pokazuju da je razumevanje konteksta u kom se pojavljuju ove emocije takođe oštećeno: visoka izraženost psihopatskih crta ometa razumevanje stimulusa koji izazivaju strah. Vrlo je verovatno da ovi deficiti olakšavaju generisanje proaktivne agresivnosti i predatorskog ponašanja.

Psihopatija se ne odlikuje samo neprepoznavanjem emocija kod drugih osoba već i slabijom sposobnošću za generisanje sopstvenih emocija. Rezultati eksperimenata sa učenjem pomoću averzivnog uslovljavanja pokazali su slabiju sposobnost za generisanje emocije straha kod osoba sa izraženim psihopatskim karakteristikama. Ova nemogućnost je verovatno jedan od ključnih procesa koji olakšava rizična pa i antisocijalna ponašanja, odnosno kršenje socijalnih normi. Kod ovakvih osoba se jednostavno ne javlja emocija straha od kazne ili nekog drugog nepovoljnog ishoda kada se upuštaju u ponašanja koja društvo sankcioniše, iako su u stanju da kognitivno razumeju posledice sopstvenog ponašanja. Izostanak emocija bi mogao da predstavlja ključni facilitator rizičnog i amoralnog ponašanja, što potvrđuju eksperimenti sa Testom kockanja. Čak i kada se određeni emocionalni odgovor formira, kod osoba sa psihopatskim crtama izostaje pravilna interpretacija proprioceptorskih informacija, što se naziva somatskom afazijom. Gotovo je sigurno da se pri procesu introspekcije izostanak emocija ili njeno svesno pogrešno interpretiranje ne mogu razlikovati, pa možemo zaključiti da skale samoprocene za ispitivanje Afektiviteta mere oba ova procesa.

Specifičnost u kognitivnom procesiranju stimulusa koji su afektivno zasićeni se može lepo detektovati u eksperimentima leksičke odluke, afektivnog primovanja ili istraživanjima implicitnih asocijacija. Psihopatija ne utiče na obrađivanje semantičkih aspekata pojmova, već samo na reči koje imaju emocionalne konotacije. Pretpostavlja se da je uzrok deficitima u obradi otežano učenje koje se bazira na afektivno zasićenim

dražima, što uključuje i pojmove (Blair et al., 2006). Distribuirani model semantičke memorije objašnjava semantičko primovanje kao zajedničko aktiviranje neurona koji kodiraju karakteristike neka dva pojma (Rogers, Lambon, Garrard, Bozeat, McClelland, Hodges et al., 2004). Verovatno slično važi i za obradu afektivnog materijala pomoću čega se može objasniti efekat facilitacije pri afektivnom primovanju: pri izlaganju prima određene afektivne valence aktiviraju se neuroni koji kodiraju tu valencu. Ukoliko posle njega usledi kongruentna meta, ti isti neuroni će se brže aktivirati jer su već evocirani prethodnim stimulusom. Međutim, psihopatija ometa povezivanje afektivno konotiranih pojmova sa njihovom emocionalnom valencom zbog čega se ne dobija efekat facilitacije kod zadatka leksičke odluke ili afektivnog primovanja. U eksperimentu sa afektivnim primovanjem kod psihopata nije dobijena facilitacija niti za pojmove sa pozitivnom niti sa negativnom valencom. Ovo govori u prilog nalazima da je psihopatija povezana sa širim deficitima u obradi emocija, koje se ne ograničavaju samo na tugu i strah. Najzad, najverovatnije je da je neurološka osnova ovih procesa (odnosno njihovog izostanka) pre svega locirana u funkcijama koje obavljaju neuroni amigdala a zatim ventromedijalnih prefrontalnih i orbitofrontalnih zona kore velikog mozga.

6. Nacrt istraživanja

6. 1. Problem istraživanja. Do sada je sakupljena velika količina empirijske građe o psihopatiji, metodama njenog merenja, odnosima sa drugim konstruktima individualnih razlika i važnim eksternim kriterijumima. Međutim, ni jedno od tih istraživanja nije obuhvatno ispitalo ove odnose i na taj način napravilo integraciju dosadašnjih saznanja. U ovoj studiji će se podaci o ispitanicima prikupljati na četiri različita načina, dakle biće upotrebljen multimetodski pristup, i sve prikupljene mere biće upotrebljene za predviđanje kriterijuma važnih za problem kriminaliteta. Na taj način će dobijeni podaci omogućiti jednu široku i obuhvatnu, ali u isto vreme i preciznu sliku o onim personalnim dispozicijama koje mogu biti odgovorne za kriminalno ponašanje. Očigledno je da ovaj problem ima kako teorijsku, tako i praktičnu važnost, jer kriminalitet, a posebno povratničko ponašanje, predstavljaju važne probleme u svakom društvu. U ovom radu su kombinovane dve strategije za istraživanje psihopatije koje predlažu Brinkli i saradnici (Brinkley et al., 2004): konstruisana je nomološka mreža u čijem centru je psihopatija, a u koju su postavljeni konstrukti koji bi mogli da budu važni za njeno razumevanje. Uključene su crte ličnosti kao obuhvatne bihevioralne dispozicije, specifične mere koje pružaju informacije o karakteristikama procesa obrade afektivno zasićenih informacija i bihevioralni ishod koji se vrlo često koristi kao kriterijumska mera kada je u pitanju psihopatija: stabilno kriminalno ponašanje. Dakle, ova mreža ima deduktivni karakter jer je sastavljena od konstrukata koji su konceptualno povezani sa psihopatskim crtama a za neke od njih postoje i empirijski nalazi koji to potvrđuju. Međutim, mreža ima i eksploratorni aspekt u smislu da se ne mogu tačno predvideti odnosi između svih varijabli. Takođe, problem istraživanja je specifičnije izražen kroz četiri zasebna cilja koji preciznije specifikuju istraživačka pitanja na koja bi ova studija trebalo da pruži odgovore.

6. 2. Ciljevi istraživanja. Prethodna istraživanja su pokazala da mere psihopatije dobijene pomoću različitih metoda imaju nisku konvergenciju (Cauffman et al., 2009), štaviše da konvergencija ne postoji kada su u pitanju manipulativne i prevrtljive dispozicije i površni afekt (Kujačić et al., 2012). Ukoliko je ovaj nalaz pouzdan, on predstavlja važan problem u istraživanju psihopatije koji se može zasnivati na diskrepanci između mernih metoda ali se možda može zasnivati i na samoj prirodi

ispitivanog fenomena. Zato je prvi cilj ovog istraživanja pokušaj replikacije prethodno opisanog nalaza, kao i njegovo objašnjenje ukoliko se diskrepanca između ličnih crta psihopatije replicira u ovoj studiji. Drugi cilj ovog istraživanja je unapređenje razumevanja odnosa između psihopatije i crta ličnosti. U odnosu na prethodne studije, saznanji pomak koji bi trebao da bude ostvaren u ovom istraživanju zasniva se na tri karakteristike nacrtu istraživanja: 1) bazične crte ličnosti su operacionalizovane kroz šestofaktorski leksički model koji inkorporira i crtu Poštenja-Skromnosti, za koju teorija i prethodni nalazi sugerišu da je veoma važna za razumevanje psihopatije; 2) biće ispitana i šizotipija, široka crta koja predstavlja dispoziciju za doživljaje nalik psihotičnim, a za koju prethodni nalazi ne pružaju jasne i nedvosmislene podatke o njenim odnosima sa psihopatijom; 3) kako su podaci iz prethodnih istraživanja pokazali da psihopatija utiče na produkciju amoralnog ponašanja, ispitana je i dispozicija koja precizno meri upravo ponašanje koje predstavlja kršenje moralnih i socijalnih normi: Amoralnost. Treći cilj ovog istraživanja predstavlja dobijanje informacija o odnosima psihopatije i obrade onih informacija koje su afektivno obojene. Iako se veliki broj studija bavio ovom temom, doprinosi ovog istraživanja se ogledaju pre svega u proučavanju implicitnih asocijacija na nasilne stimulse, jer do sada se mali broj istraživanja bavio upravo ovim konstruktom, kao i analiza uticaja emocija na donošenje odluka. Najzad, četvrti cilj ove studije predstavlja predikcija stabilnog kriminalnog ponašanja, operacionalizovanog kroz kriminalni recidivizam. Prethodne studije su se uglavnom bavile predikcijom recidivizma uključujući ili psihopatiju ili crte ličnosti kao prediktore. U ovoj studiji sve prethodno opisane varijable biće upotrebljene kao prediktori. Očekuje se da se na osnovu ovakvog prediktorskog skupa omogući bolja i tačnija predikcija kriminalnog ponašanja, što bi doprinelo njegovom boljem razumevanju ali bi takođe moglo da obogati psihološku praksu tako što bi se unapredile procedure za predviđanje kriminalnog recidiva. Koliko je nama poznato, ni jedna studija do sada nije obuhvatila sve ove koncepte u jednom istraživanju. Analiza odnosa svih ovih mera u isto vreme bi trebala da omogući dodatno razumevanje nomološke mreže psihopatije, njenih uzroka i delovanja na kriminalno ponašanje.

6. 3. *Uzorak.* U istraživanju je učestvovalo 156 ispitanika. Ukupan broj ispitanih osoba je bio veći (252 ispitanika) ali kako je prikupljanje podataka trajalo devet meseci, jedan broj ispitanika se osuo usled prebacivanja u druge penalne institucije dok su neki

ispitanici odbili da učestvuju u kasnijim fazama ispitivanja. Sve osobe su bile ispitane na dobrovoljnoj bazi, nakon što im je precizno rečeno kako će ispitivanje izgledati. U istraživanju su učestvovala osuđena lica muškog pola koja su kaznu izdržavala u dve penalne institucije u Srbiji: KPZ u Požarevcu-Zabela i KPZ u Sremskoj mitrovici. U sledećoj tabeli su date neke od karakteristika ispitanika u uzorku:

Tabela 4. Neke deskriptivne karakteristike uzorka

	starost	obrazovanje	osuđivanost	dužina kazne
AS	34.95	10.12	2.27	3 (medijana)
SD	9.53	2.52	2.44	/
Minimum	22	2	0	1
Maksimum	73	16	13	5

Kao što se vidi iz Tabele 4, prosek starosti ispitanika je bio 35 godina. Ispitanici su u proseku imali deset godina obrazovanja (što je drugi razred srednje škole) ali je raspon obrazovanja bio veliki: od dva razreda osnovne škole do završenog fakulteta. U uzorak su izabrane samo osobe koje su funkcionalno pismene, odnosno koje su znale da čitaju. U koloni osuđivanost je dat broj pravnosnažnih osuda koji je dobijen od strane samih ispitanika. U proseku su ispitanici imali oko dve pravnosnažne osude u trenutku ispitivanja, s tim da je variranje u broju osuda takođe bilo veliko: od ispitanika koji su tek čekali pravnosnažnost osude kada je prikupljanje podataka započelo do 13 osuda koliko je bilo maksimalno prisutno u uzorku. U poslednjoj koloni je dat podatak o dužini kazne koju ispitanici trenutno izdržavaju. U pitanju je ordinalna varijabla sa sledećom kategorijama: 1. od 1 do 2 godine (14.7%); 2. od 2 do 3 godine (9.6%); 3. od 3 do 5 godina (28.2%); 4. od 5 do 10 godina (29.5%) i 5. preko 10 godina (14.7 %). Najveći procenat ispitanika u uzorku je kaznu izdržavao zbog izvršenog krivičnog dela sa elementima nasilja (ubistvo, razbojništvo, nanošenje teških telesnih povreda itd.), 59.6% dok su ostali ispitanici izdržavali kazne na osnovu dela koja nisu imala elemente nasilja (pljačke, neovlašćena proizvodnja, držanje i stavljanje u promet opojnih supstanci, prevare itd).

6. 4. *Varijable istraživanja.* U istraživanju su prikupljeni podaci o sledećim varijablama: 1. Izraženost psihopatskih crta merenih samoprocenom i rejtinzima; 2. Izraženost dispozicija ka amoralnom ponašanju; 3. Količina osvojenog virtuelnog novca na Testu kockanja; 4. Izraženost asocijativne veze između stimulusa koje karakteriše

nasilje i pojmova koji se nalaze na afektivnoj dimenziji prijatno-neprijatno, merena preko razlike u vremenu reakcije na Testu implicitnih asocijacija; 5. Izraženost crta ličnosti operacionalizovanih preko HEXACO modela: Poštenje, Emocionalnost, Ekstraverzija, Saradljivost, Savesnost, Otvorenost; 6. Izraženost šizotipalnih iskustava operacionalizovanih preko konstrukta Dezintegracije; 7. Izraženost kriminalnog recidiva operacionalizovanog preko broja hapšenja ispitanika, broja pravnosnažnih osuda i broja izdržanih kazni zavodskog tipa (institucionalizacija).

6. 5. *Mere*. Podaci su prikupljeni preko četiri vrste mera. To su:

a. *Mere samoprocene*:

Psihopatija: samoprocenjena psihopatija je ispitana preko instrumenta SRP3 (Williams, Nathanson, & Paulhus, 2003). Ovaj instrument pored generalnog skora meri i četiri modaliteta psihopatije. To su *Zaravnjeni afekat*, *Interpersonalna Manipulacija*, *Neobuzdani životni stil* i *Kriminalne tendencije*. Prva dva modaliteta predstavljaju indikatore osobina ličnosti i interpersonalnog stila psihopata, dok druga dva mere ponašajne aspekte ovog fenomena. Instrument sadrži 64 stavke. Svaki modalitet psihopatije je predstavljen sa 16 ajtema.

Amoralnost: ispitivanje personalnih dispozicija ka različitim oblicima amoralnog ponašanja je izvršeno pomoću instrumenta AMORAL 9 (Knežević, Radović, & Peruničić, 2008). Ovaj instrument ispituje tri empirijski derivirana faktora amoralnosti: *impulsivnošću*, *frustracijom* i *brutalnošću generisanu Amoralnost*. Biće upotrebljena kratka verzija AMORALa 9 koja sadrži 54 stavki, odnosno po 18 stavki za svaki mereni faktor Amoralnosti. Hijerarhjska struktura upitnika AMORAL9 prikazana je u sledećoj tabeli.

Tabela 5. Faktori, aspekti i primeri stavki za svaki aspekt Amoralnosti

Faktori	Aspekti	Primeri stavki
Impulsivnošću podstaknuta amoralnost	Hedonizam	Najvažnije je samo dobro se zezati.
	Impulsivnost	Pažljivo razmislim pre nego što donesem neku odluku. (R)
Frustracijom	Lenjost	Kad treba da nešto uradim odmah prionem na posao. (R)
	Projekcija amoralnih impulsa	U današnje vreme svi lažu i varaju.

podstaknuta amoralnost	Makijavelizam	Čovek treba da iskoristi sva sredstva ukoliko mu to ide u korist.
	Resentiman	Slađa je osveta koja se dugo priprema.
Brutalnošću podstaknuta amoralnost	Brutalni hedonizam	Ja poznajem jedino svoje potrebe i ponašam se u skladu sa svojim željama
	Pasivna amoralnost	Baš me briga za probleme drugih ljudi, ko mene gleda.
	Sadizam	Priče o poštenju i dobroti služe samo tome da zbune i zaglupe čoveka.

Oznake: (R) – stavka koja je usmerena suprotno od predmeta merenja (rekodira se u analizama)

Bazična struktura ličnosti: Informacije o crtama ličnosti ispitanika su prikupljene pomoću upitnika HEXACO-PI-R (Lee & Ashton, 2006). Ovaj instrument meri šest širokih domena ličnosti i njihove subordinirajuće aspekte. U pitanju su sledeće crte: Poštenje-Skromnost, Ekstraverzija, Emocionalnost, Saradljivost, Savesnost i Otvorenost za iskustva. Upitnik HEXACO-PI-R sadrži ukupno 100 stavki (po 16 za svaki faktor, odnosno po 4 za svaki mereni aspekt faktora).

Šizotipija. Instrumentu HEXACO-PI-R je pridružena kratka skala *Dezintegracije* koja predstavlja operacionalizaciju šizotipalnih osobina ličnosti (Knežević et al., 2005). Korišćena je skraćena verzija instrumenta DELTA 10 koja broji trideset ajtema.

Svaki od opisanih instrumenata sadrži Likertovu skalu odgovaranja na stavke sa pet ponuđenih opcija za odgovaranje, na kojima izražava stepen saglašavanja sa datom stavkom. Ispitanik zaokružuje brojeve koji imaju sledeće značenje: 1 – potpuno netačno; 2 – uglavnom netačno; 3 – nisam siguran; 4 – uglavnom tačno; 5 – potpuno tačno.

b. Eksperimentalne mere:

Test kockanja. U istraživanju je korišćena standardna verzija Testa kockanja koji ispituje sklonost ka rizikovanju, kao posledicu disfunkcija prefrontalnog i orbitofrontalnog korteksa (Bechara et al., 1994). Administriranje testa se izvodi preko računara. Ispitanik ima zadatak da izvlači karte iz četiri ponuđena špila. Pri tom mu se kaže da izvlačenjem svake karte dobija ili gubi nešto (virtuelnog) novca, i da je cilj zadatka da što duže ostane u igri. Dva od četiri špila su “rizični” odnosno sa sobom nose veću verovatnoću gubitka. Ovaj gubitak nije neposredno uočljiv, već se odnosi na duži vremenski tok igranja. Ispitaniku se ne kaže koji su špilovi “rizični”. Prethodna istraživanja su pokazala da većina ispitanika u toku prve polovine zadatka počne da

preferira špilove koji nisu rizični, za razliku od osoba koje ispoljavaju disfunkcije prefrontalnih zona. One i dalje biraju rizične špilove. Mera na testu kockanja može biti dihotomna i kontinualna. Dihotomna mera predstavlja svrstavanje ispitanika u kategoriju rizičnih ili nerizičnih, u odnosu na to iz kojih špilova je u većoj meri vukao karte. Kontinualna mera se zasniva na brojčano izraženoj količini novca koju ispitanik poseduje na kraju testiranja i ona je korišćena u analizama.

IAT. Ova mera služi da ispita asocijativne tokove izmenu nasilnih stimulusa i pojmova sa različitom emocionalnom valencom. Za potrebe ovog istraživanja konstruisali smo Test implicitnih asocija sličan onome koji je već korišćen u istraživanjima psihopatije (Snowden et al., 2004). Razlika između ranije korišćenog instrumenta i ove verzije jeste što su stimulusi koji reprezentuju nasilje vizuelni a ne verbalni. Tako se kategorija nasilno – nenasilno sastoji od po pet fotografija koje predstavljaju scene fizičkog zlostavljanja, borbe ili povređivanja, dok nenasilne scene predstavljaju osobe u interakcijama koje karakteriše prijetnost i zadovoljstvo poput rukovanja, grljenja, plesa itd. Fotografije su ujednačene po broju osoba koje se nalaze na njima. Sve fotografije su u boji. Kategoriju prijatno – neprijatno predstavljaju verbalni stimulusi koji opisuju prijatne (sreća, radost ljubav itd.) odnosno neprijatne emocije (tuga, krivica, strah, itd.). I ovu kategoriju čini po pet stimulusa za svaki pol. IAT se zadaje preko računara. Na početku samog testa ispitaniku se prezentuje uputstvo za odgovaranje. Takođe, na ekranu se izloži koji vizuelni stimulusi pripadaju kojoj afektivnoj kategoriji. Potom se u seriji blokova ispitanik uvežbava da daje odgovore. Iako računar beleži sva vremena reakcija, zadaci za uvežbavanje se ne skoruju. U zadatku se koristi i takozvani kontrolni IAT koji za stimuluse ima bube i cveće u jednoj i ponovo prijatne i neprijatne emocije u drugoj kategoriji. On ima ulogu da obezbedi informacije o generalnoj brzini reakcija ispitanika, odnosno brzini procesiranja informacija, čime se sprečava da ona bude konfundirajući faktor u analizi brzina reakcija na afektivno obojene stimuluse. Ovaj zadatak je standardan u IAT metodologiji. Ključna mera koja se dobija kao podataka sa IAT testa je tzv. D mera, odnosno diferencijalni skor. U pitanju je prosek razlika između inkongruentnih (recimo sparivanje fotografije sa prikazanim nasiljem i pojma sa pozitivnom afektivnom valencom) i kongruentnih stimulusa (npr. sparivanje fotografije sa prikazanim nasiljem i pojma sa negativnom afektivnom valencom). Reč je standardnom algoritmu za dobijanje diferencijalnog skora (Greenwald, Nosek, &

Banaji, 2003). Ovde je važno primetiti sledeće: ukoliko osoba ima jače negativne asocijacije na nasilje, biće joj potrebno više vremena da upari inkongruentne stimulse u zadatku a samim tim će i njen diferencijalni skor biti veći. Međutim, što je manja izraženost negativnih asocijacija na nasilne stimulse (što upravo predstavlja fenomen koji želimo da ispitamo u ovoj studiji), vreme reakcije za inkongruentni stimulus biće niže, a samim tim i celokupni D skor.

c. Rejting mere.

Psihopatija. Rejting procene psihopatije se dobijaju pomoću revidirane Ček liste za procenu psihopatije (Hare, 2003). Procedura za dobijanje podataka je sledeća: procenjivač sa ispitanikom vodi polustrukturirani intervju koji obuhvata školovanje, radnu istoriju, profesionalne ciljeve, finansije, zdravlje, odrastanje i porodični život, emotivne i seksualne veze, zloupotrebu supstanci, antisocijalno ponašanje i opšta pitanja. Na osnovu odgovora ispitanika i uvida u podatke iz osuđeničkog dosijea, procenjivač na dvadeset indikatora beleži skorove u skladu sa tim koliko je indikator zastupljen u ispitanikovom ponašanju, odnosno ličnosti. Indikatori odnosno ajtemi PCL-Ra su: *Neiskrenost, Grandiozan doživljaj vlastite vrednosti, Potreba za stimulacijom, Patološko laganje, Sklonost prevarama, Odsustvo kajanja i osećaja krivice, Površne, plitke emocije, Neosetljivost, Parazitski životni stil, Loša kontrola ponašanja, Promiskuitetno ponašanje, Rani problemi ponašanja, Odsustvo realnih, dugoročnih životnih ciljeva, Impulsivnost, Neodgovornost, Neprihvatanje odgovornosti za vlastite postupke, Brojne kratkoročne (van)bračne veze, Maloletnička delinkvencija, Opoziv uslovnog otpusta ili bekstva iz institucija i Raznovrsnost kriminalnih aktivnosti.* Svaki ispitanik na ovim ajtemima može dobiti ocenu od 0 do 2. Skor 0 se dodeljuje kada ispitanik ne poseduje karakteristike ili ponašanja na koja se ajtem odnosi ili kada ispoljava karakteristike koje su u suprotnosti sa onim na koje se ajtem odnosi. Skor 1 se dodeljuje kada se ajtem odnosi na ispitanika u izvesnom stepenu, ali ne u toj meri da bi mu se dodelio skor 2. Ocena 2 se dodeljuje kada ispitanik poseduje suštinske odlike naznačene u ajtemu, odnosno kada mu je ponašanje u skladu sa onim što taj ajtem predstavlja. Maksimalan skor na skali je 40. Pored generalnog, računaju se i skorovi za Faktor 1 koji predstavlja aspekte ličnosti i interpersonalne karakteristike ispitanika, kao i za Faktor 2 koga konstituišu rizična, antisocijalna i kriminalna ponašanja. U ovom

radu koristiće se skorovi na najužim crtama koje meri PCL-R: Interpersonalnom stilu, Afektivitetu, Životnom stilu i Antisocijalnosti. Ovakva strategija analize je odabrana zbog brojnih nalaza koji su predstavljeni u uvodnom delu teksta a koji govore da su četiri crte između sebe distinktno i da poseduju različite povezanosti sa drugim merama te ih treba posmatrati kao zasebne entitete. Procene na PCL-R skali u ovom istraživanju vršili su psiholozi obučeni za rad sa ovim instrumentom. Da bi se izbegla pristrasnost u proceni, oni nisu imali nikakve druge podatke o ispitanicima pre nego što je obavljen intervju i ispitanik ocenjen na indikatorima psihopatije.

d. Biografski podaci.

Podaci o recidivu. Iz zatvorskih dosijea preuzeti su podaci vezani za broj izvršenih krivičnih dela, broj pravnosnažnih osuda i broj prethodno izdržanih kazni zatvora. Ove mere su kontinualne prirode.

6. 6. *Hipoteze istraživanja.* Analiza podataka prikupljenih u istraživanju odvijace se u okviru nekoliko postavljenih hipoteza:

1. Očekuje se kongruentnost izmenu bihevioralnih aspekata samoprocene i rejtinga psihopatije, ali ne i između personalnih aspekata psihopatije dobijenih pomoću samoprocene i rejtinga. Ovakvu povezanost očekujemo na osnovu prethodnih rezultata o kongruentnosti samoprocene i rejting mera psihopatije u osuđeničkoj populaciji (Kujačić et al., 2012).

2. Očekuje se da će domeni bazične strukture ličnosti Poštenje, Emocionalnost, Saradljivost i Savesnost negativno korelirati sa aspektima samoprocenjene psihopatije, Amoralnosti i u nižoj meri sa rejting merama psihopatije. Ovakvi nalazi bi bili u skladu sa prethodnim istraživanjima (Lee & Ashton, 2005).

3. Pretpostavljamo postojanje pozitivnih korelacija između Dezintegracije i mera psihopatije. Ovakvi podaci su dobijeni na uzorku institucionalizovanih adolescenata (Međedović, 2010) i pretpostavljamo da će biti replicirani u uzorku odraslih osuđenika.

4. Očekuje se da rezultati na IAT testu negativno koreliraju sa psihopatijom merenom pomoću Hejrove ček – liste, jer prethodna istraživanja pokazuju da psihopate imaju niže izražene negativne asocijacije prema nasilju (Snowden et al., 2004). Pozitivne korelacije se takođe očekuju između skorova sa testa implicitnih asocijacija i Amoralnosti (najveći intenzitet imaće povezanosti sa aspektima Brutalnošću

podstaknute Amoralnosti). Naša je pretpostavka da IAT i skala Brutalnošću podstaknute amoralnosti mere vrlo slične konstrukte, samo je odgovor ispitanika posledica različitih procesa: kod IATa je u pitanju delovanje implicitnih procesa a kod upitničke mere procesa svesne samoprocene, odnosno introspekcije.

5. Mera dobijena na Testu kockanja će pozitivno korelirati sa domenom Emocionalnosti i Savesnosti. Takođe, postojaće pozitivna korelacija ove mere sa ličnosnim a negativna sa bihejvioralnim aspektima psihopatije. Pored ovih, očekuje se povezanost skorova sa Testa kockanja i Amoralnosti: ovo se pre svega odnosi na Impulsivnošću podstaknutu Amoralnost. Ove povezanosti očekujemo na osnovu prethodnih istraživanja koja sugerišu da GT ispituje disfunkcije prefrontalnog korteksa koje se bihejvioralno ispoljavaju kao loša sposobnost učenja kažnjavanjem uzrokovana nesposobnošću generisanja emocije straha i impulsivnim rizikovanjem (Mitchell et al., 2002; Blair, Colledge & Mitchell, 2001).

6. Očekuje se pozitivna korelacija niskog intenziteta izmenu Testa kockanja i Testa implicitnih asocijacija. Ova hipoteza bazirana je na nalazima koji govore da strukturu ličnosti osuđenika odlikuju i impulsivnost i agresivnost (Decyper et al., 2009). Aspekte prve crte meri Test kockanja, a pretpostavljamo da uključivanje u nasilne oblike ponašanja barem delimično počiva na tome da osoba ima manje negativnih asocijacija koje vezuje za nasilje, što meri IAT.

7. Mere psihopatije biće u različitom stepenu pozitivno korelirane sa kriminalnim recidivom. Na osnovu prethodnih istraživanja (Walters, 2003; Walters & Duncan, 2005) pretpostavljamo da će faktor Antisocijalnosti biti u najvećoj meri povezan sa povratničkim ponašanjem.

6. 7. *Plan obrade podataka.* Pre nego što se krene na analiziranje podataka pomoću kojih će se testirati hipoteze istraživanja, izvršiće se dve preliminarne analize. Kako su prethodni podaci pokazali da procenjivači imaju individualne stilove ocenjivanja koji sistematski mogu uticati na skorove na PCL-Ru izvršiće se analize sa ciljem da se proveriti da li je u ovom slučaju neki procenjivač davao sistematski više ili niže skorove na rejting merama psihopatije. Ukoliko to bude slučaj, odabraće se najprimerenija staregija u daljoj obradi podataka.

Druga preliminarana analiza obuhvatiće eksplicitnu procenu afektivnih asocijacija na vizuelne stimulse sa IAT testa. IAT je jedini test u bateriji koji nije pre

ovog istraživanja bio zadavan i koji su konstruisali sami autori istraživanja. Iako su autori pri konstrukciji testa poštovali proceduru po kojoj se ovakav instrument razvija, smatramo da će biti potrebno prikazati i njegovu konstrukt validnost. Zbog toga će pored psihometrijskih indikatora instrumenta biti prikazane i asocijacije na emocije koje ispitanici imaju posmatrajući svaki od vizuelnih stimulusa IATa. Hipoteza koja će morati da bude potvrđena kako bi se zadovoljila konstrukt validnost jeste da nasilni stimulusi asociiraju na neprijatne emocije (bes, gađenje) a miroljubivi stimulusi na prijatne (sreća, zadovoljstvo). Ova analiza neće biti izvršena na osuđeničkom već na prigodnom studentskom uzorku. Vršenje ovakvog pilot-istraživanja ima za cilj da obezbedi afektivne asocijacije ispitanika na svaki stimulus kako bi se precizno znalo šta je predmet merenja IAT testa, odnosno koje afektivne asocijacije on generiše kod ispitanika.

Zatim će se pristupiti glavnim analizama u istraživanju. Biće analizirane bivarijantne korelacije između svih mera prikupljenih u studiji. Nakon ove izvršice se analiza glavnih komponenti u zajedničkom prostoru svih varijabli. Kroz nju će se ispitati multivarijantni odnosi između mera, na takav način da se ni jednoj od njih ne daje poseban status u analizi.

Hipoteze istraživanja biće takođe testirane kroz dva strukturalna modela, konstruisana da opišu odnose između mera ispitivanih u istraživanju. Analiziranje indikatora podesnosti modela pokazaće koji od njih najbolje opisuje empirijski dobijene podatke. U modelima će biti upotrebljene observirane mere, dakle nijedna varijabla neće biti testirana kao latentna mera. Kako je psihopatija centralna tema ovog istraživanja, modeli će se razlikovati po statusu mera psihopatije u njima. Prvi model uzima u obzir mogućnost da psihopatija ne predstavlja medijator u predikciji kriminalnog recidiva, već da je njen uticaj na povratničko ponašanje iste prirode kao i uticaj ostalih ispitivanih mera. Zbog toga se prvi ponuđeni model sastoji samo od dva sloja: egzogenih varijabli, kojima ovoga puta pripadaju i faktori psihopatije i endogenih varijabli koje predstavljaju mere recidiva.

Drugi model koji će biti testiran uzima u obzir mogućnost da psihopatija ima posredničku ulogu pri uticaju ličnosti i eksperimentalnih mera na kriminalni recidiv. Međutim, empirijski će biti testirano da li je to posredovanje potpuno ili neki od drugih konstrukata imaju i direktan uticaj na kriminalni recidiv. Zbog toga će se u njemu

dozvoliti direktan uticaj egzogenih varijabli na mere povratništva. Ipak, naša je hipoteza da će uticaj leksičkih crta ličnosti i dalje biti posredovan psihopatijom, jer ranija istraživanja pokazuju da se psihopatija može shvatiti kao specifična kombinacija bazičnih crta ličnosti (Decyper et al., 2009; Lee and Ashton, 2005), a da treba ispitati direktan uticaj eksperimentalnih mera, Dezintegracije i Amoralnosti na kriterijumsko ponašanje. Zbog toga su u *modelu medijacije* testirane staze koje reprezentuju ovaj uticaj (pretpostavke o uticaju ovih varijabli na recidiv precizirane su u *hipotezama* istraživanja: GT učestvuje u generisanju lakših, a IAT, Amoralnost podstaknuta brutalnošću i Dezintegracija u produkciji težih oblika kriminalnog povratništva).

Preliminarne analize, deskriptivna statistika, korelaciona i faktorska analiza biće izvršeni u programu SPSS17. Utvrđivanje metrijskih karakteristika instrumenata izvršiće se pomoću programa RTT10G (Knežević i Momirović, 1996). Strukturalno modeliranje biće izvršeno u programu AMOS16.

7. Rezultati preliminarnih analiza

7. 1. *Stilovi procenjivača u skorovanju psihopatije na PCL-Ru.* Jedan od problema procene psihopatije preko rejtinga jesu individualni stilovi procenjivanja koji generišu sistematski više ili niže skorove na skali. Kada samo jedan procenjivač vrši procenu ovo ne mora biti veliki problem jer će on prema svim ispitanicima pokazivati istu pristrasnost. Međutim, ukoliko nekoliko procenjivača radi procenu i ukoliko se njihovi stilovi procenjivanja razlikuju, ovo može stvoriti dodatni izvor varijanse u skorovima psihopatije koji će konfundirati odnose između nje i ostalih varijabli od interesa. Zbog toga se prva preliminarna analiza sastojala od utvrđivanja značajnosti razlika između procenjivača na faktorima PCL-Ra. Takođe, pri sprovođenju ove analize moralo se voditi računa o još jednom faktoru, mogućnosti da je neki procenjivač zaista radio sa osobama koje genuino imaju visoko ili nisko izražene psihopatske crte. Ukoliko bi on davao više (odnosno niže) skorove ispitanicima to ne bi bila posledica pristrasnosti u procenjivanju već odraz stvarnog prisustva crta. Moramo pomenuti da je ova mogućnost malo verovatna jer su ispitanici dolazili na intervju manje-više randomizirano: u jednoj ustanovi su pripadnici službe obezbeđenja dovodili osuđena lica na razgovor u prostoriju gde je ispitivač već čekao dok su u drugoj penalnoj ustanovi ispitivači koristili kancelarije vaspitača i psihologa a ispitanici su prozivani po slučajnom redosledu. U obe ustanove na razgovor su dolazila lica o kojima ispitivač nije znao ništa sem šifre za identifikaciju. Ipak, da bi se ova mogućnost potpuno eliminisala urađena je analiza kovarijanse za svaki faktor psihopatije posebno kao kriterijumsku varijablu (procenjivač je unesen kao nezavisna varijabla u analizu) sa velikim brojem kovarijata: ostala tri faktora rejting mera psihopatije, aspektima samoprocenjene psihopatije, crtama amoralnosti, markerima kriminalnog recidiva i tipom izvršenog krivičnog dela. Ukoliko bi se i pored ovih kovarijata pokazale razlike u skorovima tada bi mogli da budemo sigurni da je ta razlika posledica stila u procenjivanju. Skorovi su poređeni pomoću LSD kriterijuma.

Za faktore Afektiviteta ($F=.45$, $df=3$; $p>.05$), Životnog stila ($F=.62$, $df=3$; $p>.05$) i Antisocijalnosti ($F=1.34$, $df=3$; $p>.05$) nisu pronađene značajne razlike među ispitivačima. Međutim, i pored ovako rigoroznih uslova za poređenje skorova na crti Interpersonalnog stila su pronađene značajne razlike između procenjivača ($F=4.17$,

df=3; $p < .01$). Post Hoc testovi su pokazali da je treći procenjivač skorovao svoje ispitanike značajno više od prvog ($MD = .54$; $p < .01$) i četvrtog procenjivača ($MD = .57$; $p < .01$).

Da bi smo proverili da li moguća pristrasnost procenjivača utiče na rezultate istraživanja, sve analize koje će biti opisane u sledećem poglavlju su izvršene na tri načina: analizirani su originalni skorovi s Interpersonalnog faktora, korigovani skorovi¹³ i podaci bez ispitanika koje je procenio ovaj procenjivač (kojih ima 17). Nisu pronađene nikakve razlike između rezultata ove tri analize, odnosno nije se promenila statistička značajnost ni jednog parametra kada su analize vršene na ova tri načina. Zbog toga smo ipak odlučili da zadržimo sve ispitanike, kako ne bi umanjivali snagu studije, i prvobitne skorove na meri Interpersonalnog stila kako bi zadržali originalnost podataka. Ipak, nalaz da upravo na ovom faktoru postoji efekat stila procenjivanja ostaje važan rezultat i biće korišćen u interpretacijama.

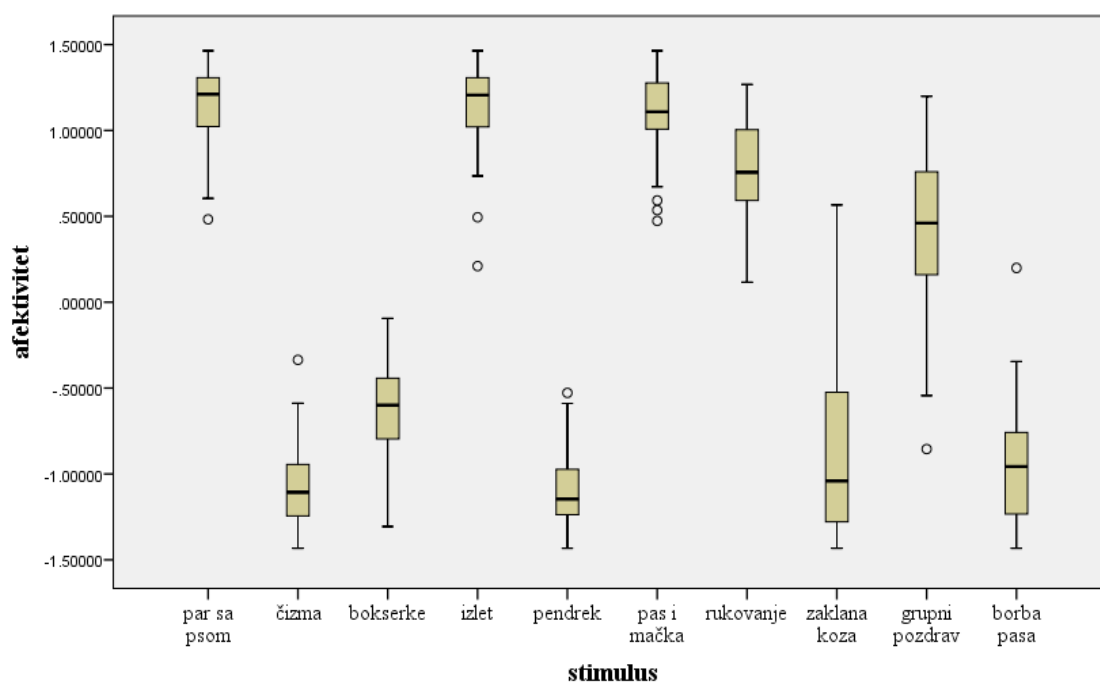
7. 2. *Eksplisitne afektivne asocijacije na vizuelne stimulse sa IATA.* Stimulusi na testu implicitnih asocijacija su konstruisani tako da mere implicitne asocijacije na afektivno zasićene stimulse. U testu je upotrebljeno dve vrste stimulusa: verbalni i vizuelni. Verbalni stimulusi predstavljaju pojmove sa pozitivnom i negativnom afektivnom valencom, dok vizuelni stimulusi predstavljaju fotografije na kojima su prikazane scene nasilja (čizma, pendrek, bokserke, zaklana koza i borba pasa) odnosno miroljubive scene (par sa psom, izlet, pas i mačka, rukovanje i grupni pozdrav). Svi stimulusi su prikazani u Prilogu 1. Kako bi utvrdili koje tačno emocije evociraju vizualni stimulusi, testirali njihovu kvalitativnu distinktivnost i ispitali u kojoj meri oni pobuđuju emocije, ovi stimulusi su bili izloženi prigodnom uzorku studenata psihologije ($N = 116$; 78% ženskih ispitanika; prosečna starost 20 godina, $SD = 2.5$). Ispitanici su dobili listu od 15 emocija koje su trebali da procene za svaki stimulus. Emocije koje su date na procenjivanje su uzete iz dve savremene taksonomije emocija: PANAS X (Watson & Clark, 1994) i STEM (Levine, Xu, Yang, Ispas, Pitariu, Bian,... & Musat, 2011). Ove dve taksonomije razlikuju ukupno dvadeset jednu emociju ali kako su neke od njih zajedničke u oba modela, zadato je petnaest distinktivnih emocija. Ispitanici su

¹³ Kako bi se procenjivači ujednačili po strogosti, kod ispitanika trećeg procenjivača su skorovi na faktoru interpersonalnog stila korigovani tako što je od originalnih mera oduzeto pola standardne devijacije ukupnih skorova na ovoj varijabli (ovde je u pitanju bilo .25). Nakon ove korekcije, nisu postojao generalni efekat procenjivača ($F = 1.62$, $df = 3$; $p > .05$) niti razlike između specifičnih procenjivača ($MD = .29$; $p > .05$ i $MD = .32$; $p > .05$).

imali zadatak da procene u kojoj meri ih svaka od izloženih fotografija asocira na svaku od emocija koristeći skalu od 1 do 5 gde je 1 značilo "uopšte me ne asocira", 2 "veoma malo me asocira", 3 "malo me asocira", 4 "jako me asocira" i 5 "veoma jako me asocira". Uz liste emocija ispitanicima su takođe zadate dve kratke skale samoprocene koje mere psihopatiju (Jones & Paulhus, 2013) i sadizam (Buckels, 2012).

Prvo je izvršena analiza glavnih komponenti na procenjenim emocijama: procene svih emocija su agregirane u bazi tako da je komponentna analiza izvršena na 15 emocija sa 1160 procena (116 ispitanika x 10 stimulusa). Rezultati paralelne analize (Horn, 1965) su savetovali da se zadrži robusna prva glavna komponenta sa svojstvenom vrednošću od 8.41 i 56.09% objašnjene varijanse observiranih stimulusa. Pozitivna zasićenja na njoj imaju emocije zadovoljstva (.94), veselosti (.92), ljubavi (.89), spokoja (.88), pažljivosti (.78) i samopouzdanja (.67) a negativne bes (-.86), gađenje (-.84), strah (-.83), napetost (-.82) i tuga (-.80). Emocije krivice, iznenađenja, umora i stidljivosti su na ovoj komponenti imala vrlo niska zasićenja (ispod .30). Ova glavna komponenta je interpretirana kao dimenzija globalnog afektiviteta čiji pozitivan pol čine prijatne emocije (pozitivni afektivitet) a negativni neprijatne emocije (negativni afektivitet).

Na Grafiku 1 prikazane su aritmetičke sredine deset vizuelnih stimulusa na dimenziji afektiviteta.

Grafik 1. Procenjeni afektivitet vizuelnih stimulusa sa IATa

Na grafiku se može uočiti tendencija koja sugerira validnost stimulusa IATa: svi miroljubivi stimulusi su procenjeni kao prijatni a nasilni kao neprijatni (procene svih emocija za svaki stimulus se takođe mogu videti u Dodatku 1). Ovo je i egzaktno potvrđeno pomoću ponovljenih merenja: svi miroljubivi stimulusi imaju značajno veće aritmetičke sredine na afektivitetu od neprijatnih. Međutim, nisu svi miroljubivi stimulusi podjednako prijatni, ni svi nasilni podjednako neprijatni. Stimulus "grupni pozdrav" ima značajno niži prosek od svih ostalih miroljubivih, dok stimulus "bokserke" ima značajno viši prosek od ostalih nasilnih stimulusa. Ovi podaci sugeriraju mogući pravac u unapređenju instrumenta u budućnosti. Ono što je takođe važno pomenuti jeste da individualne razlike u afektivnim asocijacijama na ove stimuluse predviđaju skorove na skalama psihopatije i sadizma na teorijski očekivan način (Prilog 1: Tabela 14).

8. Rezultati glavnih analiza

8. 1. *Deskriptivna statistika i metrijske karakteristike analiziranih skala.* U sledećoj tabeli biće prikazani deskriptivni pokazatelji varijabli istraživanja, kao i osnovne metrijske karakteristike skala korišćenih u istraživanju.

Tabela 6. Deskriptivne i metrijske karakteristike skala korišćenih u istraživanju

	Min	Max	AS	SD	α	β	ψ	h
Interpersonalni stil	0	2	.64	.54	.70	.70	.75	.37
Afektivitet	0	2	.88	.51	.64	.66	.72	.31
Zivotni stil	0	2	.82	.50	.70	.71	.81	.32
Antisocijalnost	0	2	.81	.56	.74	.76	.90	.37
Interpresonalna manipulacija	1.25	4.31	2.64	.67	.80	.81	.87	.20
Površni afekat	1.25	4.38	2.53	.56	.70	.74	.81	.13
Neobuzdani životni stil	1.31	4.75	2.73	.70	.78	.81	.88	.18
Kriminogene tendencije	1	4.63	2.62	.86	.84	.85	.93	.24
Hedonizam	1	5	2.49	.93	.68	.70	.82	.29
Impulsivnost	1	4.33	2.34	.75	.64	.65	.70	.23
Lenjost	1	5	2.18	.78	.69	.70	.80	.27
Projekcija amoralnih impulsa	1	5	2.82	.72	.58	.59	.68	.19
Makijavelizam	1	5	3.24	1.09	.73	.74	.83	.40
Resentiman	1	5	2.21	.99	.64	.65	.72	.30
Brutalni hedonizam	1	4	2.10	.77	.74	.74	.80	.48
Pasivna amoralnost	1	5	2.10	.81	.75	.77	.90	.34
Sadizam	1	4.2	1.95	.79	.63	.63	.74	.25
POŠTENJE	1.93	5	3.31	.60	.73	.76	.83	.18
EMOCIONALNOST	1.4	4	2.88	.48	.62	.64	.66	.10
EKSTRAVERZIJA	1.67	4.8	3.49	.59	.72	.74	.74	.14
SARADLJIVOST	1	4.6	3.00	.61	.67	.70	.69	.11
SAVESNOST	2.13	4.94	3.80	.64	.80	.81	.88	.20
OTVORENOST	1.38	4.88	3.64	.70	.80	.82	.86	.20
Dezintegracija	1	3.73	2.24	.61	.86	.88	.94	.18
Test kockanja	250	5550	1992	791				
IAT	.60	1.89	.92	.53	.85			
Broj dela	1	50	6.56	7.97				
Broj osuda	0	17	3.75	3.20				
Penalni recidiv	0	9	1.09	1.62				

Oznake: Min – minimum; Max – maksimum; AS – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija; α – Koeficijent interne konzistencije; β – pouzdanost prve glavne komponente; ψ – reprezentativnost skale; h – homogenost (prosečna korelacija ajtema)

Sve upotrebene skale imaju zadovoljavajuću pouzdanost, osim subskale Amoralnosti koja ispituje Projekciju amoralnih impulsa (zauzeli smo liberalniji stav

prievaluaciji pouzdanosti a to je da koeficijenti interne konzistencije koji su manji od .60 ukazuju na nisku pouzdanost mernih skala). Interesantno je primetiti da su kod oba metoda za ispitivanje psihopatije iste skale najpouzdanije i sa najmanjom internom konzistencijom. Najmanju pouzdanost poseduju skale za ispitivanje psihopatskog afekta (Afektivitet i Površni afekt) mada je kod mere samoprocene pouzdanost prve glavne komponente znatno viša od interne konzistentnosti indikatora. Ovo ukazuje da je moguće povećati ukupnu pouzdanost skale uklanjanjem nekih stavki. Najveću pouzdanost imaju subskale za ispitivanje antisocijalno/kriminalnih tendencija (Antisocijalnost i Kriminalne tendencije). Možemo konstatovati da su metrijske karakteristike subskala PCL-Ra sasvim zadovoljavajuće ako se uzme u obzir da se sastoje od po četiri odnosno pet indikatora.

8. 2. *Bivarijantne povezanosti između varijabli.* Broj varijabli koje se analiziraju u ovoj studiji je veliki (28 mera). Zbog toga se neće prikazivati interkorelacije svih varijabli na kojima su računati podaci. Prikazaće se oni odnosi koji su povezani sa ciljem i hipotezama i traživanja. Na prvom mestu će biti analizirani odnosi između mera psihopatije prikupljenih različitim metodama.

Tabela 7. Korelacije između rejting mera i samoprocenjene psihopatije

	Interpersonalni stil	Afektivitet	Životni stil	Antisocijalnost
Interpresonalna Manipulacija	.09	.31**	.27**	.28**
Površni afekat	.04	.19*	.16	.21*
Neobuzdani životni stil	.07	.25**	.44**	.45**
Kriminalne tendencije	.12	.20*	.52**	.60**

Oznake: ** $p < .01$; * $p < .05$

Iz Tabele 7 se može videti da nije postignuta kongruentnost svih mera psihopatije. Nedostatak kongruentnosti je posebno evidentan kod faktora Interpresonalnog stila koji ne korelira značajno ni sa jednom merom samoprocenjene psihopatije. Štaviše, visina ovih korelacija govori da je on ortogonalan na mere upitnika SRP3. Ostali faktori psihopatije mereni rejtingom su povezani sa smoprocenjenom psihopatijom. Kongruentnost postoji svuda osim između PCL-R mere Životnog stila i SRP3 skale Površnog afekta. Jasno je da je najbolja kongruentnost između bihevioralnih aspekata psihopatije merenih pomoću oba metoda: ove korelacije prelaze .40 u intenzitetu.

Sledeće analize obuhvatiće odnose između psihopatije procenjene pomoću oba metoda i svih ostalih varijabli istraživanja. Ove korelacije su prikazane u Tabeli 8. Treba naglasiti da se u svim analizama koriste normalizovane mere kriminalnog recidiva. Ove varijable su apsolutne mere po prirodi i kao takve se ne mogu normalno raspodeljivati na uzorku. Odstupanja od normalne raspodele su i empirijski detektovana kod ovih mera tako da su one normalizovane pomoću Rankit algoritma jer je pokazano da on najoptimalnije funkcioniše na relativno malim uzorcima (Solomon & Sawilowsky, 2009).

Tabela 8. Korelacije između psihopatije i ostalih varijabli istraživanja

	Samoprocenjena psihopatija				Rejting mere psihopatije			
	IntMan	PAf	NStil	KTend	IntS	Afekt	ŽStil	Ant
Ličnost								
POŠTENJE	-.54**	-.57**	-.58**	-.58**	-.06	-.32**	-.36**	-.29**
EMOCIONALNOST	-.18*	-.25**	-.21**	-.20*	-.15	-.11	-.16	-.16
EKSTRAVERZIJA	-.05	-.16	-.05	-.06	.18*	.12	.08	-.04
SARADLJIVOST	-.40**	-.55**	-.44**	-.39**	-.13	-.15	-.13	-.24**
SAVESNOST	-.22**	-.22**	-.41**	-.32**	.03	-.01	-.26**	-.15
OTVORENOST	-.00	-.07	.01	.04	.06	.06	-.01	.02
Dezintegracija	.35**	.32**	.40**	.34**	-.10	.01	.17	.24**
Amoralnost								
Hedonizam	.37**	.35**	.56**	.39**	-.10	.13	.34**	.25**
Impulsivnost	.35**	.40**	.61**	.39**	-.03	.13	.30**	.18
Lenjost	.37**	.27**	.39**	.33**	-.17	-.01	.26**	.09
Projekcija	.67**	.47**	.50**	.69**	.06	.16	.28**	.33**
Makijavelizam	.41**	.37**	.28**	.36**	.06	.18	.17	.26**
Resentiman	.56**	.56**	.46**	.48**	.14	.22*	.22*	.09
Brutalni hedonizam	.26**	.31**	.30**	.26**	-.02	.13	.18*	.18*
Pasivna amoralnost	.43**	.51**	.31**	.29**	-.15	.06	.05	-.03
Sadizam	.43**	.50**	.37**	.39**	-.05	.04	.13	.15
Računarski administrirane mere								
Test kockanja	-.02	.03	.01	.01	-.08	-.11	-.04	.04
IAT	.07	.04	-.03	.03	.12	.02	-.06	-.08
Recidiv								
Broj dela	.07	.05	.09	.07	.26**	.04	.26**	.32**
Broj osuda	.08	-.07	.21*	.22*	.35**	.17	.32**	.54**
Penalni recidiv	-.09	-.06	.10	.17	.25**	.13	.38**	.42**

Oznake: IntMan - Interpresonalna Manipulacija; PAF - Površni afekat; NStil - Neobuzdani životni stil; KTend - Kriminalne tendencije; IntS - Interpersonalni stil; Afekt - Afektivitet; ŽStil - Životni stil; Ant - Antisocijalnost; ** p<.01; * p<.05

Nekoliko važnih informacija je dobijeno u analizama prikazanim u Tabeli 8. Pre svega, detektovane su sistematske razlike između samoprocenjene i rejting psihopatije. Upitničke mere psihopatije sistematski koreliraju sa ličnošću i to negativno sa crtama Poštenja, Emocionalnosti, Saradljivosti, Savesnosti a pozitivno sa Dezintegracijom i Amoralnošću. Međutim, ovakve sistematske veze izostaju kod PCL-R mera. Ovo se u najvećoj meri odnosi na Interpersonalni stil koji nije povezan ni sa jednom crtom ličnosti sem sa Ekstraverzijom. Afektivitet negativno korelira sa Poštenjem a pozitivno sa Resentimanom. Kod bihevioralnih faktora psihopatije postoji veći broj značajnih povezanosti sa merama ličnosti. Životni stil negativno korelira sa Poštenjem i Savesnošću a pozitivno sa crtama Amoralnosti i to pre svega sa onima koje se zasnivaju na impulsivnosti. Antisocijalnost je takođe negativno povezana sa Poštenjem i Saradljivošću a pozitivno sa Dezintegracijom i Amoralnošću.

Kada su u pitanju veze sa kriminalnim recidivom, takođe postoje sistematske razlike ali one na neki način pokazuju suprotan obrazac. Naime, upitničke mere psihopatije nisu povezane sa kriminalnim recidivom, osim bihevioralnih aspekata samoprocenjene psihopatije koje koreliraju sa brojem pravnosnažnih osuda ispitanika. Međutim, tri skale PCL-Ra sistematski pozitivno koreliraju sa sva tri oblika stabilnog kriminalnog ponašanja: Interpersonalni stil, Životni stil i Antisocijalnost. Najveće korelacije ostvaruje faktor Antisocijalnosti.

Važno je primetiti još jedan skup informacija iz Tabele 8: Test kockanja i Test implicitnih asocijacija nisu povezani ni sa jednom merom psihopatije, barem kada su u pitanju bivarijantne korelacije nultog reda.

Sledeći skup analiza obuhvatiće povezanosti crta ličnosti sa računarski administriranim testovima i merama recidiva. U istoj tabeli biće prikazani i odnosi između Testa kockanja sa jedne i recidiva s druge strane.

Tabela 9. Korelacije između ličnosti, recidiva i računarski administriranih mera

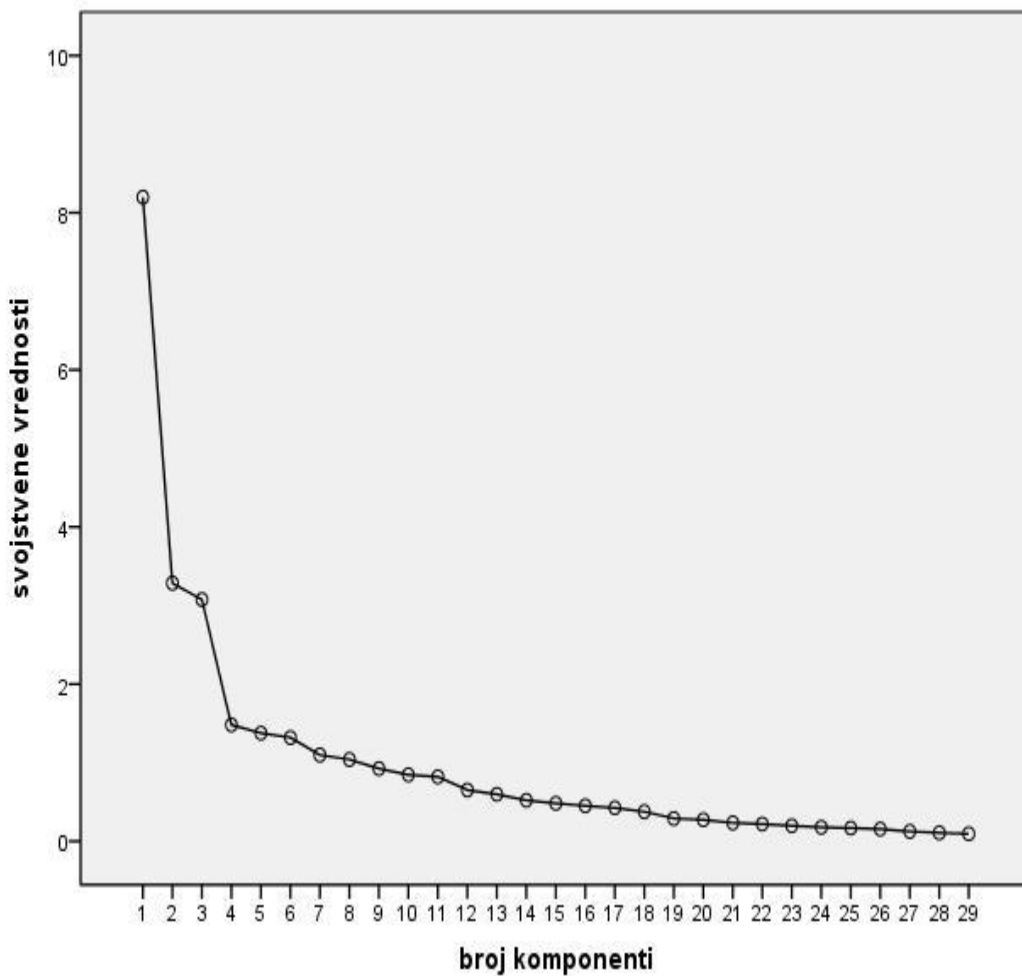
	broj dela	broj presuda	penalni recidiv	Test kockanja	IAT
POŠTENJE	.04	-.02	-.09	.05	-.01
EMOCIONALNOST	.04	.06	.08	.04	-.07
EKSTRAVERZIJA	-.03	-.01	-.05	-.01	.14
SARADLJIVOST	-.13	-.11	-.06	.05	-.02
SAVESNOST	-.08	-.23*	-.27**	.14	.22**

OTVORENOST	-.04	-.13	-.13	-.18*	.08
Dezintegracija	.01	.10	.12	.00	-.18*
Hedonizam	.07	.14	.13	-.05	-.03
Impulsivnost	-.04	.08	-.02	.00	-.11
Lenjost	-.01	.10	.12	-.13	-.16*
Projekcija	-.08	-.18*	-.07	.01	.11
Makijavelizam	.01	.09	.08	.09	.08
Resentiman	-.01	-.04	.02	-.14	-.09
Brutalni hedonizam	.11	.14	.26**	.04	-.09
Pasivna amoralnost	.06	-.06	-.22*	.11	-.12
Sadizam	.11	.20*	.22*	.01	-.22**
Test kockanja	.05	.02	-.08		
IAT	-.11	-.14	-.21*	.05	

Oznake: ** p<.01; * p<.05

Povezanosti ličnosti sa merama recidiva, Testom kockanja i Testom implicitnih asocijacija su male i po brojnosti i po intenzitetu. Faktor savesnosti je u najvećoj meri povezan sa ostalim varijablama. On negativno korelira sa brojem osuda i brojem boravaka u penalnim institucijama a pozitivno sa IAT skorom. Podsećamo da niži skorovi na IAT testu označavaju niže izražene negativne emocije pri asocijacijama na brutalne stimulse. Crta Otvorenosti negativno korelira sa količinom osvojenog virtuelnog novca na Testu kockanja. Sa postignućem na IAT testu negativno koreliraju Dezintegracija i dva faktora Amoralnosti: Lenjost i Sadizam. Broj osuda ispitanika je negativno povezan sa projekcijom amoralnih impulsa i Sadizmom. Penalni recidiv je ipak u najvećoj meri povezan sa crtama ličnosti: pored Savesnosti on deli varijansu sa Brutalnim Hedonizmom i Sadizmom (pozitivne korelacije), Pasivnom amoralnošću i IAT skorom (negativne korelacije).

8. 3. *Analiza glavnih komponenti u zajedničkom prostoru ispitivanih varijabli.* Analiza bivarijantnih povezanosti mera ne može otkriti sve odnose koji postoje u prostoru ispitivanih varijabli zbog njihove multikolinearnosti. Zbog toga je izvršena analiza glavnih komponenti kako bi se varijansa mera od interesa svela na njene ključne latentne osnove. Korišćena su dva kriterijuma za određivanje optimalnog broja komponenti koji će biti zadržan u daljoj analizi. Prvi je Katelov SCREE dijagram na kome se jasno vidi da je preporučeno zadržavanje tri komponente:

Dijagram 1: svojsvene vrednosti ekstrahovanih komponenti

Drugi kriterijum koji je upotrebljen je Hornov metod paralelne analize (Horn, 1965). Kada su upoređene svojsvene vrednosti slučajno generisanih komponenti sa onima koje su empirijski dobijene u analizi, rezultat je takođe bio da tri observirane komponente objašnjavaju veću varijansu originalnih varijabli od slučajno generisanih komponenti. Kako su kriterijumi bili saglasni u proceni optimalnog broja komponenti, zadržane su tri komponente i rotirane u promax poziciju kako bi se dozvolilo ekstrahovanim komponentama da koreliraju. Zasićenja na ovakvim komponentama prikazana su u Tabeli 10.

Tabela 10. Matrica sklopa ekstrahovanih komponenti

	Samoprocenjena psihopatija	Kriminalni recidiv	Disfunkcionalna ličnost
Slučajno generisane svojstvene vrednosti	1.91	1.77	1.66
Empirijske svojstvene vrednosti	8.20	3.29	3.08
Interpresonalna manipulacija	.87		
Površni afekat	.84		
Neobuzdani životni stil	.80		
POŠTENJE	-.79		
Kriminogene tendencije	.77		
Resentiman	.75		
Projekcija amoralnih impulsa	-.72		
Pasivna amoralnost	.67	-.31	
Hedonizam	.57		.45
SARADLJIVOST	-.53		.32
Makijavelizam	.51		
Impulsivnost	.51		.35
Broj osuda		.90	
Penalni recidiv		.87	
Broj izvršenih dela		.80	
Antisocijalnost		.66	
Interpersonalni stil		.57	-.49
Životni stil	.37	.54	
Dezintegracija			.68
SAVESNOST			-.67
Brutalni hedonizam	.31		.57
EMOCIONALNOST	-.47		.53
Sadizam	.45		.48
IAT			-.47
Lenjost	.41		.46
Afektivitet	.32		-.45
OTVORENOST			-.45
EKSTRAVERZIJA			-.34
Test kockanja			-.16
Samoprocenjena psihopatija	1		
Kriminalni recidiv	.26	1	
Disfunkcionalna ličnost	.28	.10	1

Napomene: u prva dva reda tabele prikazani su rezultati paralelne analize. U donjem delu tabele prikazane su korelacije ekstrahovanih faktora. Zasićenja ispod .30 nisu prikazana osim za Test kockanja za koga je prikazano najviše zasićenje koje ima na bilo kojoj komponenti.

Prvu ekstrahovanu komponentu zasićuje u najvećoj meri samoprocenjena psihopatija i iz tog razloga ona je i imenovana tako. Najveće zasićenje na njoj imaju

Interpersonalna manipulacija, Površni afekat i Neobuzdani životni stil. Nakon njih komponenta je najbolje opisana negativnim polom dimenzije Poštenje-Skromnost, pa tek onda četvrtim faktorom psihopatije: Kriminogene tendencije. Ovu komponentu zasićuju i crte Amoralnosti iz sva tri faktora, od kojih su sva pozitivna osim Projekcije amoralnih impulsa koja ima negativni predznak na prvoj komponenti. Komponentu takođe zasićuju i još dve crte ličnosti sa negativnim zasićenjima: Saradljivost i Emocionalnost. Na kraju, važno je reći da je prva komponenta opisana i sa dva faktora PCL-Ra koji na njoj imaju sekundarna zasićenja, oba pozitivnog predznaka: Afektivitet i Životni stil.

Na drugoj komponenti najviša zasićenja imaju tri mere multiplog kriminalnog povratništva i zato je nazvana Kriminalni recidiv. Ovu komponentu uspele su da opišu tri mere rejting psihopatije: Antisocijalnost, Interpersonalni i Životni stil. Jedina mera samoprocene koja zasićuje ovu komponentu je Pasivna amoralnost, i to sa negativnim predznakom.

Poslednju komponentu u najvećoj meri opisuju visoka Dezintegracija i niska Savesnost (ističemo ove dve mere jer su njihova zasićenja veća za .10 od prve sledeće crte sa najvišim koeficijentom). Dakle u pitanju je kombinacija šizotipije, impulsivnosti, dezorganizacije i nemogućnosti planiranja. Zbog toga je ona dobila ime: Disfunkcionalna ličnost. I ostale varijable opisuju komponentu na ovaj način. Od crta ličnosti tu su visoka Emocionalnost i Saradljivost a niska Otvorenost i Ekstraverzija. Nizak skor na Testu implicitnih asocijacija takođe zasićuje ovu komponentu. Crte Amoralnosti su prisutne i na ovoj latentnoj komponenti: Brutalni hedonizam, Sadizam, Lenjost, Hedonizam i Impulsivnost. Zanimljivo je primetiti da PCL-R faktori Interpersonalnog stila i Afektiviteta takođe zasićuju ovu komponentu sa sekundarnim ali i dalje prilično visokim zasićenjima negativnog predznaka. Najviši skor Testa kockanja je na trećoj komponenti ali je on niži od 0.3 tako da neće biti korišćen u interpretacijama komponenti. Može se zaključiti da mera dobijena na Testu kockanja ne pripada prostoru ekstrahovanih latentnih varijabli.

8. 4. *Analiza medijacije psihopatskih crta.* Analiza glavnih komponenti je otkrila topografiju latentnog prostora ispitivanih varijabli pokazujući tri dimezije na kojima se okupljaju analizirane varijable. U sledećim analizama izvršen je pokušaj da se odgovori na pitanje kakav je međusobni odnos mera psihopatije, ličnosti i

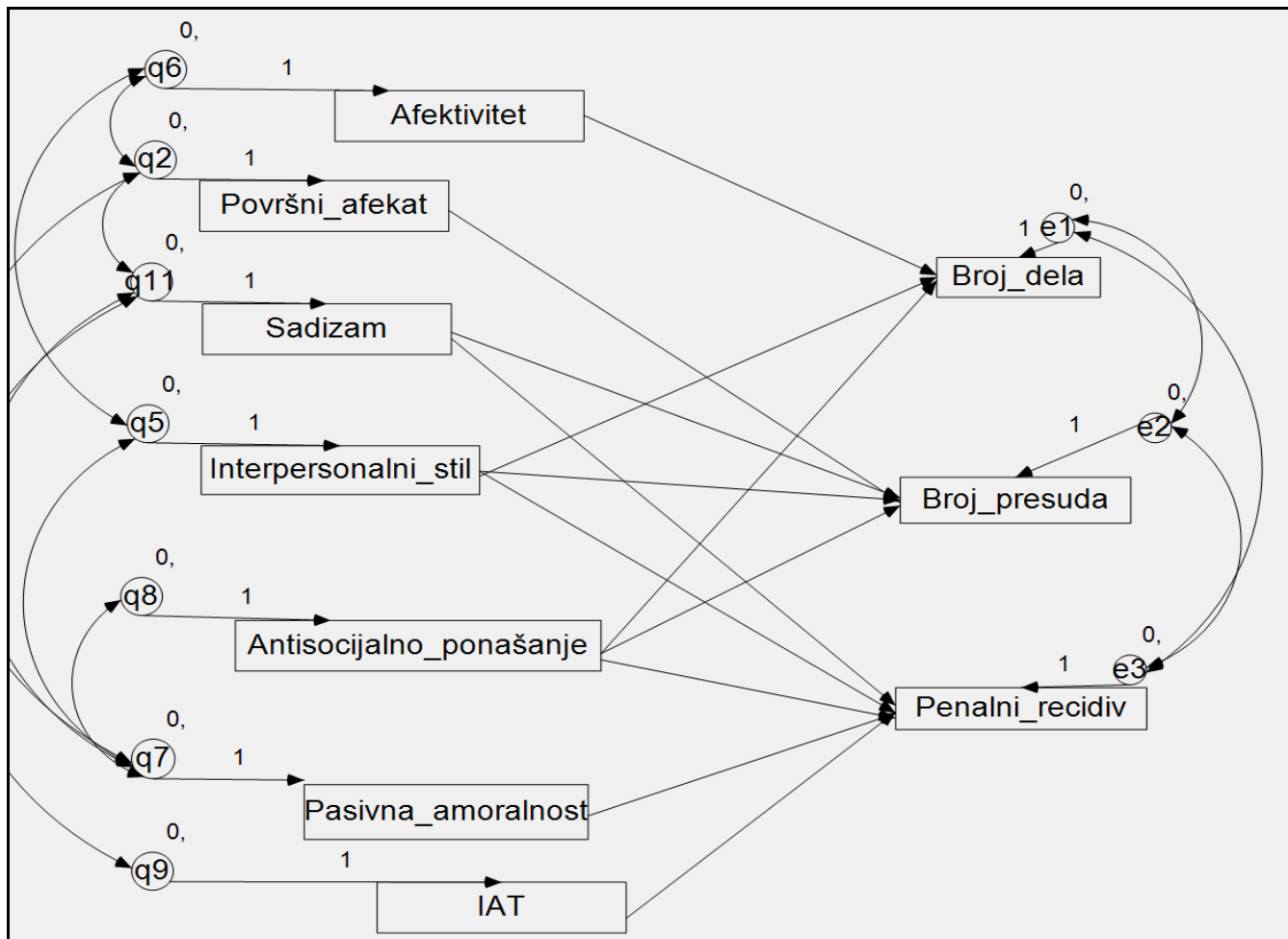
računarski administriranih testova pri predikciji kriminalnog recidiva. Pre svega, pažnja će biti usmerena na potencijalnu ulogu psihopatskih karakteristika u medijaciji uticaja crta ličnosti na kriminalni recidiv.

Ova analiza je izvršena pomoću strukturalnog modeliranja. Sve varijable su modelirane kao manifestne, odnosno observirane. Ovo je učinjeno zbog velikog broja mera koje su postavljene u model. Ukoliko bi se pokušalo modeliranje sa latentnim varijablama, postoji veoma visoka verovatnoća da takvi modeli ne bi mogli biti identifikovani: broj staza za koje bi se morali proceniti parametri bi bio suviše velik u odnosu na veličinu uzorka istraživanja. Posledica bi bila da procenjivanje indeksa podesnosti modela, kao i pondera na stazama ne bi bilo moguće sprovesti. Zbog toga je izvršeno modeliranje direktno na observiranim merama, a svi parametri koji nisu dosegli statističku značajnost su isključeni iz modela. Na taj način se postiže parsimoničnost, odnosno jednostavnost modela. Dakle, treba obratiti pažnju na činjenicu da su neznčajne veze uklonjene, što je učinjeno pre svega zbog velikog broja analiziranih staza. Ostavljanje neznčajnih staza na dijagramu bi opterećivalo model i skretalo pažnju sa značajnih uticaja. Ali i određeni neznčajni rezultati mogu biti važni u svetlu postavljenih hipoteza (npr. obratiti pažnju na *odsustvo* Testa kockanja iz prikazanih modela u nastavku rada). Međutim, postoji mogućnost da neke od neznčajnih staza mogu ostvariti supresorski uticaj na druge povezanosti u modelu, tako da bi njihovo odstranjivanje podiglo značajnost uticaja koji ne bi bili detektovani ukoliko bi se neznčajne staze ostavile u modelu. Zbog toga su neznčajne staze isključivane jedna po jedna iz modela uz praćenje promena značajnosti na drugim stazama. Tek pošto smo se uverili da su značajne staze praktično identične u modelu u kom su neznčajne uključne kao i u modelu sa isključenim neznčajnim stazama, prikazali smo konačne, redukovane modele.

Egzogene i endogene varijable u modelu su korelirane jer većina podataka o bazičnim crtama ličnosti iz HEXACO modela govori da crte ličnosti nisu nezavisne, odnosno da su povezane, dok su endogene varijable u stvari tri indikatora jednog istog kriterijuma: stabilnog kriminalnog ponašanja. Zbog toga je konceptualno plauzibilno ostaviti mogućnost koreliranja modeliranih varijabli. Takođe, pre

modeliranja proverena je normalnost distribucija svih varijabli (endogene mere su već normalizovane).

Testirana su dva modela. U prvom su svi prediktori postavljeni kao egzogene varijable, odnosno modeliran je direktni uticaj mera na kriminalni recidiv. Ovaj model je predstavljen na Dijagramu 2.

Dijagram 2: Model direktnog uticaja

Model direktnog uticaja ima zadovoljavajuće indikatore podesnosti: $\chi^2=44.42$, $df=25$, $p=.01$; $NFI=.92$; $CFI=.96$; $RMSEA=.07$. U najvećoj meri je objašnjena varijansa Penalnog recidiva (37%), zatim broja pravosnažnih presuda (36%) i na kraju broja krivičnih dela koje su ispitanici počinili (27%). Treba reći i da kriterijumi visoko koreliraju: Korelacija između broja dela i broja presuda iznosi $r=.70$; $p<.01$; između dela i broja boravaka u zavodskim institucijama $r=.60$; $p<.01$ i između broja osuda i penalnog recidiva je $r=.49$; $p<.01$. Korelacije između prediktora u strukturalnim

modelima se neće posebno razmatrati, jer hipoteze istraživanja nisu usmerene na njih. Parametri staza modela direktnog uticaja dati su u sledećoj tabeli.

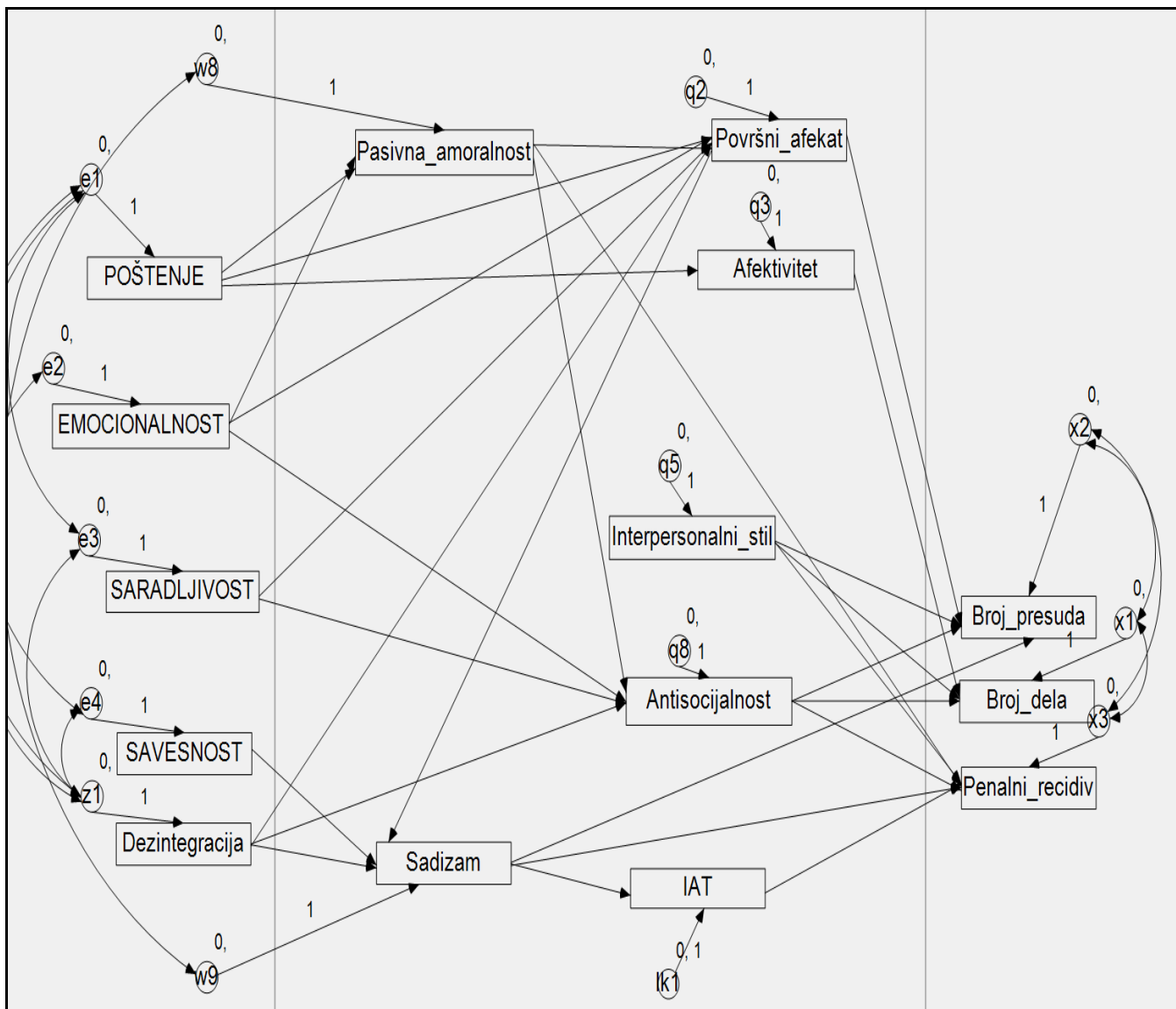
Tabela br. 11. Koeficijenti staza modela direktnog uticaja

			B	S.E.	p
Površni afekat	----->	Broj presuda	-.42	.13	<.01
Interpersonalni stil	----->	Broj dela	.49	0.15	<.01
Interpersonalni stil	----->	Broj presuda	.50	0.13	<.01
Interpersonalni stil	----->	Penalni recidiv	.35	.12	<.01
Afektivitet	----->	Broj dela	-.24	.13	.05
Antisocijalnost	----->	Broj dela	.74	.14	<.01
Antisocijalnost	----->	Broj presuda	.76	.13	<.01
Antisocijalnost	----->	Penalni recidiv	.53	.11	<.01
Sadizam	----->	Broj presuda	.29	.10	<.01
Sadizam	----->	Penalni recidiv	.31	.09	<.01
Pasivna amoralnost	----->	Penalni recidiv	-.22	.08	<.01
IAT	----->	Penalni recidiv	-.27	.09	<.01

Napomena: B - nestandardizovani regresioni koeficijent; S. E. - standardna greška; p - Značajnost

Prediktori u ovom modelu su pre svega rejting mere psihopatije: Interpersonalni stil i Antisocijalno ponašanje predviđaju pozitivno sva tri idikatora recidiva, dok se faktor Afektiviteta ponaša kao supresor: staze koje od njega vode do kriterijuma imaju pondere negativnog predznaka. Faktor Površnog afekta meren samoprocenom takođe negativno predviđa recidiv. Dve crte Amoralnosti podstaknute brutalnošću predviđaju recidiv: Sadizam sistematski pozitivno predviđa sva tri kriterijuma dok niska Pasivna amoralnost predviđa Penalni recidiv. Takođe, nizak skor na IAT testu je značajan prediktor Penalnog recidiva. Primećuje se da ni jedna od bazičnih crta ličnosti nije predstavljena u modelu. To znači da njihove mere nisu značajno predviđale recidiv i da su zato odstranjene iz modela.

Sledeći model koji se analizirao je model u kome su mere psihopatije postavljene kao medijatori uticaja crta ličnosti. U ovom modelu je analiziran i direktan uticaj ličnosti na recidiv i posredan preko psihopatije. Prikazan je na dijagramu 3.

Dijagram 3. Model parcijalne medijacije

Indikatori podesnosti ovog modela su takođe zadovoljavajući i po nekim parametrima bolji od prethodnog: $\chi^2=83.01$, $df=63$, $p<.05$; $NFI=.91$; $CFI=.97$; $RMSEA=.04$. Proporcija objašnjene varijanse recidiva je ostala ista kao u prethodnom modelu sa blagim povećanjem za broj krivičnih dela (28%). Takođe, modelom je objašnjeno 45% variranja Interpersonalne manipulacije, 59% variranja Površnog afekta, 25% variranja Antisocijalnosti, 11% Afektiviteta, 0% (!) Interpersonalnog stila, 12% Pasivne amoralnosti, 41% sadizma i 4% varijanse skorova na Testu implicitnih asocijacija. Koeficijenti staza modela parcijalne medijacije su dati u sledećoj tabeli:

Tabela br. 12. Koeficijenti staza modela parcijalne medijacije

			B	S.E.	p
POŠTENJE	---->	Pasivna amoralnost	-.32	.08	<.01
EMOCIONALNOST	---->	Pasivna amoralnost	-.28	.11	<.01
POŠTENJE	---->	Površni afekat	-.22	.05	<.01
EMOCIONALNOST	---->	Površni afekat	-.19	.06	<.01
SARADLJIVOST	---->	Površni afekat	-.32	.05	<.01
Pasivna amoralnost	---->	Površni afekat	.20	.04	<.01
Dezintegracija	---->	Površni afekat	.19	.05	<.01
Dezintegracija	---->	Sadizam	.24	.09	<.05
SAVESNOST	---->	Sadizam	-.39	.09	<.01
Površni afekat	---->	Sadizam	.41	.09	<.01
SARADLJIVOST	---->	Antisocijalnost	-.21	.08	<.01
Dezintegracija	---->	Antisocijalnost	.34	.08	<.01
Pasivna amoralnost	---->	Antisocijalnost	.15	.06	<.01
Sadizam	---->	IAT	-.14	.05	<.01
EMOCIONALNOST	---->	Antisocijalnost	-.31	.09	<.01
POŠTENJE	---->	Afektivitet	-.23	.06	<.01
Površni afekat	---->	Broj presuda	-.20	.09	<.05
Interpersonalni stil	---->	Broj dela	.34	.15	<.05
Interpersonalni stil	---->	Broj presuda	.47	.14	<.01
Interpersonalni stil	---->	Penalni recidiv	.33	.12	<.01
Afektivitet	---->	Broj dela	-.25	.11	<.05
Antisocijalnost	---->	Broj dela	.77	.14	<.01
Antisocijalnost	---->	Broj presuda	.82	.13	<.01
Antisocijalnost	---->	Penalni recidiv	.57	.11	<.01
Sadizam	---->	Penalni recidiv	.18	.08	<.05
Sadizam	---->	Broj presuda	.18	.07	<.05
Pasivna amoralnost	---->	Penalni recidiv	-.19	.07	<.01
IAT	---->	Penalni recidiv	-.26	.10	<.01

Napomena: B - nestandardizovani regresioni koeficijent; S. E. - standardna greška; p - Značajnost

Četiri crte ličnosti su iz HEXACO modela su uključene u model parcijalne medijacije: Poštenje, Emocionalnost, Saradljivost i Savesnost. Prve dve pored psihopatskih karakteristika objašnjavaju i crtu Pasivne amoralnosti, Saradljivost je uključena u predikciju psihopatskih crta a Savesnost objašnjava Sadistički aspekt Amoralnosti. Sve crte ličnosti utiču na psihopatiju i Amoralnost pomoću svojih negativnih polova, odnosno svi koeficijent staza koji idu od ličnosti imaju negativne predznake. Suprotno važi za Dezintegraciju. Visoke šizotipalne crte utiču na izraženost

psihopatije i Sadizma. Jedina crta koja ostvaruje značajni uticaj na skorove sa IAT testa u ovom modelu je Sadizam.

Što se tiče predikcije stabilnog kriminalnog ponašanja, ona je ne samo u proporciji objašnjene varijanse već i u pogledu značajnih prediktora jednaka kao u modelu direktnog uticaja. PCL-R crte Interpersonalnog stila i Antisocijalnosti i Amoralna dispozicija ka sadističkom ponašanju pozitivno predviđaju kriterijume; sa druge strane psihopatske crte Površnog afekta (samoprocena) i Afektiviteta (rejting) zajedno sa Pasivnom amoralnošću ostvaruju uticaje sa negativnim koeficijentima staza.

9. Dodatne analize

9. 1. *Dekomponovanje varijanse Interpersonalnog stila.* Jedan od osnovnih ciljeva ovog istraživanja bila je replikacija i objašnjenje nedostatka kongruence između psihopatskih crta ličnosti merenih samoprocenom i rejtinzima. Nedostatak kongruence je potvrđen samo za crtu Interpersonalnog stila (Tabela 7). Zbog toga su učinjeni dodatni napori da se rejting mera Interpersonalnog stila detaljnije objasni. Ovo nije učinjeno za meru samoprocene jer su prethodne analize pokazale da se ona ponaša konzistentno: ona je povezana sa svim ostalim merama samoprocenjene psihopatije i Amoralnosti, tvoreći latentnu komponentu Samoprocenjene psihopatije (Tabela 10) ali nije povezana sa kriminalnim recidivom (Tabela 9, Dijagram 2). Međutim rejting mera ove crte pokazuje složena svojstva u zajedničkom prostoru ispitivanih varijabli: ona je povezana i sa kriminalnim recidivom (Tabela 10, Dijagram 2 i 3) ali i sa funkcionalnim, adaptiranim karakteristikama ličnosti (Tabela 10). Zbog toga je uvedena dodatna, *ad hoc* hipoteza kojom se tvrdi da Interpersonalni stil ima dvostruku prirodu: on je povezan sa stabilnim kriminalnim ponašanjem, ali takođe opisuje i funkcionalne aspekte ličnosti.

Da bi se testirala ova hipoteza prvo je izvršeno dekomponovanje varijanse Interpersonalnog stila. Ovo je izvedeno pomoću multiple linearne regresije. Mera Interpersonalnog stila je postavljena kao kriterijum u analizu a kao prediktori su postavljeni indikatori kriminalnog recidiva. Dobijena je značajna regresiona funkcija ($F=6.03$, $df=3$, $p<.01$) pomoću koje je objašnjeno 15% variranja kriterijuma. Kao nove varijable u bazi zapamćene su objašnjena varijansa Interpersonalnog stila pomoću indikatora recidiva, ali i njen rezidual, odnosno varijansa koju stabilno kriminalno ponašanje ne može da predvidi. U skladu sa postavljenom hipotezom, prva varijabla nazvana je Kriminalni interpersonalni stil a druga Nekriminalni interpersonalni stil. Nakon toga su izvršene dve nove regresione analize. U njima su kao kriterijumi postavljene predviđene i rezidualne vrednosti Interpersonalnog stila a kao prediktori mere samoprocene i računarski administrirani testovi. Ponovo su dobijene dve značajne regresione funkcije: objašnjeno je 32% variranja Kriminalnog ($F=1.79$, $df=22$, $p<.05$) i 36% variranja Nekriminalnog interpersonalnog stila ($F=1.63$, $df=22$, $p<.01$). Koeficijenti regresionih funkcija dati su u Tabeli 13.

Tabela 13. Koeficijenti funkcija pri predikciji Kriminalnog i Nekriminalnog interpersonalnog stila

	Kriminalni interpersonalni stil		Nekriminalni interpersonalni stil	
	β	r	β	r
POŠTENJE	.14	-.04	.03	-.10
EMOCIONALNOST	.01	.06	-.18	-.23*
EKSTRAVERZIJA	.09	.06	.12	.18
SARADLJIVOST	-.20	-.10	-.10	-.15
SAVESNOST	.01	-.20*	-.03	.21*
OTVORENOST	-.10	-.12	.09	.20*
Dezintegracija	-.10	.09	.01	-.19
Interpresonalna Manipulacija	-.02	.04	.15	.12
Površni afekat	-.40*	-.07	-.03	.08
Neobuzdani životni stil	.29	.21*	-.01	.04
Kriminogene tendencije	.38*	.26*	-.15	.03
Hedonizam	.02	.13	-.38*	-.19
Impulsivnost	-.01	.09	.18	-.08
Lenjost	-.20	.05	-.22*	-.23*
Projekcija	.07	-.17	-.11	.02
Makijavelizam	-.10	.04	.13	-.03
Resentiman	-.10	.00	.42*	.20*
Brutalni hedonizam	.11	.16	-.03	-.17
Pasivna amoralnost	-.10	-.08	-.30*	-.14
Sadizam	.35*	.24*	-.03	-.16
Test kockanja	.03	.07	.04	.01
IAT	-.10	-.21*	.10	.23*

Oznake: β – standardizovani regresioni koeficijent; r – korelacije nultog reda između prediktora i kriterijuma; ** $p < .01$; * $p < .05$

Iz Tabele 13 se može videti da varijansa Interpersonalnog stila koju su predvidele stabilne mere kriminalnog ponašanja negativno korelira sa faktorom Savesnosti i skorom na IAT testu, a pozitivno sa Neobuzdanim životnim stilom, Kriminogenim tendencijama i Sadizmom. Nezavistan doprinos predikciji daju Kriminogene tendencije i Sadizam sa koeficijentima pozitivnog i Površni afekat sa koeficijentom negativnog predznaka. Varijansa Interpersonalnog stila nezavisna od stabilnog kriminalnog ponašanja je pozitivno povezana sa faktorima ličnosti Savesnost i Otvorenost, Resentimanom i skorom na IAT testu a negativno sa Emocionalnošću i Lenjošću. Nezavisan doprinos objašnjenju ovog kriterijuma daju Hedonizam, Lenjost i

Pasivna amoralnost koji su sa njim negativno povezani i Resentiman koji ima pozitivan beta ponder u regresionoj funkciji.

10. Diskusija

10. 1. Misterija Interpersonalnog stila. Jedan od osnovnih ciljeva ovog istraživanja bio je istraživanje kongruentnosti između mera psihopatije dobijenih pomoću rejtinga i samoprocenom. Ovo je postavljeno kao cilj istraživanja jer su podaci dobijeni u prethodnim studijama pokazali da je kongruenca između mera dobijenih pomoću različitih metoda prilično niska (Cauffman et al., 2009; Zeier & Newman, 2013). Posebno interesantnim se čine nalazi koji upućuju da bi za određene faktore psihopatije, pre svega se misli na manipulativni interpersonalni stil i afektivnu površnost (odnosno Faktor 1 PCL-Ra) kongruentnost mogla biti nulta (Kujačić et al., 2012). Naravno, jasno je da ovo predstavlja važan problem, pre svega za merenje psihopatije, validnost dobijenih podataka i njihovu upotrebu u praksi. Međutim, moguće je i da problem prevazilazi metodološke aspekte ispitivanja psihopatije i deo je ispitivanog fenomena, odnosno da nas njegovo istraživanje može dovesti do važnih uvida u samu prirodu psihopatije.

Potpuno odsustvo kongruence za dve psihopatske crte koje potpadaju pod Hejrov Faktor 1 u ovom istraživanju je delimično replicirano i specifikovano. Podaci dobijeni u ovoj studiji ponovo su pokazali nepostojanje korelacija, ali samo između jedne crte merene rejtingom i svih ostalih mera psihopatije dobijenih pomoću samoprocene: u pitanju je Interpersonalni stil (Tabela 7). Dakle, hipoteza 1, koja govori o odnosima između mera psihopatije merenim različitim metodama, na ovaj način je parcijalno potvrđena. Sada je potrebno objasniti ovaj izostanak kongruentnosti između mera manipulativnog i eksploatišućeg interpersonalnog stila, međutim pre pokušaja eksplanacije, potrebno je ukazati na još neke karakteristike rejting mera Interpersonalnog stila, jer će se pokazati da je neobično ponašanje ove crte jedan od uzroka detektovane inkongruentnosti. Ova psihopatska dispozicija ne samo da ne asocira sa drugim merama psihopatije već je u velikoj meri nezavisna i od ostalih crta ličnosti ispitivanih u ovom istraživanju, osim sa Ekstraverzijom (Tabela 8). Međutim, Interpersonalni stil stabilno asocira sa svim merama kriminalnog povratništva ispitivanim u ovoj studiji (Tabela 8). Strukturalni modeli su pokazali da je ova povezanost nesvodiva na asocijacije drugih ispitivanih mera i kriminalnog recidiva

odnosno da Interpersonalni stil ima nezavisne doprinose predikciji kod sva tri tipa kriminalnog povratništva (Dijagram 2 i 3, Tabele 11 i 12).

Da li se izostanak teorijski očekivanih asocijacija između Interpersonalnog stila i drugih mera psihopatije i ličnosti može u potpunosti objasniti metodološkim faktorima? Procenjivači koji su obavljali procenu na rejting merama psihopatije u prethodnom (Kujačić et al., 2012) i u ovom istraživanju su se razlikovali. Ipak, ponovo je detektovan nedostatak kongruence na jednoj crti psihopatije, onoj za koju postoji i najslabija interpersonalna saglasnost procenjivača i to verovatno zbog toga što sama procedura procene ove crte ostavlja najviše mesta delovanju subjektivnosti procenjivača (Rufino et al., 2010). Drugačije rečeno: uputstva za skorovanje ove crte ne daju dovoljno objektivnih smernica pa su skorovi na njoj zasićeni određenom varijansom greške koja potiče od specifikacija samog instrumenta. Postoji još jedan izvor greške koji proističe iz metoda merenja: individualni stilovi u procenjivanju koji karakterišu samog procenjivača (Boccaccini et al., 2008) i koji potiču iz određenih pristrasnosti kao što je struktura ličnosti samog procenjivača (Miller et al., 2011). Preliminarne analize podataka prikupljenih u ovoj studiji su pokazali da su skorovi kod jednog od četvoro procenjivača upravo na crti Interpersonalnog stila, zaista bili sistematski viši u odnosu na ostale, čak i kada su u analizama kontrolisane sve ostale varijable od interesa. Najverovatnije je ovo posledica oba prethodno opisana izvora greške: i instrumenta i samog procenjivača. Dalje analize su pokazale da iako su skorovi koji potiču od ovog procenjivača imali veći prosek od ostalih, ova tendencija u skorovanju nije uticala na povezanost mera Interpersonalnog stila i ostalih varijabli: povezanosti su ostale iste kada su računane na originalnim merama na celom uzorku, merama dobijenim bez ispitanika sa kojima je radio ovaj procenjivač i merama sa korigovanim Interpersonalnim stilom na celom uzorku. Međutim, sam podatak o sistematski povećanim skorovima kod jednog procenjivača govori u prilog nalazima koji upozoravaju da rejting procena ima puno metodoloških problema i da je treba unapređivati iako su autori PCL-R skale protiv revizije ovog instrumenta (Hare & Neumann, 2006). Poseban oprez bi trebalo imati kada se skorovi sa PCL-Ra koriste u praktične svrhe, odnosno kao indikator dispozicija koje vode osobu u ponovno vršenje krivičnog dela (Cauffman et al., 2009).

Dakle, jedan od verovatnih uzroka izostajanja kongruence jesu specifičnosti merenja Interpersonalnog stila pomoću rejting procene. Međutim, da li postoje suštinske specifičnosti ove crte koje generišu nedostatak kongruence? Ovu mogućnost podržavaju rezultati analize glavnih komponenti. U latentnom prostoru svih ispitivanih mera, primarno zasićenje Interpersonalnog stila je na komponenti koje dominantno definišu mere kriminalnog recidiva (Tabela 10). Na taj način rezultati komponentne analize su u skladu sa karakteristikama strukturalnih modela gde je recidiv postavljen kao kriterijumska varijabla (Dijagram 2 i 3, Tabele 11 i 12). Međutim, komponentna analiza pruža još jednu važnu informaciju: sekundarno zasićenje Interpersonalnog stila (pri tom je ono jedva nešto manje od primarnog: $-.49$ u odnosu na $.57$) se nalazi na komponenti koje opisuje pre svega disfunkcionalna ličnost: visoka Dezintegracija, Brutalni hedonizam i Emocionalnost kao i niska Savesnost (Tabela 10). Dakle, ova komponenta je opisana kako šizotipalnim tako i neurotskim manifestacijama koju prati niska kontrola impulsa uz hipertrofiranu sebičnost u zadovoljavanju trenutnih prohteva. Međutim, Interpersonalni stil na ovoj komponenti ima *negativno zasićenje*, što sugerise da izraženost ove crte kod ispitanika asocira sa funkcionalnim i adaptibilnim sklopom crta ličnosti. Ovi nalazi sugerisu da bi crta Interpersonalnog stila mogla biti složena po svojoj prirodi, odnosno da ona predstavlja dispoziciju ka ponavljanom vršenju krivičnih dela, odnosno kriminalnom stilu, ali da takođe može biti indikator integrisane i dobro funkcionišuće ličnosti. Ovakvi nalazi bi bili u skladu sa podacima dobijenim u prethodnim studijama koji sugerisu da bi Interpersonalni stil mogao da bude deo strukture okarakterisane kao “uspešna psihopatija” odnosno, da pod nekim okolnostima bude dispozicija koja može povećati adaptivne kapacitete ljudi (Gervais et al., 2013; Lilienfeld et al., 2012). Ovaj nalaz takođe podržava prethodne rezultate o negativnim povezanostima između manipulativnih interperosnalnih karakteristika i šizotipije (Rasgdale et al, 2013; Ragsdale & Bedwell, 2013). Takođe, podatak je u skladu sa rezultatima prethodnog istraživanja psihopatije u Srbiji gde je dobijeno da su Afektivitet i Interpersonalni stil povezani sa adaptibilnim i integrisanim potencijalima u ličnosti (Kujačić et al., 2012). Rezultati našeg istraživanja u stvari govore da je onaj deo varijanse Interpersonalnog stila koji ne korelira sa povratništvom u vršenju krivičnih dela negativno povezan sa šizotipijom, odnosno da se bazira na integrisanošću psiholoških funkcija, adekvatnoj konaciji i odustvu doživljaja nalik psihotičnim.

Teorijski je plauzibilno pretpostaviti da izražene šizotipalne crte obaraju sposobnosti osoba da uspešno manipulišu i eksploatišu druge ljude, ili barem na takav način da to ne čine kroz vršenje krivičnih dela. Uspešna manipulacija verovatno zahteva sposobnosti odlaganja potkrepljenja, kognitivnu i konativnu integraciju kako bi osoba mogla da istraje u ponašanju dok ono ne donese rezultate. Na taj način, ovaj nalaz se indirektno može povezati sa ranijim podacima o pozitivnim asocijacijama između Interpersonalnog stila i inteligencije (Vitacco et al., 2005; Vitacco et al., 2008) pa čak i povišene kreativne sposobnosti kod osoba kod kojih je ova psihopatska crta izražena (Sternberg, et al., 2001).

Međutim, ovo složeno ponašanje mera manipulativnosti i prevrtljivosti u multivarijantnom prostoru ispitivanih mera detektuje se samo kod rejting mere ove crte. Samoprocenjena mera ove psihopatske dispozicije (Interpersonalna manipulacija) se ponaša dosledno i jednoznačno: u komponentnoj analizi ona ima najviše zasićenje na prvoj glavnoj komponenti, koju definišu i sve ostale mere samoprocenjene psihopatije kao i mere Amoralnosti. Ovaj nalaz je u skladu sa podacima da interpersonalne i afektivne mere psihopatije čine srž latentnog faktora kome konvergiraju sve tri crte Mračne Trijade (Jones & Figueredo, 2013). Dakle, samoprocenjena psihopatija se ponaša jednoobrazno, ona tvori latentni faktor koji nedvosmisleno opisuje dispozicije ka amoralnom i antisocijalnom ponašanju i blago je povezan i sa faktorom recidiva i sa crtama koje opisuju disfunkcionalnu ličnost (Tabela 10).

S obzirom da samo crta Interpersonalnog stila merena rejtinzima pokazuje indikacije “dvojne prirode” izvršen je dodatni pokušaj da se ova priroda rasvetli i preciznije opiše. U skladu sa rezultatima komponentne analize, odvojena je varijansa Interpersonalnog stila koja je povezana sa kriminalnim ponašanjem i stavljena kao kriterijum u regresiji, dok je posebna regresiona analiza postavljena sa ciljem da objasni varijansu ove psihopatske crte koja ne korelira supstancijalno sa stabilnim kriminalitetom (Tabela 13). Rezultati ove analize su dodatno potvrdili interperataciju Interpersonalnog stila kao crte koja poseduje složenu prirodu. Kriminalni interpersonalni stil asociira sa crtama kao što su Sadizam, i Kriminogene tendencije a ostvaruje negativne korelacije sa faktorom Savesnosti i skorom na IAT testu. Niska Savesnost i sadizam i sami predstavljaju prediktore kriminaliteta i delinkvencije (Miller & Lynam, 2001; Chabrol et al., 2009) tako da su ovi nalazi kongruentni sa već

opisanom definicijom ove mere kao dispozicije koja generiše stabilno kriminalno ponašanje. Sa druge strane, kod Nekriminalnog interpersonalnog stila prisutan je skoro suprotan obrazac asocijacija: pozitivne korelacije sa IAT skorovima i Savesnošću i Otvorenošću a negativne sa Hedonizmom, Lenjošću, Pasivnom amoralnošću i faktorom Emocionalnosti. Treba naglasiti da se u sklopu ovih asocijacija Nekriminalnog interpersonalnog stila sa crtama koje konstituišu funkcionalan i integrisan sklop ličnosti nalazi i pozitivna korelacija sa Resentimanom, koji predstavlja suštinske, dublje, oblike Amoralnosti. Ovo nas podseća da je i adaptivni Interpersonalni stil, onaj koji ne mora nužno da vodi individue u kriminalitet, takođe amoralna crta ličnosti, što je jasno i iz same Konceptije kriminalnog stila. Samo se amoralnost ove varijante Interpersonalnog stila verovatno odvija u prostoru koji nije nužno definisan vršenjem krivičnih dela.

Jedna od crta ličnosti koja najbolje diskriminiše ove dve vrste Interpersonalnog stila jeste faktor Savesnosti. Važno je istaći da negativan pol dimenzije Savesnost upravo definišu crte poput impulsivnosti, nepromišljenosti, neopreznosti i teškoća u istrajavanju ka postavljenom cilju (MacCann, Duckworth, & Roberts, 2009). Očito je da ove osobine doprinose razvoju “neuspešnog” interpersonalnog stila, odnosno manipulativnih taktika koje vode osobe u ponovljeno vršenje krivičnih dela uključujući i višestruka izdržavanja zatvorskih kazni. Takođe, povezanost između ovih crta i Kriminalnog interpersonalnog stila je u saglasnosti sa koncepcijom o impulsivnosti kao o jednoj od sržnih karakteristika psihopatije. Međutim, nalazi vezani za Nekriminalni interpersonalni stil dodatno rasvetljavaju podatke dobijene u prethodnim istraživanjima da psihopatske crte ličnosti ne moraju uopšte biti povezane sa impulsivnošću ili čak asociraju sa adekvatnom kontrolom impulsa odnosno visokom sposobnošću odlaganja potkrepljenja (Snowden & Gray, 2011; Poythress & Hall, 2011). Nekriminalni interpersonalni stil ne samo da asocira sa visokom Savesnošću već i sa nisko izraženim crtama Hedonizma i Lenjosti koje pripadaju faktoru Amoralnosti podstaknute Impulsivnošću. Dakle u pitanju su sistematske korelacije koje upućuju na to da je varijansa Interpersonalnog stila koja nije povezana sa stabilnim kriminalnim ponašanjem povezana sa crtama ličnosti kao što su marljivost, zadovoljavajuća kontrola ponašanja, promišljenost i istrajnost u postizanju ciljeva. Ovde se treba podsetiti da su istraživanja efekta psihoterapije na osobe sa izraženim psihopatskim crtama pokazala da upravo individue koje imaju povišene skorove na Interpersonalnom stilu najviše

napreduju u terapijskom procesu (Caldwell, 2011). Nalazi ovog istraživanja sugerišu da su adaptivne karakteristike ove psihopatske crte, one koje se zasnivaju na adekvatnoj kontroli impulsa i integrisanom psihološkom funkcionisanju u stvari odgovorni za napredak u psihoterapijskom procesu.

Vredno je osvrnuti se na nalaz o dvojnoj prirodi Interpersonalnog stila u okviru Modela dualnog deficita. Sržni deficiti koji se tiču emotivne površnosti i dezinhibicije se direktno manifestuju kao psihopatske crte Afektiviteta i Životnog stila (Fowles & Dindo, 2009; Dindo & Fowles, 2011), tu praktično postoji odnos jedan na jedan. Međutim, Interpersonalni stil ne nastaje direktno iz sržnih, i pretpostavlja se biološki snažno determinisanih deficita - on se razvija u toku ontogeneze kao posledica otežanog razvoja moralnih normi (Frick & Morris, 2004). Buduća istraživanja psihopatije bi trebalo da precizno definišu one sredinske medijatore koji mogu dovesti do razvoja manipulativnog i eksploatišućeg ponašanja u interpersonalnim odnosima kod osoba koje već poseduju deficite na planu hipoafektiviteta i dezinhibicije. Međutim, i sama dvostruka priroda Interpersonalnog stila moraće da se objasni u budućim istraživanjima. Prvo pitanje koje se postavlja jeste da li Interpersonalni stil ima jedinstvenu etiologiju ili i sam potiče iz različitih izvora - odnosno da li se i sam Interpersonalni stil zasniva na svojevrsnom dualnom deficitu? Čini se da smanjena sposobnost za generisanje straha ometa razvoj krivice i savesti, samim tim i empatije, dovodeći do redukovane brige i osetljivosti za emocije drugih osoba te tako emotivna površnost inhibira moralno i prosocijalno ponašanje ljudi. Može se pretpostaviti da je ovo nužan uslov za pojavu zloupotrebe i iskorišćavanja drugih osoba u cilju ispunjenja sebičnih ciljeva individue. Međutim, nalazi dobijeni u ovom istraživanju sugerišu da će sama priroda Interpersonalnog stila zavisiti od prisustva ili odsustva dezinhibicije: 1) ukoliko je afektivna površnost udružena sa dezinhibicijom, ona će dovesti do manipulativnog ponašanja koje se odlikuje uključivanjem individue u frekventno vršenje krivičnih dela; 2) međutim ukoliko je emocionalni deficit udružen sa adekvatnom kontrolom impulsa i promišljenošću, ovo bi moglo dovesti do interpersonalne eksploatacije koja nije nužno povezana sa kriminalitetom i delinkvencijom. Ovakav Interpersonalni stil bi onda mogao biti crta koja potpomaže adaptaciju ljudi u određenim uslovima, odnosno deo uspešne psihopatije (Porter et al., 2012). Ne treba zaboraviti da je upravo visoko izražena crta Savesnosti ono što dugogodišnji istraživači psihopatije smatraju da

razdvaja uspešnu i neuspešnu psihopatiju (Mullins-Sweatt et al., 2010). Na budućim istraživanjima ostaje da ispituju ovu hipotezu u razvojnom kontekstu, jer je to jedini istraživački dizajn koji može nedvosmisleno dati odgovor na ovo pitanje.

10. 2. Psihopatija i bazična struktura ličnosti. Drugi važan cilj ovog istraživanja jeste u isto vreme i široka ali i precizna eksploracija odnosa između psihopatskih crta i karakteristika ličnosti. Zbog toga su pored leksički definisanih bazičnih crta ličnosti u nacrt istraživanja unete još dve crte za koje postoje pretpostavke da su povezane sa psihopatijom. Prva od njih je Amoralnost, za koju bi se moglo reći da pre svega predstavlja operacionalizaciju suprotnog pola dimenzije Poštenje-Skromnost, mada Amoralne dispozicije nastaju delovanjem svih faktora ličnosti koji čine njenu bazičnu strukturu (Međedović, 2011). Druga crta koja je dodata u prostor ličnosti jeste Dezintegracija, odnosno operacionalizacija šizotipije: iskustava nalik psihotičnim koja postoje u opštoj populaciji (Knežević et al., 2005). Da li šizotipija zaista predstavlja crtu ličnost ili ne, pitanje je koje pored empirijskih nalaza uključuje i konceptualne argumente, važno je da nalazi pokazuju da je ona nesvodiva na leksički definisane crte ličnosti (Međedović, in press), te samim tim može ponuditi dodatna objašnjenja relevantnih kriterijuma poput psihopatije.

Generalno možemo reći da su hipoteze 2 i 3 koje govore o odnosima između crta ličnosti i psihopatije u potpunosti potvrđene. Čak i deo hipoteza koji se zasniva na metodološkim aspektima nacrta je potvrđen: povezanosti između mera ličnosti i psihopatije su brojnije i većeg intenziteta kada se psihopatija meri samoprocenom (dakle istom metodom kao i ličnost) nego kada se meri rejtinzima (Tabela 8). Ovo je rezultat methodske kovarijanse, odnosno pojave da zajednički merni metod generiše jedan deo korelacija između ispitivanih mera (Blonigen et al., 2010). Zbog toga će se u analizi povezanosti između ličnosti i psihopatije paralelno posmatrati različite mere psihopatije, kao i različite metode analize, jer asocijacije koje se dobijaju i na različitim merama i pomoću različitih analitičkih metoda time dokazuju svoju pouzdanost.

Sa sigurnošću se može reći da je najbolji prediktor psihopatije iz bazične strukture ličnosti dimenzija Poštenje-Skromnost. Pronađene su značajne negativne korelacije između ove crte ličnosti i svih crta psihopatije, merenih pomoću oba metoda, osim već pomenutog odstupanja kada je reč o rejting meri Interpersonalnog stila (Tabela 8). Na ovaj način se potvrđuju raniji nalazi koji govore da negativni pol Poštenja

(odnosno Nepoštenje) asocira sa svim psihopatskim crtama (Međedović, 2012). Iako bi se teorijski moglo očekivati da su intenziteti ovih povezanosti bitno različiti kada su u pitanju pojedinačne psihopatske crte (odnosno da Poštenje u većoj meri korelira sa ličnosnim a u manjoj sa bihevioralnim aspektima psihopatije), rezultati ne podržavaju ovakvu hipotezu: intenziteti bivarijantnih relacija su približno jednaki za sve crte samoprocenjene psihopatije a nešto niži ali opet približno jednaki za rejting mere psihopatije. Međutim, ovaj pad u intenzitetu asocijacija je verovatno ponovo uzrokovan nepostojanjem methodske kovarijanse.

Komponentna analiza je potvrdila dominantnu povezanost Nepoštenja i samoprocenjene psihopatije označavajući ovaj faktor ličnosti kao dominantan marker psihopatije iz bazične strukture ličnosti (prva glavna komponenta: Tabela 10). Poštenje ima visoko negativno zasićenje na ovoj komponenti koja pored svih mera samoprocenjene psihopatije okuplja i šest od devet merenih crta Amoralnosti, time potvrđujući kongruentnost između (Ne)Poštenja, psihopatije i Amoralnosti.

Najzad, podaci iz strukturalnog modela potvrđuju ulogu Poštenja pri generisanju psihopatskih crta (Dijagram 2, Tabela 12). Interesantno je primetiti da je u ovakvoj konstelaciji varijabli Poštenje dominantno povezano sa Afektivitetom kao psihopatskom crtom: iste asocijacije se dobijaju kada se psihopatski afektivitet meri pomoću oba metoda, tako da možemo reći da je ovo jedan od nalaza koji potvrđuju kongruentnost merenja površnog afekta pomoću različitih metoda. Po našem mišljenju, ovde se ne treba suviše obazirati na pretpostavljenu kauzalnu povezanost koja ide od crte Poštenja ka psihopatskim karakteristikama. Ona je pretpostavljena zbog statusa dimenzije Poštenje kao bazične crte ličnosti a konstrukta psihopatije kao složenog fenomena koji nastaje delovanjem različitih bazičnih crta ličnosti. Međutim, ceo ovaj rad, kako njegov teorijski deo, tako i dobijeni rezultati govore da je čak i ovo gledište simplifikovano. Reč je zapravo o tome da se "psihopatija" teško može formulirati kao jedinstven fenomen, odnosno da su specifične psihopatske crte u tolikoj meri različite jedna od druge da je verovatno da predstavljaju posebne entitete (Marcus et al., 2013). U tom smislu bi bilo pogrešno reći da određene crte psihopatije "nastaju," odnosno da su "determinisane" bilo kojim bazičnim crtama ličnosti. Štaviše, kada je reč o Poštenju i Afektivitetu, nama se čini da se plauzibilnije može braniti drugačija vrsta povezanosti. Površni afekt, odnosno smanjena sposobnost generisanja emocija je sržni deficit koji je

verovatno u velikoj meri određen konstitucionalnim biološkim faktorima (Kimonis et al., 2012). Sa druge strane Poštenje (odnosno njegov negativan pol u ovom slučaju) predstavlja složene moralno-relevantne bihevioralne dispozicije koje podrazumevaju i recipročni altruizam i sklonost ka fer pleju (Ashton et al., 2004). S obzirom da ovakvo ponašanje nastaje kasnije u ontogenezi, moglo bi se pretpostaviti da je ono pod uticajem površnog afekta a ne obrnuto. U svakom slučaju, za sada sve ove odnose treba shvatiti više u korelativnom a ne u kauzalnom smislu. Kako je Poštenje-Skromnost crta iz bazične strukture ličnosti koja je najviše povezana sa moralno-relevantnim ponašanjem, nalazi o odnosima psihopatije i Poštenja potvrđuju i podatke dobijene u prethodnim istraživanjima koji govore o smanjenim moralnim kapacitetima osoba sa izraženim psihopatskim crtama (Aharoni et al., 2011). Štaviše, podaci dobijeni strukturalnim modeliranjem koji naglašavaju veze između Poštenja i psihopatskog afektiviteta su u skladu sa ranijim nalazima i koncepcijama da su srž moralnih transgresija koje nastaju iz psihopatije afektivne a ne kognitivne disfunkcije (Young et al., 2012; Masui et al., 2011). Njihov suštinski izvor je nedostatak empatije kao važnog generatora prosocijalnog ponašanja (Jones et al., 2010).

Strukturalni model (Dijagram 3, Tabela 12) otkriva jedan poseban tip amoralnog ponašanja koji se ispostavlja kao jako važan u objašnjenju psihopatije a koji je takođe povezan sa Poštenjem. U pitanju je Pasivna amoralnost, odnosno amoralnost koja nastaje tako što ne reagujemo kada je nekome potrebna pomoć. I ova povezanost je kongruentna sa prethodnim nalazima: nisko Poštenje označava sebičnost, odnosno usmerenost na sopstvene ciljeve koju prati odsustvo poimanja recipročnosti i pravde. Ovakve ličnosne tendencije, kako je već pomenuto, prate i snižena empatija i briga za druge tako da nije iznenađujuće da osobe koje se odlikuju ovim crtama neće priteći drugima u pomoć kada im je potrebna. U svakom slučaju, crta Poštenja-Skromnosti a samim tim i šestofaktorski model ličnosti se pokazuje neizostavnim kada je u pitanju proučavanje psihopatije (Ashton et al., 2000).

U skladu sa postavljenom hipotezom, negativan pol dimenzije Emocionalnost se takođe pokazuje važnim u razumevanju psihopatije, kao što su tvrdili i raniji nalazi (De Vries & Van Kampen, 2010). Emocionalnost za razliku od Poštenja ostvaruje bivarijantne korelacije samo sa merama samoprocenjene psihopatije (Tabela 8), dakle ovi nalazi bi mogli da sugerišu da je asocijacija između Emocionalnosti i psihopatije u

mного većoj meri ograničena zajedničkim metodom merenja u odnosu na povezanosti između Poštenja i psihopatije.

Međutim, već komponentna analiza pokazuje i drugačije asocijacije. Ovde su nalazi dobijeni u bivarijantnim analizama replicirani jer Emocionalnost negativno zasićuje komponentu definisanu samoprocenjenom psihopatijom i Amoralnošću (Tabela 10). Međutim, primarno zasićenje emocionalnosti je na trećoj komponenti koja opisuje disfunkcionalnu i nestabilnu ličnost. Ovo je zasićenje pozitivno što znači da Emocionalnost u ovoj komponenti učestvuje kao dispozicija za neurotske poremećaje, odnosno ponaša se slično kao crta Neuroticizma iz Petofaktorskog modela ličnosti. Međutim, na ovoj komponenti negativna zasićenja imaju i rejtinzi crta Afektivitet i Interpersonalni stil, što znači da u zajedničkoj latentnoj komponenti Emocionalnost negativno asocira sa njima, nalaz koji je ponovo u skladu sa očekivanjima. U strukturalnom modelu se kao posebno važna ističe negativna povezanost između Emocionalnosti i samoprecenjenog psihopatskog afektiviteta koja ostaje statistički značajna i kada se odnosi između varijabli proučavaju i na ovaj način (Dijagram 3, Tabela 12). Ovi nalazi potvrđuju pređašnje podatke da je Emocionalnost važan prediktor svih mera psihopatije ali da su posebno izražene asocijacije između Emocionalnosti i hipoafektiviteta (Međedović, 2011). Indirektno, nalazi dobijeni u ovoj studiji podržavaju i neke od podataka dobijene sa crtom Neuroticizma iz Petofaktorskog modela ličnosti. Zahvaljujući činjenici da HEXACO Neuroticizam u sebi nema indikatore impulsivnosti i hostilnosti, veze ove crte sa psihopatijom su dosledno negativne. Ipak, takve povezanosti su pronalazene i ranije sa crtom Neuroticizma, sa tom razlikom što je umesto Hejrove operacionalizacije psihopatije korišćen PPI (Ross et al., 2009), odnosno mere psihopatije koje su dobijene faktorizacijom različitih instrumenata (Gaughn et al., 2009).

Emocionalnost je takođe, poput Poštenja, negativno povezana sa Pasivnom amoralnošću (Dijagram 2, Tabela 12). Objašnjenje ove povezanosti je slično kao za prethodnu interpretaciju veze između Poštenja i Pasivne amoralnosti. Niska emocionalnost znači i smanjenu emocionalnu empatiju i povezanost sa drugim osobama te ta crta olakšava pojavu sebičnosti, neosetljivost na probleme drugih i inhibira pomaganje drugima u nevolji.

Ovo istraživanje je potvrdilo da je negativan pol dimenzije Saradljivost povezan sa psihopatijom. Dakle, podaci dobijeni u ovoj studiji ne odstupaju od ranijih nalaza niti od meta-analitičkih podataka dobijenih u istraživanjima koja su proučavala veze između crta FFMA i psihopatije (Lynam, 2002; Decyper et al., 2009). Saradljivost negativno korelira sa svim merama samoprocenjene psihopatije i jedino sa Antisocijalnošću kao rejting merom (Tabela 8). Ponovo je komponentna analiza potvrdila ove povezanosti: negativan pol dimenzije Saradljivost učestvuje u prvoj glavnoj komponenti zajedno sa merama psihopatije i Amoralnosti. Međutim, ovde je interesantno ponašanje Saradljivosti na trećoj izolovanoj komponenti, odnosno disfunkcionalnoj ličnosti. Varijansa Saradljivosti koja nije učestvovala u prvoj glavnoj komponenti treću zasićuje pozitivno. Ovo može zvučati kontradiktorno jer negativan pol Saradljivosti, odnosno antagonizam i agresivnost, zvuče kao u većoj meri neprilagođeni aspekti ličnosti od strpljivosti, praštanja, krotkosti i fleksibilnosti koje markiraju pozitivan pol ove dimenzije. Međutim, treba se setiti nalaza koji govore da se poremećaji ličnosti "kriju" na oba ekstremna pola svake od velikih dimenzija ličnosti (Widiger & Costa, 2012). Varijansa pozitivnog pola Saradljivosti koja učestvuje u disfunkcionalnom sklopu ličnosti verovatno predstavlja submisivno i "lepljivo" ponašanje koje se u maladaptivnom obliku ispoljava kroz zavisni poremećaj ličnosti (Samuel & Gore, 2012).

Strukturalni model pokazuje dve relacije Saradljivosti sa crtama psihopatije kao posebno važne (Dijagram 3, Tabela 12). Jedna od njih replicira već opisanu vezu sa faktorom Antisocijalnosti, koja predstavlja potvrdu ne samo prethodnih nalaza o povezanosti ove dve mere, već i podataka koji govore da je negativan pol Saradljivosti jedna od ličnosnih dispozicija koja učestvuje u generisanju kriminalnog ponašanja uopšte (Miller & Lynam, 2001; Le Couff & Toupin 2009). Druga značajna staza u modelu vodi od niske Saradljivosti do Površnog Afekta. Ovaj nalaz takođe replicira zaključke ranijih studija da je Saradljivost negativno povezana sa psihopatskim afektivitetom (Seibert et al., 2011). Interesantno je, međutim, razmisliti o tome šta bi suštinski ova veza mogla da predstavlja. Na negativnom polu Saradljivosti bi takođe trebalo da se nalaze određene emocije koje spadaju u negativni afektivitet generalno, ali se pre svega baziraju na besu i ljutnji (Barrett, Robins, & Janata, 2013). Međutim, svi ovi nalazi govore da antagonizam i hostilitet ne moraju da se baziraju na afektivno

generisanoj agresivnosti već mogu da budu posledica *odsustva* pozitivnih (prosocijalnih) emocija prema drugima što ponovo implicira nedostatak empatije i krivice kao zajedničku sponu između negativnog pola Saradljivosti i psihopatskog afektiviteta, odnosno objašnjenje veze između njih.

Savesnost je još jedna od od bazičnih crta ličnosti za koju prethodna istraživanja i koncepcije psihopatije predviđaju da će biti asocirana sa njom (Lynam, 2002; Decyper et al., 2009). I u ovom istraživanju veze između niske Savesnosti i psihopatije su potvrđene. Poput Saradljivosti i Savesnost ima dosledne negativne korelacije sa svim merama samoprocenjene psihopatije i samo jednom rejting crtom: Životnim stilom (Tabela 8). Pomenuto je da impulsivnost, nepromišljenost i neopreznost predstavljaju uže crte koje opisuju negativan pol Savesnosti (MacCann, 2009). Zbog toga ne predstavlja iznenađenje da je ova crta povezana sa Životnim stilom koga i definišu tendencije ka impulsivnosti, nepridržavanju planova, sklonosti ka socijalno prihvaćenim i neprihvaćenim oblicima traženja uzbuđenja. Ovakvi nalazi se redovno dobijaju u ranijim studijama (Seibert et al., 2011; Mededović, 2011). Ovi nalazi idu u prilog rezultatima koji distinktivno povezuju impulsivnost kao crtu ličnosti sa Faktorom 2 PCL-Ra (Snowden & Gray, 2011) odnosno sa crtom Samocentrirane impulsivnosti merene preko PPIa (Ray et al., 2009).

Međutim, komponentna analiza otkriva i drugačije odnose koji su ponovo u skladu sa pređašnjim istraživanjima, a posebno sa tezama o uspešnoj psihopatiji. Savesnost negativno zasićuje treću komponentu (Tabela 10) što je u skladu sa tumačenjem nepromišljenosti, impulsivnosti i planiranjem budućih ciljeva kao disfunkcionalnim crtama ličnosti. Ali kao što je pomenuto, ovu komponentu negativno zasićuju i rejting mere Afektiviteta i Interpersonalnog stila. To znači da su ove dve crte, barem delimično povezane sa adekvatnom kontrolom impulsa i očuvanim planiranjem i motivacijom ka ostvarenju ciljeva. Ovakvi nalazi su dobijani i ranije kada je proučavana veza između ličnosnih crta psihopatije negativnog pola dimenzije Savesnost (Kujačić et al., 2012), odnosno impulsivnosti (Snowden & Gray, 2011).

Ranije meta-analitičke studije (Lynam, 2002) obično pokazuju da su odnosi između Ekstraverzije i psihopatije bliski nuli. To je dobijeno i u ovom istraživanju: Ekstraverzija korelira samo sa jednom psihopatskom crtom a to je Interperosnalni stil (Tabela 10). Ovi su nalazi poptuno u saglasnosti sa ranijim podacima o pozitivnim

korelacijama između Ekstraverzije i Socijalnog uticaja kao psihopatske crte (Seibert et al., 2011), odnosno Nesutrašive dominantnosti (Gaughn et al., 2009). Dakle, odlika ekstraverata da se dobro snalaze u socijalnim interakcijama, da poseduju visoko socijalno samopuzdanje i smelost, može da se ispolji kao manipulativni i prevrtljivi interpersonalni stil, odnosno korišćenje drugih zarad ostvarenja sopstvenih ciljeva.

Komponentna analiza ponovo otkriva asociranost Afektiviteta i Interpersonalnog stila sa crtama ličnosti koje indikuju adekvatno psihološko funkcionisanje (Tabela 10). Ovo se ne odnosi samo na crtu Ekstraverzije već i Otvorenosti. Aspekti psihopatske ličnosti se očitom delom naslanjaju na povišenu Ekstraverziju i Otvorenost za iskustva. Ovakva uloga Otvorenosti na ovoj komponenti je saglasna sa prethodno iznesenim nalazima o pozitivnoj korelaciji između Faktora 1 PCL-Ra sa inteligencijom (Vitacco et al., 2005) pa čak i kreativnim potencijalima osobe (Sternberg et al., 2001). Otvorenost je naime jedina crta ličnosti koja ostvaruje dosledne pozitivne korelacije sa inteligencijom (Stolarski, Zajenkowski, & Meisenberg, 2013) i svakako najviše korelacije sa kreativnošću i kreativnom produktivnošću (Silvia, Kaufman, Reiter-Palmon, & Wigert, 2011). Međutim, ovo je i jedina analiza u kojoj su dobijene povezanosti Otvorenosti i psihopatije: njih nisu otkrile ni bivarijantne povezanosti između varijabli niti strukturalni model. Ovakav podatak je u skladu sa ranijim istraživanjima koja kažu da Otvorenost najređe i najslabije korelira sa psihopatijom (Decyper et al., 2009).

Amoralne crte ličnosti takođe pokazuju potpuno dosledne i sistematske pozitivne korelacije sa psihopatijom (Tabela 8), kako se i očekivalo na osnovu prethodnih nalaza (Međedović, 2011). Korelacije postoje između svih crta Amoralnosti i samoprocenjene psihopatije, dok postoje izvesne razlike kada su u pitanju rejting mere psihopatije. Naime, amoralne crte ostvaruju više značajnih korelacija sa bihejvioralnim faktorima psihopatije: Životnim stilom i Antisocijalnošću. Korelacije sa psihopatskim crtama ličnosti merenim preko rejtinga su retke i niske. Analiza glavnih komponenti pokazuje ne samo da postoje korelacije između ovih skupova mera već da se većina crta Amoralnosti može poistovetiti sa samoprocenjenom psihopatijom: i jedne i druge mere grade prvu glavnu komponentu u prostoru svih ispitivanih varijabli (Tabela 10). Jedino tri mere Amoralnosti pokazuju nešto veće učešće u trećoj komponenti, disfunkcionalnoj ličnosti: Brutalni hedonizam, Sadizam i Lenjost. Pasivna amoralnost je jedina amoralna crta ličnosti koja objašnjava psihopatsku crtu Antisocijalnosti merenu rejtinzima

(Dijagram 3, Tabela 12). Ovaj nalaz pokazuje da pasivni oblici amoralnog ponašanja takođe mogu biti izvor antisocijalnog i kriminalnog bihevioralnog stila.

Sa druge strane, crta Sadizma u strukturalnom modelu prima uticaj od Površnog afekta tako dajući za pravo onim teorijskim koncepcijama koje smatraju da je površni afekt osnova za pojavljivanje sadističkih tendencija (Meloy, 2002). Iako je rečeno da kauzalne odnose opisane u strukturalnom modelu treba posmatrati samo uslovno, ovde treba pomenuti jednu zanimljivu činjenicu koja proizilazi iz strukturalnog modela medijacije: Sadizam je jedina crta koja prima uticaj od psihopatije (Dijagram 3, Tabela 12). Ne samo da se ona po tome razlikuje od modeliranih crta ličnosti već narušava i logiku samog modela po kojoj su crte ličnosti postavljene kao egzogene varijable. Razlozi za ovakvo modeliranje su empirijski: kauzalna povezanost koja vodi od Površnog afekta do Sadizma doprinosi najvećoj podesnosti modela: kada se kauzalni uticaj postavi u obrnutom smeru, ili kada se odnosi ove dve varijable modaliraju pomoću kovarijansi, podesnost modela opada! Dakle, iako uslovno, kauzalni uticaj psihopatskog afekta na Sadizam je ovoj konstelaciji varijabli najvalidnije opisuje odnos između ove dve mere. Površni afekt bi se na osnovu ovih nalaza mogao interpretirati kao benignija disfunkcija emocija koja se bazira na hipoafektivitetu. Sadizam u svojoj osnovi dakle ima psihopatski hipoafektivitet (smanjenu sposobnost generisanja straha, krivice, empatije) ali i dodatni kvalitet koji ga razdvaja od psihopatije: generisanje pozitivnih osećanja pri posmatranju ili aktivnom nanošenju patnje drugim živim bićima (Buckels, Jones, & Paulhus, 2013).

Kada su u pitanju crte samoprocenjene psihopatije, Dezintegracija pokazuje dosledne pozitivne korelacije sa njima (Tabela 8). Međutim asocijacije sa rejting merama izostaju, sa svima osim sa Antisocijalnošću. One su u saglasnosti sa ranije dobijenim korelacijama između šizotipije i bihevioralnog faktora psihopatije (Bonogofsky, 2007). Pozitivne veze između Dezintegracije i Antisocijalnosti su potvrđene u i strukturalnom modelu. Ova povezanost bi se pre svega mogla interpretirati kao veza između šizotipije i kriminalnog (antisocijalnog) ponašanja, a ne veza između šizotipije i psihopatije *per se*. Ona predstavlja potvrdu rezultata pređašnjih istraživanja koja su takođe našla povezanosti između pro-psihotičnih doživljaja i delinkvencije (Mededović et al., 2012). Međutim, strukturalni model takođe otkriva i asocijaciju između Dezintegracije i jedne od sržnih psihopatskih crta: Površnog afekta.

Ova povezanost (zajedno sa korelacijama sa merama samoprocenjene psihopatije) podržava ranje dobijene podatke da šizotipalne i psihopatske karakteristike mogu imati zajedničku etiologiju (Međedović, 2010). Osnova te zajedničke etiologije bi, u skladu sa nalazima dobijenim u ovoj studiji mogao biti hipoafektivitet. Naime, jedan od modaliteta (užih crta) Dezintegracije predstavlja i Zaravnjeni afekt (Knežević et al., 2005). Ove dve crte su po sadržaju veoma slične i verovatno je da je njihova zajednička varijansa uzrok korelacijama između Dezintegracije i psihopatije, što je dobijeno i u prethodnom istraživanju (Međedović, 2010). Međutim, na budućim studijama ostaje da ispitaju da li još neki modaliteti šizotipalnih crta asociraju sa psihopatijom, odnosno da li psihopatija može biti posledica nekih širih poremećaja u psihološkom funkcionisanju. Još jedno, možda čak i važnije pitanje na koje treba dati odgovor u budućnosti je: da li su šizotipalni i psihopatski hipoafektivitet *istovetni po sadržaju ili postoje i neke kvalitativne razlike* između njih? Odgovor na ovo pitanje bi mogao biti jako važan za diferencijalno-dijagnostičku praksu, odnosno za razlikovanje ova dva fenomena u proceni ličnosti i patologije.

Svi prethodno opisani podaci sugerišu da je psihopatija pozitivno povezana sa mentalnim disfunkcijama pro-psihotičnog tipa. Međutim, i ovde treba pomenuti rezultate komponentne analize jer je upravo Dezintegracija crta koja u najvećoj meri definiše treću ekstrahovanu komponentu (Tabela 10). Negativna zasićenja rejting mera Interpersonalnog stila i Afektiviteta na ovoj komponenti sugerišu da postoji značajan deo varijanse ovih crta koji je karakterisan visokom integrisanošću konativnih funkcija i odsustvom šizotipalnih simptoma. Ovi nalazi su potpuno u skladu sa podacima da psihopatske crte ličnosti, za razliku od bihejvioralnih crta, u stvari negativno koreliraju sa pro-psihotičnim markerima (Ragsdale & Bedwell, 2013; Ragsdale et al., 2013). Na taj način se dodatno potvrđuju i adaptivni i funkcionalni potencijali psihopatskih crta ličnosti. Interesantno je zapravo da jedna ista crta, poput psihopatskog afektiviteta može imati i pozitivne i negativne odnose sa šizotipijom. Treba obratiti pažnju i na metodski aspekt: u ovoj studiji je pozitivna povezanost dobijena između Dezintegracije i samoprocenjenog Zaravnjenog afekta (Dijagram 3, Tabela 12), odnosno između mera dobijenih istim metodom. Samim tim, zajednički metod može biti jedan od uzroka dobijene korelacije. Sa druge strane, deo varijanse koji ima negativne asocijacije sa Dezintegracijom pripada rejting meri Afektiviteta (Tabela 10). Međutim, čak i da

različiti metodi merenja ne komplikuju dodatno stvar, ovakva situacija mogla bi se interpretirati sa konceptualnog stanovišta: Dezintegracija (i modeli šizotipije uopšte, ali to posebno važi za Dezintegraciju) predstavlja širok skup crta koje predstavljaju maladaptivne dispozicije. Što se tiče crta koje su u najvećoj meri zasićene afektivnim procesima tu su pored Zaravnjenog afekta i Depresija i Manija (Knežević et al., 2005). U okviru same Dezintegracije, sve ove crte koreliraju pozitivno (što je dodatna misterija i ovde se ne možemo dalje njome baviti, ali taj podatak definitivno podržava konstrukt validnost Dezintegracije), međutim Zaravnjeni afekt predstavlja meru ekstremnog hipoafektiviteta (odnosno nesposobnost generisanja emocija ili afektivne procese veoma niskog intenziteta) dok Depresija i Manija predstavljaju stanja izuzetno intenzivnog negativnog i pozitivnog afekta, redom. Iz definicije ovih crta se vidi da se Zaravnjeni afekt u stvari nalazi na suprotnom polu dimenzije emocionalnog doživljavanja u odnosu na Depresiju i Maniju. Zbog toga ne iznenađuje da psihopatski afektivitet može korelirati sa Dezintegracijom i pozitivno (veza sa Zaravnjenim afektom) i negativno (veza sa Depresijom i Manijom). Sada se čak može postaviti i hipoteza koja se odnosi već pominjanu distinkciju između šizotipalnog i psihopatskog hipoafektiviteta: da li na neki način prisustvo drugih šizotipalnih crta na neki način čini sadržaj Zaravnjenog afekta drugačijim u odnosu na psihopatski afektivitet; odnosno, da li kontekst u kome se pojavljuje hipoafektivitet determiniše i sam njegov kvalitet? Time bi se mogao pretpostaviti jedan od mogućih moderatora kvaliteta sniženog afektiviteta: prisustvo, odnosno odsustvo drugih maladaptivnih crta opisanih u konstrukt šizotipije.

Svi opisani nalazi daju jasnu i prilično nedvosmislenu sliku o lokaciji psihopatije u bazičnoj strukturi ličnosti. Psihopatija se u stvari nalazi u onom delu multivarijantnog prostora koji opisuju negativni polovi dimenzija Poštenja, Emocionalnosti, Saradljivosti, Savesnosti i Amoralnosti. Odnosi sa šizotipijom pokazuju se složeni i zahtevaju dodatna ispitivanja. Dakle, bazična struktura ličnosti nam može ponuditi sledeći opis psihopatskih crta: sebičnost, nedostatak recipročnog altruizma, neiskrenost, narcisoidnost (Nepoštenje); nedostatak straha, anksioznosti i empatije (niska Emocionalnost); antagonizam, agresivnost, nedostatak fleksibilnosti i otežano praštanje za nanetu nepravdu (niska Saradljivost); impulsivnost, nepromišljenost, orijentacija na sada i ovde, otežano formulisanje planova i nedostatak istrajnosti za njihovo ostvarivanje (niska Savesnost); Makijavelizam, resentiman, želja za osvetom,

nepomaganje drugima kada im je pomoć potrebna (Amoralnost). Kada se posmatraju leksički definisane crte ličnosti, ovi nalazi su u skladu sa prethodnim istraživanjima (de Vries et al., 2008; Međedović, 2011). Na ovaj način je potvrđena razlika između petofaktorskog i šestofaktorskog leksičkog modela u njihovim reprezentacijama psihopatije. Dok petofaktorski model opsuje psihopatiju prvenstveno pomoću negativnih polova dimenzija Saradljivosti i Savesnosti, šestofaktorski model uvodi još dve dimenzije: nisko Poštenje i Emocionalnost. Po našem mišljenju ovakav opis je širi a istovremeno precizniji od onog koji nudi petofaktorski model. Uključivanjem dodatnih crta ličnosti u opis psihopatije postiže se dodatna validnost u opisu koja ne samo da produbljuje naše razumevanje psihopatije, već može biti i od velike pomoći praktičarima u radu sa osobama koje imaju izražene psihopatske crte. Na kraju, precizniji, potpuniji i validniji opis psihopatije koji se dobija pomoću šestofaktorskog modela predstavlja i empirijski argument protiv, sve raširenijih, pokušaja da se psihopatija proučava pomoću mera deriviranih iz petofaktorskog modela ličnosti (Miller & Lynam, 2003; Lynam et al., 2011; Lynam et al., 2013).

10. 3. *Psihopatija, ličnost i afektivne asocijacije na nasilne stimulse.* Pri konstruisanju Testa Implicitnih Asocijacija korišćene su fotografije sa nasilnim i miroljubivim sadržajem koje pripadaju javnom domenu. U IAT testu su se posmatrale implicitne asocijacije ovih stimulusa sa rečima koje imaju pozitivnu i negativnu afektivnu valencu. Da bi se utvrdila validnost ovakvih stimulusa pri ispitivanju asocijacija koje definišu afektivne veze, izvršeno je preliminarno istraživanje u kome su proučavane *eksplicitne* asocijacije ispitanika pri izloženosti nasilnim i miroljubivim fotografijama. Ispitanici su imali zadatak da procene u kojoj meri ih fotografije asociiraju na različite emocije. Pokazano je da asocijacije ispitanika grade jednu robusnu i jaku glavnu komponentu afektiviteta na čijim polovima se nalaze pozitivni i negativni afekt. Validnost stimulusa je pokazana time što su svi miroljubivi stimulusi procenjeni pomoću emocija pozitivne valence, dok su svi nasilni stimulusi asociirani sa neprijatnim emocijama (Grafik 1). Nasilni stimulusi su opisani pomoću emocija straha, besa, tuge, gađenja i napetosti; dok su miroljubivi stimulusi asociirali na zadovoljstvo, veselost, ljubav, spokoj i pažljivost (videti za svaki stimulus Prilog 1). Međutim, regresione analize su takođe pokazale da skorovi na dimenziji afektiviteta na svakom od prikazanih stimulusa značajno predviđaju samoprocenjenu psihopatiju i sadizam. Regresione

funkcije su konstruisane na sledeći način: osobe sa izraženijom psihopatijom i sadizmom imaju više skorove (pozitivniji afektivitet) na svakom nasilnom stimulusu i obrnuto, niže skorove (negativniji afektivitet) na svakom miroljubivom stimulusu (Tabela 14, Prilog 1). Ovi nalazi potvrđuju jednu od bazičnih pretpostavki vezanih za psihopatiju: ona se zasniva slabijoj sposobnosti generisanja emocija, kako pozitivnih tako i negativnih. Kako empatički procesi doprinose tačnom prepoznavanju emocija kod drugih ljudi, ovi nalazi su u saglasnosti sa rezultatima meta-analize koji govore da kod osoba sa izraženim psihopatskim crtama postoje deficiti u identifikaciji svih emocija kod drugih osoba (Dawel et al., 2012).

Međutim, kada se afektivne asocijacije na brutalne stimulse ispituju implicitno, dobijaju se nešto drugačiji nalazi. Podsećamo, IAT test funkcioniše tako što se meri vreme reakcije i ispitanici imaju zadatak da za što je moguće kraće vreme upare vizuelne stimulse sa verbalnim (Greenwald et al., 1998). U ovakvom zadatku ne učestvuju svesni već automatski kognitivni procesi. Prethodni podaci su pokazali da je psihopatija, a posebno crte Interpersonalnog stila i Afektiviteta, povezana sa nižim intenzitetom negativnih asocijacija na brutalne stimulse (Snowden et al., 2004). U našem istraživanju ovakve veze nisu pronađene ni sa jednom od mera psihopatije, nezavisno od načina merenja (Tabela 8, Dijagram 3, Tabela 12). Međutim, određeni nalazi pokazuju da je IAT skor ipak povezan sa psihopatijom. Pre svega, u latentnom prostoru ispitivanih mera, IAT skor zasićuje negativno treću ekstrahovanu komponentu (Tabela 10). To znači da sposobnost asociiranja reči koje imaju negativnu afektivnu valencu sa nasilnim stimulusima i reči koje poseduju pozitivnu afektivnu valencu sa miroljubivim stimulusima predstavlja indikator adekvatnog mentalnog funkcionisanja, odnosno integrisanosti psiholoških funkcija. Već je rečeno da na ovoj komponenti negativna zasićenja imaju i Interpersonalni stil i Afektivitet. Ovi nalazi su direktno suprotni prethodno dobijenim podacima (Snowden et al., 2004). Kako se može interpretirati ova diskrepanca između nalaza?

Varijansa Interpersonalnog stila i Afektiviteta koja učestvuje u trećoj izolovanoj komponenti predstavlja adaptibilne potencijale psihopatije. Zato ona asociira sa adekvatnim, odnosno kongruentnim emocionalnim asocijacijama: nasilni stimulusi se doživljavaju u većoj meri kao neprijatni a miroljubivi kao prijatni. U prethodnom istraživanju (Snowden et al., 2004) nisu uzimane u obzir ostale relevantne varijable

(poput ličnosti, stabilnog kriminalnog ponašanja itd), tako da su tu detektovani samo maladaptivni potencijali psihopatskih crta, odnosno bazična, generalna povezanost slabijeg generisanja afektivnih asocijacija na IAT testu i psihopatskih crta. Kao potvrda ovakvog objašnjenja mogu se uzeti rezultati dodatnih analiza. Kada se varijansa Interpersonalnog stila dekomponuje na onu koja korelira sa kriminalnim recidivom i na onu koja sa njim ne asocira dobijaju se korelacije nultog reda obe varijable sa IAT testom (Tabela 13) iako su korelacije originalne mere Interpersonalnog stila i IATa bile nulte (Tabela 8)! Štaviše, korelacije su upravo onog predznaka koji je očekivan: sa Kriminalnim interpersonalnim stilom IAT korelira negativno a sa Nekriminalnim pozitivno. Iz ovoga se vidi da se povezanosti koje su dobijene u prethodnom istraživanju (Snowden et al., 2004) odnose na Interpersonalni stil kao kriminogenu dispoziciju, odnosno one njegove karakteristike koje predisponiraju osobe da vrše krivična dela, uključujući višestruka izdržavanja zatvorskih kazni. Sa druge strane, ovaj nalaz potvrđuje i prethodno opisani podatak dobijen u ovoj studiji: varijansa Interpersonalnog stila koja pozitivno korelira sa IAT skorom predstavlja funkcionalne, adaptibilne potencijale, odnosno barem onaj Interpersonalni stil koji nije kriminogen po prirodi.

Na osnovu prethodno opisanih nalaza možemo reći da je deo četvrte hipoteze koji se odnosi na povezanosti između IAT skora parcijalno potvrđen: jedino kriminogena varijansa Interpersonalnog stila zaista negativno korelira sa IAT testom. Međutim, drugi deo hipoteze se odnosio na negativne asocijacije između aspekata Brutalnošću podstaknute amoralnosti IAT skorova. Analize su zaista izdvojile jedan od ovih aspekata koji negativno korelira sa skorom na IAT testu: Sadizam. Uočene su negativne korelacije još nekih crta ličnosti sa IATom, Dezintegracije i Lenjosti, dok crta Savesnosti sa njim ima korelaciju pozitivnog predznaka (Tabela 9). U strukturalnom modelu se Sadizam ispostavlja kao presudna varijabla u razumevanju ovih odnosa: na njega deluju Dezintegracija i Površni afekt dok on jedini od svih crta ličnosti određuje skor ispitanika na IAT testu (Dijagram 2, Tabela 12). Na ovaj način se može precizno interpretirati psihološko značenje skora na ovako definisanom Testu implicitnih asocijacija: on predstavlja *šizotipalno modulirani sadizam*, odnosno tendencije ka doživljavanju prijatnih (ili barem manje neprijatnih) emocija kada se posmatraju nasilni stimulusi koje su posebno disfunkcionalne jer su asocirane sa opštom psihičkom

dezintegracijom. Podsetimo da je i na eksplicitnoj proceni emocija Sadizam korelirao sa smanjenim generisanjem neprijatnih emocija pri posmatranju vizuelnih stimulusa korišćenih u IATu. Dakle, Sadizam se ispostavlja kao ključna crta ličnosti kada su u pitanju i eksplicitne i implicitne asocijacije na nasilne stimulse.

Ranija istraživanja su pokazala povezanost kako Dezintegracije, tako i Brutalnošću generisane amoralnosti sa kriminalnim recidivom (Međedović et al., 2012). Pošto IAT mera u stvari ispituje šizotipalni Sadizam, plauzibilno je očekivati da i ona ima supstancijalne veze sa stabilnim kriminalnim ponašanjem. Ovakav nalaz je i dobijen, ali IAT mera diferencijalno predviđa samo jedan oblik kriminalnog povratništva i to onaj najteži: penalni recidiv (Tabela 9, Dijagram 3, Tabela 12). Na ovaj način je otkriven jedan dodatni prediktor izuzetno stabilnog kriminalnog ponašanja, onog koje je otporno na promenu čak i pri višestrukim izdržavanjima zatvorskih kazni. U pitanju je specifična obrada afektivno obojenih stimulusa, odnosno nizak intenzitet asocijacija između određenih stimulusa i njihove afektivne valence. Iako je ovaj deficit jedan od ključnih kada je u pitanju psihopatija, kada se on ispituje pomoću testa koji meri implicitne asocijacije, on je pre svega sadističkog tipa a ne psihopatskog. Ovi nalazi takođe indirektno potvrđuju opravdanost distinkcije između psihopatije i sadizma, koja je dobijena i u prethodnim istraživanjima (Mokros, Osterheider, Hucker, & Nitschke, 2011).

10. 4. Psihopatija, ličnost i disfunkcije prefrontalnog korteksa. Teorija somatskih markera povezuje disfunkcije prefrontalnog korteksa sa specifičnim psihobihevioralnim karakteristikama osoba koje su veoma slične psihopatskim crtama: insenzitivnošću za posledice sopstvenog ponašanja, smanjenom sposobnošću afektivnog reagovanja pri učenju kažnjavanjem i oštećeno socijalno i moralno rezonovanje (Anderson, Bechara, Damasio, Tranel, & Damasio, 1999). Zbog toga je Test kockanja (GT) koji meri neurobiološka oštećenja ovog dela mozga preko bihevioralnog zadatka uključen u nomološku mrežu ispitivanu u ovom istraživanju. Kada su u pitanju bivarijantne povezanosti skora sa GTa i crta ličnosti detektovana je jedna korelacija koja bi potencijalno mogla podržati pretpostavljene odnose GT skora i ličnosti: on negativno korelira sa crtom Otvorenosti za iskustva (Tabela 9). Dakle, osobe koje su zatvorenije imaju veće postignuće na testu kockanja odnosno pokazuju funkcionalnu integraciju neuralnih mreža prefrontalnog korteksa. Kod njih su karakteristike ličnosti koje opisuje

teorija somatskih markera nisko izražene. Ovo može zvučati kontradiktorno, obzirom da je u dosadašnjem tekstu viši skor na Otvorenosti interpretiran kao indikator mentalnog zdravlja i adekvatnog funkcionisanja (treća komponenta, Tabela 10). Ipak, ova korelacija bi mogla da se interpretira činjenicom da Otvorenost i Traženje senzacija dele određeni procenat zajedničke varijanse (Aluja, García, & García, 2003). Viša Otvorenost samim tim znači i u većoj meri izraženo traženje uzbuđenja i stimulacija, što bi moglo da utiče da ispitanici sa ovakvim crtama u većoj meri biraju "opasne" špilove GTa, jer je na njima mogući dobitak veći a samim tim i uzbuđenje koje ovakav čin sa sobom nosi.

Međutim, ovo je jedina dobijena korelacija skora na GTu sa crtama ličnosti (Tabela 9). Štaviše, nije pronađena ni jedna korelacija sa psihopatskim crtama, niti sa IAT testom, iako bi psihopatske crte po teoriji somatskih markera trebalo da budu diferencijalni prediktori postignuća na GTu (Tabela 8). Test kockanja ne definiše značajno ni jednu od komponenti izolovanih u multivarijantnom prostoru ispitivanih mera, što govori da se on nalazi izvan ovog prostora (Tabela 10). Najzad, nikakvo statistički značajno učešće ovog skora nije detektovano ni u jednom od postavljenih strukturalnih modela koji su za cilj imali objašnjenje recidiva (Dijagram 2 i 3). Na osnovu ovih nalaza možemo reći da peta i šesta hipoteza ovog istraživanja, koje se odnose na povezanosti između skora na GTu, psihopatije i ličnosti, nisu potvrđene. Nije lako objasniti ovakav nedostatak povezanosti skora na testu kockanja sa ispitivanim merama jer raniji nalazi pokazuju da on negativno korelira sa merama psihopatije (Mitchell et al., 2002; Mahmut et al., 2008) i kriminalnim recidivom (Beszterczey et al., 2013). Ipak, Teorija somatskih markera je razvijena u kliničkom setingu i usmerena je na osobe koje imaju fizičke povrede glave koje su uticale na disfunkcije ventromedijalnih i orbitofrontalnih delova prefrontalnog korteksa (Bechara, 2004). Instrument je i validiran na ispitanicima iz kliničke populacije koji imaju upravo ovakve moždane lezije (Buelow & Suhr, 2009). Međutim, u ovom istraživanju su učestvovali subklinički ispitanici bwz ikakvih kranijalnih povreda koje bi mogle da dovedu do lezija prefrontalnog korteksa. Odnosno, u ovoj studiji je od GTa zahtevano da detektuje suptilnije disfunkcije u odlučivanju koje se pojavljuju kod neurološki zdravih pojedinaca. Stoga je to možda jedan od razloga zašto su povezanosti GTa sa ostalim merama izostale. Sem toga, u ranijim istraživanjima veze između psihopatije i GTa bile su

mnogo jasnije izražene kada je psihopatija operacionalizovana kao dihotomna varijabla, preko kriterijumskih grupa koje su činile osobe sa visoko i nisko izraženim psihopatskim crtama (Mitchell et al., 2002; Mahmut et al., 2008). Verovatnoća detektovanja značajnih efekata u takvim nacrtima je veća nego u istraživanjima u kojima se koriste kontinualne operacionalizacije konstrukata (MacCallum, Zhang, Preacher, & Rucker, 2002). Takođe, raniji nalazi pokazuju da se bihevioralna ispoljavanja lezija prefrontalnog korteksa razlikuju u odnosu na uzrasno doba u kome su takve povrede nastale (Anderson et al., 1999), kao i da na performans na GTu utiču individualne razlike u pažnji ispitanika (Losel & Schmucker, 2004). Ni jedna od ovih varijabli nije kontrolisana u ovom istraživanju što je moglo uticati na rezultate. Na osnovu ovih ograničenja i specifičnosti upotrebljenog nacrta istraživanja ne možemo nedvosmisleno objasniti izostanak povezanosti skora na GTu i ostalih varijabli istraživanja, već samo preporučiti uzimanje u obzir svih pomenutih izvora konfundacije u budućim istraživanjima.

10. 5. Predikcija kriminalnog recidiva. U ovom istraživanju korišćene su tri mere multiplog kriminalnog povratništva: broj izvršenih krivičnih dela, broj pravnosnažnih osuda i broj boravaka u kazneno-popravnim zavodima, odnosno broj izdržanih zatvorskih kazni. Ova tri indikatora su međusobno visoko kongruentna što se i empirijski pokazalo: oni dominantno grade drugu izolovanu komponentu u analizi glavnih komponenti, na kojoj sve tri mere imaju veoma visoka zasićenja (Tabela 10). Kriminalni recidiv je u ovoj studiji korišćen kao primarni bihevioralni kriterijum koji se težio objasniti pomoću dispozicionih konstrukata, pre svega ličnosti i psihopatije. Zbog toga su nalazi povezani sa ovim merama već opisivani u ranjem delu teksta; ovde će se oni sumirati i posvetiće im se dodatna pažnja.

Bivarijantne povezanosti recidiva sa merama psihopatije pokazuju sistematske korelacije sa crtama Interpersonalnog, Životnog stila i faktora Antisocijalnosti. Kod mera samoprocene ovakve sistematske povezanosti izostaju: pronađene su samo pozitivne korelacije između bihevioralnih crta psihopatije i broja pravnosnažnih osuda ispitanika (Tabela 8). Kroz sve analize je potvrđeno da je faktor Antisocijalnosti varijabla koja u najvećoj meri predviđa sve tri forme kriminalnog recidiva (Tabela 8, 10, 11 i 12, Dijagrami 1 i 2). U skladu sa ovom informacijom možemo reći i da je sedma i poslednja hipoteza istraživanja potvrđena.

Od mera ličnosti jedino je niska Savesnost povezana sa recidivom, međutim pronađeno je nekoliko korelacija između crta koje pripadaju faktoru Brutalnošću podstaknute amoralnosti (posebno Sadizma) i kriminalnog povratništva (Tabela 9). IAT test je, kao što je već pomenuto imao negativnu korelaciju samo sa penalnim recidivom. Analiza glavnih komponenti je izdvojila tri rejting mere psihopatije koje su pokazivale bivarijantne povezanosti sa recidivom, kao ključne u opisivanju latentne komponente definisane kriminalnim povratništvom (Tabela 10). Ovim merama pridružuje se nisko izražena Pasivna amoralnost.

Prethodno opisani nalazi su generalno u skladu sa prethodnim istraživanjima. Pre svega, podaci dobijeni u ovom istraživanju su u skladu sa velikim brojem studija koje su pronašle povezanosti između mera psihopatije i kriminalnog povratništva (Salekin, 2008; Campbell et al., 2007). Korelacione analize (Tabela 8) su već dale naznaku da su bihevioralne crte psihopatije uspešniji prediktor od manipulativnih i afektivnih dispozicija (barem sudeći po intenzitetima povezanosti), što je takođe u skladu sa prethodnim istraživanjima koja naglašavaju da je Faktor 2 PCL-Ra dominantni prediktor recidiva (Walters & Duncan, 2005; Leistico et al., 2008; Asscher et al., 2011). Međutim, u nekim prethodnim studijama koje su koristile rejting i samoprocenu psihopatije dobijeno je da su mere proistekle iz ova dva metoda podjednako dobri prediktori (Salekin, 2008), dok su neke čak davale prednost merama samoprocene (Douglas et al., 2008; Camp et al., 2013). Podaci dobijeni u ovoj studiji nisu u skladu sa prethodno iznesenim nalazima. Za razliku od rejting mera psihopatije, povezanosti mera samoprocene i kriminalnog povratništva su inkonzistentne i niske po intenzitetu (Tabela 8). U zajedničkom prostoru ispitivanih varijabli ni jedna od mera samoprocenjene psihopatije ne zasićuje komponentu definisanu kriminalnim recidivom (Tabela 10). Dakle, podaci dobijeni u ovom istraživanju idu u prilog nalazima koji su istakli prevashodnu važnost rejting mera psihopatije kada je u pitanju recidivizam (Murrie et al., 2004).

Nalaz o negativnoj korelaciji između faktora Savesnosti i kriminalnog recidiva takođe je očekivan. Negativan pol dimenzije Savesnost je stabilan prediktor kriminaliteta uopšte (Miller & Lynam, 2001) kao i povratništva u vršenju krivičnih dela (Clower & Bothwell, 2001). Ono što je neočekivano jeste izostanak povezanosti između dve bazične crte ličnosti i recidiva. Prva je Saradljivost. Prethodni podaci pored

Savesnosti takođe identifikuju negativan pol dimenzije Saradljivost kao pouzdan preiktor recidiva (van Dam, Janssens, & De Bruyn, 2005; Le Couff & Toupin, 2009). Ipak, ovde treba podsetiti da su prethodna istraživanja izvršena pomoću operacionalizacija Petofaktorskog modela ličnosti a Saradljivost iz HEXACO modela se razlikuje po određenim karakteristikama od pandana ove crte u Petofaktorskom modelu (Ashton et al., 2004). Negativan pol dimenzije Saradljivosti iz Petofaktorskog modela se obično definiše kao antagonizam ili agresivnost što jesu crte ličnosti koje je plauzibilno povezati sa stabilnim kriminalnim ponašanjem. Iako HEXACO Saradljivost poseduje aspekte Praštanja i Krotkosti čiji bi negativni polovi trebalo da markiraju uopravo ove crte (Lee & Ashton, 2006), pitanje je da li one to čine u podjednako meri ili na istovetan način kao operacionalizacije Saradljivosti iz Petofaktorskog modela. U prilog ovakvom objašnjenju mogu se navesti istraživanja koja nisu pronašla veze između delinkvencije (doduše specifične vrste: one koja se vrši na radnom mestu) i HEXACO faktora Saradljivosti (Lee, Ashton, & de Vries, 2005).

Međutim, prethodna istraživanja jesu pronašla vezu između Poštenja-Skromnosti i delinkvencije (Dunlop, Morrison, Koenig, & Silcox, 2012). I zaista, ova crta jeste najbolji kandidat za predikciju stabilnog kriminalnog ponašanja iz HEXACO modela, verovatno bolji i od Savesnosti i Saradljivosti. Međutim ove (direktne) povezanosti u našem istraživanju su izostale. Razlozi za ovakav rezultat mogu biti mnogobrojni; jedna od mogućih preporuka jeste i da se analiziraju odnosi između specifičnih aspekata Poštenja i recidiva jer raniji podaci pokazuju da se pri ovakvim preciznijim analizama povezanosti mogu detektovati (Petrović, Međedović, Savić & Želeskov-Đorić, 2013). Nažalost, zbog velikog broja varijabli, to u ovoj studiji nije moglo biti izvedeno.

U cilju objašnjenja kriminalnog recidivizma testirana su i dva strukturalna modela koja su dodatno precizirala odnose između dispozicionih konstrukata i stabilnog kriminalnog ponašanja. Prvi model je koncipiran tako da se analizirao samo direktan uticaj ostalih varijabli na mere recidiva (Dijagram 2, Tabela 11). U ovom modelu su prisutne skoro sve mere o kojima je prethodno raspravljano: psihopatija, crte Amoralnosti i IAT test. Međutim, u njemu nisu prisutne bazične crte ličnosti i Dezintegracija! Ovaj nalaz je potvrdio ono što se iz korelacionih analiza moglo naslutiti: bazične crte ličnosti ne deluju direktno na kriminalno ponašanje već preko medijatora

odnosno specifičnih crta ličnosti (Amoralnost), psihopatije i određenih disfunkcija pri implicitnim asocijacijama na afektivno obojene stimulse.

Zbog toga je drugi model logična ekstenzija prvog. U njemu se modelira medijacija prethodno opisanih crta pri delovanju HEXACO faktora i Dezintegracije na recidiv (Dijagram 3, Tabela 12). Iz njega možemo videti da je ova medijacija potpuna: nije značajna ni jedna bazična crta koja direktno, zaobilazeći medijatore, utiče na recidiv. Ovaj podatak može poslužiti kao jedno objašnjenje za nedostatak povezanosti između ličnosti i recidiva: bazične crte ličnosti i šizotipija na recidiv deluju posredno, preko crta koje predstavljaju preciznije i specifičnije operacionalizacije dispozicija ka antisocijalnom ponašanju: Amoralnosti i psihopatije. U ovom smislu je model medijacije, heuristički uspešniji od prethodnog: on inkorporira više varijabli, objašnjava njihove međudnose i omogućuje sagledavanje posrednog delovanja egzogenih varijabli na recidiv.

Jedna od dodatnih informacija koje se dobijaju preko modela medijacije jeste i učešće psihopatskih crta u objašnjenju recidiva. Naime, pored Antisocijalnosti i Interpersonalni stil pozitivno utiče na produkciju sva tri oblika stabilnog kriminaliteta (Dijagram 3, Tabela 12). Ove povezanosti su opstale i pored snažnih uticaja na recidiv koji potiču od Antisocijalnosti. To znači da veza između psihopatije i kriminalnog recidiva nije u potpunosti tautološka po prirodi, odnosno da se ne može pripisati samo faktoru Antisocijalnosti. Ovaj nalaz nije u skladu sa ranijim studijama koje su jedino faktoru Antisocijalnosti pripisivale povezanosti između psihopatije i recidiva (Walters & Duncan, 2005; Walters et al., 2008). Međutim, strukturalni model je jasno odstranio Životni stil kao mogući izvor stabilnog kriminaliteta (Dijagram 2, Tabela 12). Iako je ova crta imala značajne pozitivne korelacije nultog reda sa merama recidiva (Tabela 8), i učestvuje u latentnoj komponenti koju dominantno konstituišu mere recidiva (Tabela 10), u strukturalnom modelu ona nije predstavljena, što znači da nije imala značajni uticaj na stabilni kriminalitet kada se ostale varijable kontrolišu u analizi. Ovo upućuje na činjenicu da je Životni stil takođe validan prediktor kriminalnog recidiva ali da je zajednička varijansa između njega i recidiva ista ona koju i Antisocijalno ponašanje deli sa kriminalnim povratništvom. Pošto je procenat deljene varijanse između Antisocijalnosti i recidiva veći u odnosu na onaj koji Životni stil deli sa recidivom, u multivarijantnoj analizi, kakvu predstavlja i strukturalno modeliranje, Životni stil se ne

pojavljuje kao prediktor sa specifičnim doprinosom. Ovde se jasno vidi opasnost modeliranja predikcije recidiva sa Antisocijalnošću kao prediktorom: veza koja se dobija između ove psihopatske crte i kriterijuma je tautološka po prirodi a sa druge strane, *ona može maskirati vezu između Životnog stila i stabilnog kriminalnog ponašanja*. Zbog toga se ponovo postavlja pitanje da li se Antisocijalnosti sme pružiti identičan konceptualni status kao i ostalim crtama psihopatije? U analizama bi je pre trebalo staviti kao kriterijumsku meru ili kao medijatorsku crtu u odnosu na ostale psihopatske crte. U ovom istraživanju bi to dovelo do prevelike složenosti modela, tako da Antisocijalnost nije imala poseban status, ali nalazi upućuju da bi u budućim istraživanjima trebalo voditi računa o konceptualnom statusu Antisocijalnosti.

Neke crte su u strukturalnom modelu odstranjene kao redundantne u predikciji recidiva. Međutim, neke crte su "otkrivene" kao važne u razumevanju stabilnog kriminaliteta tek u toku strukturalnog modeliranja. Ovde se pre svega misli na drugu od ličnosnih karakteristika psihopatije: hipoafektivitet. Obe mere ove crte dobijene preko različitih metoda poseduju nezavisne doprinose pri predikciji stabilnog kriminaliteta iako se projektuju na različite indikatore povratništva: Površni afekt značajno predviđa broj pravosnažnih presuda a rejting mera Afektiviteta utiče na ukupan broj krivičnih dela koji je ispitanik izvršio (Dijagram 3). Međutim, zanimljivija je činjenica da se ove dve crte, iako merene različitim metodama, ponašaju isto u odnosu na stabilni kriminalitet: koeficijenti staza koje vode od njih do recidiva su negativni (Tabela 12), što znači da ova psihopatska crta u stvari predstavlja *supresor* kriminalnog povratništva! Emocionalna stabilnost i površnost izgleda da nije ono što vodi osobe u ponavljanje krivičnih dela, štaviše, pošto su koeficijenti negativni, čini se da je upravo emocionalna nestabilnost i nekontrolisanost jedan od uzroka stabilnog kriminaliteta. Ovaj nalaz dodatno specifikuje ranije dobijene podatke o povišenoj izraženosti Faktora 1 PCL-Ra kod delinkvenata koji se nakon isticanja kazne nisu ponovo upuštali u vršenje krivičnih dela (Burt, 2004). Dalje, ovaj podatak je u skladu sa ranijim nalazima o povezanosti između crta ličnosti (odnosno visokog Neuroticizma i niske Saradljivosti) i perzistentnog kriminaliteta (Le Couff & Toupin, 2009) kao i nalaza da je emocija besa značajan prediktor recidivizma (Çorapçıoğlu & Erdoğan, 2004). Dakle, emocionalna neosetljivost može inhibirati one oblike kriminaliteta koji nastaju iz snažnog afekta. Naravno, ova crta bi mogla da bude generator izvršenja nekih specifičnih oblika

kriminaliteta (Woodworth & Porter, 2002; Storey et al., 2009) međutim, u ovoj studiji karakteristike i tip izvršenog dela nisu analizirane u svojstvu kriterijumske varijable. Indirektno, ovaj nalaz je u skladu sa svim ranijim podacima koji pokazuju da psihopatski afektivitet može biti adaptibilna i funkcionalna crta (Walsh et al., 2009; Hoffman et al., 2009; Osumi & Ohira, 2010).

Strukturalni model nam ovde nudi još jednu zanimljivu informaciju. Pomoću njega možemo određene informacije koja su u ranijem delu teksta bile parcijalno izložene spojiti u jednu celinu. Naime, kao što je prethodno rečeno, direktna staza od Površnog Afekta do broja presuda je negativna. Međutim, *Površni afekt pozitivno deluje na Sadizam koji onda ponovo pozitivno predviđa taj isti broj presuda* (Dijagram 3, Tabela 12). Dakle, na neki način i Afektivitet ima svoju "mračnu stranu" i ponaša se dvojako, slično kao i druga psihopatska crta ličnosti merena rejtinzima: Interpersonalni stil. On direktno deluje supresivno na recidiv. Ali indirektno, on ga može izazvati tako što predstavlja osnovu za razvoj sadističkih crta ličnosti koje facilitirajuće deluju na pojavu stabilnog kriminalnog ponašanja.

Amoralne crte ličnosti predstavljaju specifične aspekte bazičnih dimenzija ličnosti konstruisane da operacionalizuju upravo one karakteristike koje generišu antisocijalno i kriminalno ponašanje (Knežević, 2003). Zbog toga ne iznenađuju nalazi da upravo amoralne crte koje su najmanje zastupljene u prostoru bazičnih dimenzija ličnosti, odnosno Brutalnošću generisana amoralnost (Međedović, 2012), imaju direktne uticaje na recidiv. Pasivna amoralnost utiče na penalni recidiv sa negativnim predznakom, što znači da su recidivisti osobe visokog aktiviteta i da ih čak i pomagačko ponašanje može dovesti ponovno vršenje krivičnih dela. Moguće je naime, da je jedan od izvora povratništva spremnost da se pomogne osobama čak i kada takva pomoć uključuje protivzakonite radnje. Ovo je samo jedan od mogućih načina objašnjenja ove povezanosti i ovu vezu treba dodatno empirijski testirati. Sa druge strane, veza između Sadizma i recidiva je potpuno plauzibilna: osobe koje doživljavaju prijatne emocije čineći ili posmatrajući patnju drugih imaju veću verovatnoću izgradnje kriminalnog stila, odnosno stabilnog kriminalnog ponašanja. Ovakva veza je dobijana i ranije (Međedović et al., 2012). Podaci o sposobnostima mera Amoralnosti da direktno predvide recidiv nose i jednu informaciju važnu za metodologiju procene rizika za ponovno činj enje krivičnih dela. Jedan broj praktičara koji se bave recidivom veruju da

mere samoprocene imaju malu korist u predikciji recidiva ili da su inferiorne u odnosu na rejting mere koje daju profesionalci (Kroner & Loza, 2001). Razlog je već diskutovani potencijalni problem u davanju socijalno poželjnih odgovora na merama samoprocene (Smith & Ellingson, 2002). Međutim, podaci dobijeni u ovoj studiji, koji se pre svega odnose na mere Amoralnosti, govore da su mere dobijene samoprocenom dovoljno validne, odnosno da ispitanici sebe predstavljaju dovoljno objektivno, da mere samoprocene mogu biti korisne u ispitivanju kriminalnog recidiva. Ovi nalazi su u skladu sa podacima koji govore o validnosti i mera samoprocene kada je psihopatija u pitanju (Ray et al., 2013). Praktične implikacije nalaza se ogledaju u mogućnosti formiranja baterije mera u koju su uključene i rejting mere i mere samoprocene kako bi se dobila najvalidnija i najpreciznija informacija o potencijalnom kriminalnom povratništvu.

Najzad, uloga skorova na IAT testu u predikciji recidiva je saglasna sa prethodno opisanom crtom sadizma. Nalazi sugerišu da IAT test meri šizotipalno modulirani sadizam, i to preko zadatka koji osujećuje davanje socijalno poželjnih odgovora. I sadržajne i methodske specifičnosti verovatno omogućavaju da ova mera ima nezavisne doprinose pri predikciji recidiva. Ona dodatno potvrđuje i izdvajanje penalnog recidiva kao posebnog oblika kriminalnog povratništva (Macanović, 2009). Naši nalazi pokazuju da nekorigibilnost kriminalnog ponašanja koja se operacionalizuje pomoću ovog indikatora, potiče između ostalog i iz strukture ličnosti koja se odlikuje opštom psihičkom dezintegracijom i brutalnim amoralnim sadističkim dispozicijama.

Završna razmatranja

Koje su ključne informacije dobijene o psihopatiji u ovom istraživanju? Za razliku od i dalje prilično monolitnog i homogenog pogleda na psihopatiju koji je još uvek dominantan u psihološkim krugovima, u teorijskom delu rada potenciran je pogled na psihopatiju kao složaj distinktivnih crta koje imaju višestruku etiologiju. Rezultati empirijskog istraživanja potvrdili su ovakvo gledište, čak su ga na neki način i intenzivirali. Podaci su u skladu sa ranijim nalazima da postoji suštinska razlika između ličnih (manipulativne crte i afektivitet) i bihejvioralnih (impulsivnost, neodgovornost, antisocijalnost) aspekata psihopatije. Ličnosne crte psihopatije pokazuju potencijale za adaptivno i integrisano psihološko funkcionisanje jer barem deo njihove

varijanse učestvuje u dobro funkcionišućoj strukturi ličnosti. Čini se da ovaj potencijal posebno pokazuje crta Afektiviteta/Površnog afekta: ona se pri predikciji recidiva nezavisno od metoda merenja pokazuje kao supresor stabilnog kriminaliteta. Dakle, postoji i važna razlika između endogenih, ličnosnih aspekata psihopatije: manipulativnosti i psihopatskog afektiviteta.

Međutim, složenost je još dublja: ona se ne ograničava samo na distinkcije između psihopatskih crta, već i pojedinačne crte pokazuju heterogenost po sebi. Ovo je pokazano kod crte Interpersonalnog stila čiji je jedan deo pozitivno povezan sa kriminalnim recidivom a drugi nije. Štaviše, ova dva dela varijanse Interpersonalnog stila pokazuju suštinski drugačije povezanosti (suprotnog predznaka) sa crtama ličnosti, potvrđujući sa jedne strane kriminogene a sa druge adaptivne i funkcionalne aspekte ove psihopatske crte. Time je pokazano da se stabilno kriminalno ponašanje ne može atribuirati samo crti Antisocijalnosti, već da između psihopatije i recidiva postoji netautološka povezanost. Međutim, otkrivena heterogenost Interpersonalnog stila je takođe jedan od mogućih uzroka izostanka kongruence između ovog aspekta psihopatije i drugih crta ličnosti. Takođe, ovde metod merenja postaje važan: opisane specifičnosti manipulativnih psihopatskih crta su detektovane samo onda kada su one merene pomoću procene od strane drugog lica, one se ne javljaju kada se crta ispituje pomoću samoprocene. Koji tačno faktori deluju na ovakve karakteristike rejting mere Interpersonalnog stila u ovom trenutku mi ne možemo reći. I kriminogene i adaptivne karakteristike ove crte su saglasne sa ranijim nalazima u literaturi, ali takođe postoje podaci da na proces procene na PCL-R skali utiču i drugi fenomeni koji potiču iz samog ispitivača (npr. crte ličnosti procenjivača) ali i samog instrumenta (subjektivnija uputstva za skorovanje). Ovi nalazi se pridružuju skupu već postojećih podataka koji savetuju da bi revizija PCL-R skale bila korisna.

Kada je u pitanju odnos između psihopatskih crta i bazičnih dimenzija ličnosti, dobijaju se nedvosmislene i jasne informacije. Povezanosti između psihopatije i ličnosti nude nam sledeći opis psihopatskih crta: u pitanju su neiskrenost, narcisoidnost, nizak osećaj sa fer-plej i redukovani recipročni altruizam; nedostatak anksioznosti, straha, empatije i generalna emotivna hladnoća prema drugima; kivnost i antagonizam prema drugima, nedostatak fleksibilnosti i strpljenja koji mogu rezultirati u emocijama besa i agresivnosti; manjak samodiscipline, neorganizovanost, nepromišljenost i impulsivnost.

Takođe, psihopatske crte dele puno atributa sa Amoralnim crtama ličnosti odnosno makijavelističkim, hedonističkim, sadističkim tendencijama koje i same generišu kriminalno i antisocijalno ponašanje. Nalazi takođe pokazuju da psihopatske crte koreliraju pozitivno sa šizotipijom ali da takođe mogu asociirati i sa niskom šizotipijom odnosno mentalnom stabilnošću i integrisanošću.

Od posebne važnosti u ovom istraživanju su se pokazale implicitno merene asocijacije na stimulse koje karakteriše nasilje. One nisu bile značajno povezane sa psihopatijom ali jesu sa sadizmom: osobe koje imaju manje negativne implicitne asocijacije pri posmatranju nasilnih stimulusa zapravo imaju sadističku strukturu ličnosti moduliranu šizotipalnim crtama. Takođe, one imale više zatvorskih kazni u odnosu na druge ispitanike što govori da je ovakva struktura ličnosti posebno rezistentna na tretman i teško promenljiva.

Dobijeni nalazi imaju i određen praktični značaj. Implikacije za psihološku praksu su pre svega usmerene na dijagnostiku osoba u penalnim institucijama ili za procenu rizika od ponovnog vršenja krivičnog dela. Rejting mere psihopatije su se pokazale kao dobar prediktor stabilnog kriminaliteta, te je moguće razmišljati o uvođenju ovog instrumenta kao oficijelnog dela procene rizika od recidiva. Međutim, i mere samoprocene, ne toliko psihopatije koliko Amoralnih crta ličnosti su se pokazale kao značajni prediktori povratništva. Time je pokazano da se validne informacije koje predviđaju intenzitet odnosno frekvencu kriminalnog ponašanja mogu dobiti od samih ispitanika. Najzad, sposobnost IAT testa da predvidi penalni recidiv sugerise da bi on takođe bio koristan suplement bateriji instrumenata pomoću kojih se predviđa kriminalno povratništvo. Time bi ta baterija zaista bila multimetodska: podrazumevala bi rejting mere, samoprocenu, računarski administrirane testove i biografske podatke o osuđenom licu. Jedan dobar empirijski test za ovakvu hipotetičku bateriju bilo bi poređenje njene prediktivne moći sa upitnikom koji se trenutno koristi za procenu recidiva u našim kazneno-popravnim ustanovama.

Jedna od dobrih strana ovog istraživanja je broj varijabli, odnosno mernih metoda koji je uključen u eksploraciju. Međutim, ovaj aspekt je povezan i sa različitim nedostacima nacрта. Prvi se odnosi na veličinu uzorka istraživanja. Iako je uzorak dovoljno velik da obezbedi zadovoljavajuću snagu istraživanja, proučavani efekti su niskog intenziteta i idealno bi bilo da je studija obuhvatila veći broj ispitanika. Naše je

mišljenje da je snaga studije takva da je verovatnoća činjenja greške tipa 1 veoma niska, ali da je verovatnoća greške tipa 2 veća: usled niskih povezanosti između ispitivanih varijabli moguće je da su neki od efekata odbačeni kao neznajni a da u populaciji stvarno postoje. Još jedan od nedostataka ovog istraživanja je operacionalizacija recidiva koja je odabrana za proučavanje. U ovoj studiji se kriterijumsko ponašanje (frekventnost kriminalnog ponašanja merena preko tri indikatora) odigralo pre nego što su uzete mere od interesa (psihopatija, ličnost, računarski administrirane mere). U pitanju je retrospektivna studija. Za razliku od ove vrste istraživanja, prospektivne studije predviđaju događaje koji će se tek desiti, dakle nakon prikupljanja informacija o prediktorima. Ovakve studije imaju višu validnost, predstavljaju stroži dizajn za evaluaciju prediktora i u manjoj meri je prisutna prediktor-kriterijum kontaminacija. Naravno, problem kod ovakvih studija jeste što su longitudinalne po svojoj prirodi: zahtevaju određeni period praćenja ispitanika (što duže to bolje) nakon prikupljanja podataka, što zahteva veće resurse od istraživača.

Nalazi dobijeni u ovom istraživanju eksplicirali su određene metodološke zahteve koji bi trebalo da imaju uticaja na buduća empirijska proučavanja psihopatije. Pre svega, u pitanju je multimetodska procena: kako bi se ispitala sva složenost fenomena psihopatskih crta neophodno je da se analiziraju i rejting i mere samoprocenjena psihopatija. Za sada je dostupna samo rejting mera Hejrovog modela psihopatije, međutim, kada je u pitanju metod samoprocene, nekoliko različitih modela je do sada operacionalizovano. Veoma bi korisno bilo ispitati paralelno i neki drugi model zajedno sa Hejrovim (recimo model Lilienfelda i saradnika ili Krugera i saradnika) kako bi se izbeglo oslanjanje na samo jednu koncepciju psihopatije. Ovo takođe nameće dodatne zahteve istraživačima ali sa obzirom na kompleksnost predmeta proučavanja, multimetodska i multimodelska operacionalizacija psihopatije čini se nužnom.

U sadržinskom smislu, čini se da su mogućnosti za buduća istraživanja gotovo neograničena. Savremene tendencije u istraživanju psihopatije već pomeraju težište sa osuđeničkih u opštu populaciju, time sve više uvodeći koncept uspešne psihopatije u fokus istraživanja. I nalazi dobijeni u ovom radu podržavaju istraživanje uspešne psihopatije: čak i u osuđeničkoj populaciji psihopatske crte mogu inhibirati frekvencu vršenja krivičnih dela i biti povezane sa adaptivnim i funkcionalnim aspektima ličnosti.

Možemo samo pretpostaviti da će se ovakav trend nastaviti i pojačavati. Rad na razumevanju etioloških uzroka psihopatije je tek počeo, i on tek treba da sa bihevioralnog nivoa bude prebačen na neurobiološki plan. Međutim, svaki pokušaj razumevanja uzroka psihopatije moraće da u nekom trenutku uzme i obzir razvojne faktore psihopatskih crta, odnosno njihovu dinamiku tokom ontogenetskog razvoja. Heterogenost i složenost psihopatskih crta je moguće dalje istraživati na jedan od dva načina. Onaj koji smatramo manje adekvatnim je dodatno rasparčavanje i specifikovanje manifestnih psihopatskih markera (recimo Interpersonalnog stila ili Afektiviteta koji pokazuju najveću složenost) kako bi se utvrdio njihov specifičan položaj u nomološkoj mreži psihopatije. Drugi i adekvatniji predstavlja identifikovanje sredinskih medijatora koji interreaguju sa biološkim dispozicijama i utiču na razvoj određenih psihopatskih crta i to verovatno u nekim kritičnim fazama razvoja. Psihopatija ne predstavlja pojavu koju treba posmatrati primarno iz psihijatrijskog pa čak ni iz ugla psihologije kriminala i antisocijalnog ponašanja. Ona je u snovi jedna specifična forma ljudske životne strategije koja se bazira na amoralnom ponašanju. Međutim, ukoliko je ovakvo gledište na psihopatiju ispravno, funkcija psihopatskih crta bi bila optimizovanje adaptivnih potencijala osobe, u određenim, specifičnim okolnostima i sredinama. Zbog toga bi proučavanje sredinskih medijatora psihopatskih crta moglo biti jako važno u budućim istraživanjima ovog fenomena.

Literatura:

Abracen, J., Looman, J., & Langton, C. M. (2008). Treatment of sexual offenders with psychopathic traits: Recent research developments and clinical implications. *Trauma, Violence, and Abuse, 9*, 144–166.

Aharoni, E., Sinnott-Armstrong, W., & Kiehl, K. A. (2012). Can psychopathic offenders discern moral wrongs? A new look at the moral/conventional distinction. *Journal of Abnormal Psychology, 121*, 484-497.

Aharoni, E., Antonenko, O., & Kiehl, K.A. (2011). Disparities in the moral intuitions of criminal offenders: The role of psychopathy. *Journal of Research in Personality, 45*, 322–327.

Ali, F., Amorim, I. S., & Chamorro-Premuzic, T. (2009). Empathy deficits and trait emotional intelligence in psychopathy and Machiavellianism. *Personality and Individual Differences, 47*, 758–762.

Ali, F., & Chamorro-Premuzic, T. (2010). Investigating theory of mind deficits in nonclinical psychopathy and Machiavellianism. *Personality and Individual Differences, 49*, 169–174.

Aluja, A., García, Ó., & García, L. F. (2003). Relationships among extraversion, openness to experience, and sensation seeking. *Personality and Individual Differences, 35*, 671-680.

American Psychiatric Association (1952). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. Washington, DC: Author.

American Psychiatric Association (1968). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, Rev. ed.* Washington, DC: Author.

American Psychiatric Association (1980). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 3rd ed.* Washington, DC: Author.

American Psychiatric Association (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 4th ed.* Washington, DC: Author.

Andershed, H. A., Kerr, M., Stattin, H., & Levander, S. (2002). Psychopathic traits in non-referred youths: A new assessment tool. In E. Blauuw & L. Sheridan (Eds.), *Psychopaths: Current international perspectives* (pp. 131–158). The Hague: Elsevier.

Anderson, S. W., Bechara, A., Damasio, H., Tranel, D., & Damasio, A. R. (1999). Impairment of social and moral behavior related to early damage in human prefrontal cortex. *Nature neuroscience*, 2, 1032-1037.

Archer, J., & Coyne, S. M. (2005). An integrated review of indirect, relational, and social aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 9, 212 – 230.

Ashton, M. C., Lee, K., Perugini, M., Szarota, P., de Vries, R.E., Di Blas, L., Boies, K., & De Raad, B. (2004). A six-factor structure of personality-descriptive adjectives: solutions from psycholexical studies in seven languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, 356–366.

Ashton, M. C., Lee, K., & Son, C. (2000). Honesty as the sixth factor of personality: Correlations with Machiavellianism, primary psychopathy, and social adroitness. *European Journal of Personality*, 14, 359-368.

Asscher, J. J., van Vugt, E. S., Stams, G. J. J., Deković, M., Eichelsheim, V. I., & Yousfi, S. (2011). The relationship between juvenile psychopathic traits, delinquency and (violent) recidivism: A meta-analysis. *Journal of child psychology and psychiatry*, 52, 1134-1143.

- Babiak, P. (1995). When psychopaths go to work: A case study of an industrial psychopath. *Applied psychology: An international review*, *44*, 171–188.
- Babiak, P., & Hare, R. D. (2006). *Snakes in suits: When psychopaths go to work*. New York: HarperCollins.
- Barrett, F. S., Robins, R. W., & Janata, P. (2013). A Brief Form of the Affective Neuroscience Personality Scales. *Psychological Assessment*, Advance online publication.
doi: 10.1037/a0032576
- Barry, C. T., Chaplin, W. F., & Grafeman, S. J. (2006). Aggression following performance feedback: The influences of narcissism, feedback valence, and comparative standard. *Personality and Individual Differences*, *41*, 177-187.
- Bechara, A. (2004). The role of emotion in decision-making: evidence from neurological patients with orbitofrontal damage. *Brain and cognition*, *55*, 30-40.
- Bechara, A., Damasio, A. R., Damasio, H., & Anderson, S. W. (1994). Insensitivity to future consequences following damage to human prefrontal cortex. *Cognition*, *50*, 7–15.
- Belfrage, H., & Rying, M. (2004). Characteristics of spousal homicide perpetrators, a study of all cases of spousal homicide in Sweden 1990–1999. *Criminal Behaviour and Mental Health*, *14*, 121–133.
- Benning, S. D. (2013). Heterogeneity in content and psychopathies: Comment on Marcus et al. *Personality Disorders*, *4*, 83–84.
- Benning, S. D., Patrick, C. J., Hicks, B. M., Blonigen, D. M., & Krueger, R. F. (2003). Factor structure of the Psychopathic Personality Inventory: Validity and implications for clinical assessment. *Psychological Assessment*, *15*, 340–350.

Benning, S. D., Patrick, C. J., Salekin, R. T., & Leistico, A. R. (2005). Convergent and discriminant validity of psychopathy factors assessed via self-report: A comparison of three instruments. *Assessment, 12*, 270–289.

Beszterczey, S., Nestor, P. G., Shirai, A., & Harding, S. (2013). Neuropsychology of decision making and psychopathy in high-risk ex-offenders. *Neuropsychology, 27*, 491-497.

Black, P. J. (2013). *The Dark Triad and interpersonal assessment of vulnerability: cues used and accuracy*. Unpublished MA thesis. The University of British Columbia: Canada.

Blackburn, R. (1975). An empirical classification of psychopathic personality. *British Journal of Psychiatry, 127*, 456–460.

Blackburn, R. (1979). Cortical and autonomic arousal in primary and secondary psychopaths. *Psychophysiology, 16*, 143–150.

Blackburn, R. (2007). Personality disorder and psychopathy: conceptual and empirical integration. *Psychology, Crime & Law, 13*, 7-18.

Blagov, P. S., Lilienfeld, S. O., Patrick, C. J., Powers, A. D., Phifer, J. E., Venables, N., ... Cooper, G. (2011). Personality constellations in incarcerated psychopathic men. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment, 2*, 293-315.

Blair, J., Mitchell, D., & Blair, K. (2005). *The psychopath: Emotion and the brain*. Malden, MA: Blackwell.

Blair, K. S., Richell, R. A., Mitchell, D. G. V., Leonard, A., Morton, J., & Blair, R. J. R. (2006). They know the worlds, but not the music: Affective and semantic priming in individuals with psychopathy. *Biological psychology, 73*, 114–123.

Blair, R. J. R. (2010). Psychopathy, frustration, and reactive aggression: The role of ventromedial prefrontal cortex. *British Journal of Psychology*, *101*, 383–399.

Blair, R. J. R. (2007). The amygdala and ventromedial prefrontal cortex in morality and psychopathy. *Trends in Cognitive Sciences*, *11*, 387–392.

Blair, R. J. R. (2003). Neurobiological basis of psychopathy. *British Journal of Psychiatry*, *182*, 5–7.

Blair, R. J. R. (1995). A cognitive developmental approach to morality: Investigating the psychopath. *Cognition*, *57*, 1–29.

Blair, R. J. R., Colledge, E., Murray, L., & Mitchell, D. G. V. (2001). A selective impairment in the processing of sad and fearful expressions in children with psychopathic tendencies. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *29*, 491–498.

Blair, R. J. R., Mitchell, D. G. V., Colledge, E., Leonard, R. A., Shine, J. H., Murray, L. K., et al. (2004). Reduced sensitivity to other's fearful expressions in psychopathic individuals. *Personality & Individual Differences*, *37*, 1111–1122.

Blonigen, D. M., Patrick, C. J., Douglas, K. S., Poythress, N. G., Skeem, K. S., Lilienfeld, S. O., ... Krueger, R. F. (2010). Multimethod assessment of psychopathy in relation to factors of internalising and externalising from the Personality Assessment Inventory: The impact of method variance and suppressor effects. *Psychological Assessment*, *22*, 96-107.

Blonigen, D. M., Sullivan, E. A., Hicks, B. M., & Patrick, C. J. (2012). Facets of psychopathy in relation to potentially traumatic events and posttraumatic stress disorder among female prisoners: The mediating role of borderline personality disorder traits. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, *3*, 406-414.

Boccaccini, M. T., Turner, D. B., & Murrie, D. C. (2008). Do some evaluators report consistently higher or lower PCL-R scores than others? Findings from a statewide sample of sexually violent predator evaluations. *Psychology, Public Policy, and Law*, *14*, 262–283.

Boddy, C. R., Ladyshevsky, R., & Galvin, P. (2010). Leaders without ethics in global business: Corporate psychopaths. *Journal of Public Affairs*, *10*, 121–138.

Bolt, D., Hare, R. D., Vitale, J., & Newman, J. P. (2004). A multigroup item response theory analysis of the Hare Psychopathy Checklist-Revised. *Psychological Assessment*, *16*, 155–168.

Bond, C. F., & DePaulo, B. M. (2008). Individual differences in judging deception: Accuracy and bias. *Psychological Bulletin*, *134*, 477–492.

Bonogofsky, A. N. (2007). *Self-report measures of psychopathic and schizotypal personality characteristics: A confirmatory factor analysis of characteristics of antisocial behavior and hypothetical psychosis-proneness in a college sample*.

Unpublished MA thesis, The University of Montana, Missoula, Montana. Available at: <http://etd.lib.umt.edu/theses/available/etd-06012007-120950/unrestricted/Bonogofsky,Amber.pdf>

Boyd, R., Gintis, H., & Bowles, S. (2010). Coordinated punishment of defectors sustains cooperation and can proliferate when rare. *Science*, *328*, 617–620.

Brinkley, C. A., Newman, J. P., Widiger, T. A., Lyman, D. R. (2004). Two approaches to parsing the heterogeneity of psychopathy. *Clinical Psychology: Science & Practice*, *11*, 69–94.

Brinkley, C. A., Schmitt, W. A., Smith, S. S., & Newman, J. P. (2001). Construct validation of a self-report psychopathy scale: Does Levenson's self-report psychopathy

scale measure the same constructs as Hare's psychopathy checklist-revised? *Personality and Individual Differences*, *31*, 1021-1038.

Brook, M., & Kosson, D. S. (2013). Impaired cognitive empathy in criminal psychopathy: Evidence from a laboratory measure of empathic accuracy. *Journal of Abnormal Psychology*, *122*, 156–166.

Buckels, E. E. (2012). *The pleasures of hurting others: behavioral evidence for everyday sadism*. Unpublished MA thesis, The University of Winnipeg, Canada.

Buckels, E. E., Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2013). Behavioral confirmation of everyday sadism. *Psychological science*, *24*, 2201-2209.

Buelow, M. T., & Suhr, J. A. (2009). Construct validity of the Iowa Gambling Task. *Neuropsychology Review*, *19*, 102–114.

Burt, G. (2004), "Investigating characteristics of the non-recidivating psychopathic offender", *Dissertation Abstracts International*, *64*. Retrieved from PsycInfo database.

Buzina, N. (2012). Psychopathy – historical controversies and new diagnostic approach. *Psychiatria Danubina*, *24*, 134-142.

Buss, D. M. (1992). Manipulation in close relationships: Five personality factors in interactional contexts. *Journal of Personality*, *60*, 477–499.

Byrne, B. (2001). *Structural Equation Modeling with AMOS, basic concepts, applications, and programming*. Lawrence Erlbaum Associates: Hillsdale, New Jersey.

Caldwell, M. F. (2011). Treatment-related changes in behavioral outcomes of psychopathy facets in adolescent offenders. *Law and Human Behavior*, *35*, 275–287.

Caldwell, M. F., McCormick, D. J., Umstead, D., & Van Rybroek, G. J. (2007). Evidence of treatment progress and therapeutic outcomes among adolescents with psychopathic features. *Criminal Justice and Behavior*, *34*, 573–587.

Caldwell, M. F., & Van Rybroek, G. J. (2013). Effective treatment programs for violent adolescents: Programmatic challenges and promising features. *Aggression and Violent Behavior*, *18*, 571-578.

Cale, E. M. & Lilienfeld, S. O. (2006). Psychopathy factors and risk for aggressive behavior: A test of the “Threatened Egotism” hypothesis. *Law and Human Behavior*, *30*, 51-75.

Camp, J. P., Skeem, J. L., Barchard, K., Lilienfeld, S. O., & Poythress, N. G. (2013). Psychopathic predators? Getting specific about the relation between psychopathy and violence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *81*, 467-480.

Campbell, M. A., French, S., & Gendreau, P. (2007). *Assessing the utility of risk assessment tools and personality measures in the prediction of violent recidivism for adult offenders*. (User Report 2007-04). Ottawa, Ontario: Public Safety Canada.

Campbell, M. A., French, S., & Gendreau, P. (2009). The prediction of violence in adult offenders: A meta-analytic comparison of instruments and methods of assessment. *Criminal Justice and Behavior*, *36*, 567-590.

Campbell, M. A., Porter, S., & Santor D. (2004). Psychopathic traits in adolescent offenders: An evaluation of criminal history, clinical, and psychosocial correlates. *Behavioral Science and the Law*, *22*, 23-47.

Card, N. A., Stucky, B. D., Sawalani, G. M. & Little, T. D. (2008). Direct and indirect aggression during childhood and adolescence: A meta-analytic review of gender differences, intercorrelations, and relations to maladjustment. *Child Development*, *79*, 1185–1229.

Carver, C. S. (2004). Negative affects deriving from the behavioral approach system. *Emotion, 4*, 3–22.

Carver, C. S., & White, T. L. (1994). Behavioral inhibition, behavioral activation, and affective responses to impending reward and punishment: The BIS/BAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology, 67*, 319–333.

Cauffman, E., Kimonis, E. R., Dmitrieva, J., & Monahan, K. (2009). A multimethod assessment of juvenile psychopathy: Comparing the predictive utility of the PCL:YV, YPI, and NEO PRI. *Psychological Assessment, 21*, 528–542.

Chabrol, H., Van Leeuwen, N., Rodgers, R., & Séjourné, S. (2009). Contributions of psychopathic, narcissistic, Machiavellian, and sadistic personality traits to juvenile delinquency. *Personality and Individual Differences, 47*, 734–739.

Chakhssi, F., de Ruiter, C., & Bernstein, D. (2010). Change during forensic treatment in psychopathic versus nonpsychopathic offenders. *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology, 21*, 660–682.

Cima, M., & Raine, A. (2009). Distinct characteristics of psychopathy relate to different subtypes of aggression. *Personality and Individual Differences, 47*, 835–840.

Cleckley, H. (1941). *The mask of sanity*. St. Louis, MO: Mosby.

Cleckley, H. (1976). *The mask of sanity (5th edition)*. St. Louis, MO: Mosby.

Clower, C. E., & Bothwell, R. K. (2001). An Exploratory Study of the Relationship between the Big Five and Inmate Recidivism. *Journal of Research in Personality, 35*, 231–237.

Coid, J., & Ullrich, S. (2010). Antisocial personality disorder is on a continuum with psychopathy. *Comprehensive Psychiatry*, *51*, 426–433.

Colbert, A.E., Judge, T.A., Daejeong, C., & Wang, G. (2012). Assessing the trait theory of leadership using self and observer ratings of personality: The mediating role of contributions to group success. *The Leadership Quarterly*, *23*, 670-685.

Contreras-Rodríguez, O., Pujol, J., Batalla, I., Harrison, B. J., Bosque, J., Ibern-Regàs, I., ... & Cardoner, N. (2013). Disrupted neural processing of emotional faces in psychopathy. *Social cognitive and affective neuroscience*. First published online: February 5, 2013. doi: 10.1093/scan/nst014

Cooke, D. J., & Michie, C. (2001). Refining the construct of psychopathy: Towards a hierarchical model. *Psychological Assessment*, *13*, 171–188.

Cooke, D. J., Michie, C., & Skeem, J. (2007). Understanding the structure of Psychopathy Checklist-Revised. *The British Journal of Psychiatry*, *190*, 39–50.

Cooke, D. J., Michie, C., Hart, S. D., & Clark, D. A. (2004). Reconstructing psychopathy: Clarifying the significance of antisocial and socially deviant behavior in the diagnosis of psychopathic personality disorder. *Journal of Personality Disorders*, *18*, 337–357.

Copestake, S., Gray, N. S., & Snowden, R. J. (2013). Emotional Intelligence and Psychopathy: A Comparison of Trait and Ability Measures. *Emotion*, *13*, 691-702.

Çorapçioğlu, A., & Erdoğan, S. (2004). A cross-sectional study on expression of anger and factors associated with criminal recidivism in prisoners with prior offences. *Forensic science international*, *140*, 167-174.

Corr, P. J. (2010). The psychoticism–psychopathy continuum: A neuropsychological model of core deficits. *Personality and Individual Differences*, *48*, 695–703.

Costa, P. T., Jr., & McCrae, R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI): Professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.

Costa, P. T., & McCrae, R. R. (2008). The revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R). In G. J. Boyle, G. Matthews, D. H. Saklofske (Eds.), *The SAGE handbook of personality theory and assessment: Personality measurement and testing, Vol. 2* (pp. 179–198). London: SAGE Publications Ltd.

Cronbach, L. J., & Meehl, P. E. (1955). Construct validity of psychological tests. *Psychological Bulletin*, *52*, 281-302.

Damasio, A. R. (1994). *Descartes' error. Emotion, reason, and the human brain*. New York: Putnam.

Davis, M., Walker, D.L., Miles, L. & Grillon, C. (2010). Phasic vs sustained fear in rats and humans: role of the extended amygdala in fear vs anxiety. *Neuropsychopharmacology*, *35*, 105-135.

Dawel, A., O'Kearney, R., McKone, E., & Palermo, R. (2012). Not just fear and sadness: Meta-analytic evidence of pervasive emotion recognition deficits for facial and vocal expressions in psychopathy. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, *36*, 2288–2304.

Dean, A. C., Altstein, L. L., Berman, M. E., Constans, J. I., Sugar, C. A., & McCloskey, M. S. (2013). Secondary psychopathy, but not primary psychopathy, is associated with risky decision making in noninstitutionalized young adults. *Personality and Individual Differences*, *54*, 272–277.

Decuyper, M., De Clercq, B., De Bolle, M., & De Fruyt, F. (2009). Validation of FFM PD counts for screening personality pathology and psychopathy in adolescence. *Journal of Personality Disorders, 23*, 587 – 605.

Decyber, M., de Pauw, S., de Fryt, F., de Bolle, M., & de Clerq, B. J. (2009). A meta-analysis of psychopathy, antisocial PD and FFM associations. *European Journal of Personality, 23*, 531–565.

DeLisi, M. (2009). Psychopathy is the unified theory of crime. *Youth Violence and Juvenile Justice, 7*, 256–273.

DeLisi, M., Vaughn, M.G., Beaver, K.M., & Wright, J.P. (2010). The Hannibal Lecter myth: psychopathy and verbal intelligence in the MacArthur Violence Risk Assessment Study. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 32*, 169–177.

DeMatteo, D., Heilbrun, K., & Marczyk, G. (2006). An empirical investigation of psychopathy in a noninstitutionalized and noncriminal sample. *Behavioral Sciences & the Law, 24*, 133–146.

Derefinko, K. J., & Lynam, D. R. (2007). Using the FFM to conceptualize psychopathy: A test using a drug abusing sample. *Journal of Personality Disorders, 21*, 638–656.

de Vignemont, F., & Singer, T. (2006). The empathic brain: How, when and why? *Trends in Cognitive Sciences, 10*, 435–441.

De Vries, R. E., Lee, K., & Ashton, M. C. (2008). The Dutch HEXACO personality inventory: Psychometric properties, self-other agreement, and relations with psychopathy among low and high acquaintanceship dyads. *Journal of Personality Assessment, 90*, 142–151.

De Vries, R. E. & Van Kampen, D. (2010). The HEXACO and 5DPT models of personality: A comparison and their relationships with psychopathy, egoism,

pretentiousness, immorality, and machiavellianism. *Journal of Personality Disorders*, 24, 244-257.

Dindo, L., & Fowles, D. (2011). Dual Temperamental Risk Factors for Psychopathic Personality: Evidence From Self-Report and Skin Conductance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100, 557-566.

Dolan, M. C., & Fullam, R. S. (2010). Moral/conventional transgression distinction and psychopathy in conduct disordered adolescent offenders. *Personality and Individual Differences*, 49, 995–1000.

Douglas, K. S., Lilienfeld, S. O., Skeem, J. L., Poythress, N. G., Edens, J. F., & Patrick, C. J. (2008). Relation of antisocial and psychopathic traits to suicide-related behavior among offenders. *Law and Human Behavior*, 32, 511–525.

Douglas, K. S., Strand, S., Belfrage, H., Fransson, G., & Levender, S. (2005). Reliability and validity evaluation of the Psychopathy Checklist: Screening Version (PCL: SV) in Swedish correctional and forensic psychiatric samples. *Assessment*, 12, 145-161.

D'Silva, K., Duggan, C., & McCarthy, L. (2004). Does treatment really make psychopaths worse? A review of the evidence. *Journal of Personality Disorders*, 18, 163–177.

Dunlop, P. D., Morrison, D. L., Koenig, J., & Silcox, B. (2012). Comparing the Eysenck and HEXACO Models of Personality in the Prediction of Adult Delinquency. *European Journal of Personality*, 26, 194-202.

Edens, J. F., Marcus, D. K., Lilienfeld, S. O., & Poythress, N. G., (2006). Psychopathic, not psychopath: Taxometric evidence for the dimensional structure of psychopathy. *Journal of Abnormal Psychology*, 115, 131-144.

Edens, J. F., Petrila, J., & Buffington-Vollum, J. K. (2001). Psychopathy and the death penalty: Can the Psychopathy Checklist–Revised identify offenders who represent “a continuing threat to society”? *Journal of Psychiatry & Law*, *29*, 433–481.

Edens, J. F., Poythress, N. G., & Watkins, M. M. (2001). Further validation of the psychopathic personality inventory among offenders: Personality and behavioral correlates. *Journal of Personality Disorders*, *15*, 403–415.

Ekman, P. (2009). *Telling lies: Clues to deceit in the marketplace, politics, and marriage*. New York, NY, US: W.W. Norton & Co.

Embretson, S. E., & Reise, S. P. (2000). *Item response theory for psychologists*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Epps, J., & Kendall, P. C. (1995). Hostile attributional bias in adults. *Cognitive Therapy and Research*, *19*, 159–178.

Erickson, S. K., & Vitacco, M. J. (2012). Predators and Punishment. *Psychology, Public Policy and Law*, *18*, 1-17.

Ermer, E., Kahn, R. E., Salovey, P., & Kiehl, K. A. (2012). Emotional intelligence in incarcerated men with psychopathic traits. *Journal of Personality and Social Psychology*, *103*, 194-204.

Eysenck, H. J., & Eysenck, S. B. G. (1976). *Psychoticism as a dimension of personality*. Hodder and Stoughton, London.

Fedora, O., & Reddon, J. R. (1993). Psychopathic and nonpsychopathic inmates differ from normal controls in tolerance levels of electric stimulation. *Journal of Clinical Psychology*, *49*, 326–331.

Feilhauer, J., Cima, M., Korebrits, A., & Kunert, H.-J. (2012). Differential associations between psychopathy dimensions, types of aggression, and response inhibition.

Aggressive Behavior, 38, 77-88.

Few, L. R., Miller, J. D., & Lynam, D. R. (2013). An examination of the factor structure of the Elemental Psychopathy Assessment. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 4, 247-253.

Fine, C., & Kennett, J. (2004). Mental impairment, moral understanding and criminal responsibility: Psychopathy and the purposes of punishment. *International Journal of Law and Psychiatry*, 27, 425–443.

Flor, H., Birbaumer, N., Hermann, C., Ziegler, S., & Patrick, C. J. (2002). Aversive Pavlovian conditioning in psychopaths: Peripheral and central correlates.

Psychophysiology, 39, 505–518.

Forth, A. E., Kosson, D. S., & Hare, R. D. (2003). *The Psychopathy Checklist: Youth Version manual*. Toronto, ON, Canada: Multi-Health Systems.

Fossati, A., Krueger, R. F., Markon, K. E., Borroni, S., & Maffei, C. (2013). Reliability and validity of the Personality Inventory for DSM-5 (PID-5): Predicting DSM-IV personality disorders and psychopathy in community-dwelling Italian adults.

Assessment, published online 24 September 2013. doi: 10.1177/1073191113504984

Fowler, K.A., Lilienfeld, S.O., & Patrick, C.J. (2009). Detecting psychopathy from thin slices of behavior. *Psychological Assessment*, 21, 68–78.

Fowles, D. C., & Dindo, L. (2006). A dual deficit model of psychopathy. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of psychopathy* (pp. 14–34). New York: Guilford Press.

Fowles, D.C., Dindo, L. (2009). Temperament and psychopathy: dual-pathway model. *Current Directions in Psychological Science*, 18, 179–83.

Frick, P. J., & Morris, A. S. (2004). Temperament and developmental pathways to conduct problems. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 33*, 54–68.

Friedman, J. N. W., Oltmanns, T. F., Gleason, M. E. J., & Turkheimer, E. (2006). Mixed impressions: Reactions of strangers to people with pathological personality traits. *Journal of Research in Personality, 41*, 667–688.

Fulton, J.J., Marcus, D.K., & Payne, K.T. (2010). Psychopathic personality traits and risky sexual behavior in college students. *Personality and Individual Differences, 49*, 29-33.

Furnham, A. (2007). Personality disorders and derailment at work: The paradoxical influence of pathology in the workplace. In Cooper's (Ed.), *Research companion to the dysfunctional workplace: Management challenges and symptoms* (pp. 22–39). Northampton, MA: Edward Elgar Publishing, Inc.

Gao, Y., Raine, A., & Schug, R. A. (2011). P3 event-related potentials and childhood maltreatment in successful and unsuccessful psychopaths. *Brain and cognition, 77*, 176-182.

Gao, Y., Raine, A., & Schug, R. (2012). Somatic aphasia: Mismatch of body sensations with autonomic stress reactivity in psychopathy. *Biological Psychology, 90*, 228–233.

Gao, Y., Raine, A., & Phil, D. D. (2010). Successful and unsuccessful psychopaths: A neurobiological model. *Behavioral Sciences & The Law, 28*, 194 -210.

Gaughn, E. T., Miller, J. D., Pryor, L. R., & Lynam, D. R. (2009). Comparing two alternative measures of general personality in the assessment of psychopathy: A test of the NEO PI-R and the MPQ. *Journal of Personality, 77*, 965–996.

Gervais, M. M., Kline, M., Ludmer, M., George, R., & Manson, J. H. (2013). The strategy of psychopathy: primary psychopathic traits predict defection on low-value

relationships. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 280.
<http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2012.2773>.

Giammarco, E.A., Atkinson, B., Baughman, H.M., Veselka, L., & Vernon, P. A. (2013). The relation between antisocial personality and the perceived ability to deceive. *Personality and Individual Differences*, 54, 246–250.

Glenn, A. L., Iyer, R., Graham, J., Koleva, S., & Haidt, J. (2009). Are all types of morality compromised in psychopathy? *Journal of Personality Disorders*, 23, 384-398.

Gray, J. A. (1987) *Neuropsychological Theory of Anxiety: An investigation of the septal-hippocampal system, second edition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gray, J. A., & McNaughton, N. (2000). *The neuropsychology of anxiety: An inquiry into the functions of the septo-hippocampal system*. Oxford: Oxford University Press.

Gray, N. S., Hill, C., McGleish, A., Timmons, D., MacCulloch, M. J., & Snowden, R. J. (2003). Prediction of violence and self-harm in mentally disordered offenders: A prospective study of the efficacy of the HCR-20, PCL-R, and psychiatric symptomatology. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71, 443–451.

Gray, N. S., McCulloch, M. J., Smith, J., Morris, M., & Snowden, R. J. (2003). Violence viewed by psychopathic murderers: Adapting a revealing test may expose those psychopaths who are most likely to kill. *Nature*, 423, 497–498.

Greenwald, A. G., McGhee, D. E., & Schwartz, J. L. K. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: the implicit association test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1464–80.

Greenwald, A. G., Nosek, B. A., & Banaji, M. R. (2003). Understanding and using the implicit association test: I. An improved scoring algorithm. *Journal of personality and social psychology*, *85*, 197-216.

Guay, J.-P., Ruscio, J., Knight, R. A., & Hare, R. D. (2007). A taxometric analysis of the latent structure of psychopathy: Evidence for dimensionality. *Journal of Abnormal Psychology*, *11*, 701-716.

Guy, L. S., Edens, J. F., Anthony, C., & Douglas, K. S. (2005). Does psychopathy predict institutional misconduct among adults? A meta-analytic investigation. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *73*, 1056–1064.

Haidt, J., & Graham, J. (2007). When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research*, *20*, 98–116.

Hakkanen-Nyholm, H., & Hare, R. D. (2009). Psychopathy, homicide and the courts: Working the system. *Criminal Justice and Behavior*, *36*, 761–777.

Hakkanen-Nyholm, H., Weizmann-Henelius, G., Salenius, S., Lindberg, N., & Repo-Tiihonen, E. (2009). Homicides with mutilation of the victim's body. *Journal of Forensic Sciences*, *54*, 933-937.

Hall, J. R., & Benning, S. D. (2006). The “successful” psychopath: Adaptive and subclinical manifestations of psychopathy in the general population. In C. J. Patrick's (Ed.), *Handbook of psychopathy* (pp. 459–478). New York: Guilford Press.

Hansen, A. L., Johnsen, B. H., Hart, S., Waage, L., & Thayer, J. F. (2008). Brief communication: psychopathy and recognition of facial expressions of emotion. *Journal of Personality Disorders*, *22*, 639–645.

Hare, R. D. (1980). A research scale for the assessment of psychopathy in criminal populations. *Personality and Individual Differences*, *1*, 111–119.

Hare, R. D. (1985). Comparison of procedures for the assessment of psychopathy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *53*, 7–16.

Hare, R. D. (1991). *The Hare Psychopathy Checklist—Revised*. Toronto, ON, Canada: Multi-Health Systems.

Hare, R. D. (2003). *The Hare Psychopathy Checklist—Revised, 2nd edition*. Toronto, ON, Canada: Multi-Health Systems.

Hare, R. D., & Frazelle, J. (1980). *Some preliminary notes on the use of a research scale for the assessment of psychopathy in criminal populations*. Unpublished manuscript, University of British Columbia, Vancouver, BC, Canada.

Hare, R., Clark, D., Grann, M., & Thornton, D. (2000). Psychopathy and the Predictive Validity of the PCL-R: An International Perspective. *Behavioral Sciences and the Law*, *18*, 623-645.

Hare, R. D., & Neumann, C. S. (2005). Structural models of psychopathy. *Current Psychiatry Reports*, *7*, 57– 64.

Hare, R. D., & Neumann, C. S. (2006). The PCL-R assessment of psychopathy: Development, structural properties, and new directions. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of psychopathy* (pp. 58–88). New York: Guilford Press.

Hare, R. D., & Neumann, C.S. (2008). Psychopathy as a clinical and empirical construct. *Annual Review of Clinical Psychology*, *4*, 217–46.

Hare, R. D., & Neumann, C. S. (2009). Psychopathy and its measurement. In P. J. Corr & G. Matthews (Eds): *Cambridge handbook of personality psychology* (pp. 660-686). Cambridge: Cambridge University Press.

Hare, R., & Neumann, C. S. (2010). The role of antisociality in the psychopathy construct: Comment on Skeem and Cooke (2010). *Psychological Assessment, 22*, 446–454.

Harenski, C. L., & Kiehl, K. A. (2010). Reactive aggression in psychopathy and the role of frustration: Susceptibility, experience, and control. *British Journal of Psychology, 101*, 401–406.

Harpur, T. J., Hare, R. D., & Hakstian, A. R. (1989). Two-factor conceptualization of psychopathy: Construct validity and assessment implications. *Psychological Assessment: A Journal of Consulting and Clinical Psychology, 1*, 6–17.

Harris, G. T., & Rice, M. E. (2006). Treatment of psychopathy: A review of empirical findings. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of psychopathy* (pp. 555-572), New York: Guilford Press.

Harris, G. T., Rice, M. E., Hilton, N. Z., Lalumière, M. L., & Quinsey, V. L. (2007). Coercive and precocious sexuality as a fundamental aspect of psychopathy. *Journal of Personality Disorders, 21*, 1–27.

Hart, S., Cox, D., & Hare, R. (1995). *The Hare Psychopathy Checklist: Screening Version (PCL:SV)*. Toronto: Multi-Health Systems.

Hawes, S. W., Boccaccini, M. T., & Murrie, D. C. (2013). Psychopathy and the Combination of Psychopathy and Sexual Deviance as Predictors of Sexual Recidivism: Meta-Analytic Findings Using the Psychopathy Checklist—Revised. *Psychological Assessment, 25*, 233-243.

Herpetz, S. C., Werth, U., Lukas, G., Qunabi, M., Scheurkens, A., Kunert, H., et al. (2001). Emotion in criminal offenders with psychopathy and borderline personality disorder. *Archives of General Psychiatry*, *58*, 737–745.

Herve, H. F., Mitchell, D., Cooper, B. S., Spidel, A., & Hare, R. D. (2004). Psychopathy and unlawful confinement: An examination of perpetrator and event characteristics. *Canadian Journal of Behavioural Science*, *36*, 137–145.

Heym, N., Ferguson, E., & Lawrence, C. (2013). The P-psychopathy continuum: Facets of Psychoticism and their associations with psychopathic tendencies. *Personality and Individual Differences*, *54*, 773-778.

Hicks, B. M., Vaidyanathan, U., & Patrick, C. J. (2010). Validating female psychopathy subtypes: Differences in personality, antisocial and violent behavior, substance abuse, trauma, and mental health. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, *1*, 38–57.

Hildebrand, M., & de Ruiter, C. (2012). Psychopathic traits and change on indicators of dynamic risk factors during inpatient forensic psychiatric treatment. *International Journal of Law and Psychiatry*, *35*, 276-278.

Hildebrand, M., de Ruiter, C., & de Vogel, V. (2004). Psychopathy and sexual deviance in treated rapists: Association with sexual and nonsexual recidivism. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, *16*, 1–24.

Hoffman, S.G., Korte, K.J., & Suvak, M.K. (2009). The upside of being socially anxious: Psychopathic attributes and social anxiety are negatively associated. *Journal of Social and Clinical Psychology*, *28*, 714-727.

Holtzman, N. S. & Strube, M. J. (2013). People with dark personalities tend to create a physically attractive veneer. *Social Psychological and Personality Science*, *4*, 461-467.

Horn, J. L. (1965). A rationale and test for the number of factors in factor analysis. *Psychometrika*, *30*, 179–185.

Ishikawa, S. S., Raine, A., Lencz, T., Bihrlé, S., & LaCasse, L. (2001). Autonomic stress reactivity and executive functions in successful and unsuccessful criminal psychopaths from the community. *Journal of Abnormal Psychology*, *110*, 423–432.

Iria, C., Barbosa, F., & Paixao, R. (2012). The identification of negative emotions through a Go/No-Go task: Comparative research with criminal and non-criminal psychopaths. *European Psychologist*, *17*, 291-299.

Gretton, H., Catchpole, R., & Hare, R. (2004). Psychopathy and offending from adolescence to adulthood: A 10-year follow-up. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *72*, 636–645.

Jackson, R. L., & Richards, H. J. (2007). Psychopathy and the five factor model: Self and therapist perceptions of psychopathic personality. *Personality and Individual Differences*, *43*, 1711-1721.

Johansson, P., Andershed, H., Kerr, M., & Levander, S. (2002). On the operationalization of psychopathy: Further support for a three faceted personality oriented model. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, *106 (suppl.412)*, 81-85.

John, O. P., Naumann, L. P., & Soto, C. J. (2008). Paradigm shift to the integrative Big-Five trait taxonomy: History, measurement, and conceptual issues. In O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research (3rd ed.)*. New York, NY: Guilford Press.

Jonason, P. K., & Buss, D. M. (2012). Avoiding entangling commitments: Tactics for implementing a short-term mating strategy. *Personality and Individual Differences*, *52*, 606–610.

Jonason, P. K., Li, N. P., & Buss, D. M. (2010). The costs and benefits of the Dark Triad: Implications for mate poaching and mate retention tactics. *Personality and Individual Differences, 48*, 373–378.

Jonason, P. K., & Kavanagh, P. (2010). The dark side of love: The Dark Triad and love styles. *Personality and Individual Differences, 49*, 606–610.

Jonason, P. K., & Schmitt, D. P. (2012). What have you done for me lately? Friendship-selection in the shadows of Dark Triad traits. *Evolutionary Psychology, 10*, 400–421.

Jonason, P. K., Valentine, K. A., Li, N. P., & Harbeson, C. L. (2011). Mate-selection and the Dark Triad: Facilitating a short-term mating strategy and creating a volatile environment. *Personality and Individual Differences, 51*, 759–763.

Jonason, P.K., & Webster, G.D. (2012). A protean approach to social influence: Dark Triad Personalities and Social Influence Tactics. *Personality and Individual Differences, 52*, 521-526.

Jonason, P. K., Webster, G. W., Schmitt, D. P., Li, N. P., & Crysel, L. (2012). The antihero in popular culture: A life history theory of the Dark Triad. *Review of General Psychology, 16*, 192–199.

Jones, A.P., Happe, F.G., Gilbert, F., Burnett, S., Viding, E. (2010). Feeling, caring, knowing: different types of empathy deficit in boys with psychopathic tendencies and autism spectrum disorder. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 51*, 1188–1197.

Jones, D. N., & Figueredo, A. J. (2013). The core of darkness: Uncovering the heart of the Dark Triad. *European Journal of Personality, 27*, 521-531.

Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2010). Different Provocations trigger aggression in narcissists and psychopaths. *Social Psychological and Personality Science, 1*, 12-18.

Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2013). Introducing the Short Dark Triad (SD3): A brief measure of dark personality traits. *Assessment, published online*. doi: 1073191113514105.

Jones, S., & Miller, J. D. (2012). Psychopathic traits and externalizing behaviors: A comparison of self and informant reports in the statistical prediction of externalizing behaviors. *Psychological Assessment, 24*, 255-260.

Kastner, R. M., & Sellbom, M. (2012). Hypersexuality in college students: the role of psychopathy. *Personality and Individual Differences, 53*, 644–649.

Kaufman, A. S., & Kaufman, N. L. (1990). *Kaufman Brief Intelligence Test (K-BIT)*. Circle Pines, MN: American Guidance Service.

Kazdin, A. E. (1983). Psychiatric diagnosis, dimensions of dysfunction, and child behavior therapy. *Behavior Therapy, 14*, 73–99.

Karpman, B. (1948a). Conscience in the psychopath: Another version. *American Journal of Orthopsychiatry, 18*, 455–491.

Karpman, B. (1948b). The myth of the psychopathic personality. *American Journal of Psychiatry, 104*, 523–534.

Kennealy, P. J., Skeem, J. L., Walters, G. D., & Camp, J. (2010). Do core interpersonal and affective traits of PCL-R psychopathy interact with antisocial behavior and disinhibition to predict violence? *Psychological Assessment, 22*, 569–580.

Kiehl, K. A., Smith, A. M., Hare, R. D., Mendrek, A., Forster, B. B., Brink, J., et al. (2001). Limbic abnormalities in affective processing by criminal psychopaths as revealed by functional magnetic resonance imaging. *Biological Psychiatry, 50*, 677-684.

Kimonis, E. R., Frick, P. J., Cauffman, E., Goldweber, A., & Skeem, J. L. (2012). Primary and secondary variants of juvenile psychopathy differ in emotional processing. *Development and Psychopathology, 24*, 1091–1103.

Kimonis, E. R., Frick, P. J., Fazekas, H., & Loney, B. R. (2006). Psychopathy, aggression, and the emotional processing of emotional stimuli in non-referred girls and boys. *Behavioral Sciences and the Law, 24*, 21–37.

Kimonis, E.R., Skeem, J., Cauffman, E., & Dmitrieva, J. (2011). Are secondary variants of 'juvenile psychopathy' more reactively violent and less psychosocially mature than primary variants? *Law and Human Behavior, 35*, 381-391.

Knežević, G. (2003). *Koreni amoralnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Institut za psihologiju.

Knežević, G. i Momirović, K. (1996). RTT9G - program za analizu metrijskih karakteristika kompozitnih mernih instrumenata. U: Kostić, P. (ur.): *Merenje u psihologiji - primena računara, Vol. II* (str. 37-57). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Knežević, G., Opačić, G., Kutlešić, V., & Savić, D. (2005). Preserving psychoticism as a basic personality trait: A proposed reconceptualization. *113th Annual Convention. American Psychological Association, August 18-21, Washington. Book of Abstracts*, p. 176.

Knežević G., Radović, B., & Peruničić, I. (2008). Can Amoralism Be Measured? *14th European Conference on Personality, Tartu, Estonia, July 16-20, 2008, Book of Abstracts*, p. 137.

Knežević, G., Džamonja-Ignjatović, T., & Đurić-Jočić, D. (2004). *Petofaktorski model ličnosti*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju

- Kohlberg, L. (1969). Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization. In D. A. Goslin (Ed.), *Handbook of socialization and research* (pp.347-480). Chicago: Rand McNally.
- Kosson, D. S., Cyerski, T. D., Steuerwald, B. L., Neumann, C. G., & Walker-Mathews, S. (2002). The reliability and validity of the Psychopathy Checklist: Youth Version (PCL:YV) in nonincarcerated adolescent males. *Psychological Assessment, 14*, 97–109.
- Kosson, D. S., Suchy, Y., Mayer, A. R., & Libby, J. (2002). Facial affect recognition in criminal psychopaths. *Emotion, 2*, 398–411.
- Krauss, D. A., Sales, B. D., Becker, J. V., & Figueredo, A. J. (2000). Beyond prediction to explanation in risk assessment research. *International Journal of Law and Psychiatry, 23*, 91–112.
- Kroner, D., & Loza, W. (2001). Evidence for the efficacy of self-report in predicting violent and nonviolent criminal recidivism. *Journal of Interpersonal Violence, 16*, 168–177.
- Krueger, R. F., Hicks, B. M., Patrick, C. J., Carlson, S. R., Iacono, W. G., & McGue, M. (2002). Etiologic connections among substance dependence, antisocial behavior, and personality: Modeling the externalizing spectrum. *Journal of Abnormal Personality, 111*, 411–424.
- Kujačić, D., Mededović, J., Đoković, N., Jerinić, M. & Knežević, G. (2012). Latentna struktura zajedničkog prostora ličnosti i psihopatije merene rejtinzima i samoprocenom. *XVIII naučni skup: Empirijska istraživanja u psihologiji*; Beograd, Srbija, 10. i 11. februar. Knjiga rezimea, pp. 163-164.

LeBreton, J. M., Baysinger, M. A., Abbey, A., & Jacques-Tiura, A. J. (2013). The relative importance of psychopathy-related traits in predicting impersonal sex and hostile masculinity. *Personality and Individual Differences, 55*, 817-822.

Le Couff, Y., & Toupin, J. (2009). Comparing persistent juvenile delinquents and normative peers with the Five-Factor Model of personality. *Journal of Research in Personality, 43*, 1105–1108.

Lee, K., & Ashton, M. C. (2004). Psychometric properties of the HEXACO Personality Inventory. *Multivariate Behavioral Research, 39*, 329-358.

Lee, K., & Ashton, M. C. (2006). Further assessment of the HEXACO Personality Inventory: Two new facet scales and an observer report form. *Psychological Assessment, 18*, 182-191.

Lee, K., Ashton, M. C., & de Vries, R. E. (2005). Predicting workplace delinquency and integrity with the HEXACO and five-factor models of personality structure. *Human Performance, 18*, 179-197.

Lee, Z., & Salekin, R. T. (2010). Psychopathy in a noninstitutional sample: Differences in primary and secondary subtypes. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment, 1*, 153–169.

Leihener, F., Wagner, A., Haaf, B., Schmidt, C., Lieb, K., Stieglitz, R., et al. (2003). Subtype differentiation of patients with borderline personality disorder using a circumplex model of interpersonal behavior. *The Journal of Nervous and Mental Disease, 191*, 248–254.

Leistico, A. R., Salekin, R. T., DeCoster, J., & Rogers, R. (2008). A large-scale meta-analysis relating the Hare measures of psychopathy to antisocial conduct. *Law and Human Behavior, 32*, 28 – 45.

Levenson, M. R., Kiehl, K. A., & Fitzpatrick, C. M. (1995). Assessing psychopathic attributes in a noninstitutional population. *Journal of Personality and Social Psychology, 68*, 151-158.

Levine, E. L., Xu, X., Yang, L. Q., Ispas, D., Pitariu, H. D., Bian, R., ... & Musat, S. (2011). Cross-national explorations of the impact of affect at work using the state-trait emotion measure: A coordinated series of studies in the United States, China, and Romania. *Human Performance, 24*, 405-442.

Lilienfeld, S.O., Waldman, I. D., Landfield, K., Watts, A. L., Rubenzer, S., & Faschingbauer, T. R. (2012). Fearless Dominance and the U.S. Presidency: Implications of Psychopathic Personality Traits for Successful and Unsuccessful Political Leadership. *Journal of Personality and Social Psychology, 103*, 489-505.

Lilienfeld, S. O. (1994). *Conceptual problems in the assessment of psychopathy. Clinical Psychology Review, 14*, 17–38.

Lilienfeld, S. O. (1998). Methodological advances and developments in the assessment of psychopathy. *Behaviour Research and Therapy, 36*, 99–125.

Lilienfeld, S. O. (2013). Is psychopathy a syndrome? Commentary on Marcus, Fulton, and Edens. *Personality Disorders, 4*, 85–86.

Lilienfeld, S. O., & Andrews, B. (1996). Development and preliminary validation of a self-report measure of psychopathic personality traits in noncriminal populations. *Journal of Personality Assessment, 66*, 488-524.

Lilienfeld, S. O., & Fowler, K. A. (2006). The self-report assessment of psychopathy. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of psychopathy* (pp. 107-132). New York: Guilford Press.

Lilienfeld, S. O., & Widows, M. R. (2005). *Psychopathic Personality Inventory Revised (PPI-R). Professional Manual*. Lutz, Florida: Psychological Assessment Resources.

López, R., Poy, R., Patrick, C. J., & Moltó, J. (2013). Deficient fear conditioning and self reported psychopathy: The role of fearless dominance. *Psychophysiology*, *50*, 210-218.

Lorenz, A.R., & Newman, J.P. (2002). Deficient response modulation and emotion processing in low-anxious Caucasian psychopathic offenders: results from a lexical decision task. *Emotion*, *2*, 91–104.

Losel, F., & Schmucker, M. (2004). Psychopathy, risk taking, and attention: A differentiated test of the somatic marker hypothesis. *Journal of Abnormal Psychology*, *113*, 522-529.

Luo, Q., Nakic, M., Wheatley, T., Richell, R., Martin, A., & Blair, R.J.R., (2006). The neural basis of implicit moral attitude — an IAT study using event-related fMRI. *NeuroImage*, *30*, 1449–1457.

Lykken, D. T. (1957). A study of anxiety in the sociopathic personality. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, *55*, 6–10.

Lykken, D. T. (1995). *The antisocial personalities*. Hillsdale, NJ: LEA.

Lynam, D. R. (2002). Psychopathy from the perspective of the five-factor model. In P. T. Costa, Jr., & T. A. Widiger (Eds.), *Personality disorders from the perspective of the five-factor model of personality*, 2nd ed. (pp.325–348). Washington, DC: American Psychological Association

Lynam, D. R. (2011). Psychopathy and Narcissism. In W. K. Campbell & J. D. Miller (Eds): *The Handbook of Narcissism and Narcissistic Personality Disorder: Theoretical Approaches, Empirical Findings, and Treatments* (pp. 272-282). Hoboken, New Jersey: John Wiley and sons.

Lynam, D.R., Caspi, A, Moffitt, T.E., Raine, A., Loeber, R., & Stouthamer-Loeber, M. (2005). Adolescent psychopathy and the big five: Results from two samples. *Journal of Abnormal Psychology, 33*, 431– 443.

Lynam, D. R., Gaughan, E. T., Miller, J. D., Miller, D. J., Mullins-Sweatt, S., & Widiger, T. A. (2011). Assessing the basic traits associated with psychopathy: development and validation of the elemental psychopathy assessment. *Psychological Assessment, 33*, 315-322.

Lynam, D. R., Sherman, E. D., Samuel, D., Miller, J. D., Few, L. R., & Widiger, T. A. (2013). Development of a Short Form of the Elemental Psychopathy Assessment. *Assessment*, published online before print.

Lyons, M., Healy, N., & Bruno, D. (2013). It takes one to know one: Relationship between lie detection and psychopathy. *Personality and Individual Differences, 55*, 676–679.

Macanović, N. (2009). Recidivizam [Recidivism]. *Socijalna misao, 3*, 169–177.

MacCallum, R. C., Zhang, S., Preacher, K. J., & Rucker, D. D. (2002). On the practice of dichotomization of quantitative variables. *Psychological Methods, 7*, 19–40.

MacCann, C., Duckworth, A. L, Roberts, R. D. (2009). Empirical identification of the major facets of conscientiousness. *Learning and Individual Differences, 19*, 451–458.

MacNeil, B. M., & Holden, R. R. (2006). Psychopathy and the detection of faking on self-report inventories of personality. *Personality and Individual Differences, 41*, 641–651.

Mahaffey, K., & Marcus, D. (2006). Interpersonal perception of psychopathy: A social relations analysis. *Journal of Social and Clinical Psychology, 25*, 53-74.

Mahmut, M. K., Homewood, J., & Stevenson, R. J. (2008). The characteristics of non-criminals with high psychopathy traits: Are they similar to criminal psychopaths.

Journal of Research in Personality, 42, 679-692.

Mahmut, M. K., Menictas, C., Stevenson, R. J., & Homewood, J. (2011). Validating the factor structure of the Self-Report Psychopathy Scale in a community sample.

Psychological Assessment, 23, 670-678.

Marcus, D. K., John, S. L., & Edens, J. F. (2004). A taxometric analysis of psychopathic personality. *Journal of Abnormal Psychology, 113*, 626–635.

Marcus, D. K., Fulton, J. J., & Edens, J. F. (2013). The two-factor model of psychopathic personality: Evidence from the Psychopathic Personality Inventory.

Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment, 4, 67-76.

Marion, B. E., Sellbom, M., Salekin, R. T., Toomey, J. A., Kucharski, L. T., & Duncan, S. (2012). An examination of the association between psychopathy and dissimulation using the MMPI-2-RF validity scales. *Law and Human Behaviour*, Advance online publication. doi: 10.1037/lhb00000008.

Marsh, A. A., & Cardinale, E. M. (2012). Psychopathy and fear: specific impairments in judging behaviors that frighten others. *Emotion, 12*, 892–898.

Martin, R. A., Lastuk, J. M., Jeffery, J., Vernon, P. A., & Veselka, L. (2012).

Relationships between the dark triad and humor styles: a replication and extension.

Personality and Individual Differences, 52, 178–182.

Masui, K., Iriguchi, S., Nomura, M., & Ura, M. (2011). Amount of altruistic punishment accounts for subsequent emotional gratification in participants with primary psychopathy. *Personality and Individual Differences, 51*, 823-828.

- Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2004). Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry, 15*, 197–215.
- Međedović, J. (2010). Bazična struktura ličnosti i psihopatija: doprinos Dezintegracije. *Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 29*, 7-29.
- Međedović, J. (2011). Da li je amoralnost šesti faktor ličnosti? *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 30*, 7-31.
- Međedović, J. (2012). Topography of dishonesty: Mapping the opposite pole of honesty-humility personality domain. *Primenjena psihologija, 5*, 115-135.
- Međedović, J. (in press). Should the space of basic personality traits be extended to include the disposition toward psychotic-like experiences? *Psihologija*.
- Međedović, J., Kujačić, D., & Knežević, G. (2012). Personality – related determinants of criminal recidivism. *Psihologija, 45*, 257-274.
- Meier, B. P., Robinson, M. D., Carter, M. S., & Hinsz, V. B. (2010). Are sociable people more beautiful? A zero-acquaintance analysis of agreeableness, extraversion, and attractiveness. *Journal of Research in Personality, 44*, 293–296.
- Meloy, J. R. (2002). The "polymorphously perverse" psychopath: Understanding a strong empirical relationship. *Bulletin of the Menninger Clinic, 66*, 273-289.
- Miller, A. K., Rufino, K. A., Boccaccini, M. T., Jackson, R., & Murrie, D. C. (2011). On individual differences in person perception: Raters' personality traits relate to their Psychopathy Checklist-Revised scoring tendencies. *Assessment, 18*, 253–260.
- Miller, J. D., Dir, A., Gentile, B., Wilson, L., Pryor, L. R., & Campbell, W. K. (2010). Searching for a vulnerable Dark Triad: Comparing factor 2 psychopathy, vulnerable

narcissism, and Borderline Personality Disorder. *Journal of Personality*, 78, 1529–1564.

Miller, J. D., Jones, S. E., & Lynam, D. R. (2011). Psychopathic Traits From the Perspective of Self and Informant Reports: Is There Evidence for a Lack of Insight? *Journal of Abnormal Psychology*, 120, 758–764.

Miller, J. D., & Lynam, D. R. (2001). Structural models of personality and their relations to antisocial behavior: A meta-analytic review. *Criminality*, 39, 765-797.

Miller, J. D., & Lynam, D. R. (2003). Psychopathy and the Wve-factor model of personality: A replication and extension. *Journal of Personality Assessment*, 81, 168–178.

Miller, J. D., & Lynam, D. R. (2012). An examination of the Psychopathic Personality Inventory's nomological network: A meta-analytic review. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 3, 305-326.

Miller, J. D., Lynam, D. R., Widiger, T. A., & Leukefeld, C. (2001). Personality disorders as extreme variants of common personality dimensions. Can the Five-factor model of personality adequately represent psychopathy? *Journal of Personality*, 69, 253–276.

Miller, J. D., Watts, A., & Jones, S. E. (2011). Does psychopathy manifest divergent relations with components of its nomological network depending on gender? *Personality and Individual Differences*, 50, 564–569.

Miranda, R., MacKillop, J., Meyerson, L. A., Justus, A., & Lohr, W. R. (2009). Influence of antisocial and psychopathic traits on decision-making biases in alcoholics. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 33, 1–9.

Mitchell, D. G. V., Colledge, E., Leonard, A., & Blair, R. J. R. (2002). Risky decisions and response reversal: Is there evidence of orbitofrontal cortex dysfunction in psychopathic individuals? *Neuropsychologia*, *40*, 2013–2022.

Mokros, A., Osterheider, M., Hucker, S. J., & Nitschke, J. (2011). Psychopathy and sexual sadism. *Law and human behavior*, *35*, 188-199.

Morgan, A. B., & Lilienfeld, S. (2000). A meta-analytic review of the relation between antisocial behavior and neuropsychological measures of executive function. *Clinical Psychology Review*, *20*, 113–136.

Morgan, J. E., Gray, N. S. & Snowden, R. J. (2011). The relationship between psychopathy and impulsivity: A multi-impulsivity measurement approach. *Personality and Individual Differences*, *51*, 429-434.

Mouilso, E. R., & Calhoun, K. S. (2012). A mediation model of the role of sociosexuality in the associations between narcissism, psychopathy, and sexual aggression. *Psychology of Violence*, *2*, 16-27.

Mullins-Nelson, J. L., Salekin, R. T., & Leistico, A. R. (2006). Psychopathy, empathy, and perspective-taking ability in a community sample: Implications for the successful psychopathy concept. *International Journal of Forensic Mental Health*, *5*, 133–149.

Mullins-Sweatt, S. N., Glover, N. G., Derefinko, K. J., Miller, J. D., & Widiger, T. A. (2010). The search for the successful psychopath. *Journal of Research in Personality*, *44*, 554 –558.

Murray, A.A., Wood, J.M., & Lilienfeld, S.O. (2012). Psychopathic personality traits and cognitive dissonance: Individual differences in attitude change. *Journal of Research in Personality*, *46*, 525–536.

Murrie, D. C., Boccaccini, M. T., Caperton, J., & Rufino, K. (2012). Field validity of the Psychopathy Checklist-Revised in sex offender risk assessment. *Psychological Assessment, 24*, 524-529.

Murrie, D. C., Boccaccini, M. T., Turner, D. B., Meeks, M., Woods, C., & Tussey, C. (2009). Rater (dis)agreement on risk assessment measures in sexually violent predator proceedings: Evidence of adversarial allegiance in forensic evaluation? *Psychology, Public Policy, and Law, 15*, 19–53.

Murrie, D. C., Cornell, D. G., Kaplan, S., McConville, D., & Levy-Elkon, A. (2004). Psychopathy scores and violence among juvenile offenders: A multi-measure study. *Behavioral Sciences & the Law, 22*, 49-67.

Murrie, D. C., Marcus, D. K., Douglas, K. S., Lee, Z., Salekin, R. T., & Vincent, G. (2007). Youth with psychopathy features are not a discrete class: a taxometric analysis. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 48*, 714–723.

Nastović, I. (1982). *Ego-psihologija psihopatije*. Beograd: NIRO „Književne novine”.

Netland, J. D. (2010). *Measuring psychopathy traits and antisocial behaviors in three groups of male adolescent sexual offenders and male non-sexual delinquents*. Unpublished doctoral dissertation, University of Minnesota.

Neumann, C. S., & Hare, R. D. (2008). Psychopathic traits in a large community sample: Links to violence, alcohol use, and intelligence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 76*, 893– 899.

Neumann, C. S., Hare, R. D., & Johansson, P. (2013). The Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R), low anxiety, and fearlessness. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment, 4*, 129-137.

Neumann, C. S., Hare, R. D., & Newman, J. P. (2007). The super-ordinate nature of the Psychopathy Checklist-Revised. *Journal of Personality Disorders, 21*, 102–117.

Neumann, C.S., Kosson, D.S., Forth, A.E., & Hare, R.D. (2006). Factor structure of the Hare Psychopathy Checklist: Youth Version (PCL: YV) in incarcerated adolescents. *Psychological Assessment, 18*, 142–154.

Neumann, C.S., Uzieblo, K., Crombez, G., & Hare, R.D. (2013). Understanding the Psychopathic Personality Inventory (PPI) in Terms of the Unidimensionality, Orthogonality, and Construct Validity of PPI-I and –II. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment, 4*, 77-79.

Neumann, C. S., Vitacco, M. J., Hare, R. D., & Wupperman, P. (2005). Reconstructing the “reconstruction” of psychopathy: A comment on Cooke, Michie, Hart, & Clark. *Journal of Personality Disorders, 19*, 624-640.

Newhill, C. E., Vaughn, M. G., & DeLisi, M. J. (2010). Psychopathy scores reveal heterogeneity among patients with borderline personality disorder. *Journal of Forensic Psychiatry and Psychology, 21*, 202–220.

Newman, J. P., MacCoon, D. G., Vaughn, L. J., & Sadeh, N. (2005). Validating a distinction between primary and secondary psychopathy with measures of Gray’s BIS and BAS constructs. *Journal of Abnormal Psychology, 114*, 319–323.

Nouvion, S. O., Cherek, D. R., Lane, S. D., Tcheremissine, O. V., & Liewing, L. M. (2007). Human proactive aggression: Association with personality disorders and psychopathy. *Aggressive Behavior, 33*, 552-562.

O’boyle, E. H., Forsyth, D., Banks, G. C., & Story, P. A. (2013). A Meta-Analytic Review of the Dark Triad–Intelligence Connection. *Journal of Research in Personality, 47*, 789-794.

Ogloff, J. R. P. (2006). Psychopathy/antisocial personality disorder conundrum. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry, 40*, 519-528.

Oltmanns, T. F., Friedman, J. N., Fiedler, E. R., & Turkheimer, E. (2004). Perceptions of people with personality disorders based on thin slices of behavior. *Journal of Research in Personality, 38*, 216–229.

Olver, M. E., Lewis, K., & Wong, S.C. P. (2013). Risk reduction treatment of high-risk psychopathic offenders: The relationship of psychopathy and treatment change to violent recidivism. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment, 4*, 160–167.

Orlić, A. (2010). Povezanost obrade reči različite afektivne valence i bazične strukture ličnosti. *Psihologija, 43*, 329-353.

Orobio de Castro, B., Veerman, J. W., Koops, W., Bosch, J. D., & Monshouwer, H. J. (2002). Hostile attribution of intent and aggressive behavior: A meta-analysis. *Child Development, 73*, 916–934.

Osumi, T. & Ohira, H. (2010). The positive side of psychopathy: emotional detachment in psychopathy and rational decision-making in the ultimatum game. *Personality and Individual Differences, 49*, 451–456.

Patrick, C. J. (2010). *Triarchic psychopathy measure (TriPM)*. PhenX Toolkit Online Assessment Catalog. Retrieved from [https://www.phenxtoolkit.org/index.php?pageLink_browse.protocol details&id_121601](https://www.phenxtoolkit.org/index.php?pageLink_browse.protocol%20details&id_121601)

Patrick, C. J., Fowles, D. C., & Krueger, R. F. (2009). Triarchic conceptualization of psychopathy: Developmental origins of disinhibition, boldness, and meanness. *Development and Psychopathology, 21*, 913–938.

Patrick, C. J., Venables, N. C., & Drislane, L. E. (2013). The role of fearless dominance in differentiating psychopathy from antisocial personality disorder: Comment on Marcus, Fulton, and Edens. *Personality Disorders, 4*, 80–82.

Paulhus, D.L., Neumann, C.S., & Hare, R. (2012). *Manual for the self-report psychopathy scale (SRP)*. Toronto: Multi-Heath Systems.

Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality, 36*, 556-563.

Petrović, B., & Međedović, J. (2012a). Alternativni pogledi na psihopatiju: od patologije do adaptivne životne strategije. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 31*, 19-48.

Petrović, B., & Međedović, J. (2012b). Prednosti HEXACO modela bazične strukture ličnosti u objašnjenju subkliničke psihopatije. *Knjiga rezimea sa naučnog skupa "Drugi sarajevski dani psihologije"*, Filozofski fakultet, Sarajevo, pp. 38.

Petrović, B., Međedović, J., Savić, M., & Želeskov-Đorić, J. (2013). Predicting multiple criteria of criminal behavior with HEXACO domains and facets. *ISSID 2013 meeting, Individual papers*: pp. 82.

Pham, T.H., & Philippot, P. (2010). Decoding of facial expression of emotion in criminal psychopaths. *Journal of Personality Disorders, 24*, 445-459.

Polaschek, D. L., & Daly, T. E. (2013). Treatment and psychopathy in forensic settings. *Aggression and Violent Behavior, 18*, 592-603.

Porter, S., ten Brinke, L., & Wallace, B. (2012). Secrets and lies: Involuntary leakage in deceptive facial expressions as a function of emotional intensity. *Journal of Nonverbal Behavior, 36*, 23-37.

Porter, S., ten Brinke, L., & Wilson, K. (2009). Crime profiles and conditional release performance of psychopathic and non-psychopathic sexual offenders. *Legal and Criminological Psychology, 14*, 109–118.

Porter, S., & Woodworth, M. (2007). “I’m sorry I did it ... but he started it”: A comparison of the official and self-reported homicide descriptions of psychopath and non-psychopaths. *Law and Human Behavior, 31*, 91-107.

Porter, S., Woodworth, M., Earle, J., Drugge, J., Boer, D. (2003). Characteristics of sexual homicides committed by psychopathic and nonpsychopathic offenders. *Law and Human Behavior, 27*, 459–470

Poythress, N. G., Edens, J. F., Landfield, K., Lilienfeld, S. O., Skeem, J. L., & Douglas, K. S. (2008). A critique of Carver and White’s (1994) behavioral inhibition scale (BIS) for investigating Lykken’s (1995) theory of primary psychopathy. *Personality and Individual Differences, 45*, 269–275.

Poythress, N. G., Edens, J. F., Skeem, J. L., Lilienfeld, S. O., Douglas, K. S., Frick, P. J., et al. (2010). Identifying subtypes among offenders with Antisocial Personality Disorder: A cluster-analytic study. *Journal of Abnormal Psychology, 119*, 389–400.

Poythress, N. G., & Hall, J. R. (2011). Psychopathy and impulsivity reconsidered. *Aggression and Violent Behavior, 16*, 120-134.

Poythress, N. G., Lilienfeld, S. O., Skeem, J. L., Douglas, K. S., Edens, J. F., Epstein, M., & Patrick, C. J. (2010). Using the PCL–R to help estimate the validity of two self-report measures of psychopathy with offenders. *Assessment, 17*, 206 –219.

Price, S. D., Salekin, R. T., Klinger, M. R., & Barker, E. D. (2013). Psychopathy and depression as predictors of psychosocial difficulties in a sample of court evaluated adolescents. *Personality Disorders: Theory, Research and Treatment, 4*, 261-269.

Radulović, D. (2006). *Psihopatija i prestupništvo*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Ragsdale, K. A., & Bedwell, J. S. (2013). Relationships between dimensional factors of psychopathy and schizotypy. *Frontiers in psychology, 4*, 1-7.

Ragsdale, K. A., Mitchell, J. C., Cassisi, J. E., & Bedwell, J. S. (2013). Comorbidity of schizotypy and psychopathy: Skin conductance to affective pictures. *Psychiatry research, 210*, 1000-1007.

Raine, A. (1993). *The psychopathology of crime*. New York: Academic Press.

Rauthmann, J.F. (2012). The Dark Triad and interpersonal perception: Similarities and differences in the social consequences of narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Social Psychological and Personality Science, 3*, 487-496.

Rauthmann, J. F., & Kolar, G. P. (2013). The perceived attractiveness and traits of the Dark Triad: Narcissists are perceived as hot, Machiavellians and psychopaths not. *Personality and Individual Differences, 54*, 582-586.

Rauthmann, J. F., & Kolar, G. P. (2012). How “dark” are the Dark Triad traits? Examining the perceived darkness of narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Personality and Individual Differences, 53*, 884–889.

Raven, J.C. (1999). *SPM – Standard Progressive Matrices. Series A, B, C, D, E (Manual)* [in Italian]. Organizzazioni Speciali: Firenze.

Ray, J. V. (2007). *Psychopathy, attitudinal beliefs, and white collar crime*. (Unpublished doctoral dissertation). University of South Florida, Tampa, FL.

Ray, J. V., Hall, J., Rivera-Hudson, N., Poythress, N. G., Lilienfeld, S. O., & Morano, M. (2013). The relation between self-reported psychopathic traits and distorted response

styles: A meta-analytic review. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 4, 1–14.

Ray, J. V., Poythress, N. G., Weir, J. M., Rickelm, A., (2009). Relationships between psychopathy and impulsivity in the domain of self-reported personality features. *Personality and Individual Differences*, 46, 83–87.

Reidy, D. E., Shelley-Tremblay, J. F., & Lilienfeld, S. O. (2011a). Psychopathy, reactive aggression, and precarious proclamations: A review of behavioral, cognitive, and biological research. *Aggression and Violent Behavior*, 16, 512-524.

Reidy, D. E., Kearns, M. C., & DeGue, S. (2013). Reducing psychopathic violence: A review of the treatment literature. *Aggression and Violent Behavior*, 18, 527-538.

Reidy, D. E., Zeichner, A., & Foster, J. D. (2009). Psychopathy, aggression, and emotion processing of violent imagery in women. *Journal of Research in Personality*, 43, 928–932.

Reidy, D. E., Zeichner, A., Hunnicutt-Ferguson, K., & Lilienfeld, S. O. (2008). Psychopathy traits and the processing emotion of words: Results of a lexical decision task. *Cognition & Emotion*, 22, 1174–1186.

Reidy, D. E., Zeichner, A., & Martinez, M. A. (2008). Effects of psychopathy traits on unprovoked aggression. *Aggressive Behavior*, 34, 319–328.

Reidy, D. E., Zeichner, A., Miller, J. D., & Martinez, M. A. (2007). Psychopathy and aggression: examining the role of psychopathy factors in predicting laboratory aggression under hostile and instrumental conditions. *Journal of Research in Personality*, 41, 1244-1251.

Reidy, D. E., Zeichner, A., & Seibert, L. A. (2011b). Unprovoked aggression: Effects of psychopathic traits and sadism. *Journal of Personality*, 79, 75-100.

Rescorla, R. A., & Wagner, A. R. (1972). A theory of Pavlovian conditioning: Variations in the effectiveness of reinforcement and nonreinforcement. In A. H. Black & W. F. Prokasy (Eds.) *Classical conditioning II: Current research and theory* (pp. 64-99). New York: Appleton-Century-Crofts.

Rice, M.E., Harris, G.T., & Cormier, C.A. (1992). An evaluation of a maximum security therapeutic community for psychopaths and other mentally disordered offenders. *Law and Human Behavior, 16*, 399–412.

Roberts, A. D. L., & Coid, J. W. (2007). Psychopathy and offending behaviour: Findings from the national survey of prisoners in England and Wales. *Journal of Forensic Psychiatry and Psychology, 18*, 23–43.

Robins, L. N. (1966). *Deviant children grown up*. Baltimore: Williams & Wilkins.

Rogers, R., Vitacco, M. J., Jackson, R. L., Martin, M., Collins, M., & Sewell, K. W. (2002). Faking psychopathy? An examination of response styles with antisocial youth. *Journal of Personality Assessment, 78*, 31–46.

Rogers, T. T., Lambon, R. M. A., Garrard, P., Bozeat, S., McClelland, J. L., Hodges, J. R., et al., (2004). Structure and deterioration of semantic memory: a neuropsychological and computational investigation. *Psychological Review, 111*, 205–235.

Roose, A., Bijttebier, P., Claes, L., & Lilienfeld, S. O. (2011). Psychopathic traits in adolescence. Associations with the revised reinforcement sensitivity theory systems. *Personality and Individual Differences, 50*, 201–2105.

Ross, S. R., Benning, S. D., Patrick, C. J., Thompson, A., & Thurston, A. (2009). Factors of the Psychopathic Personality Inventory: Criterion-related validity and relationship to the BIS/BAS and Five-Factor models of personality. *Assessment, 16*, 71-87.

Ross, S. R., Lutz, C. J., & Bailey, S. E. (2004). Psychopathy and the five-factor model in a noninstitutionalized sample: A domain and facet level analysis. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 26*, 213-222.

Ross, S. R., Moltó, J., Poy, R., Segarra, P., Pastor, M. C., & Montañés, S. (2007). Gray's model and psychopathy: BIS but not BAS differentiates primary from secondary psychopathy in noninstitutionalized young adults. *Personality and Individual Differences, 43*, 1644-1655.

Rothmund, Y., Ziegler, S., Hermann, C., Gruesser, S. M., Foell, J., Patrick, C.J., et al. (2012). Fear conditioning in psychopaths: event-related potentials and peripheral measures. *Biological Psychology, 90*, 50–59.

Rufino, K. A., Boccaccini, M. T., & Guy, L. S. (2011). Scoring subjectivity and item performance on measures used to assess violence risk: The PCL-R and HCR-20 as exemplars. *Assessment, 18*, 453-463.

Rufino, K. A., Boccaccini, M. T., Hawes, S., & Murrie, D. C. (2012). When experts disagreed, who was correct? A comparison of PCL-R scores from independent raters and opposing forensic experts. *Law and Human Behavior, 36*, 527–531.

Salekin, R. T. (2008). Psychopathy and recidivism from mid-adolescence to young adulthood: Cumulating legal problems and limiting life opportunities. *Journal of Abnormal Psychology, 117*, 386–395.

Salekin, R.T., Leistico, A.R., Trobst, K.K., Schrum, C.L., & Lochman, J.E. (2005). Adolescent psychopathy and personality theory – the interpersonal circumplex: Expanding evidence of a nomological net. *Journal of Abnormal Child Psychology, 33*, 445–460.

Salekin, R. T., Neumann, C. S., Leistico, A-M. R., & Zalot, A. A. (2004). Psychopathy in youth and intelligence: An investigation of Cleckley's hypothesis. *Clinical Child and Adolescent Psychology, 33*, 731-742.

Salekin, R. T., Worley, M. A., & Grimes, R. D. (2010). Treatment of psychopathy: A review and brief introduction to the mental model approach for psychopathy. *Behavioral Sciences and the Law, 28*, 235-266.

Samuel, D. B., & Gore, W. L. (2012). Maladaptive variants of conscientiousness and agreeableness. *Journal of personality, 80*, 1669-1696.

Sandoval, A. R., Hancock, D., Poythress, N., Edens, J.F., & Lilienfeld, S. (2000). Construct validity of the Psychopathic Personality Inventory in a correctional sample. *Journal of Personality Assessment, 74*, 262–281.

Saucier, G. (2009). What are the most important dimensions of personality? Evidence from studies of descriptors in diverse languages. *Social and Personality Psychology Compass 3/4*, 620–637.

Savage, J. (2009). Understanding persistent offending: linking developmental psychology with research on the criminal career. In: J. Savage, (ed.), *The Development of Persistent Criminality* (pp. 3-33). Oxford: Oxford University Press.

Schmauk, F. J. (1970). Punishment, arousal, and avoidance learning in sociopaths. *Journal of Abnormal Psychology, 76*, 325–335.

Schmitt, W. A. , Brinkley, C. A., & Newman, J. P. (1999). Testing Damasio's somatic marker hypothesis with psychopathic individuals: Risk takers or risk averse? *Journal of Abnormal Psychology, 108*, 538–543.

Seibert, L., Miller, J. D., Few, L. R., Zeichner, A., & Lynam, D. R. (2011). An examination of the structure of self-report psychopathy measures and their relations

with general traits and externalizing behaviors. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 2, 193-208.

Sellbom, M., & Phillips, T. R. (2013). An examination of the triarchic conceptualization of psychopathy in incarcerated and nonincarcerated samples. *Journal of Abnormal Psychology*, 122, 208-214.

Shorter, E. (2005). *A historical dictionary of Psychiatry*. Oxford: University press.

Sifferd, K. L., & Hirstein W. (2013). On the Criminal Culpability of Successful and Unsuccessful Psychopaths. *Neuroethics*, 6, 129-140.

Silvia, P. J., Kaufman, J. C., Reiter-Palmon, R., & Wigert, B. (2011). Cantankerous creativity: Honesty–Humility, Agreeableness, and the HEXACO structure of creative achievement. *Personality and Individual Differences*, 51, 687-689.

Skeem, J. L., & Cooke, D. J. (2010a). Is criminal behavior a central component of psychopathy? Conceptual directions for resolving the debate. *Psychological Assessment*, 22, 433–445.

Skeem, J. L. & Cooke, D. J. (2010b). One measure does not a construct make: Directions toward reinvigorating psychopathy research - reply to Hare and Neumann (2010). *Psychological Assessment*, 22, 455-459.

Skeem, J., Johansson, P., Andershed, H., Kerr, M., & Louden, J. E. (2007). Two subtypes of psychopathic violent offenders that parallel primary and secondary variants. *Journal of Abnormal Psychology*, 116, 395–409.

Skeem, J. L., Monahan, J., & Mulvey, E. P. (2002). Psychopathy, treatment involvement, and subsequent violence among civil psychiatric patients. *Law and Human Behavior*, 26, 577–603.

- Skeem, J. L., Polaschek, D., Patrick, C. J., & Lilienfeld, S. O. (2011). Psychopathic personality: Bridging the gap between empirical evidence and public policy. *Psychological Science in the Public Interest, 12*, 95–162.
- Smetana, J. G. (1981). Preschool children's conceptions of moral and social rules. *Child Development, 52*, 1333–1336.
- Smith, D. B., & Ellingson, J. E. (2002). Substance versus style: A new look at social desirability in motivating contexts. *Journal of Applied Psychology, 87*, 211–219.
- Smith, S. F., & Lilienfeld, S. O. (2012). Psychopathy in the workplace: The knowns and unknowns. *Aggression and Violent Behavior, 18*, 204-218.
- Snowden, R. J., & Gray, N. S. (2011). Impulsivity and psychopathy: Associations between the Barrett Impulsivity Scale and the Psychopathy Checklist revised. *Psychiatry Research, 187*, 414–417.
- Snowden, R., Gray, N., Smith, J., Morris, M., & MacCulloch, M. (2004). Implicit affective associations to violence in psychopathic murderers. *The Journal of Forensic Psychiatry and Psychology, 15*, 620-641.
- Snowden, R. J., Gray, N. S., Pugh, S., & Atkinson, G. (2013). Executive function as a function of sub-clinical psychopathy. *Personality and Individual Differences, 55*, 801-804.
- Solomon, S. R., & Sawilowsky, S. S. (2009). Impact of rank-based normalizing transformations on the accuracy of test scores. *Journal of Modern Applied Statistical Methods, 8*, 448-462.
- Someda, K. (2009). An international comparative overview on the rehabilitation of offenders and effective measures for the prevention of recidivism. *Legal Medicine, 11*, 82–85.

Song, M., Smetana, J.G., & Kim, S.Y. (1987). Korean children's conceptions of moral and conventional transgressions. *Developmental Psychology, 23*, 577-582.

Spironelli, C., Segrè, D., Stegagno, L., & Angrilli, A. (2013). Intelligence and psychopathy: a correlational study on insane female offenders. *Psychological medicine, 1*-6. doi:10.1017/S0033291713000615

Sprague, J., Javdani, S., Sadeh, N., Newman, J. P., & Verona, E. (2012). Borderline personality disorder as a female phenotypic expression of psychopathy? *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment, 3*, 127–139.

Steadman, H. J., Silver, E., Monahan, J., Appelbaum, P. S., Robbins, P. C., Mulvey, E. P., Grisso, T., Roth, L. H., & Banks, S. (2000). A classification tree approach to the development of actuarial violence risk assessment tools. *Law and Human Behavior, 24*, 83–100.

Stevens, G. W., Dueling, J. K., & Armenakis, A. (2012). Successful psychopaths: Are they unethical decision-makers and why? *Journal of Business Ethics, 105*, 139–149.

Sternberg, R. J., Castejón, J., Prieto, M. D., Hautakami, J., & Grigorenko, E. L. (2001). Confirmatory factor analysis of the Sternberg Triarchic Abilities Test (multiple-choice items) in three international samples: An empirical test of the triarchic theory of intelligence. *European Journal of Psychological Assessment, 17*, 1–16.

Stolarski, M., Zajenkowski, M., & Meisenberg, G. (2013). National intelligence and personality: Their relationships and impact on national economic success. *Intelligence, 41*, 94-101.

Storey, J. E., Hart, S. D., Meloy, J. R., & Reavis, J. A. (2009). Psychopathy and stalking. *Law and Human Behavior, 33*, 237–246.

Swogger, M. T., Conner, K. R., Meldrum, S. C., & Caine, E. D. (2009). Dimensions of psychopathy in relation to suicidal and self-injurious behaviour. *Journal of Personality Disorders, 23*, 201-10.

Swogger, M. T., Walsh, Z., Houston, R. J., Cashman-Brown, S., Conner, K. R. (2010). Psychopathy and axis I psychiatric disorders among criminal offenders: Relationships to impulsive and proactive aggression. *Aggressive Behavior, 36*, 45–53.

Swogger, M. T., Walsh, Z., & Kosson, D. S. (2007). Domestic violence and psychopathic traits: Distinguishing the antisocial batterer from other antisocial offenders. *Aggressive Behavior, 33*, 1– 8.

Templer, D. I., & Rushton, J. P. (2011). IQ, skin color, crime, HIV/AIDS, and income in 50 U.S. states. *Intelligence, 39*, 437–442.

Vassileva, J., Kosson, D. S., Abramowitz, C., & Conrod, P. (2005). Psychopathy versus psychopathies in classifying criminal offenders. *Legal and Criminological Psychology, 10*, 27–43.

van Dam, C., Janssens, J. M. A. M., & De Bruyn, E. E. J. (2005). PEN, Big Five, juvenile delinquency and criminal recidivism. *Personality and Individual Differences, 39*, 7–19.

Vaughn, M. G., & DeLisi, M. (2008). Were Wolfgang's chronic offenders psychopaths? On the convergent validity between psychopathy and career criminality. *Journal of Criminal Justice, 36*, 33-42.

Veit, R., Konicar, L., Klinzing, J. G., Barth, B., Yilmaz, O., & Birbaumer, N. (2013). Deficient fear conditioning in psychopathy as a function of interpersonal and affective disturbances. *Frontiers in Human Neuroscience, 7*, 1-12.

- Veit, R., Lotze, M., Sewing, S., Missenhardt, H., Gaber, T., & Birbaumer, N. (2010). Aberrant social and cerebral responding in a competitive reaction time paradigm in criminal psychopaths. *NeuroImage, 49*, 3365–3372.
- Veselka, L., Schermer, J. A., Martin, R. A., & Vernon, P. A. (2010). Relations between humor styles and the Dark Triad traits of personality. *Personality and Individual Differences, 48*, 772–774.
- Vidal, S., Skeem, J., & Camp, J. (2010). Emotional intelligence: Painting different paths for low-anxious and high-anxious psychopathic variants. *Law & Human Behavior, 34*, 150–163.
- Vincent, G. M., Odgers, C. L., McCormick, A. V., & Corrado, R. R. (2008). The PCL:YV and recidivism in male and female juveniles: A follow-up into young adulthood. *International Journal of Law and Psychiatry, 31*, 287-296.
- Visser, B. A., Bay, D., Cook, L. C., & Myburgh, J. (2010). Psychopathic and antisocial but not emotionally intelligent. *Personality and Individual Differences, 48*, 644–648.
- Visser, B. A., Pozzebon, J. A., Bogaert, A. F., & Ashton, M. C. (2010). Psychopathy, sexual behavior, and esteem: It's different for girls. *Personality and Individual Differences, 48*, 833–838.
- Vitacco, M. J., Neumann, C. S., & Jackson, R. L. (2005). Testing a four-factor model of psychopathy and its association with ethnicity, gender, intelligence, and violence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 73*, 466 – 476.
- Vitacco, M. J., Caldwell, M. F., Van Rybroek, G. J., & Gabel, J. (2007). Psychopathy and behavioral correlates of victim injury in serious juvenile offenders. *Aggressive Behavior, 33*, 537-544.

Vitacco, M., Neumann, C., & Wodushek, T. (2008). Differential relationships between the dimensions of psychopathy and intelligence: Replication with adult jail inmates. *Criminal Justice and Behavior*, *35*, 48–55.

Vitaro, F., Barker, E. D., Boivin, M., Brendgen, M., & Tremblay, R. E. (2006). Do early difficult temperament and harsh parenting differentially predict reactive and proactive aggression? *Journal of Abnormal Child Psychology*, *34*, 685–695.

Wallace, J.F., Malterer, M.B., & Newman, J.P. (2009). Mapping Gray's BIS and BAS constructs onto Factor 1 and Factor 2 of Hare's Psychopathy Checklist - Revised. *Personality and Individual Differences*, *47*, 812-816.

Walsh, Z., & Kosson, D. S. (2007). Psychopathy and violent crime: A prospective study of the influence of socioeconomic status and ethnicity. *Law and Human Behavior*, *31*, 209–229.

Walsh, Z., & Kosson, D. S. (2008). Psychopathy and violence: The importance of factor level interactions. *Psychological Assessment*, *20*, 114–120.

Walsh, Z., Swogger, M. T., & Kosson, D. S. (2009). Psychopathy and instrumental violence: Facet level relations. *Journal of Personality Disorders*, *23*, 416–424.

Walters, G. D. (2003). Predicting institutional adjustment and recidivism with the Psychopathy Checklist Factor Scores: A meta-analysis. *Law and Human Behavior*, *27*, 541–558.

Walters, G., & Duncan, S. (2005). Use of the PCL–R and PAI to predict release outcome in inmates undergoing forensic evaluation. *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, *16*, 459 – 476.

- Walters, G. D., & Heilbrun, K. (2010). Violence risk assessment and facet 4 of the Psychopathy Checklist: predicting institutional and community aggression in two forensic samples. *Assessment, 17*, 259–268.
- Walters, G., Knight, R., Grann, M., & Dahle, K. (2008). Incremental validity of the Psychopathy Checklist facet scores: Predicting release outcome in six samples. *Journal of Abnormal Psychology, 117*, 396–405.
- Watson, D., & Clark, L.A. (1994). *The PANAS-X: Manual for the Positive Affect and Negative Affect Schedule–Expanded Form*. Cedar Rapids: University of Iowa.
- Wareham, J., Dembo, R., Poythress, N. G., Childs, K., & Schmeidler, J. (2009). A latent class factor approach to identifying subtypes of juvenile diversion youths based on psychopathic features. *Behavioral Sciences & the Law, 27*, 71–95.
- Warren, G. C., & Clarbour, J. (2009). Relationship between psychopathy and indirect aggression use in a noncriminal population. *Aggressive Behavior, 35*, 408–421.
- Wechsler, D. (1999). *Wechsler abbreviated scale of intelligence*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.
- Wheeler, S., Book, A., & Costello, K. (2009). Psychopathic traits and perception of victim vulnerability. *Criminal Justice and Behavior, 36*, 635–648.
- Widiger, T. A., & Costa, P. T. (2012). Integrating Normal and Abnormal Personality Structure: The Five-Factor Model. *Journal of Personality, 80*, 1471–1506.
- Willemsen, J., & Verhaeghe, P. (2012). Psychopathy and internalizing psychopathology. *International journal of law and psychiatry, 35*, 269–275.

Williams, K. M., Nathanson, C., & Paulhus, D. L. (2003). Structure and validity of Self-report psychopathy scale-3 in normal populations. *111th annual convention of the American Psychological Association, August 7 – 10, Toronto, Canada.*

Williams, K. M., & Paulhus, D. L. (2004). Factor structure of the Self-Report Psychopathy Scale (SRP-II) in non-forensic samples. *Personality and Individual Differences, 37*, 765–778.

Williams, K. M., Paulhus, D. L., & Hare, R. D. (2007). Capturing the four-factor structure of psychopathy in college students via self-report. *Journal of Personality Assessment, 88*, 205–219.

Wilson, L., Miller, J. D., Zeichner, A., Lynam, D. R., & Widiger, T. A. (2011). An examination of the validity of the Elemental Psychopathy Assessment: Relations with other psychopathy measures, aggression, and externalizing behaviors. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 33*, 315-322.

Wilson, K., Juodis, M., & Porter, S. (2011). Fear and loathing in psychopaths: A meta-analytic investigation of the facial affect recognition deficit. *Criminal Justice and Behavior, 38*, 659–668.

Witt, E. A., Donnellan, M. B., & Blonigen, D. M. (2009). Using existing self-report inventories to measure the psychopathic personality traits of fearless dominance and impulsive antisociality. *Journal of Research in Personality, 43*, 1006 –1016.

Wong, S. C. P., & Hare, R. D. (2005). *Guidelines for a psychopathy treatment program.* Toronto, Canada: Multi-Health Systems.

Woodworth, M., & Porter, S. (2002). In cold blood: Characteristics of criminal homicides as a function of psychopathy. *Journal of Abnormal Psychology, 111*, 436-445.

Wright, A. G. C., Krueger, R. F., Hobbs, M. J., Markon, K. E., Eaton, N. R., & Slade, T. (2013). The structure of psychopathology: Toward an expanded quantitative empirical model. *Journal of Abnormal Psychology, 122*, 281-294.

Yang, M., Wong, S. C. P., & Coid, J. (2010). The efficacy of violence prediction: A meta-analytic comparison of nine risk assessment tools. *Psychological Bulletin, 136*, 740-767.

Young, L., Koenigs, M., Kruepke, M., & Newman, J. P. (2012). Psychopathy increases perceived moral permissibility of accidents. *Journal of Abnormal Psychology, 121*, 659-667.

Zeier, J. D., & Newman, J. P. (2013). Both self-report and interview-based measures of psychopathy predict attention abnormalities in criminal offenders. *Assessment, 20*, 610-619.

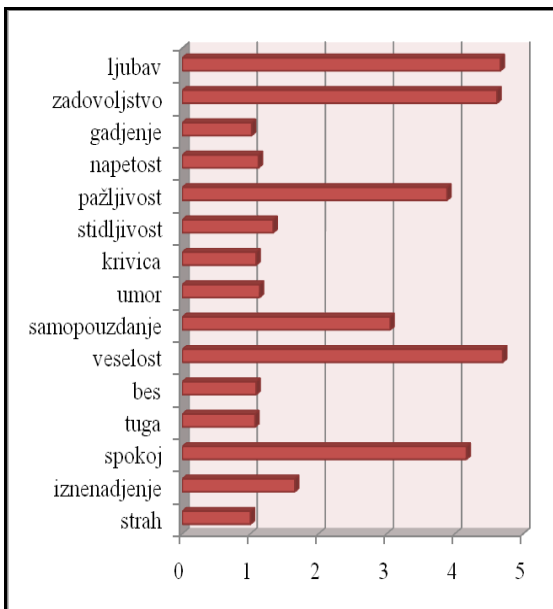
Žukauskienė, R., Laurinavičius, A., & Česnienė, I. (2010). Testing factorial structure and validity of the PCL:SV in Lithuanian prison population. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 32*, 363–372.

Prilog 1

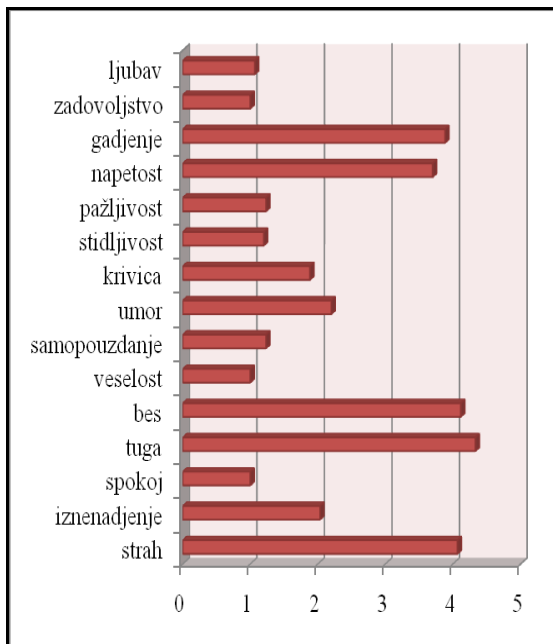
Stimulusi IAT testa, eksplicitne procene emocija na njima i predikcija psihopatije i sadizma. Napomena: stimulusi su prikazani redosledom kojim su izlagani u studiji opisanoj u odeljku 7 "Rezultati preliminarnih analiza". Verbalni stimulusi korišćeni u IAT testu su: Lepo, Divno, Ljupko, Radosno, Čudesno, Strašno, Grozno, Bolno, Užasno i Gadno.

Stimulus 1. Par sa psom.

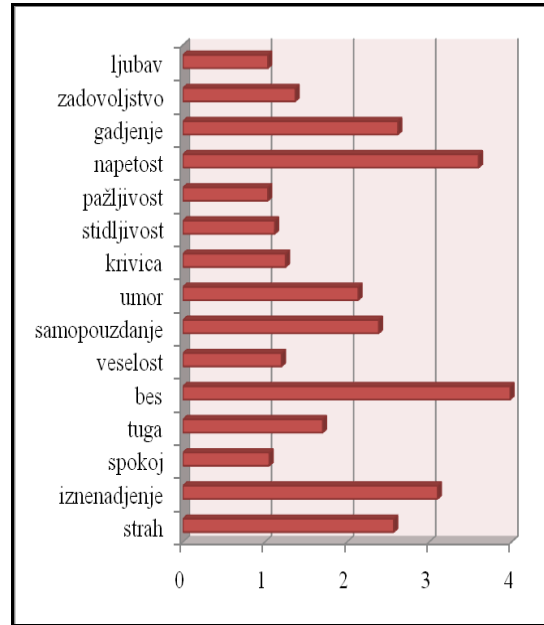

Stimulus 2. Čizma

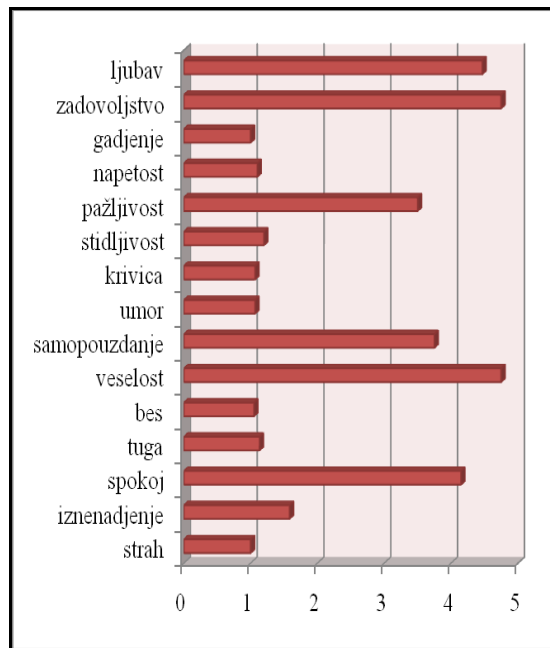

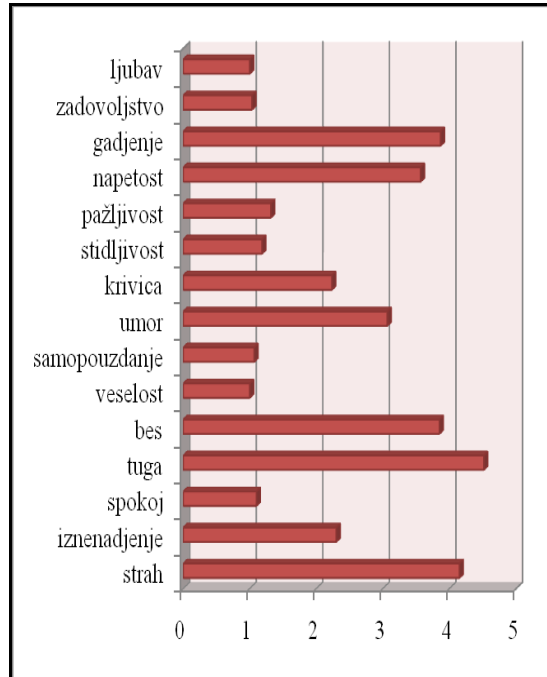

Stimulus 3. Bokserke

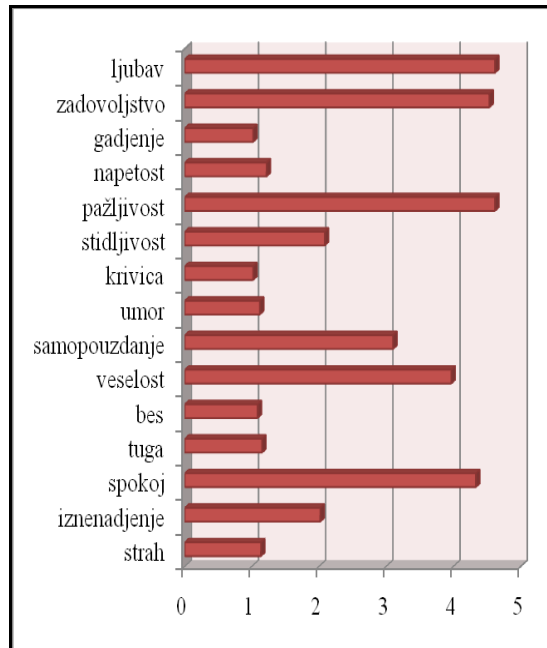

Stimulus 4. Piknik

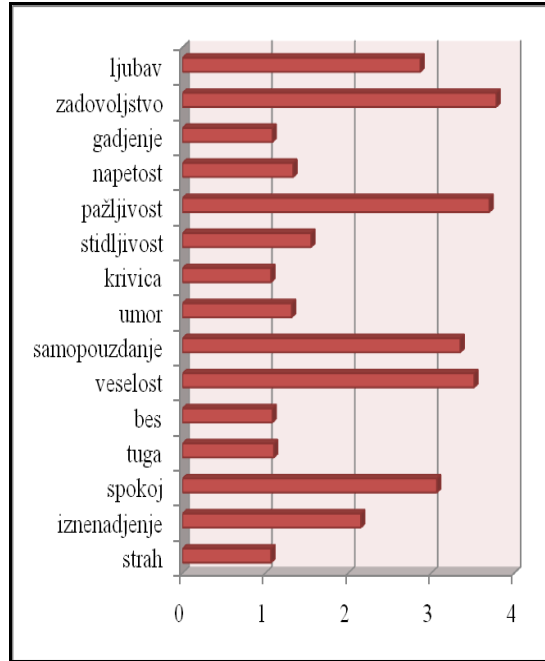
Stimulus 5. Pendrek

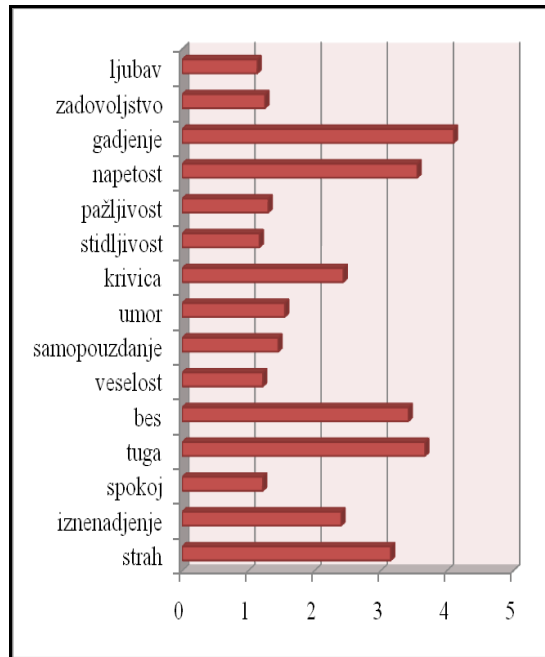
Stimulus 6. Pas i mačka

Stimulus 7. Rukovanje

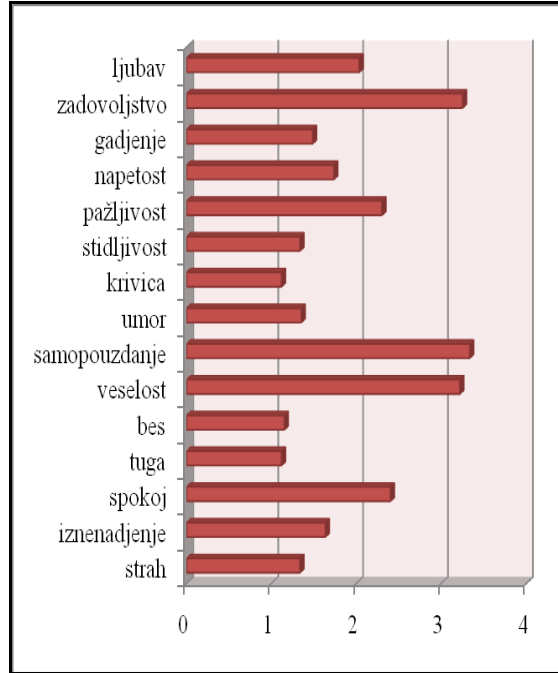

Stimulus 8. Zaklana koza

Stimulus 9. Grupni pozdrav

Stimulus 10. Borba pasa

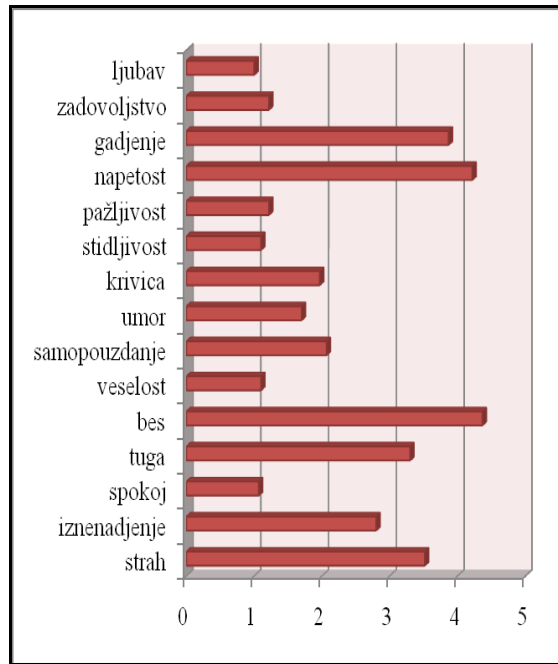

Tabela 14. Predikcija psihopatije i sadizma pomoću eksplicitnih procena emocija na vizuelne stimulse IAT-a.

	psihopatija		sadizam	
	β	r	β	r
Par sa psom	.09	-.23	-.09	-.33*
Čizma	.11	.25	-.06	.16
Bokserke	-.12	.15	-.19	.19
Izlet	-.26	-.31*	-.28*	-.39*
Pendrek	.04	.27*	.20	.36*
Pas i mačka	-.05	-.31*	.10	-.31*
Rukovanje	.16	-.17	-.03	-.35*
Zaklana koza	.39*	.45*	.28*	.46*
Grupni pozdrav	-.16	-.23	-.23*	-.36*
Borba pasa	.11	.26*	.21	.36*

Osobine regresionih funkcija:

psihopatija: $F=2.19$, $df=10$, $p<.01$; $R^2=.31$

sadizam: $F=3.66$, $df=10$, $p<.01$; $R^2=.43$

Oznake: β – standardizovani regresioni koeficijent; r – korelacije nultog reda između prediktora i kriterijuma; F - visina F količnika; df - stepeni slobode; R^2 - koeficijent determinacije; ** $p<.01$; * $p<.05$

(Zavisna varijabla je generalni afektivitet sa prijatnim emocijama na pozitivnom i neprijatnim na negativnom polu).

Prilog 2

Opis stimulusa na Ček listi za procenu psihopatije (PCL-R)

Ajtem 1: Neiskrenost, slatkorečivost / površam šarm

Ovaj ajtem opisuje elokventne, slatkorečive osobu koje odišu neiskrenim i površnim šarmom. One su često zabavni sagovornici uvek spremni na brze i domišljate komentare, skloni pričanju neverovatnih ali ubedljivih priča koje ih prikazuju u dobrom svetlu. Uspešni su u samopredstavljanju i mogu biti simpatične i dopadljive. One uopšte deluju fino i uglađeno kako bi bile uverljivije. Predstavljaju se kao poznavaoци brojnih oblasti i sklone su upotrebi stručnih termina kako bi impresionirali druge. Pažljivije ispitivanje otkriva da je njihovo znanje veoma površno.

Ajtem 2: Grandiozan doživljaj vlastite vrednosti

Ovaj ajtem opisuje osobe koje imaju visoko mišljenje o svojim sposobnostima i sopstvenoj vrednosti. Često se doimaju kao hvalisavci. Tokom intervjua deluju samouvereno, sigurno i nadmoćno, ostavljajući utisak kao da su na pozornici ili konferenciji za štampu. Njihov naduvan ego i preuveličavanje vlastitih sposobnosti uočljivi su dok govore o svom životu. Ne ispoljavaju zbunjenost ili brigu oko tekućih problemima sa zakonom. Ubeđeni su da je to rezultat loše sreće, nepozdanih prijatelja ili nepravednog i nekompetentnog krivično-pravnog sistema. Sebe vide kao žrtve „navodnih” zločina jer su primorani izvesno vreme provesti u zatvoru. Ne uviđaju da je njihova situacija posledica sukoba sa zakonom. Smatraju da su zanati koje su izučili u zatvoru bezvredni i ispod njihovog nivoa; teže karijeri visokog statusa.

Ajtem 3: Potreba za stimulacijom / sklonost dosadi

Ovaj ajtem opisuje osobe koje ispoljavaju hroničnu, intenzivnu potrebu za novim doživljajima i neumerenom stimulacijom kao i izraženu sklonost dosadi koju teško podnose. Oni najčešće ispoljavaju sklonost ka rizičnom životu, žive život „na ivici”, tamo su gde je akcija. Čine stvari koje su uzbudljive, riskantne ili izazovne. Skloni su zloupotrebi supstanci. Obično se žale da su škola, posao i duge emotivne veze dosadni i monotoni. Primećuju da ih ne drži mesto, da moraju biti u akciji i da ne mogu

da zamisle da rade isti posao duže vreme. Odbijaju ili lako prekidaju izvršenje svakog zadatka koji smatraju rutinskim, monotonim ili neinteresantnim.

Ajtem 4: Patološko laganje

Ovaj ajtem opisuje osobe kojima su laganje i varanje značajne odlike interakcije sa drugima. Oni fabrikuju neistine i kada znaju da se njihove priče mogu lako proveriti i dovesti u pitanje. Upečatljiva je njihova spremnost na laganje (čak i ljudi koji ih dobro znaju) i lakoća sa kojom to čine. Kada se nađu uhvaćeni u laži i kada bivaju suočeni sa istinom, ne ispoljavaju zbunjenost ili nelagodnost, oni jednostavno menjaju svoje iskaze nastojeći da ih usklade sa onim što su rekli. Oni za sve imaju izgovor i objašnjenje. Štaviše, i nakon ponovljenih laži, prevara i kršenja obećanja spremni su na nove dogovore zasnovane na svojoj „časnoj reči“. Oni često lažu zbog očiglednih razloga, ali obmanjivanje drugih, čini se da za njih ima i neku unutrašnju vrednost. Oni se hvališu svojom sposobnošću laganja, uživaju u njoj i ponosni su na sebe.

Ajtem 5: Sklonost prevarama / manipulativnost

Mada je u nekim aspektima ovaj ajtem sličan prethodnom, on se više odnosi na direktno korišćenje obmana, prevara, intriga, manipulacija, kako bi se došlo do željenog cilja (novac, seks, status, moć i sl.) Pri tome, evidentna je krajnja nebriga u vezi posledica koje takvi postupci mogu imati na žrtve. Neke od ovih operacija su dugo pripremane i dobro promišljene, a neke su jednostavnije, ali u svakom slučaju izvedne su hladnokrvno, samouvereno, drsko i beskrupulozno. Prevarantsko i manipulativno ponašanje može biti povezano sa kriminalnim aktivnostima ali i postupcima poput sakupljanja pomoći korišćenjem nekoliko različitih imena, izbegavanjem raznih vrsta kontrola ili sumnjivim poslovima vezanim za kontakte putem telefona. Ovakvo ponašanje ispoljava se i u nekriminalnim postupcima poput iskorištavanja članova porodice zbog novca ili ulaženjem u dve tri intimne veze istovremeno.

Oni takođe pokazuju sklonost da se koriste raznovrsnim legalnim ali nepoštenim, nečasnim i neetičkim sredstvima kao i da pronalaze „rupe“ u zakonu.

Ajtem 6: Odsustvo kajanja i osećaja krivice

Ovaj ajtem odnosi se na osobe koje karakteriše odsustvo brige vezane za negativne posledice koje njihove aktivnosti (kriminalne i nekriminalne) mogu imati po druge. Više su zabrinuti kako će se te aktivnosti odraziti na njih same nego oko toga koliko će patnju izazvati kod žrtava ili koliko će štetu naneti društvu. Oni mogu biti otvoreni po pitanju dela koje su počinili i mogu mirno izjaviti da ne osećaju krivicu, da im nije žao zbog onoga što su učinili i da ne vide što bi se brinuli sada kada je već sve završeno. S druge strane, oni mogu verbalno da iskažu kajanje ali da njihovi postupci govore suprotno. Na odsustvo kajanja može da ukaže i neshvatanje ozbiljnosti sopstvenih postupaka (smatraju da njihovi postupci nisu toliko ozbiljni, da je sudija bio nekorektan i sl.), prebacivanje krivice na žrtve, druge ljude, društvo ili okolnosti. Na odsustvo kajanja može da ukaže i ponovno činjenje istih ili sličnih dela. Oni mogu da okrivljuju pravosudni sistem da šteti njihovoj reputaciji i da ih sprečava da realizuju svoje potencijale.

Ajtem 7: Površne, plitke emocije

Ovaj ajtem opisuje osobe koje su, izgleda, nesposobne da dožive normalan raspon i intenzitet (dubinu) emocija. Mogu se doimati hladno i neemotivno. Uopšte, njihovo ispoljavanje emocija je dramatično, plitko, kratkotrajno. Pažljivim posmatračima to izgleda kao gluma i kao da je malo stvarnog doživljavanja ispod površine. Oni mogu priznati da su neemocionalni i da se pretvaraju. Ponekada tvrde da doživljavanju jake emocije ali čini se da nisu u stanju opisati suštinu raznovrsnih afektivnih stanja. Često izjednačavaju ljubav i seksualno uzbuđenje, tugu i frustriranost, ljutnju i razdražljivost. Takođe, njihove emocije mogu biti u raskoraku sa njihovim postupcima ili situacijom u kojoj se nalaze.

Ajtem 8: Neosetljivost / odsustvo empatije

Ovaj ajtem odnosi se na osobe čije držanje i ponašanje ukazuju na izrazito odsustvo empatije za druge kao i neosetljivost po pitanju njihovih osećanja, prava i dobrobiti. Oni su usredsređeni isključivo na vlastiti interes a na ostale gledaju kao na objekte za manipulaciju. Cinični su i sebični. Svako izjašnjavanje po pitanju bola, muke ili nelagodnosti koje drugi doživljavaju na nivou je apstraktnog i intelektualnog. Ne

ustručavaju se izvrći ruglu druge ljude uključujući i one koji su doživeli nesreću, koji pate od neke psihičke bolesti ili imaju fizički hendikep. Njihov prezir prema drugima i nedostatak brige za druge vodi tome da često sebe opisuju kao usamljenike po vlastitom izboru. Za njih je emotivnost znak slabosti.

Ajtem 9: Parazitski životni stil

Ovaj ajtem opisuje osobe čiji je sastavni deo životnog stila finansijska zavisnost o drugima. Iako su zdravi i sposobni za rad oni namerno izbegavaju sigurna, unosna zaposlenja. Umesto toga, oslanjaju se na porodicu, rođake, prijatelje ili socijalnu pomoć. Oni dobijaju ono što žele predstavljajući sebe kao bespomoćne ili kao one koji zaslužuju simpatije i podršku. U iste svhe koriste se pretnjama, prinudama ili koriste slabosti svojih žrtava. Njihovo iskorištavanje drugih nije samo posledica trenutnih okolnosti koje ih sprečavaju da se zaposle i osamostale već odslikava trajnu karakteristiku ponašanja po kojoj su drugi obavezni da pruže podršku i zadovolje njihove potrebe bez obzira koliko ih to emotivno ili materijalno koštalo.

Ajtem 10: Loša kontrola ponašanja

Ovaj ajtem odnosi se na osobe koje nemaju adekvatnu kontrolu ponašanja. Mogu se opisati kao osobe koje imaju „kratak fitilj” ili „usijane glave”. Oni pokazuju tendenciju da na frustraciju, neuspeh, disciplinske mere ili kritiku reaguju nasilničkim ponašanjem, pretnjama ili psovkama. Lako prave prekršaje i zbog sitnica se ljute i postaju agresivni. Ovakvo njihovo ponašanje često je neprimereno situaciji. Nakon ovih ispada, koji su obično kratkotrajni, nastavljaju da se ponašaju kao da se ništa neobično nije dogodilo. Njihova, ionako slaba, kontrola ponašanja još više popušta pod dejstvom alkohola.

Ajtem 11: Promiskuitetno ponašanje

Ovaj ajtem opisuje osobe čiji su seksualni kontakti bezlični, površni i trivijalni. To se ogleda u čestom menjanju partnera („veze za jednu noć”), nediskriminativnosti u izboru partnera, u tendenciji da održavaju više seksualnih veza istovremeno, u čestim preljubama, prostituciji, u spremnosti da učestvuju u raznim vrstama seksualnih

aktivnost. Takođe, ove osobe mogu ispoljiti sklonost da druge prisiljavaju na seksualni čin i mogu biti optužene ili osuđene za seksualni napad.

Ajtem 12: Rani problemi ponašanja

Ovaj ajtem odnosi se na osobe koje su, kao deca, ispoljavale ozbiljne probleme u ponašanju (do 12. godine) Ovi problemi mogu obuhvatati istrajno laganje, prevare, krađe, pljačke, podmetanje požara, izostajanje iz škole, ometanje nastave, zloupotreba supstanci (uključujući alkohol i „duvanje” lepka), vandalizam, nasilje, kinjenje, bežanje od kuće i prerane seksualne aktivnosti. Ovi postupci su ozbiljniji nego oni koje srećemo kod većine dece i praćeni su žalbama drugih ljudi, suspenzijom ili isključivanjem iz škole, kontaktima sa policijom.

Ajtem 13: Odsustvo realnih, dugoročnih životnih ciljeva

Ovaj ajtem opisuje osobe koje su nesposobne ili koje su nevoljne da formulišu i sprovedu u delo realne, dugoročne ciljeve i planove. One pokazuju tendenciju da žive dan za danom i da često menjaju svoje planove. Ne razmišljaju mnogo o budućnosti niti su previše zabrinuti oko nje. Retko ih uznemiri činjenica da su do sada malo postigli i da takav život nigde ne vodi. Često kažu da nije interesantno imati siguran posao ili da ne razmišljaju mnogo o tome. Mogu voditi nomadski način života, a sebe opisivati kao skitnice. Ponekada tvrde da imaju određene ciljeve. Na primer, mogu izjaviti da razmišljaju o tome da postanu pravnici, pisci, neuro-hirurzi, društveni radnici, psiholozi, piloti i sl. pri čemu nisu svesni kakve se kvalifikacije traže za ove profesije. Sve žele da ostvare „prečicama”, da na lak način naprave karijeru i zainteresovani su za „šeme” koje bi im omogućile brzo bogaćenje. Pažljivije ispitivanje obično pokaže da oni nemaju ideju kako da ostvare ove ciljeve i da su oni nerealistični s obzirom na njihovo obrazovanje i radno iskustvo.

Ajtem 14: Impulsivnost

Ovaj ajtem odnosi se na osobe čije ponašanje je impulsivno, bez predumišljaja, koje karakteriše odsustvo razmišljanja i promišljenosti. Oni obično čine stvari pod dejstvom trenutka, vođeni trenutnim osećanjem. Ne provode mnogo vremena vagajući postupke ili razmišljajući o mogućem dejstvu vlastitih postupaka na druge ljude. Često

će prekinuti odnos, napustiti posao, iznenada promeniti planove ili se preseliti na drugo mesto ako im je tako „ćef“, a da pritom ne osećaju obavezu druge o tome da obaveste.

Ajtem 15: Neodgovornost

Ovaj ajtem opisuje osobe koje obično ne izvršavaju svoje obaveze ili zaduženja prema drugima, niti ispoljavaju privrženost. Oni imaju malo ili nimalo osećanja dužnosti ili lojalnosti prema porodici, prijateljima, poslodavcima, društvu, idejama. Njihova neodgovornost ispoljava se u različitim oblastima: finansijskim poslovima (neredovno vraćaju kredite, pozajmice, dugove i sl.), u ponašanju kojim druge dovode u opasnost (vožnjom pod dejstvom alkohola, prekoračenjem dozvoljene brzine i sl.), u ponašanju na poslu (često kasne ili izostaju sa posla, nehajni su i aljkavi u obavljanju posla, a što se ne može pripisati nesposobnosti da ga valjano obave i sl.), u poslovnim odnosima (ne pridržavaju se ugovora i sporazuma, ne plaćaju račune i sl.), u odnosima sa porodicom i prijateljima (deci ne pružaju finansijsku sigurnost i podršku uzrokujući im nepotrebne teškoće i sl.)

Ajtem 16: Neprihvatanje odgovornosti za vlastite postupke

Ovaj ajtem odnosi se na osobe koje su nesposobne ili nevoljne da prihvate odgovornost za vlastite postupke (kriminalne i nekriminalne) ili posledice svojih postupaka. Oni obično imaju izgovor za svoje ponašanje, uključujući racionalizacije i okrivljivanje drugih (društvo, svoju porodicu, saučesnike, žrtve, sistem i sl.). U ekstremnim slučajevima, oni poriču optužbe uprkos očiglednim činjenicama. Na primer, mogu se žaliti da su im drugi „smestili“ ili da su izgubili pamćenje u vezi sa događajima o kojima je reč. Češće, oni površno prihvataju odgovornost za svoje postupke, a onda minimiziraju ili čak poriču posledice svojih postupaka. Na primer, priznaju da su počinili napad, ali tvrde da je žrtva lagala o fizičkim povredama, ili priznaju krađe, ali se pravdaju da, pošto je žrtva bila osiguranik, niko nije ozbiljno oštećen.

Ajtem 17: Brojne kratkoročne (van)bračne veze

Ovaj ajtem odnosi se na osobe koje su imale mnogo brakova i vanbračnih veza. Pod ovim se podrazumeva situacija u kojoj partneri žive zajedno i gde postoji izvestan stepen privrženosti od strane jednog ili oba partnera. Takve relacije uključuju zakonske

brakove ali i heteroseksualne i homoseksualne veze. Bolje je izostaviti ovaj ajtem ukoliko se radi o veoma mladoj osobi ili ukoliko je veći dio svog odraslog doba provela u zatvoru (osim, naravno, ukoliko se ipak uspjela snaći i ostvariti brojne veze) ili ukoliko nije bilo stvarnog zajedništva sa potencijalnim partnerima.

Ajtem 18: Maloletnička delinkvencija

Ovaj ajtem opisuje osobu koja je ispoljavala ozbiljna antisocijalna ponašanja u periodu adolescencije (do 17 godina). Ovo uključuje i zvanične optužbe i osude za kriminalna dela i druge vidove kršenja zakona.

Ajtem 19: Opoziv uslovnog otpusta, bekstva iz institucija

Ovaj ajtem odnosi se na odrasle osobe (18 godina i više) koje su kršile uslovni otpust ili su bežale iz institucije. Kršenje (opoziv) uslovnog otpusta uključuje tehničke i nekriminalne prekršaje poput opijanja tokom uslovnog otpusta i sl., nove optužbe i osude tokom uslovnog otpusta, izrečenu obaveznu superviziju, uslovno oslobađanje, oslobađanje uz kauciju ili sudske zabrane. Bekstvo iz institucije uključuje bekstvo iz zatvora i opoziv privremenog otpusta. U ozbiljnijim slučajevima ovi prekršaji rezultiraju ponovnim zatvaranjem, a u manje ozbiljnim slučajevima, osobe se suočavaju sa novim istragama ili optužbama i pri tom ostaju na slobodi. Ovaj ajtem se izostavlja u slučajevima kada osobe nisu imale zvaničan kontakt sa krivično-pravnim sistemom pre prekršaja zbog kog su trenutno na izdržavanju kazne.

Ajtem 20: Raznovrsnost kriminalnih aktivnosti

Ovaj ajtem odnosi se na odrasle osobe čiji kriminalni dosije sadrži optužbe i osude za različite kriminalne aktivnosti. Ukoliko je osoba učestvovala u raznovrsnijim kriminalnim aktivnostima njen skor na ovom ajtemu biće veći.

Intervju koji se obavlja sa osuđenim licem u sklopu procene psihopatije na
PCL-Ru

A. PONAŠANJE VEZANO ZA ŠKOLOVANJE

1. Koliko ste različitih osnovnih škola pohađali? (Zašto ste menjali škole?)
2. Koliko ste srednjih škola pohađali? (Zašto ste menjali škole?)
3. Jeste li redovno pohađali nastavu? (Koliko često ste izostajali? Zbog čega? Na kom uzrastu?)
4. Koliko ste razreda završili? (Jeste li ponavljali? Zašto? Na kom uzrastu?)
5. Da li ste voleli školu? (Šta vam se sviđalo, a šta nije u školi? Je li vam bila dosadna? Jeste li imali poteškoća da održite pažnju? Kako bi vas opisali vaši nastavnici (sanjar, hiperaktivan i sl.)?)
6. Kako ste se slagali sa drugom decom u školi? (Jeste li imali bliskih prijatelja?)
7. Kako ste se ponašali u školi?
(Da li ste se ikada ponašali kao grubijan, da li ste upadali u nevolje (ometali časove, dolazili pijani ili drogirani u školu, prepisivali, krali i sl.)? Koliko često? Na kom uzrastu?)
(Jeste li se tukli? Koliko često? Koliko ste imali godina? Jeste li tuče započinjali vi ili druge osobe? Da li ste nekoga ozbiljno povredili?)
(Da li ste ikada bili suspendovani ili isterani? Koliko često? Zbog čega? Na kom uzrastu?)
8. Da li ste završili srednju školu? (Ako nije-da li je napustio školu? Kada? Zbog čega?)
9. Šta ste radili nakon što ste napustili školu
10. Da li ste posle završili neku drugu školu, neki kurs ili zanat? (Koji? Kako ste to završili?)

B. ISTORIJA RADNOG ANGAŽOVANJA

1. Kakve ste sve poslove obavljali u prošlosti?

2. Koliko ste različitih poslova promenili?

3. Koji posao ste najduže obavljali, a koji najkraće?

(Za poslove koje je duže obavljao-Na kojoj poziciji? Koje su bile vaše dužnosti?)

(Koliko dugo ste to radili? Kada?)

(Jeste li uživali u poslu? Da li vam je bilo dosadno? Kako ste bili plaćeni)

(Zašto ste napustili taj posao? Jeste li ga napustili ili ste dobili otkaz?)

4. Da li biste za sebe rekli da ste pouzdan radnik? (Jeste li vredni? Kako bi vas opisali vaši šefovi?)

(Da li ste ikada upadali u nevolje na poslu? (kasnili, odsustvovali, pili ili se drogirali i sl.) Koliko često? Na kom uzrastu?)

(Da li ste ikada bili otpušteni? Koliko često? Na kom uzrastu?)

5. Da li ste ikada napustili posao a da niste našli neki drugi? (Koliko često? Zašto? Na kom uzrastu?)

6. Da li ste nekada bili nezaposleni? (Koliko često? Na kom uzrastu? Koliko dugo? Kako ste se izdržavali u tom periodu?) (Da li ste tražili posao? Koliko ozbiljno?)

7. Da li ste ikada primali socijalnu pomoć? (Koliko dugo? Na kom uzrastu?)

8. Na ulici, kako ste se izdržavali?

9. (Da li ste se ikada oslanjali na to da će vam neko drugi dati hranu, novac ili smeštaj? Ko? Na kom uzrastu? Koliko dugo?)

(Da li ste se ikada izdržavali pomoću kriminala? (preprodajom droge, krađama, napadima na ljude, pljačkama, prostitucijom, podvodaštvom, prevarama) Na kom uzrastu?)

C. CILJEVI U KARIJERI

1. Postoji li neki posao, zanat ili trgovina kojom biste se voleli baviti? (Koliko dugo želite to da radite? Da li ste se pripremali za obavljanje te vrste posla na bilo koji način? Koju vrstu treninga-škole to zahteva?)

2. Kakvi su vam planovi nakon izlaska iz zavora? (Gde će te živeti? Kako će te se izdržavati?)

3. Imate li neke dugoročne ciljeve? (Gde bi ste voleli da budete za 10 godina?)

4. Koje probleme bi ste mogli imati pri ostvarenju tih ciljeva?

D. FINANSIJE

1. Da li ste uzimali pozajmice od banaka ili od drugih ljudi? (Koliko? Na kom uzrastu? Da li ste ih vraćali? Zašto jeste-niste?)
2. Kolika vam je kreditna zaduženost? (Da li ste ikada zakasnili sa plaćanjem računa? Koliko često? Na kom uzrastu?)
3. Da li ste ikada plaćali alimentaciju za ženu ili dete? (Koliko? Da li je to sud odredio? Da li ste plaćali? Da li ste nekada izostali sa isplatama?)

E. ZDRAVLJE

1. Imate li ikakave ozbiljnije medicinske probleme? (Opišite ih. Kada su počeli?)
2. Da li ste nekada išli kod psihologa ili psihijatra? (Zbog čega? Na kom uzrastu? U zatvoru ili na slobodi? Koja dijagnoza je u pitanju? Koja terapiju (tretman) ste primali?)
Da li ste ikada bili hospitalizovani zbog mentalnih ili emotivnih problema? Zbog čega? Na kom uzrastu?
3. Kada ste bili dete da li ste ikada bili dijagnostifikovani kao "hiperaktivan"? (Od strane koga? Na kom uzrastu? Da li ste primali terapiju (tretman)?)
4. Da li ste ikada pili lekove za živce? (Koje lekove? Kolike su bile doze? Zbog čega? Ko vam ih je propisao?)
5. Da li ste ikada pokušali da izvršite samoubistvo? (Koliko puta? Zbog čega? Na kom uzrastu? Da li su pokušaji bili ozbiljni ili su bili usmereni na privlačenje pažnje?)

F. PORODIČNI ŽIVOT

1. Da li ste odrasli uz biološke roditelje? (Da li ste ikada živeli sa nekim drugim (očuhom, maćehom, u porodici koja vas je usvojila, hraniteljskoj porodici, široj porodici i sl.?) Kojoj? Na kom uzrastu? Kako ste dospeli do njih?)

PITANJA VEZANA ZA PRIMARNU BIOLOŠKU PORODICU

(Kakav je bio vaš porodični život?)

(Kako ste se slagali sa svojim roditeljima? Opišite ih. Da li su odnosi među vama bili nežni i srdačni? Od čega ste živeli? Da li su se roditelji dobro slagali? Da li su se mnogo svađali? Da li su se ikada potukli? Da li su se ikada rastavljali, razvodili? Kako je to uticalo na vas?)

(Imate li braće i sestara? Kako ste se slagali sa njima?)

(Da li su u vašoj kući postojala stroga pravila? Da li ih je bilo mnogo? Koliko često ste kršili ta pravila (lagali, bežali od kuće, krali i sl.)? Na kom uzrastu? Zašto? Kako ste bili kažnjavani?

(Da li je još neko u kući imao problema sa zakonom? Ko? Šta se desilo?)

(Da li je iko u kući imao ozbiljnijih mentalnih ili psihičkih problema? Ko? A da li je neko bio sklon zloupotrebi alkohola i droga?)

PITANJA VEZANA ZA PRIMARNU SUROGAT PORODICU

(Kakav je bio život u njoj?)

(Ko je još tu živeo? Kako ste se slagali sa njima?)

(Da li se postupalo strogo? Da li je bilo mnogo pravila? Koliko često ste kršili ta pravila (lagali, bežali od kuće, krali i sl.)? Na kom uzrastu? Zašto? Kako ste bili kažnjavani?

(Da li je još neko u kući imao problema sa zakonom? Ko? Šta se desilo?)

(Da li je iko u kući imao ozbiljnijih mentalnih ili psihičkih problema? Ko? A da li je neko bio sklon zloupotrebi alkohola i droga?)

2. Da li ste ikada bili zlostavljani fizički, seksualno ili emocionalno? (Od strane koga? Na kom uzrastu? Šta se dogodilo?)

3. Koliko ste bili stari kada ste napustili kuću? (Zašto? Koliko ste imali godina? Šta ste radili?)

4. Da li ste ikada krenuli na put bez cilja i plana? (Sa koliko godina? Koliko ste najduže bili odsutni? Gde ste išli? Šta ste radili? Da li ste ikome rekli da će te ići?)

5. Kakvi su sadašnji vaši odnosi sa porodicom? (Koliko često kontaktirate sa njima?)

(Šta oni sada rade? Kako su?)

G. SEKSUALNO-EMOTIVNE VEZE I ODNOSI

1. Koliko ste ostvarili veza u kojima ste stanovali sa partnerom? (hetero-homoseksualnih) (Koliko puta ste se venčavali?)

Ukoliko je osoba ostvarila brojne veze pitati:

(Zašto ste imali toliko veza?)

Ukoliko osoba poriče da je ostvarila ijednu vezu pitati?

(Da li ste ikada imali “ozbiljnu” devojku?)

(Da li ste ikada stupali u homoseksualne veze?)

Za tri najduže ili skorašnje veze pitati:

(Koliko je trajala poslednja veza? Koliko ste imali godina kada ste ušli u vezu?)

(Opišite vašeg partnera. Šta vam se najviše sviđa kod njega? Da li je volite ili je to samo veza zasnovana na fizičkoj privlačnosti?)

(Da li je vaša veza stabilna? Da li se mnogo svadate? Da li ste se ikada potukli?)

(Zašto ste se razišli? Koliko vam je vremena trebalo da to prebolite?)

2. Da li ste nekoga stvarno voleli?(Koga?)

3. Sa koliko godina ste ostvarili prvi seksualni odnos? (Da li je to bilo sa stalnim partnerom ili se radilo o privremenom poznaniku?)

4. Koliko ste različitih seksualnih partnera imalo do sada? (Koliko od toga se radilo o “vezi za jednu noć”?)

5. Da li ste ikada bili u vezi sa više osoba istovremeno? (Pričajte mi o tome.)

6. Da li ste bili neverni svojim partnerima? (Koliko često? Koliko ste imali godina?) (Da li se dešavalo da partner sazna za to? Kako je reagovao?)

7. Imate li dece ili pastorčadi? (Koliko? Koliko su stari? Kada su im rođendani? U koji razred idu, u koju školu?) (Ko im je majka? Koliko je dugo poznajete?) (U kakvim ste odnosima sa svojom decom? Koliko često ostvarujete kontakt sa njima?)

H. ZLOUPOTREBA DROGA I SL.

1. Da li koristite droge ili alkohol?

(Koje vrste? Od kog uzrasta?)

(Da li ste ikada ozbiljno zlorabljavali alkohol ili droge? Da li ste ikada postajali zavisni?)

(Zašto koristite droge, zbog stimulacije, "bega od realnosti", relaksacije?)

(Da li je zlorab alkohola ili droga ikada ozbiljno poremetila vaš život? Da li ste ikada uradili nešto opasno ili upali u nevolje pijani ili drogirani-kršili pravila vožnje, upadali u tuče, bivali uhapšeni i sl.?)

2. Da li ste ikada činili ludosti ili opasne stvari samo radi zabave? (Kako ste se "zabavljali"? Koliko ste imali godina?)

3. Koliko često se upadali u tuče (fizičke obračune)? (Da li ste ikada potpuno "gubili kontrolu"? Koja je najteža povreda koju ste zadobili? Koja je najteža povreda koju ste nekome naneli?)

I. ANTISOCIJALNO PONAŠANJE U DETINJSTVU I ADOLESCENCIJI

1. Kada ste bili mladi, da li ste pravili nekakve izgrede van škole (kao što je uništavanje stvari, podmetanje požara, povređivanje životinja zabave radi ili krađe) (Kakve? Koliko često? Koliko ste imali godina?) (Da li ste ikada bili uhvaćeni? Kako ste bili kažnjavani? Kako je to uticalo na vas?)

2. Da li ste kao dete (do 12. godine) imali kontakata sa policijom? (Zbog čega? Koliko ste tačno imali godina?)

3. Da li ste ikada bili uhapšeni kao maloletni (do 17. godine) (Koliko puta? Koliko ste tačno imali godina? Zbog čega? Da li ste bili osuđeni?)

4. Koliko ste bili stari kada ste počeli da vršite krivična dela? (Koja vrsta dela je bila u pitanju?)

(Da li vam se dešavalo da počinite krivično delo a da ne budete uhvaćeni? O čemu se radilo?)

J. ODRASLO ANTISOCIJALNO PONAŠANJE

1. Zbog čega ste sada optuženi ili zbog čega trenutno izdržavate kaznu zatvora?

ZA SVAKO POJEDINAČNO DELO PITATI:

(Šta se tačno dogodilo? Šta ste uradili? Šta policija tvrdi da ste uradili?)

(Da li ste delo počinili spontano ili ste ga planirali?)

(Da li ste vi jedini umešani ili je bilo i drugih lica, saučesnika? Da li ste poznavali žrtvu? Da li ste bili pijani ili drogirani u vreme činjenja dela?)

(Kako ste uhapšeni?)

2. Šta mislite, da li će trenutna optužba ili presuda imati uticaja na vaš život?
(Kakav je taj uticaj? Dobar ili loš)

Ako je osobi izrečena sudska kaznu pitati:

(Kolika vam je kazna? Da li mislite da je opravdana, fer?)

(Da li ste zadovoljni zalaganjem vašeg advokata?)

3. Zbog kakvih krivičnih dela ste još hapšeni kao odrasli?

(Koje je najozbiljnije krivično delo koje ste izvršili? Opišite ga.)

4. Koga ili šta smatrate krivcem za dela koja ste izvršili?

(Zbog čega ste izvršavali krivična dela? Zašto se počeli da ih izvršavate?)

Ako osoba preuzima krivicu za izvršena dela, pitati:

(Šta ste mogli uraditi da bi ste izbegli izvršenje krivičnih dela?)

(Da li ste ikada pokušali da prestanete da vršite krivična dela? Kako?)

5. Šta bi vam moglo pomoći da prestanete da vršite krivična dela?

6. Da li žalite što ste počinili neka od krivičnih dela? (Zašto-zašto ne?)

7. Kakav efekat je izvršenje dela imalo na oštećene? (Kako ste se osećali zbog posledica dela na oštećene? Da li ste imali kontakata sa njima?)

8. Da li ste dela izvršili "u momentu", vođeni impulsima, ili ste ih planirali?

9. Kako ste se osećali nakon što ste počinili krivična dela? (Da li ste bili nervozni? Uzbuđeni? Uplašeni?)

Da li vam se sviđa da vršite krivična dela?

10. Da li ste ikada počinili krivično delo a da niste bili uhvaćeni? (Koju vrstu dela? Koliko često? Sa koliko godina?)

11. Da li ste ikada prekršili uslovnu kaznu ili neki drugi vid sudske zabrane ili opomene? Da li ste bežali iz zatvora ili izbegavali sudske obaveze? (O čemu se radilo? Koliko često? Sa koliko godina?)

12. Da li ste ikada koristili lažno ime, lažno se predstavljali? (Koliko često? Zašto?)

K. OPŠTA PITANJA

1. Da li ste ikada učinili nešto zbog čega ste osećali krivicu ili vam je bilo žao što ste to uradili (osim krivičnih dela)? (O čemu se radilo? Zašto ste se loše osećali po pitanju toga?)

2. Postoji li nešto što ne biste uradili ni pod koju cenu? (Šta?)

3. Kada na nečemu radite duže vreme, da li vam to brzo dosadi?

4. Da li mnogo lažete? (Koliko često? Da li ste dobri u tome?)

5. Da li mislite da je ljude lako prevariti, izmanipulisati? (Da li vi to ikada činite? Navedite mi neki primer?)

6. Da li ljudi za vas kažu da ste temperamentni, da imate “gadnu narav”? (Koje vas stvari, situacije, stvarno razbesne, naljute?) (Šta radite kada ste ljuti, besni?)

7. Koliko imate bliskih prijatelja? (Koliko ih dugo poznajete? Da li ste u kontaktu sa njima?)

(Šta čini “dobrog prijatelja”)

8. Kako gledate na sebe? (Kakvo je vaše samopozdanje? Na skali od 1 do 10 koju bi ste ocenu sebi dali?)

9. Da li vam je preminuo neko blizak? (Kako je to uticalo na vas? Kako ste to podneli? Da li ste išli na sahranu?) Ako je odgovor NE, pitati: (Da li vam je neko blizak bio ozbiljno bolestan? Kako je to uticalo na vas? Kako ste se nosili sa tim? Da li ste išli u bolnicu?)

10. Šta je to što vas je u životu najviše deprimiralo, učinilo da se osećate depresivno?

11. Šta vas je najviše usrećilo?

12. Da li ste zadovoljni svojim dosadašnjim životom? (Ima li nešto što ste propustili, što vam fali? Šta?)

(Ima li nešto što bi ste promenili, poboljšali?)

Prilog 3
Instrument za samoprocenu psihopatije SRP3

MOLIMO VAS, PAŽLJIVO PROČITAJTE SVE INSTRUKCIJE PRE NEGO ŠTO POČNETE SA RADOM.

Ovaj upitnik sadrži 100 tvrdnji. Molimo Vas, pažljivo pročitajte svaku tvrdnju i **zaokružite** jedan odgovor u meri u kojoj se tvrdnja na Vas odnosi ili ne odnosi.

- ZAOKRUŽITE "1" AKO JE TVRDNJA **POTPUNO NETAČNA** KADA SE RADI O 1 2 3 4 5
VAMA ILI SE SA NJOM NIMALO NE SLAŽETE
- ZAOKRUŽITE "2" AKO JE TVRDNJA **UGLAVNOM NETAČNA** ILI SE SA NJOM 1 2 3 4 5
NE SLAŽETE
- ZAOKRUŽITE "3" AKO JE TVRDNJA **OTPRILIKE PODJEDNAKO I TAČNA I** 1 2 3 4 5
NETAČNA, ILI AKO NE MOŽETE DA SE ODLUČITE
- ZAOKRUŽITE "4" AKO JE TVRDNJA **UGLAVNOM TAČNA** ILI SE SA NJOM 1 2 3 4 5
UGLAVNOM SLAŽETE
- ZAOKRUŽITE "5" AKO JE TVRDNJA **POTPUNO TAČNA** ILI SE SA NJOM SASVIM 1 2 3 4 5
SLAŽETE

Ovde nema tačnih i pogrešnih odgovora, pa zato ne treba da budete nekakav stručnjak da biste popunili ovaj upitnik. **OPIŠITE SEBE ŠTO ISKRENJE I IZNESITE SVOJE MIŠLJENJE ŠTO JE MOGUĆE TAČNIJE.**

NE TREBA DA PREVIŠE DUGO MISLITE O ZNAČENJU SVAKE TVRDNJE. NAJBOLJE ĆETE UČINITI AKO IZABERETE ONAJ ODGOVOR KOJI VAM, POŠTO STE RAZUMELI ŠTA TVRDNJA ZNAČI, PRVO PADNE NA PAMET.

POL: M Ž

STAROST: _____

1.	Ja sam buntovna osoba	1	2	3	4	5
2.	Ja imam oštriju narav od većine ljudi	1	2	3	4	5
3.	Mislim da bih mogao/la da "pobedim" detektor laži	1	2	3	4	5
4.	Uzimao/la sam ilegalne narkotine (mpr marihuana, ekstazi)	1	2	3	4	5
5.	Nikada nisam bio uključen u aktivnosti kriminalnih bandi	1	2	3	4	5
6.	Nikada nisam ukrao/la kamion, kola ili motorcicl	1	2	3	4	5
7.	Većina ljudi su slabići	1	2	3	4	5
8.	Namerno laskam ljudima kako bih ih pridobio/la za svoju stvar	1	2	3	4	5
9.	Često sam radio/la nešto opasno samo zbog uzbuđenja koje to nosi	1	2	3	4	5
10.	Obrlatio sam neke ljudi kako bi mi dali novac	1	2	3	4	5
11.	Boli me kada vidim povređenu životinju	1	2	3	4	5
12.	Napao/la sam predstavnika zakona ili socijalnog radnika	1	2	3	4	5
13.	Pretvarao/la sam se da sam neko drugi kako bih dobio/la nešto	1	2	3	4	5
14.	Uvek planiram svoje sedmične aktivnosti	1	2	3	4	5
15.	Volim da gledam pesničenje	1	2	3	4	5
16.	Nisam lukav/a niti prepreden/a	1	2	3	4	5
17.	Bio bih dobar za opasna zanimanja jer brzo donosim odluke	1	2	3	4	5
18.	Nikad nisam pokušao/la da prisilim nekoga na seks	1	2	3	4	5
19.	Moji prijatelji kažu da sam topla osoba	1	2	3	4	5
20.	Uživam da nekog "zavrnem"	1	2	3	4	5
21.	Nikada nisam nekoga napo/la sa idejom da ga povredim	1	2	3	4	5
22.	Nikad ne propuštam zakazane sastanke	1	2	3	4	5

23.	Izbegavam filmove strave i užasa	1	2	3	4	5
24.	Verujem da su drugi ljudi iskreni	1	2	3	4	5
25.	Mrzim brzu vožnju	1	2	3	4	5
26.	Osećam tugu kad vidim beskućnika	1	2	3	4	5
27.	Zabavno je gledati koliko možeš da ideš daleko pre nego što se ljudi pobune ili naljute	1	2	3	4	5
28.	Uživam da se ponašam neobuzdano i divlje	1	2	3	4	5
29.	Upadao sam u zgrade ili vozila da bih nešto ukrao ili porazbijao	1	2	3	4	5
30.	Ne trudim se više da ostanem u kontaktu sa svojom porodicom	1	2	3	4	5
31.	Teško je manipulirati ljudima	1	2	3	4	5
32.	Retko poštujem pravila	1	2	3	4	5
33.	Nikada ne plaćem dok gledam filmove	1	2	3	4	5
34.	Nikada nisam bio uhapšen	1	2	3	4	5
35.	Treba iskoristiti druge ljude pre nego što oni iskoriste tebe	1	2	3	4	5
36.	Ne uživam u kockanju za novac	1	2	3	4	5
37.	Ljudi nekada kažu da sam srca kamenog	1	2	3	4	5
38.	Ljudi obično mogu da primete ako lažem	1	2	3	4	5
39.	Volim da imam seksualne odnose sa osobama koje jedva da znam	1	2	3	4	5
40.	Volim nasilne sportive i filmove	1	2	3	4	5
41.	Ponekad moraš da se pretvaraš da su ti ljudi dragi kako bi dobio nešto od njih	1	2	3	4	5
42.	Ja sam impulsivna osoba	1	2	3	4	5
43.	Uzimao sam teške droge (npr Heroin, kokain)	1	2	3	4	5
44.	Ja sam osoba mekog srca	1	2	3	4	5
45.	Mogu da ubedim ljude u bilo šta	1	2	3	4	5
46.	Nikada nisam ukrao ništa iz prodavnice	1	2	3	4	5
47.	Ne volim da rizikujem	1	2	3	4	5
48.	Ljudi su previše osetljivi kada im kažem istinu o njima samima	1	2	3	4	5
49.	Bio sam osuđen za ozbiljna kriminalna dela	1	2	3	4	5
50.	Većina ljudi svakodnevno laže	1	2	3	4	5
51.	Upadam u nevolje zbog istih stvari iznova i iznova	1	2	3	4	5
52.	Povremeno nosim oružije (nož ili pištolj) radi zaštite	1	2	3	4	5
53.	Ljudi preteruju sa plakanjem na sahranama	1	2	3	4	5
54.	Možeš da dobiješ ono što želiš tako što ćeš da kažeš ljudima ono što žele da čuju	1	2	3	4	5
55.	Sve mi brzo dosadi	1	2	3	4	5
56.	Nikada ne osećam krivicu kada povredim druge	1	2	3	4	5
57.	Pretio sam ljudima da bi mi dali novac, odeću ili neke druge stvari	1	2	3	4	5
58.	Dosta ljudi su naivčine i lako ih je prevariti	1	2	3	4	5
59.	Priznajem da se često izlanem bez razmišljanja	1	2	3	4	5
60.	Ponekad „šutnem” prijatelje koji mi više ne trebaju	1	2	3	4	5
61.	Nikada ne bih gazio druge ljude da bih dobio ono što želim	1	2	3	4	5
62.	Neki od mojih bliskih prijatelja su bili u zatvoru	1	2	3	4	5
63.	Namerno sam pokušao da udarim nekoga dok sam vozio	1	2	3	4	5
64.	Prekršio sam uslovnu slobodu	1	2	3	4	5

Prilog 4
Instrument za procenu ličnosti HEXACO-PI-R

<i>1</i> <i>POTPUNO NETAČNO</i>	<i>2</i> <i>UGLAVNOM</i> <i>NETAČNO</i>	<i>3</i> <i>NISAM SIGURAN</i>	<i>4</i> <i>UGLAVNOM</i> <i>TAČNO</i>	<i>5</i> <i>POTPUNO TAČNO</i>				
Poseta umetničkoj galeriji bi mi bila dosadna.				1	2	3	4	5
Prilično često čistim svoju kancelariju ili kuću.				1	2	3	4	5
Uglavnom se ne ljutim na ljude, čak ni na one koji su me jako povredili.				1	2	3	4	5
Uopšteno gledajući, uglavnom sam zadovoljan sobom.				1	2	3	4	5
Plašio bih se ukoliko bih morao da putujem po lošem vremenu.				1	2	3	4	5
Ako mi nešto treba od osobe koja mi se ne dopada, biću veoma fin prema njoj kako bih to dobio.				1	2	3	4	5
Zanimaju me istorija i politika stranih zemalja.				1	2	3	4	5
Kada radim, često sebi postavljam ambiciozne ciljeve.				1	2	3	4	5
Ljudi mi ponekad kažu da da previše kritikujem druge.				1	2	3	4	5
Retko izražavam svoje mišljenje na grupnim sastancima.				1	2	3	4	5
Ponekad ne mogu da se suzdržim da ne brinem o sitnicama.				1	2	3	4	5
Kada bih znao da me neće uhvatiti, bio bih spreman da ukradem milion dolara.				1	2	3	4	5
Više bih voleo rutinski posao nego posao koji zahteva kreativnost.				1	2	3	4	5
Po nekoliko puta proveravam ono što sam uradio, tražeći greške.				1	2	3	4	5
Drugi ljudi mi ponekad kažu da sam suviše tvrdoglav.				1	2	3	4	5
Izbegavam da "ćaskam" s drugima.				1	2	3	4	5
Kada mi nije dobro, treba mi neko da me uteši.				1	2	3	4	5
Nije mi naročito važno da imam mnogo novca.				1	2	3	4	5
Razmatranje neuobičajenih ideja je gubljenje vremena.				1	2	3	4	5
Donosim odluke više na osnovu trenutnog osećanja nego pažljivog promišljanja.				1	2	3	4	5
Drugi ljudi smatraju da sam plahovite naravi.				1	2	3	4	5
Skoro uvek se osećam kao da imam puno energije.				1	2	3	4	5
Dođe mi da zaplačem kada vidim druge kako plaču.				1	2	3	4	5
Ja sam obična osoba koja ni po čemu nije bolja od drugih ljudi.				1	2	3	4	5
Ne bih trošio vreme na čitanje poezije.				1	2	3	4	5
Planiram unapred i organizujem se kako bih izbegao da završavam nešto u poslednjem trenutku.				1	2	3	4	5
Smatram da treba da "oprostim i zaboravim" čak i onima koji su se jako loše poneli prema meni.				1	2	3	4	5
Većina ljudi koje poznajem voli neke moje osobine.				1	2	3	4	5
Ne bi mi smetalo da radim opasne poslove.				1	2	3	4	5
Nikada ne bih laskao nekome kako bih dobio povišicu ili unapređenje, čak i ukoliko bih mislio da mogu da uspem.				1	2	3	4	5
Uživam da razgledam mape raznih mesta.				1	2	3	4	5
Ulažem veoma veliki trud kada želim da postignem neki cilj				1	2	3	4	5
Obično prihvatam tuđe mane i ne žalim se u vezi njih.				1	2	3	4	5
Kad sam s nekim u društvu, obično prvi započinjem razgovor.				1	2	3	4	5
Brinem mnogo manje nego većina ljudi.				1	2	3	4	5
Bio bih u iskušenju da kupim ukradenu robu ako bih bio u finansijskoj krizi .				1	2	3	4	5

Uživao bih stvarajući neko umetničko delo kao što je roman, pesma ili slika.	1	2	3	4	5
Kad nešto radim, ne obraćam pažnju na sitne detalje.	1	2	3	4	5
Kada se drugi ne slažu sa mnom, ja se obično prilagodim njihovom mišljenju.	1	2	3	4	5
Uživam kada je oko mene mnogo ljudi s kojima mogu da razgovaram.	1	2	3	4	5
Ne treba mi emocionalna podrška drugih da bih se izborio sa teškoćama.	1	2	3	4	5
Voleo bih da stanujem u skupom, otmenom kraju.	1	2	3	4	5
Sviđaju mi se ljudi koji imaju neuobičajene stavove.	1	2	3	4	5
Pravim mnogo grešaka, jer ne razmislim pre no što nešto uradim.	1	2	3	4	5
Retko se ljutim, čak i kada se drugi vrlo loše odnose prema meni.	1	2	3	4	5
Najčešće se osećam veselo i optimistično.	1	2	3	4	5
Kada je neko koga dobro poznajem nesrećan, gotovo da i sam mogu da osetim njegovu/njenu patnju.	1	2	3	4	5
Ne bih voleo da me ljudi tretiraju kao vrednijeg od njih samih.	1	2	3	4	5
Kad bih bio u prilici, voleo bih da odem na koncert klasične muzike.	1	2	3	4	5
Drugi se obično šale na račun neurednosti moje sobe ili radnog stola.	1	2	3	4	5
Ako me neko jednom prevari, uvek ću biti nepoverljiv prema toj osobi.	1	2	3	4	5
Osećam da nisam popularna osoba.	1	2	3	4	5
Jako se plašim fizičke opasnosti.	1	2	3	4	5
Ako mi od neke osobe treba nešto, smejaću se čak i njenim najgorim šalama.	1	2	3	4	5
Dosadne su mi knjige o nauci i tehnologiji.	1	2	3	4	5
Često odustanem od cilja koji sam sebi postavio.	1	2	3	4	5
Obično sam blag kada procenjujem druge.	1	2	3	4	5
Kad sam u grupi ljudi, obično ja govorim u ime grupe.	1	2	3	4	5
Retko mi se dešava da zbog stresa ili nervoze imam problema sa spavanjem.	1	2	3	4	5
Nikada ne bih prihvatio mito, čak ni vrlo veliki.	1	2	3	4	5
Drugi ljudi su mi često govorili da imam živu maštu.	1	2	3	4	5
Uvek se trudim da u svom poslu budem precizan, čak i ako to zahteva više vremena.	1	2	3	4	5
Kada mi drugi kažu da nisam u pravu, moja prva reakcija je ulazak u raspravu sa njima.	1	2	3	4	5
Više volim poslove koji podrazumevaju kontakte s ljudima nego poslove gde bih radio sam.	1	2	3	4	5
Kada sam zbog nečega zabrinut, želim da podelim brigu s drugom osobom.	1	2	3	4	5
Voleo bih da me vide kako se vozim u jako skupim kolima.	1	2	3	4	5
Razlikujem se od većine ljudi po nekim svojim stavovima i mišljenjima.	1	2	3	4	5
Ne dozvoljavam sebi da odlučujem brzopleto i naglo.	1	2	3	4	5
Većina ljudi se razljuti brže nego ja.	1	2	3	4	5
Drugi ljudi mi često kažu da bi trebalo da se razvedrim.	1	2	3	4	5
Emotivno reagujem kada neko ko mi je blizak odlazi na duže vreme.	1	2	3	4	5
Mislim da zaslužujem više poštovanja nego prosečna osoba.	1	2	3	4	5
Ponekad uživam da gledam kako vetar duva kroz krošnje drveća.	1	2	3	4	5
Kada radim, ponekad imam teškoća jer sam neorganizovan.	1	2	3	4	5
Teško mi je da potpuno oprostim osobi koja mi je učinila nešto nažao.	1	2	3	4	5
Ponekad se osećam bezvrednim.	1	2	3	4	5
Ne paničim čak ni u vanrednim situacijama.	1	2	3	4	5
Nikada se ne bih pretvarao da mi se neko dopada samo da bi mi ta osoba učinila uslugu.	1	2	3	4	5

Nikada nisam uživao u čitanju enciklopedija.	1	2	3	4	5
Radim tek onoliko koliko moram.	1	2	3	4	5
Čak i kada drugi prave mnogo grešaka, retko kažem nešto negativno.	1	2	3	4	5
Sklon sam da se osećam neprijatno kada govorim pred grupom.	1	2	3	4	5
Vrlo sam napet kada očekujem neke važne vesti.	1	2	3	4	5
Došao bih u iskušenje da koristim lažni novac kada bih znao da me neće uhvatiti.	1	2	3	4	5
Nisam umetnički ili kreativan tip.	1	2	3	4	5
Drugi ljudi me često nazivaju perfekcionista.	1	2	3	4	5
Teško mi je da postignem kompromis s drugima kada osećam da sam stvarno u pravu.	1	2	3	4	5
Kad odem na neko novo mesto, prvo se sprijateljim s ljudima.	1	2	3	4	5
Sa drugim ljudima retko razgovaram o svojim problemima.	1	2	3	4	5
Činilo bi mi zadovoljstvo da posedujem skupe, luksuzne stvari.	1	2	3	4	5
Dosadno mi je da pričam o filozofskim temama.	1	2	3	4	5
Više volim da uradim šta god mi padne na pamet, nego da se držim plana.	1	2	3	4	5
Teško mi je da obuzdam bes kada me drugi vređaju.	1	2	3	4	5
Većina ljudi je "življa" i dinamičnija od mene.	1	2	3	4	5
Ne reagujem emotivno čak ni u situacijama kada većina ljudi to čini.	1	2	3	4	5
Želim da ljudi znaju da sam važna osoba visokog statusa.	1	2	3	4	5
Saosećam sa ljudima koji imaju manje sreće nego ja.	1	2	3	4	5
Velikodušno pomažem onima kojima je to potrebno.	1	2	3	4	5
Ne bi mi smetalo da povredim nekoga ko mi se ne sviđa.	1	2	3	4	5
Drugi ljudi smatraju da sam bezosećajna osoba.	1	2	3	4	5

Prilog 5
Instrument za procenu dispozicija ka amoralnom ponašanju AMORAL 9

1 POTPUNO NETAČNO	2 UGLAVNOM NETAČNO	3 NISAM SIGURAN	4 UGLAVNOM TAČNO	5 POTPUNO TAČNO				
1. Pažljivo razmislim pre nego što donesem neku odluku.				1	2	3	4	5
2. Najvažnije je samo dobro se zezati.				1	2	3	4	5
3. Kad treba da nešto uradim odmah prionem na posao.				1	2	3	4	5
4. U današnje vreme svi lažu i varaju.				1	2	3	4	5
5. Ako čovek mora da "isprlja ruke" da bi obavio neki posao kako valja				1	2	3	4	5
6. Pametan čovek uvek zna kada, kako i kome treba nešto da kaže pa da onome ko mu se zamerio zapečati sudbinu.				1	2	3	4	5
7. Dobročinstvo je izvor sreće i zadovoljstva.				1	2	3	4	5
8. Baš me briga za probleme drugih ljudi, ko mene gleda.				1	2	3	4	5
9. Ja poznajem jedino svoje potrebe i ponašam se u skladu sa svojim željama				1	2	3	4	5
10. Ja sam od onih koji vole da žive od danas do sutra.				1	2	3	4	5
11. Svemu pristupam sa puno ozbiljnosti.				1	2	3	4	5
12. Ne volim poslove koji iziskuju mnogo napora.				1	2	3	4	5
13. Samo budala nikome ne veruje.				1	2	3	4	5
14. Čovek treba da iskoristi sva sredstva ukoliko mu to ide u korist				1	2	3	4	5
15. Mislim da kažnjavanje onih koji su mi zadali bol ne bi povećalo moju sreću u životu.				1	2	3	4	5
16. Potpuno mi je svejedno kako se osećaju ljudi oko mene, ako ja uživam.				1	2	3	4	5
17. Bavljenje humanitarnim radom ima najviše smisla.				1	2	3	4	5
18. Ljude treba voleti zbog njih samih a ne zbog toga što može da se dobije od njih.				1	2	3	4	5
19. Bolje mi idu od ruke poslovi koji se mogu uraditi na brz i vešt način nego poslovi koji zahtevaju dugotrajan i uporan rad.				1	2	3	4	5
20. Ne mogu da prihvatim nikakva ograničenja ni dužnosti.				1	2	3	4	5
21. Volim izazove koje pružaju odgovorni i složeni poslovi.				1	2	3	4	5
22. Pametan čovek ne veruje nikome.				1	2	3	4	5
23. Cilj opravdava sredstva.				1	2	3	4	5
24. Nikad nisam zažalio(la) što sam se nekome osvetio, zažalio(la) sam samo kad sam propustio(la) da se nekom osvetim.				1	2	3	4	5
25. Teško mi je kad vidim da neko pati.				1	2	3	4	5
26. Dužnost mi je da se umešam ako vidim da je neki prolaznik napadnut.				1	2	3	4	5
27. Nisam ja kriv(a) zbog svojih nagona: priroda me je takvim stvorila i ako su oni loši, znači da su joj baš takvi bili i potrebni.				1	2	3	4	5
28. Ja sam strpljiva osoba.				1	2	3	4	5
29. Pravila ubijaju volju za životom.				1	2	3	4	5

1 POTPUNO NETAČNO	2 UGLAVNOM NETAČNO	3 NISAM SIGURAN	4 UGLAVNOM TAČNO	5 POTPUNO TAČNO						
30. U stanju sam da iscedim poslednju mrvicu snage iz sebe da bih obavio svoje dužnosti kako treba i na vreme.	1	2	3	4	5					
31. Dobri ljudi ipak najbolje prođu u životu.	1	2	3	4	5					
32. U ratu i ljubavi sve je dozvoljeno.	1	2	3	4	5					
33. Voleo(la) bih da nekim ljudima smrsim konce, pa taman i mene đavo odneo s njima.	1	2	3	4	5					
34. Brinem o problemima drugih ljudi.	1	2	3	4	5					
35. Mislim da bi svi trebali da se češće uključuju u akcije dobrovoljnog davanja krvi.	1	2	3	4	5					
36. U suštini me ne zanima ništa sem mog vlastitog uživanja	1	2	3	4	5					
37. Kad treba da o nečemu odlučim, najčešće uradim ono što mi prvo padne na pamet.	1	2	3	4	5					
38. Mnoge stvari činim čisto zabave radi.	1	2	3	4	5					
39. Kad se poslovi nagomilaju, odustanem od svega, pa odem da se malo zabavim.	1	2	3	4	5					
40. Pre ili kasnije svi dobiju priznanja ako ih zasluže.	1	2	3	4	5					
41. Brzo propada onaj ko misli na druge umesto na sebe i svoje interese.	1	2	3	4	5					
42. Slaba je uteha od osvete.	1	2	3	4	5					
43. Ako čovek nema ništa u novčaniku ne mora da znači da nema ništa u glavi.	1	2	3	4	5					
44. Nekom čoveku na ulici je pozlilo, a ja prvi potrčim da mu pomognem.	1	2	3	4	5					
45. Dobre stvari koje se dese ljudima koje volim me uvek istrinski obraduju.	1	2	3	4	5					
46. Oni koji me znaju misle da sam nagla i brzopleta osoba.	1	2	3	4	5					
47. Lako se „navučem“ na razne poroke.	1	2	3	4	5					
48. Ja zapravo uopšte ne volim mnogo da radim.	1	2	3	4	5					
49. Više je dobrih ljudi na ovom svetu nego zlih.	1	2	3	4	5					
50. Pametnije je brzo zaraditi mnogo novca, pa makar to bilo i protivzakonito, nego rintati ceo život ni za šta.	1	2	3	4	5					
51. Slađa je osveta koja se dugo priprema.	1	2	3	4	5					
52. Dobročinstvo ne služi ničemu: ono produžava i umnožava siromaštvo i navikava ljude na nerad	1	2	3	4	5					
53. Spreman sam da neko vreme i besplatno radim za ljude koji su u nevolji	1	2	3	4	5					
54. Priče o poštenju i dobroti služe samo tome da zbune i zaglupe čoveka.	1	2	3	4	5					

Prilog 6
Instrument za procenu dispozicija ka doživljajima nalik psihotičnim DELTA 10

1 POTPUNO NETAČNO	2 UGLAVNOM NETAČNO	3 NISAM SIGURAN	4 UGLAVNOM TAČNO	5 POTPUNO TAČNO				
1. Imam dobru koncentraciju				1	2	3	4	5
2. Uvek imam osećaj da je moje telo zaista moje				1	2	3	4	5
3. Ponekad mogu da osetim prisustvo zlih sila oko mene, mada ne mogu da ih vidim				1	2	3	4	5
4. Uvek imam osećaj da sam jedna, celovita ličnost				1	2	3	4	5
5. Verujem da se sprema zavera protiv mene				1	2	3	4	5
6. Često želim da sam mrtav/va i daleko od svega				1	2	3	4	5
7. Ponekad mi je telo, ili deo tela, potpuno neosetljiv i otupeo				1	2	3	4	5
8. Kad idem ulicom, imam osećaj da me ljudi posmatraju ili govore o meni				1	2	3	4	5
9. Suštinski sam ravnodušan/na čak i prema onome šta će se meni lično dešavati				1	2	3	4	5
10. Govorim glasno i jasno				1	2	3	4	5
11. Veoma sam blizak/ska sa svojim prijateljima				1	2	3	4	5
12. Nekad mi se javljaju misli i slike same od sebe				1	2	3	4	5
13. Nemam volje ni za kakav posao				1	2	3	4	5
14. Ponekad sam paralizovan/a za izvesno vreme				1	2	3	4	5
15. Ponekad izbegavam odlaske na mesta gde će biti puno osoba, jer znam da će mi biti neprijatno				1	2	3	4	5
16. Ponekad mi se čini kao da neko drugi unutar mene odlučuje umesto mene				1	2	3	4	5
17. Zvuk nečijeg glasa može toliko da me općini da mogu neprestano da ga slušam				1	2	3	4	5
18. Dešava se da imam osećaj da mi je um rascepljen				1	2	3	4	5
19. Ponekad osećam da ću se rasprsnuti iznutra				1	2	3	4	5
20. Povremeno se, dok nešto radim, odjednom blokiram, jer mi se sve izbriše				1	2	3	4	5
21. Osećam da mogu da savladam poteškoće na koje nailazim				1	2	3	4	5
22. Osetim da postoji poruka upućena meni u načinu na koji su stvari raspoređene, npr. u izlogu neke prodavnice				1	2	3	4	5
23. Događa se da, kad nešto hoću da kažem, izgovorim nešto sasvim drugo				1	2	3	4	5
24. Srce mi odlično radi, čak i tokom opterećenja				1	2	3	4	5
25. Ima trenutaka kada me obuzme takav nemir da ne mogu da se skrasim na jednom mestu				1	2	3	4	5
26. Često ne znam šta bih pre počeo/la				1	2	3	4	5
27. Često se osećam potpuno prazno				1	2	3	4	5
28. Poslove obavljam sa punom usredsređenošću i svešću o detaljima.				1	2	3	4	5
29. Ljudi me vole				1	2	3	4	5
30. Uglavnom sam srećan/na i dobro raspoložen/a				1	2	3	4	5

Biografija

Janko Međedović rođen je 10. 6. 1981. godine u Užicu. Studije psihologije završio je 2007. godine na Filozofskom fakultetu u Nišu. Upisao je doktorske studije pod mentorstvom dr Gorana Kneževića na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2009. godine.

Od 2008. godine učestvuje u radu Istraživačke Stanice Petnica kao stručni saradnik. Tokom 2009. i 2010. godine radi na Filozofskom fakultetu u Kosovskoj Mitrovici kao saradnik u nastavi. Zapošljava se na Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja 2010. godine gde i dalje radi, trenutno u zvanju istraživača-saradnika. Postaje asistent na Fakultetu za medije i komunikacije 2011. godine, gde i sada radi u tom zvanju. Tokom 2012. i 2013. godine radio je kao predavač na Filozofskom fakultetu u Nikšiću.

Do sada je učestvovao u dva projekta finansirana od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja: Prevencija kriminala i socijalnih devijacija (br. Projekta 149096) i Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije (br. Projekta 47011).

Prezentovao je nekoliko desetina radova na nacionalnim i međunarodnim skupovima. Objavio je deset naučnih radova u nacionalnim i inostranim časopisima uključujući *Psihologiju*, *Primenjenu psihologiju*, *Teme*, *Sociologiju*, *Horizons of psychology* i *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.

U dosadašnjem istraživačkom radu bavio se uglavnom psihologijom individualnih razlika (psihopatija, šizotipija, crte ličnosti), socijalnom psihologijom (socijalni stavovi, intergrupni konflikti) i primenom statističkih metoda u psihološkim istraživanjima.

Izjave

Изјава 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Mededavici Janko
број уписа 49080066

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Psihopatija, ličnost i kriminalni recidivi:
multimetodski pristup

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 4. 3. 2014

J Mededavici

Изјава 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора Janko Mededovic
Број уписа 4P080066
Студијски програм psihologija
Наслов рада Psikopatija, ličnost i kriminalni recidivi: multimetodski pristup
Ментор dr Goran Knežević
Потписани Mededovic Janko

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 4. 3. 2017

Потпис докторанда

J Mededovic

Изјава 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Psihopatija, čestost i kriminalni recidivi:
multimetodski pristup

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 4. 3. 2014.

Потпис докторанда

M. Petrović